

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2019

№ 1 (98)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 8 від 25 квітня 2019 р.)*

Дніпро
2019

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. – 2019. – № 1 (98). – 182 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить чотири рази на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59 • Сайт видання: visnik.dduvs.in.ua

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)**
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)

**Видання включено до баз даних
«Index Copernicus International» та «Crossref»**
DOI: 10.31733/2078-3566

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **А.Є. Фоменко** (голова); д.ю.н., доц. **В.О. Боняк**; д.т.н., проф. **В.Б. Вишня**; д.б.н., проф. **В.Г. Грибан**; д.ю.н., доц. **О.В. Кириченко**; д.ю.н., проф. **В.В. Костицький**; д.філос.н., проф. **В.В. Кузьменко**; д.ю.н., проф. **М.В. Лошицький**; д.філос.н. **О.В. Марченко**; д.ю.н., проф. **Р.В. Миронюк**; д.ю.н., проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д.ю.н., доц. **І.В. Пиріг**; д.філол.н., проф. **А.М. Поповський**; д.ю.н., доц. **В.М. Савіщенко**; д.ю.н., проф. **А.О. Собакарь**; д.ю.н., проф. **О.Л. Соколенко**; д.ю.н., проф. **К.О. Чаплинський** (заст. голови); д.ю.н., доц. **В.В. Шаблістий**; д.ю.н., доц. **О.С. Юнін**; к.ю.н. **В.А. Глуховець**; к.ю.н., доц. **Е.В. Рижков**; д-р юрид. наук, доц. **С.Д. Бекішева** (Казахстан); д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова); доц. **М. Біліус** (Литва); д-р права, проф. **П. Б'єс-Строкош** (Польща); д-р права **Р. Фурфаро** (Аргентина); д-р права **К. Чихладзе** (Грузія).

З М І С Т

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

Фоменко А.С., Вишня В.Б.

Боротьба з розкраданням вантажів
на залізничному транспорті України 6

Вігер Д.В.

До питання класифікації типових способів
учинення злочинів у сфері фінансування
соціальних цільових програм 10

Максіменцев М.Г.

Політичні фактори злочинності
у сфері надкористування в Україні 15

Тютченко С.М.

Групування методів оцінки економічної безпеки підприємства 21

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Кириченко Ю. В., Кіхтенко М.В.

Право на життя: відповідність конституційної
практики України європейським стандартам 26

Нестерцова-Собакарь О.В.

Розвиток цивільного процесуального законодавства
у Радянській Україні: історико-правове дослідження 30

Пайда Ю.Ю., Куруц Н.В.

Правові особливості анексії Західної України у 1920-х рр. 36

Сердюк І.А.

Поняття, що відображають повну або часткову відсутність
правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання
поведінки право-дієздатних суб'єктів: питання термінологічної
визначеності та змістовної наповненості 40

Талдикін О.В.

Сучасні недемократичні форми державного (політичного) режиму 44

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ. ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Миролюк Р.В.

Корупційні ризики в діяльності поліцейського та шляхи їх усунення 51

Голобутовський Р.З.

Класифікація суб'єктів адміністрування
публічною службою в органах судової влади 57

Єрменчук О.П. Приватний сектор як важливий суб'єкт захисту критичної інфраструктури	62
Мурзіна О.А., Мирошніченко В.О., Каблуков А.О., Костенко І.О. Формування ціннісних орієнтацій в системі вищої освіти	67
Резворович К.Р. Особливості процедури медіації у врегулюванні медичних конфліктів.....	73
Самбор М.А. Інформування відповідача у справах за адміністративними позовами суб'єктів владних повноважень про встановлення обмежень щодо реалізації права на свободу мирних зібрань про розгляд справи у суді	76
Палій Є.А. Характеристика публічно-правових спорів, які вирішуються у спрощеному провадженні	84
Розгон О.Г. Елементи механізму адміністративно-правового регулювання малої приватизації в Україні	88
Хайдарова І.О. Правовий статус осіб, що займають адміністративні посади у Вищому антикорупційному суді	94
ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИМИ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ, КРИМІНОЛОГІЧНИМИ, КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ	
Шинкаренко І.Р., Оболенцева-Красивська О.С. Гемологічна судова експертиза: поняття, проблеми проведення та напрями розвитку	102
Бідняк Г.С. Отримання зразків папілярних візерунків: реалії та перспективи розвитку	107
Єфімов М.М. Старова Т.А. Організаційно-тактичні особливості допиту підозрюваних під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми	110
Кирбят'єв О.О. Кримінально-правовий вимір проблеми презумпції правоти працівників правоохоронних органів, які виконують професійні обов'язки	114
Грінченко Я.В. Завдання Збройних Сил України у сфері протидії злочинності	122
Євтушок В.А., Кущенко В.О. Протидія кібербулінгу в Україні: правовий аспект	127

Крищенко А.Є.

Оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних із незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм 131

Макогченко Л.М.

Заходи попередження перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу 135

Савенко В. П.

Перспективи запровадження в Україні ювенальної юстиції 140

Фещин М.А.

Запобігання кишеньковим крадіжкам 144

Фурса В.В.

До питання реформування чинного кримінального законодавства України, яке спрямоване на захист неповнолітніх від сексуальних посягань 149

Щербинський К. С.

Організація взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції під час досудового розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми 154

Янчук А.М.

Наукова розробленість проблематики використання позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції 160

РЕЦЕНЗІЇ 165

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Міжнародні та всеукраїнські наукові конференції, що відбулися в ДДУВС у 2019 р. 167

Персоналії 173

Нові видання 176

Довідка про авторів 177

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ВИМІРИ

УДК 343.977

Фоменко А.Є.
кандидат юридичних наук

Вишня В.Б.
доктор технічних наук, професор

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-6-9

БОРОТЬБА З РОЗКРАДАННЯМ ВАНТАЖІВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ УКРАЇНИ

Розглянуто методи і засоби технічного вирішення проблеми боротьби з розкраданням вантажів на залізниці. Зокрема, детально описано систему радіоканального контролю збереження вантажоперевезень при їх транспортуванні та на зупинках потягів.

Ключові слова: вантажі, вагоконтрольний пункт, проникнення у вагон, канали зв'язку, технічні засоби, автоматизована інформаційна система, залізниця.

Постановка проблеми. Залізничний транспорт України є галузю економіки, що визначає стан та стабільність розвитку регіонів, забезпечує внутрішні і зовнішні транспортно-економічні зв'язки. Розкрадання вантажів під час їх транспортування завдає значної шкоди економічній безпеці держави. Тому ефективність розкриття і розслідування означених злочинів забезпечує адекватність впливу та нейтралізацію негативних чинників і наслідків. Разом з тим галузь стикається із суттєвими проблемами, які обумовлені злочинними зазіханнями на вантажі при їх транспортуванні та на зупинках потягів [1-2]. Слід зазначити, що сьогодні це не є проблемою однієї нашої країни. З таким же явищем мають справу правоохоронні органи сусідніх країн, зокрема Росії, Молдови, Польщі, а також Німеччини та Нідерландів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вітчизняні та закордонні вчені [3-4] вважають, що головною причиною недостатньої ефективності боротьби з розкраданням вантажів на залізницях є відсутність доказової бази вчинення злочину на конкретній ділянці залізниці й часу його завершення, оперативного контролю за вантажами, що транспортуються, на шляху від постачальника до одержувача вантажу.

Мета публікації полягає в тому, щоб сформулювати основу для розробки науково-методичної бази та створити комплекс технічних засобів для автоматизованого контролю вантажоперевезень на залізниці.

Виклад основного матеріалу. Відомий спосіб та система контролю схоронності вантажів, що транспортуються на залізницях, полягає у створенні мережі вагоконтрольних пунктів (ВКП) на вузлових та великих залізничних станціях, які поєднуються між собою засобами електронної пошти, а в напрямі руху потягу передається інформація про вагони з вантажами. На ВКП здійснюється автоматичне зважування вагонів потягу, ре-

зультати зважування порівнюється з інформацією, що надійшла на ВКП каналами електронної пошти і робиться висновок про схоронність вантажу, який транспортується [5]. Виконані дослідження дозволять ефективно і надійно експлуатувати розроблену систему (мережу) у боротьбі з розкраданням вантажів на залізницях країни, здійснити захист інформації на всіх етапах її функціонування.

Однак, дане технічне рішення має свої недоліки: 1) потребується значний обсяг будівельних та монтажних робіт; 2) неможливо зафіксувати точно місце і час учинення злочину, а є можливість лише визначити ділянку залізниці між двома ВКП, де вчинено злочин; 3) вагоконтрольні пункти розміщуються на великих вузлових та стикових станціях, що означає частіше достатньо велику відстань між ними, яка може включати кілька станцій і перегонів.

Цікавим виглядає технічне рішення системи охоронної сигналізації для рухомих та нерухомих об'єктів. На об'єктах, що охороняються, встановлюються блоки охоронного сповіщення, зв'язані з кінцевими пристроями, які мають антени для випромінювання у радіоэфір. У власника об'єктів охорони є персональні приймачі з антенами. Центр збору та обробки інформації (ЦЗОІ) має пультовий пристрій з антеною, блок обробки і відображення інформації та інші вузли. Радіоканал виконано у вигляді мікrostільникової мережі передачі даних з базовими станціями і ретрансляторами [6]. Недоліком цього рішення є те, що воно не може використовуватися для контролю залізничних вантажів, які транспортуються, в силу того, що мікrostільникова мережа діє лише на локальній території і складно її поширити на великі відстані.

Тому тами запропоновано таку схему (рис. 1) системи контролю схоронності вантажоперевезень на залізниці, де: 1 – комплект обладнання, що встановлюється на об'єктах охорони (залізничних вагонів з вантажем), 2 – блок охоронного сповіщення, 3 – буферний пристрій, 4 – кінцевий об'єктний пристрій, 5 – передавальна антена, 6 – комплект обладнання, що встановлюють на локомотиві потягу, 7 – приймальна антена, 8 – приймальний модуль, 9 – антена прийому GPS-сигналу, 10 – GPS-приймач, 11 – антена GSM, 12 – модем GSM, 13 – ЦЗОІ, 14 – антена пультового кінцевого пристрою, 15 – пультовий кінцевий пристрій, 16 – плата адаптеру вводу інформації, 17 – процесор обробки інформації, 18 – блок обробки і відображення картографічної семантичної інформації, 19 – адаптер принтера, 20 – принтер [7].

Блок 2 охоронного сповіщення являє собою технічні засоби охоронної сигналізації для виявлення проникнення у вагон або виймки вантажу у піввагоні чи платформі, тобто групу датчиків несанкціонованого доступу до охоронного об'єкта [7].

Об'єктні кінцеві пристрої 4 являють собою складові частини системи передачі сповіщення, які встановлюються на вагонах для прийому сповіщення від блоку 2 охоронного сповіщення, перетворення сигналів та передачі їх каналами зв'язку. Пультовий кінцевий пристрій 15 та прийомні модулі 8 перетворюють сигнали, що надходять з радіоэфіру від комплектів обладнання 1 і 6, в сигнали, які приймаються платою адаптера вводу інформації 16 та модемом GSM 12 [7].

Центри збору і обробки інформації 13 розміщуються в диспетчерських регіональної Дирекції залізничних перевезень, які обслуговують конкретні ділянки залізниці і мають зв'язок з відповідними підрозділами Національної поліції [7]. Контроль схоронності вантажних перевезень на залізниці реалізується таким чином [7]. При формуванні потягу на вагони з високоліквідним вантажем і локомотиві встановлюються комплекти обладнання 1 і 6 відповідно.

При цьому програмним способом в комплекти 1 записується інформація про номер вагону, порядковий номер вагону в потязі, вантаж, а в комплекті 6 – номер рейсу (номер потягу) [7]. У випадку, коли при транспортуванні вантажу буде спроба його розкрадання або несанкціонований доступ, то спрацюють датчики блока 2 охоронного сповіщення, сигнал від них надійде через буферний пристрій 3 на кінцевий об'єктний пристрій 4, який сформує посилання, програмно записане в ньому, що за допомогою передаючої антени 5 буде передано до радіоэфіру і яке свідчитиме про порушення охоронного режиму і можливе розкрадання вантажу [7].

Радіосигнал з конкретного комплекту обладнання 1 через приймальну антену 7 надходить на вхід приймального модуля 8 комплекту обладнання локомотиву 6 [7]. При цьому спрацює приймальний модуль 8, із його першого виходу на перший вхід модему GSM 12 подається стробуючий імпульс, який дозволяє передачу сповіщення про наявність злочину з виходу модему GSM 12 через антену GSM 11. Попередньо з другого виходу приймального модуля 8 на другий вхід модему GSM 12 передається отримана з ефіру інформаци-

ція про вагон і вантаж, що зазнали посягання, а на третьому вході модему GSM 12 зчитується інформація про географічне розміщення потягу та час, який безупинно формує на своєму виході GPS приймач 10 завдяки сигналу, який надходить зі спеціалізованого космічного супутника через антену прийому GPS сигналу 9 на вхід приймача 10 [7].

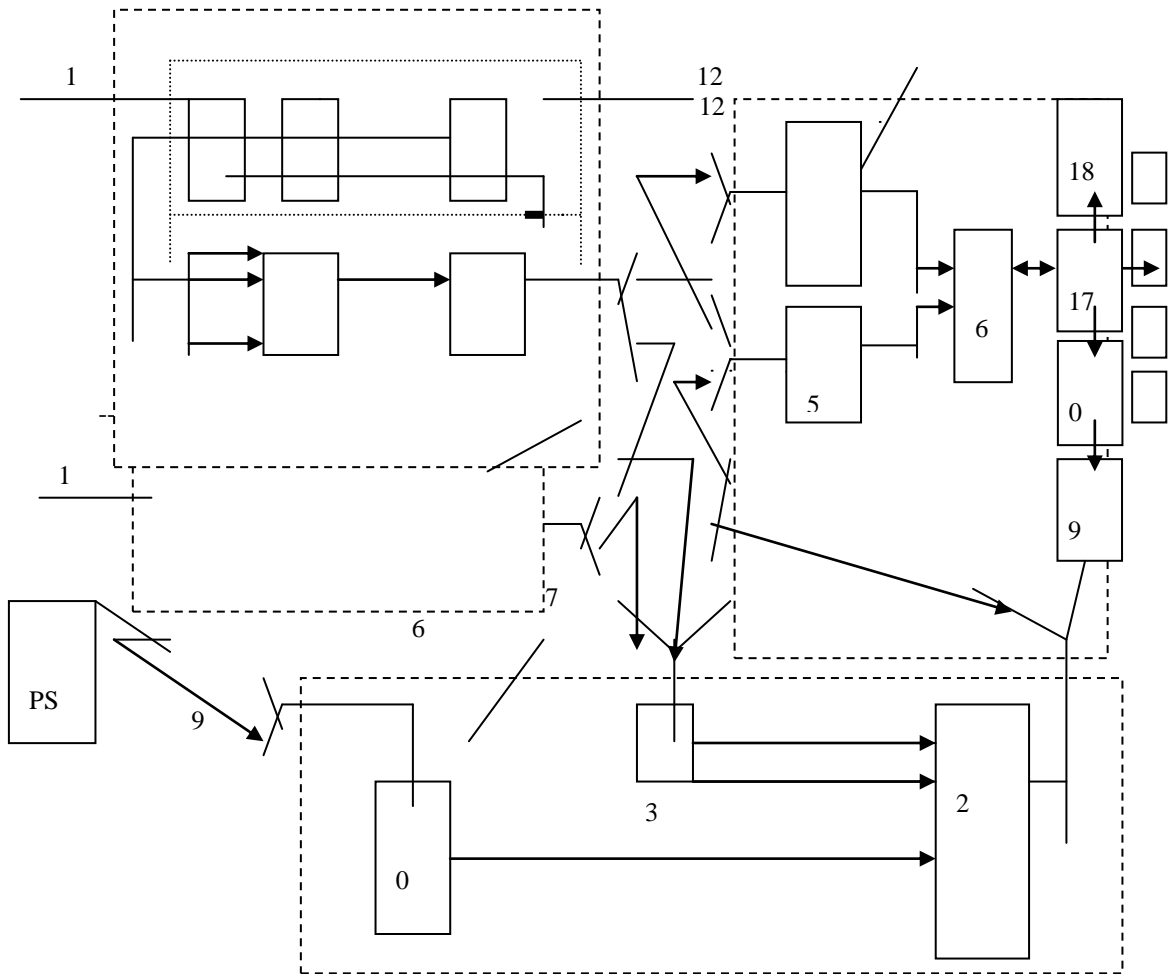

Рис. 1. Схема системи радіоканального контролю схоронності вантажоперевезень на залізниці

Сповіднення з комплексу обладнання на локомотиві 6 через радіофір надходить на антену пультового кінцевого пристрою 14 центру збору і обробки інформації 13, а потім на вхід пультового кінцевого пристрою 15, з виходу якого перетворена в коди інформація подається на перший вхід адаптера вводу інформації 16. Отримана інформація з виходу плати адаптера вводу інформації 16 потрапить до процесора обробки інформації 17, де здійснюється обробка сповіщення з комплексу обладнання локомотиву 6 у вигляді, потрібному для реєстрації факту несанкціонованого доступу до вантажу, що транспортується. Зокрема, за допомогою блока обробки і відображення картографічної і семантичної інформації 18, який підключений до процесора обробки інформації 17, готуються і відображаються дані про географічне розміщення вантажу і час, коли було вчинено злочин (розкрадання вантажу). Ці ж дані, та сповіщення про наявність посягання на вантаж з процесора обробки інформації 17 через адаптер принтера 19 подаються на принтер 20 [7] для друку і подальшого звернення до підрозділу Національної поліції.

Така робота обладнання запропонованої системи контролю схоронності вантажоперевезень на залізниці надає змогу оперативного реагування на факт учинення розкрадання вантажу з вагонів потягу, що рухається або стоїть на станціях для очікування вільного шляху. При цьому в наявності маємо координати (місце) вчинення злочину, що дозволяє працівникам поліції конкретно відпрацьовувати район учинення злочину, підвищити ефективність його розкриття та розслідування [7].

Разом з тим викрадання вантажів з вагонів може здійснюватися також в момент фор-

мування потягу, при відстоях вагонів на станціях, коли відсутні локомотив та комплект обладнання 6 [7]. В цьому разі ми знаємо місцезнаходження вагону з вантажем (станція формування, або відстою) і нам потрібна лише інформація про посягання на вантаж. З цією метою у ЦЗОІ 13 створено приймальний модуль 8, вхід якого підключено до приймальної антени 7, а вихід зв'язано з другим входом плати адаптера вводу інформації 15. Можливе сповіщення про викрадення вантажу надходить на приймальну антену 7 ЦЗОІ 13 безпосередньо з передавальної антени 5 комплексу обладнання 1, що встановлені на вагонах з вантажем, який охороняється. Подальша обробка його в блоках 16-20 ЦЗОІ 13 здійснюється аналогічно обробці сповіщення від комплексу обладнання локомотиву 6 [7].

Висновок. Перевагою запропонованої системи радіоканального контролю схоронності вантажоперевезень на залізниці, порівняно з іншими рішеннями, є:

- можливість оперативного фіксування факту викрадення вантажу з вагонів на станціях формування та відстою, або у потягу при його русі;
- можливість визначити точне місце і час ймовірного вчинення викрадення вантажу, що суттєво впливає на можливість розкриття злочину, а отже, і відшкодування витрат залізниці та власника вантажу;
- відносна невелика вартість рехомого та стаціонарного обладнання системи дозволяє збільшити його чисельність, що територіально розширить зону контролю вантажоперевезень та збільшить кількість вантажів, які автоматично охороняються і не потребують залучення супровідних стрільців позавідомчої охорони.

Бібліографічні посилання

1. Куценко Б. Ю., Христов О.Л. Способи крадіжок вантажів на залізничному транспорті. *Використання спеціальних знань у досудовому розслідуванні*: Матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 13 травня 2016 р.). Дніпро, 2016. С. 123–125.
2. Analysis of the state of safety of goods and measures for the recovery of losses at the Pridniprovs'ka railway. *Additional statistical reporting to the KNO-1 form report*. Dnipro: Cargo Handling at Pridniprovs'ka Railroad, 2014. 10 p. (in Ukrainian).
3. Kroon L., Maroti, G., & Nielsen, L., (2014). Rescheduling of railway rolling stock with dynamic passenger flows. *Transportation Science*. 49(2). 165–184 p.
4. Красносельський І.В. Розкрадання вантажів працівниками залізничного транспорту шляхом підроблення та складання фіктивних комерційних актів і способи їх викриття. *Організаційно-правові засади боротьби з правопорушеннями на транспорті*: матеріали Всеукраїн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 29 листопада 2013 р.). Одеса, 2013. С. 142–143.
5. Вишня В.Б. Особливості розкриття крадіжок вантажів на залізничному транспорті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*: зб. наук. праць. 2015. № 2. С. 315–322.
6. Патент № 2182088. Росія/ О.О. Єфімцев та інші. Отримано 10.05.2002.

Надійшла до редакції 01.04.2019

SUMMARY

Fomenko A.Ye., Vyshnya V.B. Anti-theft cargo on rail transport in Ukraine. Today Ukraine's railways have significant problems due to cargo thefts during their transportation and at train stops. Large losses of railways in this case need to intensify the combatting against these crimes. The point of the research is that for the first time, in order to combat the encroachment on the cargo, it is proposed to create a network of radio-channel accompanying of cargo transportation. The last one consists of a set of security equipment, which would be installed on railway carriage with a load, equipment for the notification on locomotive trains and other technical means for detecting acts of penetration into the car or cargo removing from it.

That is, there is a group of sensors for detecting unauthorized access to the security object, which are connected to the radio-channel of the collecting and processing information Center of the Rail Transport Regional Directorate. The system implementation into practice allows law enforcement officers to use the research carried out as a means to effectively combat the crime of the railway.

The advantage of the proposed system of radio-channel control of the safety of cargo transportation on the railway, in comparison with other solutions, is: the possibility of operative fixing of the fact of theft of goods from the cars at the stations of formation and deposition, or in the train during its movement; the ability to determine the exact place and time of the alleged abduction of the ship, which significantly affects the possibility of disclosing the crime, and, consequently, the reimbursement of the costs of the railway and the owner of the cargo; the relatively small cost of the landing and stationary equipment of the system allows to increase its number, which territorially extends the control area of the carriage of goods and will increase the number of cargoes that are automatically protected and do not require the involvement of non-departmental security guards.

Keywords: *cargoes, weight control point, penetration into the car, communication channels, technical facilities, automated information system, railway.*

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ТИПОВИХ СПОСОБІВ УЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІЛЮВИХ ПРОГРАМ

Наведено класифікацію способів та схем учинення корисливих злочинів, що найбільш часто вчиняються у сфері фінансування соціальних цільових програм. Окреслено загальні напрями класифікації та запропоновано підходи до виділення характерних ознак злочинів, які притаманні сфері охорони здоров'я, молодіжним соціальним програмам та програмам розвитку регіонів, незаконному отриманню цільового кредиту та державним закупівлям, що здійснюються у межах цих програм.

Ключові слова: соціальні цільові програми, корисливі злочини, способи вчинення злочинів, бюджетне фінансування, порушення законодавства.

Постановка проблеми. Загальною національною метою, що лежить в основі внутрішньої та зовнішньої політики України, є побудова суверенної, демократичної, соціальної та правової держави. Добробут громадян є основою такої держави, а його передумовою – економічна стабільність і соціальна політика, яка реалізується через соціальні цільові програми. Соціальні цільові програми фінансуються за рахунок державного та місцевого бюджетів, спеціальних фондів, коштів, які надходять від інвесторів, тощо. Рациональне використання фінансів, які направлені на реалізацію соціальних цільових програм, не може розглядатись без урахування злочинної діяльності, яка призводить до привласнення мільйонів державних коштів і перешкоджає запровадженню нових соціальних стандартів, на які спрямовані ці програми. Знання працівниками правоохоронних органів типових способів вчинення злочинів в окресленій сфері дозволить швидко та ефективно виявляти й розслідувати злочини даної категорії. Наведене вище спонукає науковців виокремити та класифікувати типові способи вчинення злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження публікацій науковців щодо протидії злочинам, пов'язаним із використанням бюджетних коштів, висвітлює різні думки та підходи таких вчених: В. І. Василичук [1], В. В. Кулаков [2], С. С. Мірошніченко [2], Д. Й. Никифорчук [3], І. М. Ніщета [4], В. Р. Сливенко [5], Л. В. Ортинський [6], З. Б. Живко [7], В. М. Руфанова [8], О. О. Титаренко [8], А. Т. Волобуєв [9], Р. Л. Степанюк [9], А. О. Шелехов [10] та інші. Однак питання класифікації типових способів учинення злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм і сьогодні залишається поза увагою науковців.

Метою статті є класифікація типових способів учинення злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм та виявлення характерних ознак цих злочинів.

Виклад основного матеріалу. Структура сучасної злочинності у сфері бюджетного фінансування соціальних цільових програм охоплює значну кількість злочинів, які вчиняються у цій сфері. При цьому науковці зазначають, що при вчиненні корисливих злочинів в окресленій сфері все частіше застосовується вилучення коштів із казни через використання легальних форм господарської діяльності або використання повноважень із контролю за цією діяльністю. На об'єктах, які впроваджують соціальні цільові програми, що мають різні джерела фінансування, у тому числі й бюджетного, фіксуються злочини, передбачені більшістю статей Кримінального кодексу України (у тому числі: проти власності, господарські, посадові, проти авторитету органів державної влади й органів державного самоврядування тощо).

Необхідно зауважити, що бюджетна сфера є офіційною системою розподілу державних коштів, у тому числі й на фінансування соціальних цільових програм, саме тому її особливо уважно контролюють відповідні органи. Однак через прогалини в законодав-

стві й неузгодженість нормативно-правових актів вона залишається досить привабливим об'єктом для злочинних посягань. Такі посягання здійснюються як з боку посадових осіб, що визначають напрями використання цих коштів, так і з боку осіб, які їх отримують і використовують на реалізацію конкретної соціальної програми [2–5].

Зауважимо, що бюджет є невід'ємною складовою будь-якої держави, оскільки забезпечує її розвиток. Саме тому всі злочини, які пов'язані із бюджетним фінансуванням, негативно впливають не тільки на інтереси держави в цілому, але й на інтереси кожного окремо взятого її громадянина. Не є винятком із цього правила й Україна, аналіз становлення якої свідчить про збільшення кількості злочинів у цій сфері. Такі злочини, як правило, є масовими та безкарними й поступово перетворюються на різних рівнях управління у національну проблему [9].

Як свідчить практика протидії злочинам, пов'язаним із сферою фінансування соціальних цільових програм, працівники правоохоронних органів вимушені долати значні перешкоди під час виявлення, документування та розслідування цих злочинів, що можна пояснити об'єктивними та суб'єктивними причинами. Науковці серед причин виділяють такі: недосконалість нормативної бази, що регламентує контроль за обігом бюджетних коштів; недостатня обізнаність самих працівників із зазначеною базою та типовими способами вчинення злочинів у сфері бюджетного фінансування [10, с. 234].

Сфера виділення бюджетних коштів на соціальні цільові програми, у тому числі й соціальні програми розвитку регіонів, як об'єкт впливу характеризується особливостями, притаманними саме цій сфері бюджетного фінансування [6–8]. Такі особливості водночас є чинниками, що ускладнюють діяльність працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів із правового супроводження бюджетного процесу. Це обумовлено певними факторами.

По-перше, зазначена сфера має складну правову регламентацію реалізації.

По-друге, відсутня чітка законодавча регламентація понять «соціальна цільова програма у пріоритетних сферах людської діяльності» та «соціальна цільова програма підтримки розвитку регіону».

По-третє, окреслені вище програми відрізняються механізмом їхньої реалізації – як правило, вони мають комплексний характер, оскільки відображають наявні проблеми соціального розвитку та національно-культурного напрямку. За умови, що в державі відсутній орган, який міг би комплексно орієнтуватися в окреслених проблемах, оцінювати розмір фінансування, контролювати витрачання бюджетних коштів за призначенням, здійснювати інші розпорядчі функції. Саме тому практично єдиним розпорядником коштів і контролером їх витрачання залишається суб'єкт, який отримує фінансування для реалізації конкретної соціальної цільової програми. При цьому цей суб'єкт не має відповідної компетенції й досвіду контролю за такими програмами, що призводить до різних зловживань з його боку як одержувача бюджетних коштів.

Аналіз праць провідних науковців, дозволив визначити, що до способів і схем, які найбільш часто використовуються при вчиненні корисливих злочинів при реалізації соціальних цільових програм у системі охорони здоров'я (наприклад, впровадження через соціальні цільові програми із реалізації державної політики щодо наркотиків на період до 2020 року), можна віднести такі:

1) зловживання посадових осіб при проведенні тендерів на закупівлю лікарських препаратів, коли непоодинокими є факти порушень керівниками установ охорони здоров'я в частині проведення конкурсів (тендерів) на вибір підприємства для виконання державного контракту із закупівлі лікарських препаратів;

2) посадові зловживання та розкрадання при здійсненні взаємозаліків щодо обов'язкових платежів до бюджетів різних рівнів, зокрема ухилення від сплати внесків обов'язкового медичного страхування;

3) нецільове використання бюджетних коштів, у тому числі виділених на конкретну соціальну цільову програму;

4) хабарництво й інші службові зловживання посадовими особами органів охорони здоров'я й лікувальних установ, серед яких необхідно виділити давання й одержання хабара, яке пов'язане із видачею довідки про зняття з наркологічного обліку, інших довідок без медичного огляду, або звільнення від відповідальності за порушення санітарних норм тощо;

5) інші посадові зловживання з боку керівників установ охорони здоров'я, а саме: одержання хабарів, поєднаних із вимаганням, посадовими особами медичних установ за

незаконне здавання в оренду відомчих службових приміщень; позачергове розміщення на стаціонарне лікування наркозалежних при його державному фінансуванні тощо;

6) шахрайське розкрадання бюджетних коштів шляхом використання фіктивних документів на постачання медичного обладнання й медикаментів;

7) розкрадання медикаментів та інші злочини, що вчинюються співробітниками медичних установ і фармацевтичних підприємств, оскільки саме в системі охорони здоров'я зберігається високий рівень збитку від розтрат і розкрадань. На підприємствах медичної промисловості розкрадаються медикаменти підвищеного попиту, речовини, що містять наркотики, сильнодіючі лікарські засоби, спирт і т. ін.;

8) оформлення на роботу підставних осіб, нарахування доплат, які працівники не отримують, підроблення підписів у розрахунково-платіжних документах (відомостях), фіктивне сумісництво тощо;

9) фіктивне або неповне оформлення договорів на проведення робіт з ремонту й обслуговування будинків і приміщень;

10) неповне оприбуткування коштів, які надходять від населення за платні послуги, що вчиняються шляхом заплутування обліку в первинних бухгалтерських документах;

11) оформлення безтоварних операцій; завищення цін на медикаменти при реалізації їх оптовим покупцем або при здійсненні закупівель для державних потреб, або для забезпечення діяльності муніципальних установ охорони здоров'я;

12) реалізація через аптечну мережу медичних препаратів із простроченим терміном придатності або фальсифікованих препаратів;

13) розкрадання продовольчих товарів, призначених для харчування хворих;

14) зловживання при розподілі гуманітарних вантажів медичного призначення, під закупівлю яких незаконно виділяються бюджетні кошти державного рівня;

15) здавання в оренду приміщень без належного договірної оформлення, заниження розмірів орендної плати з наступним присвоєнням різниці між заявленою та наявною грошовою сумою.

До способів і схем, які найчастіше використовувалися при вчиненні корисливих злочинів у системі, що спрямована на формування майбутнього потенціалу України, а саме при реалізації цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016–2020 роки, яка базується на необхідності повноцінного розвитку та самореалізації молоді у питаннях, які пов'язані із освітою, належать такі:

1) утворення філій навчальних закладів на платній основі, котрі на певному етапі своєї діяльності не пройшли ліцензування у встановленому порядку та утворюють такий склад злочину, як незаконне підприємництво;

2) організація недержавних освітніх установ на базі державних вузів, які виступають засновниками й забезпечують організацію навчального процесу цих недержавних освітніх установ, однак при цьому орендні відносини не оформлюються, а підміняються договорами про спільну діяльність; грошові кошти перераховуються прямо на рахунок новоствореної недержавної освітньої установи;

3) переведення учнів у державній освітній установі з платного навчання на фінансоване з бюджету, при цьому посадові особи державної установи продовжують стягувати оплату за навчання та не оприбутковують одержувані кошти й у подальшому їх незаконно присвоюють;

4) незаконне використання недержавною освітньою установою ліцензії іншої освітньої установи, а саме копії ліцензії на провадження освітньої діяльності іншого вузу.

Іншою сферою бюджетного регулювання, яка є найбільш вразливою, є реалізація бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України, на конкретні цілі, пов'язані з реалізацією соціальних цільових програм, перелік яких визначено законодавчо. До способів вчинення злочинів, які пов'язані з виділенням бюджетних коштів на соціальні цільові програми й програми розвитку регіонів, належать такі:

1. Нецільове використання бюджетних коштів, призначених на реалізацію соціальних цільових програм (ліквідація наслідків техногенних катастроф, стихійних лих, розвиток галузей сільського господарства тощо), для виплати заробітної плати, на придбання паливно-мастильних матеріалів у комерційних структурах, погашення невідкладних платежів, будівництво та харчування в державних установах тощо.

2. Проведення «прямих» нецільових платежів з використанням безготівкових розрахунків у випадках, коли одержувачем є підприємство недержавної форми власності при використанні цільової фінансової допомоги з бюджету або коштів, одержаних для

фінансування цілей, передбачених певною бюджетною програмою. Напрями нецільового використання бюджетних коштів можуть бути різними:

а) придбання за рахунок бюджетних коштів активів (валюти, цінних паперів, майна) з метою наступного продажу;

б) здійснення внесків у статутний фонд комерційних структур;

в) оплата за рахунок бюджетних коштів потреб підприємства, які не відповідають цільовому призначенню коштів (погашення банківських кредитів, оплата господарських витрат, придбання обладнання, інвентарю, автомобілів та іншої техніки тощо);

г) надання безвідсоткових і безстрокових позик тощо [3].

3. Незаконне використання коштів, одержаних з бюджету, на фінансування соціальних цільових програм щодо розвитку фермерських господарств.

4. Придбання нерухомості, інших матеріальних цінностей, що не передбачені цілями конкретної соціальної цільової програми.

6. Роздавання коштів з бюджетних асигнувань у вигляді комерційних кредитів структурам, які не мають жодного стосунку до виконання конкретних соціальних цільових програм.

7. Зловживання при використанні матеріальних цінностей держрезерву.

Безумовно, перелік наведених порушень використання бюджетних коштів при фінансуванні соціальних цільових державних програм не є вичерпним. Оскільки не менш криміногенною сферою бюджетних відносин є сфера субвенцій, дотацій й кредитування. Зупинимось на найпоширеніших способах вчинення злочинів, які пов'язані з незаконним отриманням кредиту, а саме державного цільового, до яких необхідно віднести такі:

1) складання фіктивних договорів, контрактів про нібито проведені операції, що надаються для обґрунтування кредитної заявки;

2) надання техніко-економічного обґрунтування потреби в кредиті, в якому фігурують свідомо викривлені відомості про терміни проведення операцій за рахунок кредитора, про джерела погашення кредиту, планований дохід тощо;

3) створення фіктивних спільних підприємств або надання неправдивих відомостей про їх керівників чи засновників підприємства;

4) фальсифікація балансу з метою поліпшення показників фінансового стану підприємства; фальшиві відомості при цьому можуть вноситися в різні позиції балансу, що підтверджують наявність основних і оборотних коштів, ліквідність, оборотність, фінансову незалежність і прибутковість підприємства;

5) складання фіктивних документів на право отримання кредиту на пільгових умовах;

6) пред'явлення підроблених гарантійних листів, страхових договорів і полісів від імені державних і комерційних структур;

7) фальсифікація відомостей про майно або інші матеріальні цінності, представлені як застава (наприклад, завищення його вартості);

8) порушення нормативно-правових актів при видачі державних цільових кредитів (наприклад, отримання бюджетних коштів, що не стосуються виконання конкретних соціальних цільових програм).

Особливої уваги у справах про використання цільових державних кредитів не за прямим призначенням заслуговують два найважливіші блоки обставин: як відповідно до нормативних вимог повинен здійснюватися розподіл (тобто використання) коштів і які дії дійсно здійснювалися, які при цьому допускалися порушення нормативних і розпорядчих актів.

При реалізації соціальних цільових програм суб'єкти змушені здійснювати державні закупівлі. До способів вчинення злочинів, які можуть здійснюватись під час державних закупівель, відносять такі:

1) надання службовими особами суб'єктів господарювання розпорядникам бюджетних коштів недостовірних відомостей з метою отримання переваг під час проведення конкурсних процедур;

2) зловживання службових осіб розпорядників бюджетних коштів під час визначення переможців процедури закупівлі;

3) участь у процедурі закупівлі декількох учасників, які вчиняють антиконкурентні узгоджені дії;

4) надання замовником конкурсних торгів незаконних переваг на користь одного з учасників ще на стадії підготовки тендерної документації, до якої завчасно заносяться

певні вимоги щодо предмета закупівлі, які може задовольнити лише певний, запланований учасник [6].

Висновок. Таким чином, у роботі наведено характеристику та перелік типових способів учинення злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. Аналіз праць провідних науковців дозволив визначити способи та схеми, що найбільш часто використовуються при вчиненні корисливих злочинів при реалізації соціальних цільових програм, а саме: у системі охорони здоров'я; злочинів, які пов'язані з виділенням бюджетних коштів на молодіжні соціальні цільові програми й програми розвитку регіонів; окреслити найпоширеніші способи вчинення злочинів, які пов'язані з нецільовим використанням бюджетних коштів і незаконним отриманням кредиту, а саме державного цільового, а також ті злочини, що здійснюються під час державних закупівель у процесі реалізації соціальних цільових програм.

Бібліографічні посилання

1. Василичук В. І. Організаційні засади протидії злочинам у бюджетній сфері: шляхи їх удосконалення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 335–342.
2. Кулаков В. В., Лень В. В., Мірошніченко С. С. Запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів: наук.-практ. посіб. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2011. С. 200–220.
3. Никифорчук Д. Й., Заблоцька О. Ю., Ніколаюк С. І. Протидія злочинам, що пов'язані з порушенням бюджетного законодавства (ст.ст. 210, 211, 175 КК): наук.-практ. посіб. Київ: КНТ, 2006. 88 с.
4. Ніщета І.М. Правові та організаційно-тактичні основи діяльності оперативних підрозділів ДСБЕЗ по протидії злочинам, що пов'язані з порушенням бюджетного законодавства: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів: ЛьвДУВС, 2007. 255 с.
5. Коряк В. В., Василичук В. І., Сливенко В. Р. Організація протидії злочинам у сфері державних закупівель: метод. рекомендації / за заг. ред. В.В. Коряка. Київ: ПП «Заграй», 2013. 74 с.
6. Ортинський В. Л. Попередження та розкриття злочинів, пов'язаних з порушенням бюджетного законодавства: навч. посіб. Львів: Атлас, 2009. 198 с.
7. Баб'як А. В., Живко З. В., Йосипів А. О. Протидія злочинам, що вчиняються у бюджетній сфері: навч. посіб. для вищ. навч. закл. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 167 с.
8. Руфанова В. М., Титаренко О. О. Запобігання органами внутрішніх справ злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів: монографія. Дніпропетровськ: Ліра, 2012. 198 с.
9. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія / за заг. ред.: А. Ф. Волобуєв. Харків: Ніка-Нова, 2012.
10. Шелехов А. О. Щодо характеристики типових способів учинення злочинів у бюджетній сфері. *Південноукраїнський правничий часопис. Економічна безпека держави: теорія і практика*. 2012. № 4. С. 234–237.

Надійшла до редакції 26.03.2019

SUMMARY

Viter D.V. On the classification of typical methods of committing crimes in the field of financing of social target programs. Social policy of the state is realized, as a rule, through social target programs financed from the state and local budgets, special funds, funds received from investors, etc. Criminal activities in the area of financing social purpose programs lead to the appropriation of millions of public funds and impede the introduction of new social standards to which these programs are directed. Knowledge of law enforcement officers of the typical methods of committing crimes in the specified sphere will allow to quickly and effectively identify and investigate crimes of this category. The budget is an integral part of any state, because it ensures its development. That is why all crimes connected with violation of budget legislation negatively affect not only the interests of the state as a whole, but also the interests of each individual citizen of his/her own.

The article describes the classification of methods and schemes of committing mercenary crimes, which are most often committed in the sphere of financing of social target programs, and outlines the characteristic features of these crimes. In committing mercenary crimes in this sphere, the seizure of funds from the treasury is increasingly being used because of the use of legal forms of economic activity or the exercise of powers to control this activity. The analysis of the works of leading scientists allowed to identify the methods and schemes that are most often used in committing crimes in implementing social targeted programs in the health care system, namely: during the implementation of social targeted programs for the implementation of the state drug policy for the period up to 2020. The methods and schemes that were most often used in committing mercenary crimes in the system aimed at forming the future potential of Ukraine, in particular, when implementing the social target program "Youth of

Ukraine" for 2016-2020, are based on the need for a full-fledged development and self-actualization of youth in issues related to education. Separately, the issue of the misuse of budget funds allocated for the implementation of social target programs (elimination of the consequences of man-made disasters, natural disasters, development of agricultural sectors, etc.), for payment of wages, for the purchase of fuel and lubricants in commercial structures, repayment of urgent payments, construction and catering in public institutions, etc. The most common methods of committing crimes connected with the illegal obtaining of a loan, namely the state target, are outlined, their characteristics are given. Particular attention is in cases on the use of targeted government loans is not intended for direct purpose two major blocs of circumstances: as in accordance with the regulatory requirements must be distributed (ie use) of funds and what actions were actually carried out, which while allowed violations of regulatory and regulatory acts. It was noted that when realizing social target programs, subjects are forced to make public procurements, describes ways of committing crimes that may be committed during public procurement.

Keywords: *social target programs, mercenary crimes, methods of committing crimes, budget financing, violation of legislation.*

УДК 343.97 : 343.775

Максіменцев М.Г.

кандидат економічних наук
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-15-20

ПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ НАДРОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Надано характеристику криміногенним чинникам, що мають суспільно-політичне походження та згруповані у три функціональні блоки: безпосередні ендополітичні фактори злочинності у сфері надрокористування; політична злочинність як метасистемний фактор криміногенної самодетермінації; екзополітичні фактори політичної злочинності та кримінального надрокористування. Серед останніх виділено, надано опис та пояснення олігархізації, криміналізації політики, консервації режиму керованої демократії. Наголошено на криміногенній ролі відсутності політичної волі на належне правове забезпечення природоохоронного сектора кримінально-превентивної діяльності, охорони надр.

Ключові слова: *надрокористування, злочинність, детермінація, політичні фактори, олігархізація, криміналізація.*

Постановка проблеми. Злочинність є комплексним соціально-правовим феноменом, що виражає особливий стан суспільства, є проявом найбільш широкого спектра системних протиріч у його розвитку. Тому і детермінація злочинності виявляє метасистемні риси. Її розуміння (криміногенної детермінації) принципово не може бути зведено до схематичного опису певної групи причинних та інших факторних зв'язків між окремими соціальними явищами і процесами. Варто бути свідомим того, що злочинність породжується усім суспільним устроєм, функціонуванням усіх без винятку соціальних інститутів у їх єдності, взаємозв'язку, конфліктності, дисфункційності. Водночас можливо візуалізувати як специфічні, так і неспецифічні фактори, здійснити гносеологічний рух від останніх до перших. Неспецифічні фактори є загальними по відношенню до злочинності взагалі, принаймні до переважної більшості її проявів. Тому дослідження окремого виду кримінальної активності не мислиме без пунктирного окреслення провідних рис детермінаційного комплексу злочинності в Україні з відповідними проєкціями на площину конкретного її виду – у сфері надрокористування. Роль таких факторів, поруч з економічними, відіграють політичні на тій підставі, що саме вони, виходячи з базових положень системно-структурного аналізу й теорії соціальної дії, формують магістральні лінії усього суспільного розвитку, провідні показники стану соціального організму. Звідси постає низка актуальних дослідницьких задач у сфері виявлення та характеристики ключових політичних факторів кримінального надрокористування як об'єктів подальшого системного обструктивного впливу.

© Максіменцев М.Г., 2019

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Маємо констатувати наявність розлогої й теоретично глибокої наукової бази дослідження проблеми детермінації екологічної злочинності, що репрезентована працями З. Б. Бахмудова, О. В. Виноградової, Т. В. Корнякової, В. К. Матвійчука, Г. С. Поліщука, А. М. Притули, Б. Б. Тангієва, Ю. А. Турлової й деяких інших вчених. Втім, політичні фактори злочинності у сфері надкористування й досі не були предметом окремого дослідження.

Мета статті полягає у виявленні, описі та поясненні основних політичних факторів злочинності у сфері надкористування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Злочинність же у сфері надкористування як метасистемний феномен, що відтворюється на порубіжжі організованої економічної, екологічної, політичної кримінальної активності, не є в цьому сенсі винятком. Криміналізація політики, її інституціональна дисфункція, значна фактична переорієнтація на задоволення вузькогрупових, корпоративних, політико-кон'юнктурних інтересів через комерціалізацію політичних відносин, елімінування їх загальносоціальної, гуманістичної цінності і спрямованості. Політична злочинність сама по собі постає істотним інституціональним фактором злочинності у сфері надкористування й додатково генерує низку супутніх політичних факторів. Таким чином, утворюється складно організований, структурно розгалужений конгломерат детермінант, що зумовлюють існування й інтенсифікацію досліджуваного нами різновиду злочинності. Цей конгломерат складають три блоки чинників: екзополітичні фактори, власне політична злочинність як така (включаючи політичну корупцію) та ендополітичні фактори.

I. Екзополітичні фактори політичної злочинності мають дуалістичну детермінаційну природу. З одного боку, по відношенню до злочинності у сфері надкористування, вони є опосередкованими, детермінаційно віддаленими у схемі детермінації кримінального надкористування через кримінальні форми реалізації політичної влади. З іншого – ці ж фактори діють і безпосередньо, минаючи політико-кримінальне опосередкування та виявляються у нездатності мобілізувати вольові ресурси політичної системи для прийняття важливих для охорони довкілля рішень загальносоціального значення. До групи цих детермінант можливо віднести такі:

- *олігархізація політики* – криміногенно-кримінальний феномен інституціонального злиття політики та економіки, зростання політичної ролі економічних акторів. Беручи свій початок з першої половини 90-х років ХХ ст., процес олігархізації політики в Україні лише посилювався від каденції до каденції різних президентів та парламентів. В кожну каденцію він мав власну специфіку, якою не в останню чергу зумовлені динамічні коливання у відтворенні злочинів, передбачених ст. 248 КК України, що спостерігалися за режимів кожного з чотирьох президентів України ХХІ ст. та мають відносно чіткі часові межі, що відповідають періодам президентських повноважень.

Первинне кримінальне накопичення капіталу, політико-кримінальні угоди у сфері приватизації, державного кредитування, що активно розквітли у 90-х роках минулого сторіччя в Україні, на багато років вперед визначили магістральні параметри розвитку політичної системи у дусі вульгаризовано-капіталістичної домінанти, комерціалізації обігу суспільних благ, у тому числі й об'єктів природи. Тому і надра постали одним з об'єктів, що потрапив до сфери інтересів фінансово-промислових груп, які спиралися на владно-адміністративний ресурс у питаннях здійснення фактично безконтрольного та безмежного, за багатьма параметрами монопольного використання корисних копалин.

В одному зі своїх досліджень Ю. В. Орлов наводить приклад отримання у злочинний спосіб доступу до розробки родовищ вугілля окремою групою парламентарів. Йдеться про схему незаконного привласнення під виглядом приватизації майна одного з гірничих підприємств у Донецькій області, що здійснює розробку родовищ та видобуток кам'яного вугілля. Таке привласнення здійснювалося поетапно, із залученням кількох рівнів фірм-посередників, що мали приховати персону остаточного недобросовісного набувача майнового комплексу, який станом на 2013 рік мав статус народного депутата України, супроводжувалося корупційною угодою (пропозицією, наданням, отриманням неправомірної вигоди), предметом якої були окремі майнові комплекси й частки власності приватних газодобувних підприємств. Останні послуговували міновим еквівалентом та перейшли з власності набувача майнового комплексу гірничодобувного підприємства до власності третіх осіб – посередників між набувачем та відчужувачем – службовою особою, яка займала особливо відповідальне становище та мала фактичний вплив на прий-

яття рішень у сфері приватизації державного майна [1, с. 106]. Тож варто бути свідомими того, що механізм функціонування олігархату як політико-кримінального феномена з об'єктивною необхідністю включає в себе корупцію. Остання розвиває демократичні засади суспільного устрою, його правову систему, нівелюючи, викривляючи, симулюючи гуманістично-ліберальне ядро політики.

Багатовимірність криміногенних наслідків функціонування олігархізованої політико-економічної моделі – квазіправового покручу політичного режиму й правової системи – передбачає не лише сприятливе підґрунтя для поширення корупційної злочинності, а й кримінальної активності практично всього спектра видового розмаїття. Злочинність у сфері надкористування в цьому аспекті доповнює авангард наслідків та проявив злочинної політики, український варіант якої фундується на корупційно-олігархічній архітектоніці політичної системи;

- *криміналізація політики через інтенсифікацію організованої злочинності*, яка постає політичним фактором, а організовані злочинні угруповання – активними агентами політичного впливу. Цей політичний чинник злочинності у сфері надкористування органічно доповнює попередньо описаний та з ним нерозривно пов'язаний. Справа в тому, що олігархія в Україні не сформувалася моментно, пройшла певну еволюцію. На первинних же етапах становлення в нашій державі власної політичної та економічної систем йшлося про розширення спектра діяльності загальнокримінальних організованих злочинних угруповань на сферу економіки, перш за все гірничу, хімічну промисловість, металургію. Надалі, отримуючи доступ до парламентського, урядового корпусу та налагоджуючи постійні корупційні зв'язки, частина з таких угруповань набули посередницького представництва у вищих і центральних органах державної влади (в тому числі й через створювані й фінансовані ними політичні партії). Частина ж не інтегрувалася до політики, продовжувала діяти опосередковано, користуючись можливостями політичного впливу угрупованнями політико-економічного кримінального штибу.

Принагідно зауважимо, що первинний етап економічного і політико-правового незалежного українського транзиту виявився вирішальним для подальшої кількадесятирічної (як мінімум) соціогенези, яскравими маркерами якої стали організована економічна, політична злочинність, зрощення влади з кримінальними структурами, криміналізація влади. Базові, закладені в 90-ті рр., конфігурації криміналізованої політичної та економічної систем з об'єктивною необхідністю визначають й сучасні риси політичного режиму, спектр загроз кримінологічній, національній безпеці.

Досить влучно характеризує цей етап О. Гаврилишин: «Президент (перший президент незалежної України. – прим. автора) подбав, щоб, на відміну від країн Центральної Європи, більша частина верхнього ешелону перейменованої комуністичної партії лишилася при владі. Його уряд вельми незначно цікавився економічними реформами... Пріоритетом стала розбудова державності – заснування нових політичних інституцій, нових символів... Тодішня затримка економічних перетворень призвела до убогої продуктивності економіки, відкрила широкі можливості для зростання олігархії та ослабила економіку так, що на 2014 рік Україна виявилася неймовірно вразливою до нинішньої життєвої загрози її суверенітету» [2, с. 250–251]. І далі вчений резюмує, що швидке просування економічних реформ було не в інтересах комуністичної еліти України. Як і всі колишні панівні класи у комуністичних країнах, вона прагнула втримати владу, щоб мати якнайбільше часу, щоб перетворитися на новопосталих капіталістів. Для цієї мети угода з «Рухом» була просто ідеальною: стара номенклатура залишила за собою контроль над роботою держави, натомість відтермінована економічна лібералізація надавала їм вдосталь часу, щоб перегрупуватися та поступово створити сприятливі умови для накопичення капіталу в нових приватних підприємствах, інтегрованих з політикою, олігархів [2, с. 252].

Враховуючи результати власного дослідження, маємо змогу стверджувати, що і сьогодні формуються організовані злочинні угруповання загальнокримінального та економічного характеру діяльності, що не інтегруються безпосередньо до політичної системи, користуються корупційно-олігархічними каналами зв'язків. Здебільшого такі угруповання є регіональними. Найбільш активно вони функціонують на Рівненщині, Волині, організують та контролюють кримінально-промисловий видобуток бурштину-сирцю.

Ступінь криміналізації політики в Україні на сьогоднішній день є настільки значним, що за оцінками окремих опитаних нами експертів з числа чинних та колишніх народних депутатів практично кожна політична партія, представлена в українському парламен-

ті, має так звану «чорну касу» («чорну бухгалтерію»), обсяги якої складають більше 80 % від звітних. Прийняті у 2015 р. зміни й доповнення до Закону України «Про політичні партії», спрямовані на удосконалення механізму фінансування діяльності політичних партій, забезпечення прозорості фінансової звітності й протидії політичній корупції, на жаль, не отримали на рівні правозастосування настільки ж вагомої підтримки (і з боку партій, і з боку контролюючих суб'єктів), як предикатні задекларовані наміри-гасла.

Однак не лише політичні партії, як інститут політичної системи, значною мірою дисфункційні через вплив кримінального капіталу. Не менш проблематичною є й ситуація з інститутом президента. Згадати хоча б пресловуту резонансну (у суспільстві й ЗМІ, хоча абсолютно мізерну, незначущу за юридичними, кримінологічними наслідками розслідувань) справу про «чорну бухгалтерію» оточення одного з Президентів України, надто відомого, щоб згадувати його ім'я на сторінках цього дослідження. Водночас слід бути свідомим і того, що після не менш відомих, трагічних та значущих подій, що увійшли в історію під назвою «Революція Гідності», ситуація кардинально не змінилася. Так, наприклад, за оцінками голови ВГО «Комітет виборців України» О. М. Кошеля передвиборні кампанії (зокрема, президентські) фінансуються в Україні не менш як на 50 % з тіньових доходів. Аналітик серед іншого зазначає: «Проблема тіньового фінансування виборчих кампаній – є достатньо серйозною, тому що йдеться не просто про те, що політики оплатили борди чи іншу діяльність поза межами виборчого фонду. Йдеться про те, що політики використовують готівкові кошти, йдеться про чорні каси» [3]. Це свідчить про усталеність політико-кримінальних практик, про їх традиційність, узвичаєність, унормованість, що є не окремим корпоративним кодексом деякої умовної політичної сили, а ознакою і системоутворюючим фактором усього суспільно-політичного устрою України;

- *консервація режиму адміністративного ринку та керованої демократії на противагу ліберальному ринку й вільній демократії.* Чинна система ринкових відносин в Україні, – зауважує А. С. Гальчинський, – переважно залишається такою, якою вона була сформована в результаті реформ 1990-х років. У наступному десятилітті вона фактично не прогресувала; адміністративний ринок за своєю суттю відповідає принципам керованої демократії. При тому важливо усвідомити, що система адміністративно-бюрократичного ринку *не є перехідною структурою економіки, не є ринком на його початковій стадії* (курсив наш. – М. М.). У дійсності мова йде про цілком сформовану парадигму ринкових відносин, яка є альтернативою системі ліберального ринку [4, с. 219]. В адміністративному ринку вибудовується не мережева система конкурентних зв'язків, а вертикальна ієрархія, система «свій – чужий». Замість свободи і права суб'єктів господарювання тут домінують обов'язки, відносини підпорядкування, ресурсові маніпуляції. Маючи з цього адміністративний зиск, державна бюрократія (як і олігархічний капітал, що зростається з державою) зацікавлена в консервації такого стану. У результаті відчутно знижується дієздатність ринку, не стимулюються інновації, викривляється, симулюється конкурентне середовище [4, с. 220, 221]. Формуються *нетранзитивні, постійні* альтернативні інституціональні механізми доступу до соціальних благ, утворюються конгломерати неформальних, проте цілком *ефективних у корпоративному (олігархічному) вимірі* норм, зразків діяльності, в тому числі й кримінальних практик.

Симптоматичною у зв'язку з цим вважаємо ту обставину, що за результатами 2018 р. Україна посіла 84-те місце із 130 країн у рейтингу «Індекс демократії 2018», лишивши за собою статус «гібридного режиму». Серед країн Східної Європи Україна посідає 17 місце, отримавши, як і минулого року, 5,69 бала з 10 [5]. Загалом виділяється чотири комплексні характеристики можливих режимів: повна, недостатня демократія, гібридний та авторитарний режими. У звіті *The Economist Intelligence Unit*, який розкриває індексовані параметри, також вказується, що здійснення ефективних реформ у сфері демократизації та широкої лібералізації економіки й політики у середньостроковій перспективі в Україні є малоймовірним через потужний опір всередині політичної системи. Іншими словами: кристалізація й зміцнення фундаменту керованої демократії є для України радше не політичною патологією, а специфічною, постійно функціонуючою нормою, що відтворюється від покоління до покоління політичної еліти *незалежно від суспільно-політичних революційних намагань*.

Наявність такої системи особливо наочно проявляється на ринку промислового видобутку корисних копалин в Україні. Цей ринок, незважаючи на намагання запровадити прозорі тендерні процедури продажу спеціальних дозволів на надкористування, значною мірою залишається зачиненим для «випадкових» суб'єктів бізнесу, для тих, хто

є «чужорідним» для усталених інститутів і систем адміністративно-владного, корупційного представницького розпорядження надрами. В їх межах формуються стійкі відносини за типом «патрон-клієнт», що постають бар'єром, своєрідним адміністративним фільтром, на якому залишаються фінансові ресурси корупційного походження більшості великих гравців ринку надрокористування.

II. Політична злочинність загалом та **політична корупція** зокрема в контексті детермінації злочинності у сфері надрокористування виявляються феноменами політико-кримінального симбіозу (тобто злочинність влади), що виражається в інтеграції політичних кримінальних практик зі злочинністю у сфері надрокористування; кримінальній деінституціоналізації діяльності провідних політичних акторів; використанні інструментів правотворчості та відомчого правозастосування з метою створення сприятливих умов для злочинного, суспільно небезпечного надрокористування, в тому числі через забезпечення політичної волі на визначений політико-корупційними угодами персональний склад тих органів державної влади у сфері формування та реалізації політики раціонального природокористування, охорони та використання надр; надання преференцій одним суб'єктам на шкоду конкурентному середовищу й захисту довілля тощо.

III. Ендополітичні фактори злочинності у сфері надрокористування:

- *низька політична культура*, що серед іншого детермінує низьку політичну активність, слабкі зв'язки приватно-публічної афіліації, правовий та екологічний нігілізм, елімінує значущість особистої діяльності у справі захисту довілля, байдуже, другорядне ставлення до них на противагу пріоритетам у спектрі політико-кон'юнктурних та економічних питань. Причому проблема низької культури стосується як політичного істеблшменту, так і широких прошарків населення, в тому числі і тих, що вважають кримінальне надрокористування адекватною реакцією на загальний соціальний контекст безправ'я та виживання.

- *деформація політичної свідомості* у нерозривній єдності з моральною та правовою як у правлячої еліти, так і більшості населення; сприйняття політики як комерційної та, водночас, популістської, маніпулятивної сфери реалізації індивідуальних та вузько-корпоративних інтересів. Це має своїм наслідком нерозвиненість політичної мережі передусім на місцевому рівні. А між тим, як слушно зауважував Р. Дарендорф, політична демократія без мережі або висить у повітрі, або до неї висувають занадто високі вимоги [6, с. 77]. Останні продиктовані, з одного боку, нерозумінням механізмів функціонування політичних відносин. З іншого – патерналістськими й етатистськими вподобаннями, детермінованими радянським політичним досвідом, але в принципі не реалізованими в сучасних умовах, що тягне за собою розчарування, політичну маргіналізацію, правову індиферентність суб'єктивного змісту буденних соціальних практик. Ця сама логіка розгортання соціальної діяльності влітається в загальний механізм кримінального надрокористування;

- *відсутність достатньої політичної волі на належне правове забезпечення природоохоронного сектора кримінально-превентивної діяльності, охорони надр від інтенсифікованих кримінальних загроз*, в тому числі й у контексті реформування системи протидії злочинності в цілому, запуску повноцінного функціонування Державного бюро розслідувань;

- *політизованість роботи правоохоронних та судових органів*, принципова нездатність перервати олігархічно-корупційні зв'язки у структурі політичних відносин, що генеруються, підтримуються на рівні вищих і центральних органів державної влади. Наявні кволі спроби притягнути до відповідальності чиновників топ-рівня – наочне тому свідчення. Як правило, далі повідомлень про підозру справа не просувається. А в низці випадків навіть виявляється неможливим забезпечити зняття депутатської недоторканності або вчинення деяких процесуальних дій, застосування запобіжних заходів до фігурантів оперативно-розшукових справ, у тому числі й за фактами злочинної діяльності у сфері надрокористування. Цілком зрозуміло, що політизованість роботи правоохоронних органів є не причиною, а радше наслідком становлення в Україні корупційно-олігархічної моделі політичної системи. Втім, ця обставина не применшує криміногенно-детермінаційного значення дисфункційності правоохоронного сектора державної влади щодо нейтралізації діяльності організованих злочинних угруповань, фінансово-промислових груп у сфері надрокористування.

Висновки. Таким чином, основними екзополітичними факторами кримінального надрокористування є олігархізація, криміналізація політики та консервація режиму ад-

міністративного ринку й керованої демократії. Політична злочинність, політична корупція є формами політико-кримінального симбіозу, криміногенно-детермінаційне значення якого для сфери надкористування виражається у такому: а) інтеграція політичних кримінальних практик зі злочинністю у сфері надкористування; б) кримінальна деінституціоналізація діяльності провідних політичних акторів; в) використання інструментів правотворчості з метою створення сприятливих умов для злочинного, суспільно небезпечного надкористування; г) забезпечення політичної волі на визначений політико-корупційними угодами персональний склад органів державної влади у сфері формування та реалізації політики у сфері надкористування та ін.

Бібліографічні посилання

1. Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Корупційна схема: поняття, ознаки, види. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 101–108.
2. Гаврилишин О. Україна: Найбільші надії, найбільші розчарування. *Велике переродження. Уроки перемоги капіталізму над комунізмом*: зб. статей / пер. з англ. В. М. Дротенко. Львів: Вид-во Старого Лева, 2015. С. 243–274.
3. Українські вибори на 50 % фінансуються «чорною» готівкою, – Комітет виборців. *Рубрика*. 2019. 1 лютого. URL: <https://rubryka.com/2019/02/01/ukrayinski-vybory-na-50-finansuyutsya-chornouyu-gotivkoayu-komitet-vybortsiv/> (дата звернення: 01.02.2019).
4. Гальчинський А. С. Лібералізм: уроки для України. Київ: Либідь, 2011. 288 с.
5. The Democracy Index. *The Economist*. URL: <https://www.eiu.com/topic/democracy-index> (дата звернення: 31.01.2019).
6. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті / пер. з нім. А. Орган. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 109 с.

Надійшла до редакції 21.03.2019

SUMMARY

Maksimentsev M.G. Political factors of criminality in the sphere of subsoil use in Ukraine.

The article is devoted to the criminogenic factors, which having a social and political origin and has grouped into three functional blocks: endopolitical factors of crime in the sphere of subsoil use; political crime as a metasystem factor of criminogenic self-determination; exopolitical factors of political crime and criminal subsoil use. Among the latter, such as oligarchization, the criminalization of politics, the preservation of the regime of managed democracy are highlighted, described and explained. The criminal role of the lack of political will on the proper legal support of the environmental sector of criminal preventive activities and the protection of the subsoil was noted.

It proves that application of moratorium on auditing business entities had an adverse impact on the ascertaining facts of illegal utilization of mineral resources of national importance, which is virtually displayed in statistics of the crime analyzed. Application of such moratorium on auditing subjects of special subsoil use by the Public Service of Geology and Subsoil of Ukraine resulted in high latency and logical intensification in self-replication of criminal subsoil use.

Special attention is paid to drawbacks in administration of law enforcement agencies: 1) decrease of professionalism in organization and execution of investigative activities of the National police; 2) the lack of succession in maintaining operational control over territories, decrease in quantity and quality of links with confidential informants; 3) decrease in the rate of organized crime detection and prevention; 4) the lack of service priorities in detection and prevention of crime in the sphere of subsoil use. At the present moment there is no specially dedicated activity for detecting crimes in the sphere of subsoil use in the units of the Department economic protection of the National Police, neither professionals assigned for such activities; 5) termination of special environmental protection activity of prosecutor's offices; 6) the lack of regulation in conducting gemological examination by the Expertise service of the Ministry of Internal Affairs that was a direct consequence of elimination of specialized organized crime units of the Ministry of Internal Affairs in 2015.

Keywords: *subsoil use, crime, determination, political factors, oligarchization, criminalization.*

УДК 658

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8480-6519>

Тютченко С.М. ©

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-21-25

ГРУПУВАННЯ МЕТОДІВ ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Проаналізовано найбільш поширені методи оцінки економічної безпеки підприємства; запропоновано групування методик залежно від типу використання апарату для досліджень та розрахунків показників.

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, ефективність управління, економічні показники, методи, потенціал економічної безпеки.

Постановка проблеми. Глобальні і швидкі зміни економічних відносин в сучасному світі гостро ставлять питання забезпечення економічної безпеки не тільки макроекономічних суб'єктів, але і підприємств різних рівнів. Актуальність проблеми пояснюється тим, що в сучасних умовах глобалізації підприємства знаходяться під впливом внутрішніх та зовнішніх загроз різного характеру. Сталий розвиток підприємства визначає його економічну безпеку. Підвищення економічної безпеки залежить від ефективності впроваджених заходів щодо формування сприятливого економічного середовища для ведення господарської діяльності.

Для визначення рівня економічної безпеки підприємства розроблено багато методик, заснованих на розрахунку різних наборів показників. Вчені пропонують механізми розрахунку складових економічної безпеки на усіх рівнях управління, приводять відповідні показники, що засвідчують рівень економічної безпеки країни, регіону, підприємства і т.п. Крім цього, обґрунтовують критичні значення показників, при перевищенні яких стан безпеки за даною складовою визначають як загрозовий. Але в даний час не існує єдиного загального методичного підходу до оцінки економічної безпеки підприємства на макро- і мезорівнях управління.

В результаті аналізу наукових публікацій та вивчення методів оцінки економічної безпеки автором статті запропоновано групування існуючих методик, в основу яких покладено спільні способи та апарат для розрахунку показників. До них належать: статистичні показники, методи експертних оцінок та порівнянь, загальні положення теорії ризику. Дані методи є найбільш поширеними та адаптованими для оцінки економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання.

Використання даних методів дозволить не тільки дати оцінку економічної безпеки підприємства, а й виявити можливі майбутні загрози економічній безпеці та розробити концепцію щодо її зміцнення.

Мета. На сучасному етапі формування концепції економічної безпеки держави значна увага приділяється методикам її оцінювання на національному рівні. Але на рівні підприємств не вироблено єдиного комплексного методичного підходу до її аналізу та оцінки. В даній статті запропоновано групування методик залежно від типу використання апарату для досліджень та розрахунків показників: індикаторного, критеріального, методу порівнянь, теорії ймовірності та обчислення ризику.

Незважаючи на відсутність єдиного загальновизнаного підходу до оцінки економічної безпеки підприємства, традиційно всі існуючі методи зводяться до розрахунку коефіцієнтів і показників, які характеризують рівень захищеності та ефективності функціонування окремих об'єктів системи економічної безпеки підприємства. Однак наведені характеристики є недостатніми для оцінки рівня захищеності підприємства від внутріш-

ніх і зовнішніх загроз, оскільки вони є переважно окремими складовими аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства. Для усунення цього недоліку економічну безпеку підприємства можна розглядати як композицію з двох складових – внутрішньої і зовнішньої.

Виклад основного матеріалу. Сутність економічної безпеки держави полягає в забезпеченні поступального економічного розвитку суспільства з метою виробництва необхідних благ та послуг, що задовольняють індивідуальні та суспільні потреби. Економічна безпека країни – це захищеність економічних відносин, що визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу країни і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, його окремих соціальних груп і формують основи обороноздатності країни від небезпек і загроз.

Стійкість економічної системи держави залежить від міцності та надійності її елементів, тісних взаємозв'язків усередині системи, здатності протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам. Безпека – це стан об'єкта в системі його зв'язків з точки зору здатності до виживання і розвитку в умовах виникнення непередбачуваних і важкопрогнозованих факторів.

Економічна безпека підприємства – це комплексна характеристика, під якою розуміють рівень захищеності усіх видів потенціалу підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, що забезпечує його стабільне функціонування та ефективний розвиток. Зміст даного поняття містить у собі систему засобів, які забезпечують конкурентоспроможність та економічну стабільність підприємства [1, с. 13].

Рівень економічної безпеки оцінюється системою критеріїв та показників. До критеріїв безпеки належать [1, с. 37]:

- оцінка ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку;
- оцінка рівня ефективності використання грошових і трудових ресурсів;
- оцінка конкурентоспроможності та конкурентоздатності;
- оцінка цілісності території та економічного простору;
- оцінка суверенітету, незалежності і можливості протистояння зовнішнім загрозам;
- оцінка соціальної стабільності та вирішення соціальних конфліктів.

Усі існуючі методи оцінки економічної безпеки підприємства можна згрупувати залежно від типу використання апарату досліджень та розрахунків показників: математичного, статистичного, методу порівнянь, теорії ймовірності та обчислення ризику.

Індикаторні методи. Для проведення фундаментальних аналітичних досліджень та комплексної оцінки рівня економічної безпеки підприємства існує значна кількість методів, в яких важливе значення мають не тільки самі показники, а й їх порогові значення – граничні допустимі величини, відхилення від яких призведе до негативних наслідків. Найвищий ступінь безпеки досягається за умови відповідності усього комплексу показників заданим допустимим значенням. Тож найважливішим завданням при розробці ефективних заходів політики економічної безпеки є визначення системи загальних порогових рівнів, які можна охарактеризувати системою критеріальних оцінок загальногосподарської, соціально-економічної та фінансово-економічної діяльності.

Індикаторний метод полягає у встановленні рівня економічної безпеки в результаті порівняння фактичних показників діяльності підприємства з індикаторами, що виступають пороговими значеннями цих показників і відповідають певному рівню безпеки: безпечний, нормальний, небезпечний, передкризовий, кризовий, критичний стан підприємства. Оцінка рівня економічної безпеки може проводитися графічним методом, що дозволяє виділити зону нормального рівня безпеки, зону критичного рівня та передкризову зону. Критичні значення вихідних показників визначаються виходячи з умови мінімально припустимого рівня безпеки, подолання якого означало б перехід підприємства в економічно небезпечну зону (метод В.Т. Шлемко).

Ефективним також вважається метод Козаченко Г. В., в якому рівень безпеки оцінюється співвідношенням величини бруто-інвестицій підприємства та величини інвестиційних ресурсів, необхідних для підтримки умов, що забезпечують її рівень. Розраховані показники порівнюють з граничними значеннями рівнів безпеки: до 0,05 – підтримуючий; 0,06–0,1 – мінімальний; 0,11–0,19 – дуже низький; 0,2–0,29 – низький; 0,3–0,49 – середній; 0,5–0,7 – високий; вище за 0,7 – дуже високий. Тож чим ближче величина співвідношення до одиниці, тим вище рівень економічної безпеки підприємства.

Критеріальні методи. Сутність методів полягає у визначенні рівня економічної безпеки шляхом оцінювання ефективності використання ресурсів підприємства. На основі аналізу результатів фінансово-господарської діяльності підприємства здійснюється

оцінка функціональних і сумарних критеріїв його економічної безпеки, розраховуються їх відхилення від планових значень, аналізуються причини виникнення цих відхилень. Далі розробляються заходи щодо використання корпоративних ресурсів, розробляється концепція стратегічного і поточного планування фінансово-господарської діяльності підприємства, а також системи оперативного управління його діяльністю.

Розрахунок сумарного критерію економічної безпеки підприємства здійснюється за формулою [1, с. 63]:

$$E = \sum_{i=0}^n K_i * P_i, \quad (1)$$

де:

K_i – значення часткових функціональних критеріїв економічної безпеки;

P_i – питома вага значущості функціональних складових (сума усіх питомих ваг складає 1).

Частковий функціональний критерій являє собою оцінку рівня економічної безпеки підприємства за однією із її складових: фінансовою, інтелектуальною, кадровою, техніко-технологічною, політико-правовою, інформаційною, екологічною, силовою.

Далі аналіз рівня економічної безпеки підприємства проводиться на основі порівняння значення сумарного критерію економічної безпеки підприємства із значеннями попередніх періодів або із значеннями цього критерію для аналогічних підприємств даної галузі. Крім того, порівнюються поточні і попередні значення часткових функціональних критеріїв і виявляються ступені впливу зміни стану функціональних складових на зміну значення сумарного критерію економічної безпеки підприємства.

Крім цього методу, для оцінки впливу кожної зі складових широко використовується метод визначення приватного функціонального критерію. Він розраховується як відношення сукупного збитку по складовій економічної безпеки підприємства до суми витрат на реалізацію заходів щодо запобігання збитків від негативних впливів і загального понесеного збитку за складовою. Приватний функціональний критерій розраховується за формулою [2, с. 73]:

$$P = \frac{Z}{S+Y} \quad (2)$$

де:

Z – сукупний збиток по складовій;

S – сумарні витрати на реалізацію заходів щодо запобігання збитків по функціональній складовій економічної безпеки підприємства;

Y – загальний понесений збиток по даній функціональній складовій економічної безпеки підприємства.

Розрахований сукупний критерій економічної безпеки порівнюється з аналогічними критеріями економічної безпеки споріднених підприємств галузі. Якщо критерій досліджуваного підприємства вище, ніж у його конкурентів, можна вважати, що підприємство знаходиться у стані відносної економічної безпеки.

Методи експертних оцінок. Дані методи базуються на інтегруванні показників, які визначають рівень економічної безпеки підприємства. Важливим є саме процес вибору показників, визначення методу їх інтегрування та встановлення коефіцієнтів значущості на основі методів експертних оцінок. Сутність експертних методів полягає в тому, що кожному показнику надається свій ранг залежно від його впливу на безпеку промислового підприємства в цілому. При цьому найменше значення рангу означає найбільший вплив, а найбільше – найменший. Ранг повинен переглядатися залежно від стану ринкової кон'юнктури, ситуації на фінансовому ринку та в реальному секторі, а також урахувати специфіку діяльності галузі або самого підприємства, його стратегію та цілі. Даний підхід містить значну частку суб'єктивного фактора оцінки експертів. Це впливає як на оцінку, так і процес розподілу питомих ваг функціональних складових при розрахунку цього критерію. Але саме відсутність чітко заданих параметрів оцінки дозволяє найбільш ефективно адаптувати даний метод до специфіки конкретного підприємства.

Експерти оцінюють значимість кожного показника окремо за формулою [3, с. 350]:

$$M_j = \sqrt{M_i \cdot M_{ij}}, \quad (3)$$

де M_j – загальна значимість j -го показника;

M_i – значимість i -ої групи показників;

M_{ij} – значимість j -го показника у групі i .

Далі обчислюється ранг кожного показника:

$$R_j = M_j \cdot P_j \quad (4)$$

де R_j – ранг j -го показника;

M_j – значимість j -го показника;

P_j – імовірність виникнення втрат у заданому періоді (місяць, квартал, рік і т.д.).

Кінцевим значенням критерію може служити середньоарифметичне з оцінок експертів. Для оцінки погодженості дій експертів і вірогідності експертних оцінок обчислюється коефіцієнт конкордації:

$$W = \frac{12 \sum_{i=1}^n D^2}{m^2 (n^2 - n)}, \quad (5)$$

де n – число об'єктів,

m – число аналізованих порядкових змінних

$$D = \sum_{j=1}^m r_{ij} - \frac{m(n+1)}{2} \quad (6)$$

D – відхилення суми рангів об'єкта від середньої їхньої суми для усіх об'єктів, яка дорівнює $m(n+1)/2$;

r_{ij} – значимість i -показника по оцінці j -го експерта.

Якщо коефіцієнт конкордації більший нормативного значення (0,5), то існує тісна погодженість між експертами.

Методи теорії економічних ризиків. Сутність підходу на основі теорії економічних ризиків полягає в ідентифікації внутрішніх та зовнішніх загроз діяльності підприємства. Ризики оцінюються на основі статистичного методу, в основі якого лежить співставлення збитків від діяльності підприємства з рівнями його ризику. Збиток порівнюється з величиною прибутку, доходу та вартості майна. Методи багатовимірної статистичного аналізу (кореляційний, регресійний, факторний, кластерний та ін.) дозволяють обчислювати характеристики динаміки розвитку показників економічної безпеки підприємництва, які ґрунтуються на закономірностях зміни статистичних даних у минулому та екстраполяції тенденцій їх змін на майбутнє. Максимальний недопустимий, або катастрофічний, рівень ризику з'являється тоді, коли підприємство ризикує усім своїм майном.

Головними інструментами статистичного методу розрахунків ризику є [4, с. 33]:

- середнє значення (\bar{X}) досліджуваної випадкової величини (наслідків якої-небудь дії, наприклад доходу, прибутку й т.п.);

- дисперсія (σ^2);
- стандартне (среднеквадратичне) відхилення (σ);
- коефіцієнт варіації (V);
- розподіл імовірності досліджуваної випадкової величини.

Для обмеженого числа (n) можливих значень випадкової величини її середнє значення визначається за формулою:

$$\bar{X} = \sum_{i=1}^n X_i \cdot p_i, \quad (7)$$

де X_i – значення випадкової величини;

p_i – імовірність випадкової величини.

Середня величина являє собою узагальнену кількісну характеристику очікуваного результату.

Важливими характеристиками, що визначають ступінь мінливості можливого результату, є такі:

- дисперсія – середньозважене із квадратів відхилень часткових результатів від середніх:

$$\overline{\sigma^2} = \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2 \cdot p_i, \quad (8)$$

- середньоквадратичне відхилення:

$$\sigma = \sqrt{\overline{\sigma^2}} = \sqrt{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2 \cdot p_i}, \quad (9)$$

• коефіцієнт варіації, який являє собою відношення середнього квадратичного відхилення до середньої арифметичної та показує ступінь відхилення отриманих значень:

$$V = \frac{\sigma}{\bar{x}}, \quad (10)$$

Коефіцієнт варіації – відносна величина, тому з його допомогою можна порівнювати відхилення ознак, виражених у різних одиницях вимірів.

Розрахунок показників економічної безпеки підприємства є важливим елементом для швидкого реагування на можливі недоліки в управлінні підприємством, що можуть бути перешкодою ефективному протистоянню зовнішніх та внутрішніх загроз підприємства та оперативному внесенню відповідних коректив щодо усунення слабких місць. Лише за цих умов можливий стабільний економічний розвиток промислового підприємства, що функціонує в умовах мінливого та нестабільного зовнішнього середовища.

Висновки. В сучасних умовах в економіці України відбуваються серйозні якісні і кількісні зміни, що викликають ряд проблем в області управління господарюючим суб'єктом. Економічна безпека – це якісна характеристика економічної системи господарюючого суб'єкта, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови діяльності, стійке забезпечення ресурсами, а також послідовну реалізацію інтересів власників і держави.

Вивчення та аналіз наукових розробок дають підстави для визначення економічної безпеки підприємства як стану найбільш ефективного використання усіх його ресурсів для запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам, забезпечення стабільного функціонування в даний час і в майбутньому.

Висновки. У даній статті проаналізовано існуючі методи оцінки економічної безпеки підприємства, які отримали найбільше поширення в застосуванні на вітчизняних підприємствах. Автором запропоновано групування методик залежно від типу використання апарату для досліджень та розрахунків показників: індикаторних методів, критеріальних методів, методів експертних оцінок, методів теорії економічних ризиків.

Зазначені методи та моделі можуть бути використані для оцінки та розробки концепції безпеки будь-якого підприємства.

Бібліографічні посилання

1. Небава М. І., Міронова Ю.В. Економічна безпека підприємства: навч. посібник. Вінниця: ВНТУ, 2017. 73 с.
2. Макарова І.Л. Анализ методов определения весовых коэффициентов в интегральном показателе общественного здоровья. *Символ науки*. 2015. № 7. С. 87–95.
3. Портнова Г.О. Фінансова безпека підприємств: сучасні погляди щодо сутності та оцінки. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 1. С. 345–355.
4. Рета М.В. Методичні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства. *Вісник Національного технічного університету «ХПИ»*. Серія «Технічний прогрес та ефективність виробництва». 2013. № 21. С. 29–37.

Надійшла до редакції 08.04.2019

SUMMARY

Tyutchenko S.M. Grouping of evaluation methods of economic safety of the enterprise. In today's conditions, the economy of Ukraine is undergoing serious qualitative and quantitative changes that cause a number of problems in the field of management of a business entity. Economic security is a qualitative characteristic of the economic system of the economic entity, which determines its ability to maintain normal operating conditions, stable resource provision, as well as the consistent realization of the interests of owners and the state. Under economic security, the level of protection of all types of enterprise's potential from internal and external threats is understood, which ensures its stable functioning and effective development. The content of this concept includes a system of tools that ensure competitiveness and economic stability of the enterprise.

In this article the existing methods of assessing the economic security of the enterprise, which are most widely used in domestic enterprises. The author proposes the grouping of techniques depending on the type of use of the apparatus for research and calculation of indicators: indicator methods, methods for assessing the use of resources, expert estimation methods, methods of the theory of economic risks.

These methods and models can be used to evaluate and develop the security concept of any enterprise.

Calculation of indicators of economic security of an enterprise is an important element for quick response to possible deficiencies in the management of the enterprise, which may be an obstacle to effective confrontation of external and internal threats of the enterprise and prompt correction of the correction of weaknesses. Only under these conditions is a stable economic development of an industrial enterprise operating in a volatile and volatile environment.

Keywords: economic security, enterprise, efficiency of management, economic indicators, methods, potential of economic security.

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 342.7(477)

Кириченко Ю. В. ©

доктор юридичних наук, доцент

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1212-1622>

Кіхтенко М.В. ©

студентка

(Запорізький національний
технічний університет)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-26-29

ПРАВО НА ЖИТТЯ: ВІДПОВІДНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ УКРАЇНИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СТАНДАРТАМ

Досліджено конституційну практику нормативного регулювання права на життя, закріпленого у ст. 27 Конституції України та в аналогічних нормах конституцій держав континентальної Європи. Обґрунтовано необхідність внесення змін до ст. 27 Конституції України.

Ключові слова: конституція, життя, здоров'я, право на життя, невід'ємне право.

Постановка проблеми. У системі прав людини найважливіше місце займає право на життя, що закріплене в ст. 27 Конституції України. Життя людини є унікальним природним феноменом, а право на життя забезпечує природне існування людини як фізичної особи та діє не окремо, а у взаємодії з іншими правами і свободами, оскільки інші права втрачають усілякий сенс і значення в разі смерті людини. Право на життя зберігається за людиною до самої її смерті. Будучи фактом об'єктивної реальності, людське життя є первинним щодо будь-якого позитивного правового регулювання і як таке не потребує юридичного дозволу.

Виклад основного матеріалу. Право на життя становить першооснову всіх інших прав, воно насамперед тісно взаємопов'язане з правом на повагу гідності людини, правом на належні, безпечні і здорові умови праці, правом на охорону здоров'я, правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля, правом на достатній рівень життя. Зазначені права є похідними від права на життя та виступають як додаткові засоби, що забезпечують його ефективну реалізацію. Саме життя людини являє собою те найважливіше основне соціальне благо, невіддільне від особистості, яке охороняється правом на життя як матеріальна форма існування людини. Крім того, життя кожної людини є благом не тільки для неї, воно є однією з найвищих соціальних цінностей для українського суспільства, як це підкреслено в ст. 3 Конституції України, та є найкращим показником його культурного і духовного розвитку.

Як зазначає Р. О. Стефанчук, незважаючи на ту роль та місце, яке законодавець відводить життю людини, ще одним упущенням є те, що немає офіційного тлумачення життя як особистого немайнового блага [1, с. 44]. І тому підхід до визначення поняття та змісту права людини на життя безперечно впливає з того, що вкладається у зміст поняття «життя», яке відповідно до словникової літератури означає: існування всього живого; стан живого організму в стадії розвитку, зросту; спосіб існування кого-небудь; жива істота; прояв фізичних і духовних сил живих істот; сукупність явищ, що характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь; те, що реально існує; дійсність [2, с. 276].

© Кириченко Ю.В., 2019

© Кіхтенко М.В., 2019

Враховуючи те, що життя людини є найважливішою цінністю світової цивілізації, переважна більшість держав континентальної Європи в текстах своїх конституцій проголосили право людини на життя. У той же час комплексне дослідження відповідних норм конституцій європейських держав свідчить про певну різноманітність формулювання цього права. Так, у конституціях Азербайджану, Албанії, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Грузії, Естонії, Литви, Македонії, Польщі, Португалії, Сербії, Словаччини, Словенії, Хорватії, Чехії і Чорногорії розглядуване право закріплено в окремій нормі. А в конституціях Андорри, Іспанії, Молдови, Німеччини, Румунії, Туреччини, Фінляндії, Швейцарії досліджуване право закріплено поряд з іншими правами людини і громадянина. Наприклад, у ч. 1 ст. 17 Конституції Туреччини зазначено, що «кожен має право на життя і на захист, а також на поліпшення свого матеріального і духовного надбання» [3, с. 225]; у § 7 Основного Закону Фінляндії записано, що «усі особи мають право на життя, особисту свободу, недоторканність і безпеку» [3, с. 372]; а в п. 1 ст. 24 Конституції Молдови вказано, що «державна гарантує кожній людині право на життя та на фізичну і психічну недоторканність» [4, с. 295].

Варто зазначити, що в міжнародно-правових актах з прав людини та конституціях європейських держав застосовують різні термінологічні позначення суб'єктів права на життя. Зокрема, у ст. 3 Загальної декларації прав людини та п. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права для позначення суб'єкта цього права використовується безособовий термін «кожна людина», а в п. 1 ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод вживається термін «кожен». Також у конституціях Азербайджану, Білорусі, Болгарії, Вірменії, Естонії, Німеччини, Словаччини, Туреччини, Чехії і Швейцарії закріплено термін «кожен»; у конституціях Молдови, Польщі, Угорщини і Хорватії – «кожна людина»; у конституціях Грузії і Литви – «людина»; у конституціях Боснії і Герцеговини і Фінляндії – «усі особи»; а в Конституції Іспанії – «усі». Проте в конституціях Албанії, Андорри, Македонії, Португалії, Румунії, Сербії, Словенії і Чорногорії суб'єкт права на життя зовсім не визначений. Тому з метою уніфікації термінології вважаємо за доцільне в ч. 1 ст. 27 Конституції України термін «кожна людина» замінити на термін «кожен», що охоплює всі суб'єкти права на життя незалежно від їх правового статусу.

Наявна техніко-юридична конструкція аналізованого положення свідчить про те, що важливим елементом права на життя є його невід'ємність. Термін «невід'ємний» означає: який не можна відділити, відокремити від кого, чого-небудь [2, с. 593]. Схоже за змістом значення цього терміна надає й Р. О. Стефанчук, який вважає, що невід'ємність права на життя свідчить про те, що це право не можна жодним чином відділити від особи, ні добровільно, ні примусово, ні постійно, ні тимчасово [1, с. 44]. А на думку О. М. Гончаренко, невід'ємне право на життя означає, що ніхто не може забрати те, що вже дано, зокрема в юридичному сенсі, те, що закріплено у формалізованому писемному вигляді в Конституції України [5, с. 92]. При цьому слід зауважити, що це єдине в Конституції України право, яке містить термін «невід'ємне», який також відсутній у конституціях держав континентальної Європи. Цей термін знайшов своє відображення лише у ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. У зв'язку з цим пропонуємо термін «невід'ємне» вилучити з ч. 1 ст. 27 Конституції України.

Вітчизняний законодавець імплементував у ч. 2 ст. 27 Конституції України вимоги п. 1 ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, в якому проголошено, що «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Таке формулювання зумовлює можливість юридичного захисту порушеного права, але воно не дає змоги чітко визначити обсяг слова «свавільно». Такий самий термін застосовано й в п. 1 § 54 Конституції Угорщини. Тобто право на життя не є абсолютним, у певних, визначених законом випадках, допускається свідоме позбавлення людини життя. Наприклад, коли особа позбавляє іншу людину життя, діючи в межах необхідної оборони. І тому на конституційному рівні забороняється тільки «свавільне» його позбавлення. На нашу думку, термін «свавільно», який означає: який діє на власний розсуд, без достатніх підстав, незважаючи на волю й думку інших; який суперечить установленим законам, позбавлений справедливості, беззаконний, доречно замінити на термін «протиправно», який означає те, що суперечить правовим нормам закону, що порушує їх; невідповідність правовим нормам [2, с. 940, 992, 1105]. Водночас у п. 2 ст. 15 Конституції Словаччини і п. 2 ст. 6 Конституції Чехії в аналогічній нормі відсутнє слово «свавільно», а в п. 1 ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

замість слова «свавільно» вживається термін «умисно», відповідно в § 16 Конституції Естонії – «довільно», а в нормі ст. 28 Конституції Болгарії, яка є винятком із усіх конституцій європейських держав, встановлено що «посягання на життя людини карається як найтяжчий злочин» [6, с. 398].

Варто наголосити, що ст. 2 Європейської конвенції не тільки містить заборону умисно позбавляти життя, а й покладає на держави певні позитивні обов'язки задовольняти вимоги щодо належної законодавчої охорони життя людини від його протиправного припинення. Крім того, словосполучення «умисне позбавлення життя» з цієї Конвенції охоплює набагато ширше коло аспектів, пов'язаних з охороною та захистом людського життя, ніж словосполучення «свавільне позбавлення життя» з Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. І тому в другому реченні ч. 2 ст. 27 Конституції України закріплено положення, що покладає на державу та її органи обов'язок захищати життя людини, який, на думку О. В. Домбровської, має здійснюватися в усіх випадках, коли життю людини загрожує небезпека [7, с. 39]. Крім України, аналогічний обов'язок знайшов своє відображення лише в Конституції Білорусі, у ч. 2 ст. 24 якої зазначено, що «державою захищається життя людини від будь-яких протиправних посягань» [4, с. 123].

На відміну від конституцій європейських держав, Україна на конституційному рівні закріпила положення, що надає, крім держави, кожному право на самостійний захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27 Конституції України). При цьому варто звернути увагу на ч. 5 ст. 55 Конституції України, в якій закріплено, що «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [8]. На нашу думку, це положення є основою права на самозахист, а положення ч. 3 ст. 27 Конституції України лише його конкретизує. Такий підхід більш відповідає сучасним реаліям і значно посилює дію цієї норми, оскільки надає кожній особі можливість уникнути небезпеки для власного життя і здоров'я різними засобами в разі посягань на ці блага та вжити заходів самозахисту проти правопорушника. Це право також може реалізовуватись і іншими особами шляхом вчинення будь-яких не заборонених законом дій, що спрямовані на захист цього права.

У контексті права на життя слід звернути увагу й на проблему смертної кари, яка не зафіксована в Конституції України, що контрастує з конституціями багатьох інших європейських держав. Так, у конституціях Андорри, Бельгії, Вірменії, Македонії, Молдови, Німеччини, Португалії, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Фінляндії, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії міститься пряма вказівка щодо заборони смертної кари.

У конституціях Азербайджану, Білорусі, Грузії, Іспанії і Туреччини закріплено положення, що допускає застосування смертної кари аж до повного її скасування. Наприклад, у п. III ст. 27 Конституції Азербайджану вказано, що «...смертна кара аж до її повного скасування може встановлюватися законом лише за особливо тяжкі злочини проти держави, проти життя і здоров'я людини» [4, с. 31]. У той же час у конституціях Албанії, Естонії, Болгарії, Угорщини, Польщі, Литви, Боснії і Герцеговини відсутнє положення, що передбачає заборону або можливість застосування смертної кари. Враховуючи, що в державі час від часу порушується питання щодо поновлення смертної кари, деякі науковці, зокрема О. В. Домбровська і В. В. Речицький, пропонують закріпити на конституційному рівні положення про заборону застосування смертної кари або страти [9, с. 6; 10, с. 24], що, на нашу думку, є недоцільним, оскільки Україна ратифікувала Протокол № 6 (28.04.1983 р.) та Протокол № 13 (03.05.2003 р.) до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо скасування смертної кари та відмовилася від смертної кари як виду покарання. Крім того, як підтверджують кримінологічні дослідження, смертна кара не є ефективним засобом у боротьбі зі злочинністю, оскільки ця міра покарання не належить до чинників, що стримують злочинність.

Висновки. Отже, на підставі логіко-юридичного аналізу досліджуваної норми та з метою усунення протиріч між положеннями міжнародно-правових актів з прав людини і національним законодавством, а також враховуючи досвід європейських держав, пропонуємо ст. 27 Конституції України викласти з урахуванням європейського досвіду регулювання права на життя.

Бібліографічні посилання

1. Стефанчук Р. Право на життя як особисте немайнове право фізичної особи. *Юридична Україна*. 2004. № 7. С. 44–49.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. 1440 с.
3. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 3. 792 с.
4. Конституции стран СНГ и Балтии: учеб. пособие / сост. Г. Н. Андреева. Москва: Юристъ, 1999. 640 с.
5. Гончаренко О. Питання конституційного закріплення права на життя ненародженої дитини. *Право України*. 2010. № 5. С. 90–95.
6. Конституции государств Европы: в 3 т. / под общ. ред. Л. А. Окунькова. Москва: Изд-во НОРМА, 2001. Т. 1. 824 с.
7. Домбровська О. Зміст конституційного права на життя людини та громадянина. *Право України*. 2002. № 5. С. 37–41.
8. Конституція України: станом на 4 трав. 2017 р. Київ: Алерта, 2017. 80 с.
9. Домбровська О. В. Конституційне право на життя людини і громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 24 с.
10. Речицький В. В. Проект Конституції України – 2012. Харків: Права людини, 2012. 168 с.

Надійшла до редакції 26.03.2019

SUMMARY

Kirichenko Yu.V., Kichtenko M.V. The right to life: conformity of constitution practices of Ukraine to the European standards. The article examines the constitutional practice of normative regulation of the right to life, enshrined in Art. 27 of the Constitution of Ukraine and in similar norms of constitutions of states of continental Europe. The necessity of making amendments to this article of the Basic Law of Ukraine is substantiated.

The right to life occupies an important place in the system of human rights, which is enshrined in Art. 27 of the Constitution of Ukraine. Human life is a unique natural phenomenon, and the right to life ensures the natural existence of a person as an individual and does not act separately, but in conjunction with other rights and freedoms, since other rights lose all meaning and significance in the event of the death of a person. It is human life that is the most important basic social good, inseparable from the individual, which is protected by the right to life as the material form of human existence. In addition, the life of every person is a blessing not only for it, it is one of the highest social values for Ukrainian society, as emphasized in Art. 3 of the Constitution of Ukraine, and is the best indicator of its cultural and spiritual development.

Given that human life is the most important value of the world civilization, the vast majority of states of continental Europe in the texts of their constitutions proclaimed the human right to life. At the same time, a comprehensive study of the relevant norms of the constitutions of European states suggests a certain diversity of the wording of this right. So, in the constitutions of Azerbaijan, Albania, Belarus, Bulgaria, Armenia, Georgia, Estonia, Lithuania, Macedonia, Poland, Portugal, Serbia, Slovakia, Slovenia, Croatia, the Czech Republic and Montenegro, the law is enshrined in a separate norm. And in the constitutions of Andorra, Spain, Moldova, Germany, Romania, Turkey, Finland, Switzerland, the investigated right is enshrined along with other human and civil rights.

Based on the logical and legal analysis of the investigated norm and in order to eliminate the contradictions between the provisions of international legal acts on human rights and national legislation, as well as taking into account the experience of European states, we offer art. 27 of the Constitution of Ukraine to lay down in the light of European experience in regulating the right to housing.

Keywords: *constitution, life, health, right to life, inalienable right.*

УДК 347.958

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-0712-4076>

Нестерцова-Собакаръ О.В. ©

кандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-30-35

РОЗВИТОК ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проаналізовано історичні етапи формування цивільного процесуального законодавства України у радянський період та визначено його особливості і закономірності. На основі загального огляду історичних етапів еволюції цивільного процесуального законодавства України вдалося виокремити деякі закономірності, зокрема, соціальний рівень суспільства, економічний розвиток, політичний устрій та ряд інших, які у своїй сукупності і сприяли розвитку Української держави у радянський період та вплинули також на формування процесуального права в Україні сьогодні.

Ключові слова: суд, законодавство, кодекс, цивільний процес, цивільно-процесуальне законодавство, судочинство.

Постановка проблеми. Сучасне вітчизняне судове правозастосування та судочинство в цілому зазнає суттєвого реформування, це пов'язано з тим, що Україна обрала шлях євроінтеграції. Зрозуміло, що за цих умов вся законодавча база повинна відповідати європейським стандартам, зокрема Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і забезпечувати доступ до правосуддя.

Враховуючи те, що Україна досить тривалий час знаходилася у складі союзної держави, відповідно після набуття незалежності у спадщину дісталася і законодавство, за яким країна жила. Тож протягом усього свого незалежного існування відбувалися постійні процеси адаптації вітчизняного законодавства до відповідних реалій.

В останні роки досить суттєво змінено практично все законодавство України, прийнято ряд надзвичайно важливих правових актів, ратифіковано досить велику кількість нормативних документів, запозичено позитивний досвід розвинених європейських країн щодо здійснення правосуддя та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Запропонована тема знаходиться у постійному колі наукового пошуку, оскільки дає можливість проаналізувати попередній досвід існування нашої країни, виявити усі недоліки та створити максимально ефективні умови для подальшого розвитку. Так, питання розвитку цивільного процесу та відповідного законодавства України у складі Радянського Союзу у своїх роботах досліджувати В. Комаров, М. Кожевников, Г. Ковальчук, І. Лесько, О. Гетьманцев, І. Підкова, Б. Потильчак, Р. Шуст, Н. Саліщева, В. Сорокін, О. Скакун, Т. Кілічава, М. Штефан та ін. Водночас багато важливих фактів та тенденцій розвитку цивільного судочинства того періоду залишились поза увагою вчених, окреслену проблематику відбито в наукових працях історико-правового дискурсу фрагментарно та епізодично.

Мета статті полягає в аналізі історичних етапів формування цивільного процесуального законодавства України у радянський період та визначенні його особливостей і закономірностей.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, друга половина 1930-х рр. в історії радянського судочинства стала періодом завершення централізації судової системи й остаточного зосередження функцій судового управління в межах керованої Й. Сталіним та його оточенням вертикалі союзно-республіканського наркомату юстиції. У результаті

проведення судової реформи, що завершилася прийняттям у 1938 р. нового Закону «Про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік», статус і повноваження вищих судових органів суб'єктів радянської федерації зазнали значних змін. Із повноважних і суверенних Верховні Суди союзних республік перетворилися на цілковито контрольовані з центру рядові ланки судової вертикалі СРСР [1, с. 14].

В умовах Великої Вітчизняної війни судочинство проводилося двома судовими системами, що діяли за єдиними принципами і з єдиною метою:

- а) військовими трибуналами;
- б) народними судами;
- в) крайовими (обласними) судами;
- г) окружними судами і верховними судами союзних і автономних республік;
- д) Верховним Судом СРСР.

В той же час, суди в період Великої Вітчизняної війни провели величезну роботу, яка сприяла успішній боротьбі соціалістичної держави з німецько-фашистськими загарбниками. У перші місяці війни до підсудності народних судів, які діяли в районах військових дій і в місцевостях, де оголошено воєнний стан, були віднесені переважно лише цивільні справи. Окрім цього, існувала проблема кадрів, оскільки з перших же днів Великої Вітчизняної війни немало судових працівників пішло на фронт добровольцями. Тож виникла гостра необхідність залучити значну кількість кваліфікованих, перевірених у роботі юристів. Джерелами для задоволення цієї потреби були кадри, які працювали в загальних судових органах, наркоматах юстиції та інших органах судового управління, в адвокатурі і т. д., і підготовка нових кадрів на юридичних факультетах, інститутах, юридичних школах [2].

Варто зазначити, що напередодні війни радянське цивільне право ґрунтувалося на принципі монопольного панування державної власності. До того ж у міжвоєнний період в Українській РСР основною формою передачі власності державі стала націоналізація приватної власності. Формально було збережено право приватної власності на землі сільськогосподарського призначення [3, с. 146].

Окрім цього, на території України, яка знаходилася у складі Радянського Союзу, цивільне судочинство здійснювалося на основі:

- Тимчасового положення про народний суд і революційні трибунали Української РСР (1919 р.);
- Положення Ради народних комісарів «Про народний суд» (1920 р.);
- Тимчасової інструкції про основні норми цивільного процесу (1923 р.);
- циркулярів НКЮ УРСР.

У 1924 р. прийнято Цивільно-процесуальний кодекс УРСР. У цивільний процес запроваджено слідчі засади, суду відводилася активна роль. Процес був спрощеним. У 1929 р. набрав чинності новий Цивільно-процесуальний кодекс УРСР. У ньому не знайшло закріплення завдання цивільного судочинства, ряд принципів не зафіксовано у змісті процесуальних норм, були відсутні ряд стадій судочинства, більшість процесуальних дій суду не обмежувалися строками, посилювалася активність суду тощо. Деякі інститути були детально регламентовані: представництво, докази, видача судового наказу, виконання рішень суду тощо. З часом до Цивільно-процесуального кодексу УРСР було внесено велику кількість змін та доповнень [4, с. 85].

Найособливішим для цивільного процесуального судочинства України у складі СРСР був період Великої Вітчизняної війни. Вкрай складне економічне становище, окупація, воєнний стан, усі сили спрямовані на захист країни, це все породжувало спрощення деяких процесуальних дій, наприклад скорочення строків досудових дій, швидкість судового розгляду справи.

Підтвердженням вказаного є затвердження 22 червня 1941 року «Положення про військові трибунали в місцевостях, де було оголошено воєнний стан, і в районах воєнних дій», яке досить суттєво змінило порядок попереднього розслідування і порядок розгляду справ військовими трибуналами, тобто відповідні військові трибунали розглядали справи по закінченні 24 годин після вручення копії обвинувального висновку. Судові справи у трибуналах розглядалися без участі народних засідателів, здебільшого за відсутності прокурора, адвоката. Особиста участь свідка у судовому засіданні вважалась не обов'язковою. Вироки військових трибуналів касаційному оскарженню не підлягали і могли бути скасовані тільки в порядку нагляду. Про кожний вирок, який засуджував до вищої міри покарання, військовий трибунал повинен був негайно повідомляти голові

Військової колегії Верховного Суду СРСР і головному прокурору Червоної Армії або Військово-морського флоту. У разі неодержання протягом 72 годин повідомлення про припинення виконання вироку, такий виконувався [5, с. 158].

Якщо говорити про воєнний стан, то це досить не прості умови існування будь-якої держави. Вважаємо за необхідне більш детально проаналізувати дане правове явище. Отже, як відомо, 22 червня 1941 року у зв'язку з нападом фашистської Германії на Радянський Союз, було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про воєнний стан». Це означало, що з метою оборони СРСР і для забезпечення державної безпеки в ряді республік і областей СРСР було введено незвичне для громадян положення, а саме – на зазначених територіях усі функції органів державної влади передавалися радам фронтів, армій, воєнних округів, а там, де вони були відсутні – вищому командуванню військових об'єднань. Тобто військовим властям у місцях оголошення воєнного стану надавалися великі повноваження у сфері забезпечення громадського порядку і безпеки. Була встановлена підвищена кримінальна і адміністративна відповідальність за порушення порядку та вчинення злочинів. З посиленням військової напруженості, законодавство про воєнний стан розвивалось у бік тотальної мобілізації населення на потреби оборонного характеру, посилення контролю за переміщенням громадян, заходів відповідальності за будь-які порушення та ін. В цілому, якщо аналізувати нормативно-правову базу того часу, то можна стверджувати, що умови воєнного стану змушували впроваджувати в дію акти надзвичайного характеру, які розраховані на використання виключно в умовах війни, мова йде про створення надзвичайних координуючих органів управління, розбудову міжгалузевих надвідомчих систем державного управління, що діють лише в умовах небезпеки, використання принципів взаємодії між постійними і тимчасовими органами управління та ін. [6, с. 82–84].

Умови воєнного стану внесли деякі зміни і в підсудність судів за територіальною ознакою. Так, встановлювалось правило, за яким справа могла бути передана з одного суду до іншого і на таких підставах, які чинним законодавством не були передбачені, наприклад:

- воєнні дії;
- перебування звинуваченого в іншій місцевості;
- неможливість або складність етапування чи виклику звинуваченого до суду за місцем вчинення злочину через бойові дії;
- тимчасове припинення діяльності судів у певній місцевості у зв'язку з бойовими діями тощо.

Окрім цього, в умовах воєнного стану та бойових дій мали місце випадки, коли через об'єктивні, а інколи і суб'єктивні умови у судах не завжди можна було забезпечити присутність усіх учасників процесу на судовому засіданні, іноді неможливо було забезпечити явку до суду учасників або свідка. У таких випадках суд був змушений оголошувати показання свідка, які він давав на попередньому слідстві, і з'являти їх з іншими доказами у справі. Не завжди дотримувались вимоги участі захисника в судовому процесі. Тобто основні принципи цивільно-процесуального законодавства зберігали своє значення під час війни лише формально [6, с. 84].

В цілому, якщо говорити про Цивільне право того періоду, то воно ґрунтувалося на принципі панування державної власності, загалом виявилось достатньо пристосованим до надзвичайних умов. Створена ще напередодні війни система планового розподілу також відповідала потребам мілітаризації народного господарства. Зважаючи на необхідність евакуації промисловості, перерозподілу основних фондів, було розширено права господарських наркоматів і спрощено порядок передачі майна між державними підприємствами та установами; застосовувалася також реквізиція – насамперед щодо об'єктів колгоспно-кооперативної власності [7].

Також необхідно зазначити, що у сфері цивільного процесуального права запровадження воєнного стану у радянській державі призвело ще і до низки змін у питаннях права власності на «тілесне майно». У зв'язку з масовою евакуацією майна на схід виникло багато правових колізій. Звужувалася сфера договірних відносин, посилювався принцип централізованого цільового призначення, відтак, створювалася система цільових майнових фондів [3, с. 147].

Отже, можна зробити висновок, що радянські суди в умовах Великої Вітчизняної війни зробили вагомий внесок у справу розгрому фашистських загарбників і їхніх пособників. Умови війни вимагали перебудови судових органів. Така перебудова була

проведена організовано і в короткі терміни, що забезпечило успішну їх діяльність у боротьбі зі шпигунами, диверсантами, зрадниками батьківщини, розкрадачами народного добра і іншими злочинцями. Незважаючи на умови воєнного часу, була забезпечена нормальна діяльність загальних судів щодо вирішення кримінальних і цивільних справ. Радянські суди в умовах воєнного часу діяли на засадах суворої соціалістичної законності, що забезпечує завдання радянського правосуддя. Радянський уряд високо оцінив діяльність судових працівників, нагородивши їх урядовими нагородами. Проте проблема підготовки висококваліфікованих працівників суду і прокуратури так і залишилася не вирішеною [8].

У післявоєнний період відбувався перехід до мирного будівництва і зумовив припинення дії низки правових актів військового часу. Окрім цього, було видано ряд Указів Президії Верховної Ради СРСР, які поставили нові завдання перед радянським судом. На першому місці за своїм значенням стоїть Указ Президії Верховної Ради СРСР від 26 травня 1947 року «Про скасування смертної кари». У мирний час замість смертної кари почало застосовуватися ув'язнення у виправно-трудових таборах терміном на 25 років. Цей акт свідчить ще раз про розквіт справді народної демократії і внутрішньо властивого їй благородного соціалістичного гуманізму. Також радянський суд повинен вести рішучу боротьбу за охорону громадської соціалістичної власності шляхом боротьби з безгосподарністю, розбазарюванням промислових і продовольчих товарів, випуском бракованої і некомплектної продукції і т. д. Суд повинен рішуче боротися зі спекуляцією, обманом споживачів і тому подібними злочинними діяннями. Радянський суд зобов'язаний всіляко сприяти точному виконанню закону про постачання державі сільськогосподарських продуктів. Одночасно радянський суд повинен стояти на сторожі прав і законних інтересів радянських громадян, гарантованих Конституцією СРСР та конституціями союзних і автономних республік, всіляко охороняючи життя, здоров'я і майнові блага радянських громадян [2].

З цією метою було прийнято низку кардинально нових нормативних актів, зокрема, цивільне судочинство складалося із прийнятих Основ цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік. Окрім цього, 18 липня 1963 року було прийнято новий Цивільний процесуальний кодекс УРСР, який:

- встановлював загальні положення цивільного судочинства;
- визначав завдання цивільного судочинства;
- розширював повноваження судів щодо розгляду цивільних справ;
- надавав можливості кожній заінтересованій особі право на звернення до суду за захистом своїх прав та інтересів;
- містив норми про осіб, які беруть участь у справі, їх права й обов'язки;
- про провадження у справах у судах першої інстанції, касаційній та наглядаційній інстанціях;
- визначав виконання судових рішень;
- визначав цивільні процесуальні права іноземних громадян і осіб без громадянства;
- містив норми про позови до іноземних держав, судові доручення і рішення іноземних судів;
- визначав порядок розгляду справ у зв'язку з міжнародними договорами та угодами.

Тобто можна зробити висновок, що першочерговим завданням цивільного судочинства став правильний і всебічний розгляд та вирішення цивільних справ з метою охорони суспільного і державного ладу СРСР, соціалістичної системи господарства і соціалістичної власності, захист політичних, трудових, житлових та інших особистих і майнових прав та інтересів громадян, що охороняються законом. Отже, на перше місце був поставлений захист інтересів не громадян, а держави.

Окрім цього, у Цивільному процесуальному кодексі УРСР зазначалось, що правосуддя у цивільних справах здійснюється тільки судом і на засадах рівності перед законом усіх громадян, незалежно від їх матеріального, майнового і службового становища, статі, національності, расової належності та віросповідання [8, с. 527].

Тут варто зауважити, що зазначений кодифікований нормативний акт УРСР все ж таки ще не закріплював можливостей захисту в суді демократичних свобод, проте це вже був законодавчий акт, який відтворював соціально-економічний устрій тодішньої держави з її адміністративно-командною системою управління.

З певними змінами вказаний кодекс діяв в Україні до 01.01.2005 року, разом з тим це вже була нова епоха в розвитку не тільки цивільного, але і відокремлених адміністративного та господарського судочинства [9, с. 563].

Основні принципи процесуального права були закріплені в Конституції УРСР аж у 1978 р. Це такі, як здійснення правосуддя тільки судом на засадах рівності усіх громадян перед законом; участь у суді першої інстанції народних засідателів; колегіальність розгляду цивільних і кримінальних справ в усіх судах; незалежність суддів та народних засідателів та підкорення їх тільки законові; гласність судового розгляду; право осіб, які беруть участь у справі, виступати в суді рідною мовою, а також знайомитися зі справою через перекладача; право обвинуваченого на захист. Конституційне закріплення одержав і такий принцип, як участь громадських організацій і трудових колективів у судочинстві в цивільних і кримінальних справах. Проте багато які з вказаних демократичних принципів далеко не завжди здійснювалися на практиці.

Якщо говорити про наше сьогодні, то як уже зазначалося, Україна обрала європейський вектор розвитку, 16 вересня 2014 року Верховна Рада ухвалила Закон «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони», що тягне за собою обов'язок України привести вітчизняне законодавство у відповідність до європейських стандартів, зокрема у ст. 1 вказаного Закону зазначено про зобов'язання України, які випливають із статті 8 Угоди, щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 року, які мають бути виконані після внесення відповідних змін до Конституції України. Метою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу є досягнення відповідності правової системи України з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС є пріоритетною складовою процесу інтеграції України до Європейського Союзу, що, у свою чергу, є пріоритетним напрямом сучасної української зовнішньої політики [10].

Тож якщо характеризувати цивільно-процесуальне судочинство України в радянський період, то варто зазначити, що тодішній суд, будучи органом влади, здійснюючи у своїй діяльності одну з функцій державного управління, був побудований на справді демократичних принципах – принципах найширшої виборності, незалежності та підкорення тільки законові. Його діяльність проводилася на засадах гласності, безпосередності, усності, змагальності, мовою місцевої національності і т. д.

Висновок. Таким чином, проведений аналіз історичних етапів розвитку цивільного процесуального законодавства у Радянській Україні засвідчив, що кожен етап мав свої складнощі, недоліки та особливості і супроводжувався відповідними історичними подіями, які в підсумку і сприяли подальшому удосконаленню цивільного судочинства України в цілому.

На основі загального огляду історичних етапів еволюції цивільного процесуального законодавства на українських землях у період панування радянської влади виокремлено певні закономірності, зокрема, соціальний рівень суспільства, економічний розвиток, політичний устрій та ряд інших, які у своїй сукупності справляли суттєвий вплив на формування процесуального права в Україні сьогодні. При цьому основна закономірність розвитку цивільного процесуального законодавства того періоду полягала у тому, що воно сприяло і на сьогоднішній день сприяє відтворенню матеріально-правових вимог у ході судового процесу.

Сучасний розвиток процесуального законодавства характеризується значним ускладненням процедури та розширенням кодифікації. Основною причиною такого явища є науково-технічний прогрес, який викликає ускладнення процесуальної форми, зокрема фіксування судового процесу технічними засобами, різноманітні складні експертизи, адже головна мета процесуальної діяльності – всебічне забезпечення законних інтересів, прав і свобод людини.

Бібліографічні посилання

1. Потильчак Б.О. Верховний Суд Української РСР у 1943–1945 рр.: організаційна діяльність, касаційна та наглядова практика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2015. 240 с.
2. Кожевников М. В. История Советского суда. URL: <http://law.edu.ru/script/cntsource.asp?cntID=100002104>
3. Лесько І.Б. Суб'єкти права власності за законодавством УРСР у воєнний період 1941–

1945 pp. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 2 (1). С. 145–154.*

4. Гетманцев О.В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. *Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. Вип. 644. С. 82–87.*

5. Салищева Н. Г. Административный процесс в СССР. Москва: Юрид. лит., 1964. 158 с.

6. Кузнiченко С. О. Правовий режим воєнного стану в СРСР 1941–1945 років. *Право і Безпека. 2002. № 2. С. 80–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2002_2_23 656 с.*

7. Зміни в радянському праві в роки Другої світової війни. URL: <https://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/zmini-v-radanskomu-pravi-v-roki-drugoie-svitovoie-vijni>

8. Штефан М. Й. Цивільний процес: навч. видання. Київ: Ін Юре, 2001. 696 с.

9. Курило М. Історичні передумови та особливості становлення цивільного процесуального права в Україні та світі. *Форум права. 2013. № 1. С. 557–566.*

10. Кліччава Т. М. Цивільне процесуальне право: навч. посібник. Київ: Центр учбової літ., 2007. 352 с.

Надійшла до редакції 01.04.2019

SUMMARY

Nestertsova-Sobakar O.V. Development of civil procedural legislation in Soviet Ukraine: historical and legal research. The scientific article is devoted to the analysis of historical stages of formation of civil procedural legislation of Ukraine in the Soviet period and determination of its features and regularities. The most important for civil procedural justice of Ukraine in the USSR was the period of the Great Patriotic War. The courts during the Great Patriotic War carried out a huge work that contributed to the successful struggle of the socialist state with the Nazi invaders. In the first months of the war, the jurisdiction of the People's Courts operating in the areas of hostilities and in areas where the declared state of war was classified were mainly civil cases. In addition, there was a problem of personnel, since from the very first days of the Great Patriotic War, no court personnel went to the front of the volunteers. So there was an urgent need to attract a significant number of skilled, proven lawyers. Sources for this need were personnel who worked in the general judicial authorities, the commissariats of justice and other judicial authorities, in the bar, etc., and the training of new staff in law schools, institutes, law schools. In general, speaking about the Civil Law of that period, it was based on the principle of the domination of state property, in general, it was sufficiently adapted to extraordinary conditions. Created even before the war, the system of planned distribution also met the needs of the militarization of the national economy. In view of the necessity of evacuation of industry, redistribution of fixed assets, the rights of economic commissariats were expanded and the procedure of transfer of property between state enterprises and institutions was simplified; also, the requisition was applied - first of all, regarding the objects of the collective-cooperative property.

On the basis of a general overview of the historical stages of the evolution of the civil procedural law of Ukraine, it was possible to distinguish certain patterns, in particular, the social level of society, economic development, political structure and a number of others that in their totality contributed to the development of the Ukrainian state in the Soviet period and influenced the formation of procedural rights in Ukraine today. It should be noted that the main regularity of civil procedural law is that it exclusively contributed to it, and, today, contributes to the reproduction of substantive legal requirements in the course of judicial proceedings. The modern development of procedural law is characterized by a significant complication of the procedure and the extension of codification. The main reason for such a phenomenon is the scientific and technological progress, which causes complication of the procedural form, in particular, recording of the trial by technical means, various complex examinations, since the main goal of procedural activity, the comprehensive provision of legitimate interests, rights and freedoms of the individual.

Keywords: court, legislation, code, civil process, civil procedural law, judicial proceedings.

УДК 341.2

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6424-6419>

Пайда Ю.Ю. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Кам'янець-Подільський податковий інститут)

Куруц Н.В. ©

курсант
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-36-39

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ АНЕКСІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У 1920-х рр.

Здійснено правову реконструкцію процесу анексії Західної України Другою Річчю Посполитою у 1920-му році. Використано методи порівняльно-правового та історико-правового дослідження. Показано законодавство Другої Речі Посполитої щодо українських земель і визначено обсяг порушень польським урядом міжнародних зобов'язань. Результатами дослідження є міжнародно-правова оцінка наслідків анексії Західної України Другою Річчю Посполитою у досліджуваній період.

Ключові слова: анексія, міжнародне право, Східна Галичина, Волинь, колонізація.

Постановка проблеми. Правова оцінка складних і часом загострених суспільних відносин є важливою складовою розвитку сучасної юридичної науки, коли практика реалізації державної політики іноземних держав стосовно України стає важливим джерелом формування сучасної державно-правової думки. У цьому контексті аналіз реалізації основоположних прав і свобод людини і громадянина є важливим інструментом осмислення складних міжнаціональних взаємовідносин, що має безпосередній вплив на формування сучасної зовнішньої політики України та належної оцінки сучасного стану міждержавних взаємин. Конкретним прикладом подібного явища є вивчення історико-правових аспектів польсько-українських відносин, дослідження проведення політики «осадництва» у Східній Галичині і Волині у 1920–1930-х рр., що перебували у складі Другої Речі Посполитої. З огляду на суттєвий вплив політики «осадництва» на економічне, соціально-демографічне і культурне становище українців, актуальності набуває правове осмислення проведення даної політики та її наслідків.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження правових особливостей проведення політики «осадництва» Другою Річчю Посполитою знайшло висвітлення у роботах сучасних вчених, серед яких слід назвати таких науковців: В.С. Виздрик, М.Ю. Гладун, Н.Ж. Коростіль, В.С. Макаруч, І.О. Мамонтов, Г.М. Мельник та інші. Проте історико-правовий аналіз даної проблеми потребує додаткової міжнародно-правової оцінки наслідків політики насильницького приєднання території одних держав іншими, що пов'язано із сучасними українськими реаліями.

Метою даної статті є правова реконструкція процесу анексії Західної України Другою Річчю Посполитою у 1920-му році. Завданням статті виступає міжнародно-правова оцінка наслідків анексії Західної України Другою Річчю Посполитою у досліджуваній період.

Виклад основного матеріалу. Процеси національно-територіальних змін після закінчення Першої світової війни у Східній Європі найбільш динамічно вплинули на зміну кордонів колишніх імперій та утворення нових держав. У цьому процесі найактивнішу участь узяла Польща, де патріотичні настрої та державотворчі чинники виявили найбільшу дієвість, що призвело до створення потужної держави, яку підтримало більшість провідних європейських країн-переможниць у війні.

Наявність державотворчого та ресурсного потенціалу у країні зумовила дії Польщі після закінчення Першої світової війни, спрямовані на встановлення кордонів, що безпосередньо вимагало легітимації заходів поляків щодо зміни становища у Східній

© Пайда Ю.Ю., 2019

© Куруц Н.В., 2019

Галичині і Волині, які зустрічали спротив з боку держав Антанти.

Необхідно зазначити, що зусилля політичної влади Другої Речі Посполитої у питанні визначення кордонів були скоординованими і цілеспрямованими. На дипломатичній ниві цьому завданню була підпорядкована діяльність Польського національного комітету у Парижі на чолі з Р. Дмовським, уряду І. Падеревського, начальника держави Ю. Пілсудського, польської делегації на Паризькій мирній конференції. Держави Антанти, погодившись на участь Польщі у мирній конференції, пішли на сформування спеціальної комісії з польських питань під керівництвом Ж. Камбона (12 лютого 1919 р.). Цій комісії польська сторона надіслала ноту із вимогою визнання за нею східних територій, котрі входили колись до складу Польщі [1, с. 100].

Кожна з країн-переможниць мала свої плани щодо української території і намагалася створити собі максимум вигод. Політика США щодо західноукраїнського питання визначалася залежно від розвитку подій в Росії. Франція підтримувала створення “Великої Польщі”. Велика Британія, маючи свої економічні і політичні інтереси в західноукраїнських землях, прихильно ставилася до екзильного уряду ЗУНР. Від імені Польської держави було декларовано, що вона прагне бути чинником міжнародного спокою й дотримуватиметься прав кожного народу на незалежність, підтримуватиме союз вільних народів і виступатиме проти воєн і за утримання тривалого миру між народами. Однак у діяльній сфері цей принцип виливався у визнання за польською військовою акцією 1918–1919 рр. в Галичині виключно характеру “оборони краю” [1, с. 101].

У той же час польський уряд ігнорував право галицьких українців на самовизначення й однозначно домагався включення Східної Галичини і Волині до складу Другої Речі Посполитої. Про це, зокрема, свідчив проект умов, підготовлений Міністерством закордонних справ Польщі в лютому – березні 1920 р. для переговорів з Радянською Росією, за яким максимальною територіальною вимогою було поставлено кордон 1772 р., мінімальною – кордон по течії Збруча і Стиру. До середини 1920 р. польський уряд намагався актуалізувати проблему Східної Галичини на міжнародних форумах, аби прискорити анексію цього краю. Однак відступ польської армії влітку 1920 р. похитнув позиції Польщі на міжнародній арені. Свідченням цього стала, насамперед, згода польської делегації на конференції у Парижі взяти участь у Лондонській конференції, у процесі якої передбачалося врегулювання державно-правового статусу Східної Галичини за участю галицьких представників. Це спонукало польський уряд шукати інші шляхи, які б забезпечили позитивне для Польщі вирішення східногалицького питання. Як одну із таких реалістичних і привабливих можливостей він розглядав переговори з Радянською Росією [2].

У 1923 р. Польща домоглася від країн Антанти офіційного приєднання до неї Східної Галичини. Протести радянського уряду були лише формальними. Крім того, Радянська Росія всіляко обмежувала спроби уряду УСРР поглибити відносини з Польщею, особливо у процесі реалізації умов Ризького договору. Втягування УСРР в орбіту зовнішньополітичного впливу Радянської Росії, втрату суверенітету зафіксували ноти уряду УСРР від 16 червня 1923 р. та наркомату закордонних справ СРСР від 21 липня цього самого року про передачу всіх повноважень у веденні зовнішньої політики союзному урядові. З цього часу УСРР втратила дипломатичні прерогативи у відносинах з Польщею, а її представники тільки формально брали участь у роботі змішаних радянсько-польських реєвакційних та спеціальних комісіях щодо виконання умов Ризького договору [3, с. 82].

У цілому, за Ризьким договором, Польща окупувала 125,7 тис. кв. км західноукраїнських земель із населенням 10,2 млн. осіб. Усі провідні кола міжвоєнної Польщі не визнавали прав українців на Західну Україну і різнилися між собою тільки методами боротьби проти українського населення, але не ворожим ставленням до нього. Особливість ситуації полягала в тому, що західні українці опинилися у складі Польщі всупереч своїй волі, а тому Польська держава поставала для них як окупант-загарбник. Із самого початку зобов'язання, які виникали із статті VII Ризького договору, польський уряд майже не виконував. Польська влада ввела на західноукраїнських землях режим національного і соціального поневолення. Необхідно зазначити й те, що на політику Польщі щодо українців певним чином впливав фактор її стосунків з Радянським Союзом, оскільки Україна лише в окремих епізодах розцінювалася Варшавою як рівноправний партнер. Існуючий постійний страх перед більшовицькою Москвою, побоювання за цілісність східних кордонів змушувало польські уряди вносити корективи у політику на

західноукраїнських землях, тим паче, що польсько-українські взаємини після поразки національно-визвольних змагань були напруженими, а у половині 20-х, на початку і у другій половині 30-х років досягли небаченої гостроти [4, с. 14].

Адміністративно-територіальний поділ Західної України був здійснений урядом Польщі у такий спосіб, щоб підкреслити її польський характер. Львівське, Тернопільське, Станіславівське, Волинське і Поліське воєводства займали 34,6 % території Польської держави і тут, станом на 1921 р., проживало 27 % усього населення країни. Загалом у Західній Україні, згідно з переписом 1921 р., налічувалося 4072116 українців, 1738283 поляки, враховуючи понад 600 тис. поляків західних повітів Львівського воєводства, 862074 євреї. Німці, чехи, росіяни, білоруси та інші народи становили 7,3 % населення регіону. Перепис 1931 р. зафіксував швидке зростання кількості поляків у Волинському та Поліському воєводствах, що було досягнуто завдяки цілеспрямованій політиці Польщі [5].

26 вересня 1922 р. польський парламент ухвалив “Закон про принципи загального воєводського самоврядування, зокрема, Львівського, Тернопільського і Станіславівського воєводств”, за яким українцям надавалась автономія. Завдяки цьому закону Рада Послів визнала 14 березня 1923 р. суверенні права Польщі на Східну Галичину [6].

На ґрунті загального невдоволення у західноукраїнських землях поступово виростав сильний український національний рух, який мав чітко виражений антипольський характер. У політичному спектрі краю домінуючі позиції займали партії лівого спрямування, що стояли на радянськості платформі. Наприкінці 20-х років український національний рух на Волині і Галичині став фактором, який помітно впливав на уклад політичних, соціально-економічних і міжнаціональних взаємин на терені воєводства. До того ж нерозв’язаність більшості соціально-економічних, освітніх, релігійних проблем місцевого населення вимагало від польської влади здійснення рішучих кроків у напрямку “санації” національних відносин на терені Галичини і Волинського воєводства. Інакше Західна Україна могла перетворитись на регіон, де польсько-українські антагонізми стали б важливим фактором дестабілізації ситуації на східних теренах Речі Посполитої [7].

Примусовій асиміляції національних меншин Польщі було повністю підпорядковано також політику уряду ендеків у галузі освіти. З самого початку окупації земель Західної України польська влада взяла рішучий курс на ліквідацію української школи. Уже в 1922/23 навчальному році кількість українських шкіл у Східній Галичині зменшилась порівняно з довоєнним 1911/12 навчальним роком з 2418 до 1859 [8]. Так, у 1924 р. був виданий закон про заборону української мови в усіх державних і муніципальних установах, у тому числі сільських. Це суперечило законам про воєводську автономію, ст. 21 якого забороняла державним органам проводити на території воєводств Східної Мало-польщі колонізаторську політику, а ст. 24 навіть передбачала заснування українського університету – тієї державної установи, де використання української мови забороняв закон 1924 р. “Lex Grabsky” [9, с. 101].

Для асиміляції українського населення і зміцнення на Західній Україні окупаційного режиму ендеки використовували католицьку церкву і християнське духовенство. З цією метою вони проводили широке будівництво костелів на Західній Україні. Разом з тим уряд ендеків намагався використати й греко-католицьке та православне духовенство і не лише для зміцнення окупаційного режиму, а й для поступової латинізації уніатської і православної релігії та ополячення українського і населення [10, с. 531; 8].

Таким чином, кінцевою метою польської політики в Галичині і Волині у міжвоєнний період було її перетворення в інтегровану частину Польщі. Задля цього протягом усіх, без винятку, її етапів щодо українців застосовувалась політика національної асиміляції. Вона реалізовувалась різноманітними методами, які в загальному можна характеризувати принципом “поділяй і владарюй”. Українців штучно розділяли і протиставляли за етнічною, політичною, економічною, партійною, становою, релігійною та іншими ознаками. Реалізацією цієї політики займались міністерства, воєводські й повітові уряди, командування військових округів, польські громадські організації, що нечувано загострило польсько-українські відносини напередодні Другої світової війни. Трагічними наслідками, вищезначеної політики стала, насамперед, Волинська трагедія, та переселення поляків і українців, а також взаємні національні кровопролиття і ненависть між народами [8].

Висновки. Отже, при дослідженні процесів анексії Західної України та політики польської влади у регіоні у 20–30-х рр. XX ст. необхідно виділити закономірності, які характеризуються тим, що західноукраїнські землі були об’єктом політичних, соціально-

економічних та культурних інтересів польського уряду міжвоєнного періоду, який проводив політику приєднання даних територій до польської держави, використовуючи міжнародні важелі післявоєнного поділу європейських імперій, польський уряд трактував право на ці території як на етнічні польські землі, що необхідно інкорпорувати до польської держави, ураховуючи геополітичне статус-кво у Східній Європі. Досягнувши своєї мети, польська влада у краї розпочала системну програмну асиміляційну політику, спрямовану на нівелювання українського етнічного сегмента, як корінного, у Галичині та Волині. Дана стратегія здійснювалася у рамках провідних політичних концепцій та характеризувалася повним порушенням взятих на себе міжнародно-правових зобов'язань щодо забезпечення прав національних меншин Волині та Галичини.

Таким чином, анексія Західної України та політика польської влади у регіоні у 20-30-х рр. XX ст. у міжнародно-правовому контексті мала характер програмної цільової асиміляції з метою якнайшвидшої етнополітичної інкорпорації даних територій, що негативно сприймалося корінним населенням та порушувало міжнародно-правові основи входження Волині і Галичини до складу Другої Речі Посполитої. Міжнародно-правові договори, на підставі яких Польща реалізовувала інкорпорацію західноукраїнських земель, встановлювали зобов'язання польського уряду щодо дотримання невід'ємних прав та свобод національних меншин, що було порушено нормами національного законодавства досліджуваного періоду. Матеріали досліджень підтверджують шовіністичний характер політики польської влади щодо українського населення Західної України у міжвоєнний період.

Бібліографічні посилання

1. Мельник Г. М. Польська дипломатична діяльність на Паризькій мирній конференції у питанні про статус Східної Галичини (1918–1919). *Наукові записки*. Серія "Історичні науки". Вип. № 3. Острогоз: Вид-во Нац. ун-ту "Острозька Академія", 2003. С. 99–103.
2. Галицька-Дідух Т.В. Дипломатична боротьба навколо питання українського представництва на мирній конференції в Ризі (вересень 1920 – березень 1921 рр.). *Український історичний журнал*. 2001. № 6. С.100–110.
3. Гетьманчук М.П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. Львів: Світ, 1998. 428 с.
4. Гетьманчук М.П. Ризький мир: українсько-польські відносини періоду підготовки, підписання і ратифікації Ризького договору 1921 р. Львів: Світ, 1998. 59 с.
5. Качараба С.П. Еміграція з Західної України. 1919–1939: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02. Львів, 2003. 31 с.
6. Юхимюк О. Примусове включення західноукраїнських земель до складу Польщі. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали VIII регіональної науково-практич. конф. 13–14 лютого 2002 р. Львів: Юрид. факультет ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. С. 64–66.
7. Крамар Ю. В. Формування засад національної політики підсудчиків щодо українського питання (1923–1927 рр.) *Науковий вісник ВДУ*. Вип. 3. Серія: історія. Вип. 1. Луцьк. 1996. С. 25–33.
8. Гордіюк І. Українське питання у політиці польської держави в міжвоєнний період (1918–1939 рр.). *Студентський науковий вісник*. Вип. № 9. 2004. 160 с.
9. Енциклопедія Українознавства. Київ: Інститут Української археографії, 1995. Т. 2. 800 с.

Надійшла до редакції 08.04.2019

SUMMARY

Payda Yu.Yu., Kuruts N.V. Legal features of the annexation of Western Ukraine in the 1920s. The article deals with historical and legal reconstruction of the process annexation of Western Ukraine by the Second Rzeczpospolita in 1920. Methods of comparative-legal and historical-legal research are used. The legislation of the Second Rzeczpospolita concerning the Ukrainian lands is shown and the amount of violations by the Polish government of international obligations is determined. The results of the study are an international legal assessment of the consequences of the annexation of Western Ukraine by the Second Polish-Lithuanian Commonwealth in the period under study.

The annexation of Western Ukraine and the policy of the Polish authorities in the region in the 20-30's of the twentieth century have been exposed. In the international legal context, the nature of the programmatic target assimilation was small in order to accelerate the ethnopolitical incorporation of these territories, which was negatively perceived by the indigenous population and violated the international legal framework for the entry of Volyn and Galicia into the Second Rzeczpospolita.

The Ukrainians were artificially divided and opposed by ethnic, political, economic, party, tribal, religious and other grounds. The implementation of this policy was carried out by ministries, voivodship and county governments, commanding military districts, and Polish civil society organizations, which unexpectedly exacerbated Polish-Ukrainian relations on the eve of the Second World War. International legal treaties, on the basis of which Poland implemented the incorporation of Western Ukrainian lands, established the obligations of the Polish government to respect the inalienable rights and freedoms of national minorities, which was violated by the national legislation rules of the analyzed period.

Keywords: *annexation, international law, Eastern Galicia, Volhynia, polonization.*

УДК 340.132.1

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3655-721X>

Сердюк І.А. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-40-44

ПОНЯТТЯ, ЩО ВІДОБРАЖАЮТЬ ПОВНУ АБО ЧАСТКОВУ ВІДСУТНІСТЬ ПРАВОВИХ НОРМ ЧИ ЇХ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ПРАВО-ДІЄЗАТНИХ СУБ'ЄКТІВ: ПИТАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ЗМІСТОВНОЇ НАПОВНЕНОСТІ

Здійснено спробу подолати термінологічну невизначеність загальнотеоретичних категорій, що відображають повну або часткову відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних суб'єктів.

Наведено аргументи на підтвердження методологічної некоректності вживання в сучасній правовій доктрині, що постулює плюралізм підходів до праворозуміння, юридичних термінів «прогалини у праві» та «прогалини у нормативно-правовому регулюванні», а також коректності використання терміно-понять «прогалини в об'єктивному праві», «прогалини в національному законодавстві», «прогалини в нормативно-правових актах» і «прогалини в законі». Запропоновано їх авторську інтерпретацію.

Ключові слова: «прогалини у праві», «прогалини в об'єктивному праві», «правовий вакуум», «пустота позитивного права», «недоліки законодавства», «прогалини в законі», «прогалини в законодавстві», «прогалини в нормативно-правовому регулюванні».

Постановка проблеми. Важливою та необхідною передумовою розвитку загальнотеоретичної юридичної науки є визначеність її термінологічного ряду, що складається зі словесних символів понятійно-категоріального апарату науки. Огляд навчальної та наукової юридичної літератури з відповідної тематики засвідчує той факт, що складовими цього ряду, які до того ж характеризуються певною невизначеністю, є спеціальні юридичні терміни як словесне позначення категорій, що ними відображається повна або часткова відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для впорядкування поведінки право-дієздатних суб'єктів.

Аналіз публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Прогалини в законодавстві є традиційним питанням теорії застосування норм права, що комплексно розглядається в межах наукових монографій, статей, підручників і навчальних посібників з теорії держави і права.

Вагомим здобутком національної та зарубіжної правової доктрини є ґрунтовна робота цілої низки питань, пов'язаних із різними аспектами проблематики прогалин у законодавстві: розкриття змісту однойменного поняття, з'ясування його суттєвих ознак, видова диференціація, способи їх усунення і подолання та ін.

Водночас на особливу увагу в контексті теми цієї статті заслуговує праця В. Карташова «Теория правовой системы общества» [1], в якій автор, з-поміж інших питань, торкається і спеціальної юридичної термінології, що використовується у правовій доктрині для словесного позначення вищезгаданої нами загальнотеоретичної категорії. Відповідні судження вченого, що мають методологічне значення в контексті теми цього дослідження, стануть предметом подальшого наукового аналізу.

Метою статті є спроба автора подолати термінологічну невизначеність загальнотеоретичних категорій, що відображають повну або часткову відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних

суб'єктів, а також уточнити зміст цих понять.

Досягнення визначеної дослідницької мети зумовило необхідність використання формально-логічного методу пізнання.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової і навчальної юридичної літератури з проблем прогалін у законодавстві свідчить як про відмінність у поглядах учених щодо розуміння однойменного поняття, так і про вживання ними різних термінів для словесного позначення цієї загальнотеоретичної категорії.

В. Карташов з цього приводу зауважує, що при дослідженні природи прогалін у праві принципово важливо уточнити один істотний момент. У вітчизняній і зарубіжній літературі при розгляді вказаної проблеми вживаються різноманітні терміни: «правовий вакуум», «пустота позитивного права», «недоліки законодавства», «прогалина в законі», «прогалина в законодавстві» й інші [1, с. 328–329].

Вчений вважає, що правильніше вести мову про «прогаліни у праві», аргументуючи свою позицію такими теоретичними положеннями:

1) терміни «правовий вакуум» і «пустота позитивного права» є занадто невизначеними;

2) як «недоліки законодавства» можна розглядати не лише прогаліни, але й суперечності, правотворчі помилки й інші похибки;

3) «прогалина в законі» передбачає аналіз лише нормативних актів, що мають вищу юридичну силу (законів), у той час як прогаліни можуть мати місце і в указі президента, і в постанові уряду та ін.;

4) невірним уявляється вживання терміна «прогаліни в законодавстві», оскільки право необхідно розглядати в єдності його юридичного змісту (різноманітних нормативно-правових приписів) і форми. Крім законодавства, існують й інші форми закріплення та зовнішнього вираження права: нормативно-правові договори, правові звичаї, судові прецеденти й ін. Так, в англосаксонській системі права під прогалиною розуміється не лише «vacant space» в нормативних актах, але й відсутність правових прецедентів для вирішення судом конкретної справи [1, с. 329].

Уважаємо переконливими аргументи вченого з приводу некоректності вживання у правовій доктрині таких юридичних термінів, як словесних символів поняття, що складає предмет дослідження: «правовий вакуум», «пустота позитивного права», «недоліки законодавства». Натомість не поділяємо тези правника про безапеляційну правильність уживання словосполучення «прогаліни у праві».

З цього приводу заслуговують на увагу умовиводи Ю. Матата, що торкаються досліджуваного поняття в аспекті різних підходів до праворозуміння. Як стверджує вчений, для вітчизняної правничої думки здебільшого притаманний позитивістський підхід до праворозуміння у тому його різновиді, який допускає існування прогалін безпосередньо в «тілі» закону. В той же час сучасний підхід до праворозуміння багато в чому відходить від позиції жорсткого нормативізму, що певною мірою призвело до протиставлення таких понять, як право і закон. Право, як регулятор суспільних відносин, розглядається на сьогодні принаймні як відносно незалежне від держави й закону та як таке, що передує закону в часі, наприклад, як надісторичне природне право; держава, у свою чергу, – є виключно творцем і джерелом законів, але аж ніяк не права. Тому з погляду сучасного інституційного праворозуміння право постає як явище безпрогальне, ідеальне, і як таке, до якого має наближатися закон. Останній же, у свою чергу, може містити прогаліни, є сферою неідеальною і має вдосконалюватися за допомогою права [2, с. 19–20].

Наведений підхід не поділяє В. Лазарев, свідченням чого є використаний ним для загальнотеоретичної характеристики феномена повної або часткової відсутності правового регулювання суспільних відносин, що його потребують, ряд термінів і сформульованих дефініцій однойменних понять:

1) прогалина в позитивному праві – це той випадок, коли немає ні закону, ні підзаконного акта, ні звичаю, ні прецеденту;

2) прогалина в нормативно-правовому регулюванні – відсутність норм закону і норм підзаконних актів;

3) прогалина в законодавстві (у вузькому і точному смислі цього слова) – відсутність закону (акта вищого органу влади) взагалі;

4) прогалина в законі – неповне врегулювання питання в цьому законі. Подібно до цього можна говорити про прогаліни в інших нормативних актах, звичаях, прецедентах.

Як правило, відсутність або неповнота норми в цьому акті є і його прогалиною, і прогалиною права в цілому [3, с. 431].

Аналіз вищенаведених суджень правника про досліджувані явища правової дійсності дає підстави для таких умовиводів:

1) певною суперечністю в плані підходу до праворозуміння характеризується, з одного боку, вживане ученим словосполучення «позитивне право» як синонімом терміна «право держави» (тобто право, яке походить від держави), що ним оперують позитивісти, а з іншого – судження, за допомогою якого розкривається зміст поняття «прогалина в позитивному праві», в якому йдеться не лише про нормативно-правовий акт, але й інші джерела права, що характерно для історичної школи права та соціологічного підходу до праворозуміння;

2) зважаючи на той факт, що нормативно-правове регулювання суспільних відносин здійснюється за допомогою системи юридичних засобів (норм права, джерел об'єктивного права, юридичних фактів, правовідносин, актів нормативного тлумачення, правосвідомості), які в своїй сукупності утворюють відповідний механізм, судження правника про прогалину в нормативно-правовому регулюванні є істинним лише в частині норм права, об'єктивованих у такому джерелі об'єктивного права, як нормативно-правовий акт. Тому вищенаведене визначення розкриває зміст поняття прогалини в нормативно-правових актах;

3) судження вченого про прогалину в законодавстві хоча й узгоджується з положеннями правової доктрини в частині обсягу поняття «законодавство» (вузький підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії), проте лише частково відповідає рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») № 12-рп/98 від 9 липня 1998 року.

У резолютивній частині цього Рішення Конституційний Суд України визначив, що термін «законодавство», який уживається в ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України щодо визначення сфери застосування контракту, як особливої форми трудового договору, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України та законів України [4, с. 276].

Урахування правової позиції органу конституційного контролю, на нашу думку, з необхідністю вимагає уточнення дефініції вищезгаданої категорії в частині розширення джерел об'єктивного права.

Використання не одного, а різних терміно-понять, що відображають феномен повної або часткової відсутності правових норм чи їх окремих елементів, характерне і для національної правової доктрини. На підтвердження цієї тези звернемось до новітньої юридичної літератури, що має стосуватися предмета дослідження.

Так, зокрема, словосполучення «прогалини у праві», як словесний символ однойменного поняття, вживане в досить авторитетному підручнику «Теорія держави і права. Академічний курс» за редакцією О. Зайчука та Н. Оніщенко. У ньому міститься така інтерпретація вищезгаданої загальнотеоретичної категорії: «це повна або часткова відсутність у чинному законодавстві необхідних юридичних норм» [5, с. 457].

Авторський колектив підручника «Загальна теорія права» за загальною редакцією М. Козюбри послуговувався терміном «прогалини в нормативно-правових актах», розкриваючи зміст однойменного поняття у такий спосіб: «це повна або часткова відсутність законодавчої регламентації певних суспільних відносин, що перебувають у сфері правового регулювання» [6, с. 241].

Вищенаведена дефініція категорії, що складає предмет дослідження, вирізняється певною суперечністю, адже використане правниками словосполучення «прогалини в нормативно-правових актах» у частині джерела права вказує на різні за своєю юридичною силою нормативно-правові акти, а її інтерпретація обмежується сферою законодавчого регулювання.

Цієї логічної помилки уник С. Погребняк, який уживає терміно-поняття «прогалини в законодавстві», розуміючи під ним повну або часткову відсутність законодавчої регламентації певних суспільних відносин, що потребують правового регулювання [7,

с. 271]. Учений зазначає той факт, що як синонім прогалин в юриспруденції нерідко використовується термін «лакуна» (від лат. lacuna – заглиблення, порожнина). Прогалини традиційно вважаються одним із найпоширеніших видів юридичних дефектів. Відсутність необхідного юридичного правила ніби роз'єднує систему права і законодавства, знижує її узгодженість і, як наслідок, – ефективність правового регулювання [7, с. 271].

Уважаємо вищенаведені судження вченого про досліджуване явище правової дійсності логічно правильними, проте такими, що лише частково відповідають об'єктивній дійсності. Як зазначалося вище, юридичними засобами, за допомогою яких здійснюється правове регулювання, є не лише закони, але й підзаконні нормативно-правові акти, а також інші джерела об'єктивного права.

Аналіз усього вищевикладеного дає підстави для таких теоретичних положень, що мають методологічне значення:

1) наявна в національній правовій доктрині тенденція до поступової відмови від використання терміно-поняття «прогалини у праві» має вагоме теоретичне підґрунтя – плюралізм підходів до праворозуміння, що визнає існування різних джерел об'єктивного права та різних форм його буття і вимагає коригування як понятійного апарату, який відображає досліджуване явище правової дійсності, так і відповідного термінологічного ряду;

2) незважаючи на цю тенденцію, вважаємо таку відмову невиправданою, адже терміно-поняття «прогалини в законодавстві» та «прогалини в нормативно-правових актах» є лише частковим відображенням досліджуваного феномена;

3) для повного його відбиття на рівні форм абстрактного мислення сучасна правнича наука має використовувати такий понятійно-категоріальний апарат і відповідний йому термінологічний ряд: «прогалини в об'єктивному праві», «прогалини в національному законодавстві»; «прогалини в нормативно-правових актах»; «прогалини в законі»;

4) натомість вважаємо за необхідне відмовитись від використання терміно-поняття «прогалини в нормативно-правовому регулюванні», що за своїм смисловим навантаженням та змістовним наповненням хоча й близьке до іншого – «прогалини в нормативно-правових актах», проте не тотожне йому, адже інструментарій, за допомогою якого здійснюється нормативно-правове регулювання, не обмежується лише згаданим джерелом права.

Висновки. З урахуванням цих теоретичних положень, пропонуємо таку інтерпретацію терміно-понять, що відображають феномен повної або часткової відсутності правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для впорядкування поведінки право-дієздатних суб'єктів:

1. *Прогалини в об'єктивному праві – це повна або часткова відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних суб'єктів у чинних джерелах об'єктивного права.*

2. *Прогалини в законодавстві (прогалини в національному законодавстві) – це повна або часткова відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних суб'єктів у законах України, чинних міжнародних договорах України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постановах Верховної Ради України, указах Президента України, декретах і постановах Кабінету Міністрів України, прийнятих в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України та законів України.*

3. *Прогалини в нормативно-правових актах – це повна або часткова відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних суб'єктів у законі чи підзаконному нормативно-правовому акті.*

4. *Прогалини в законі – це повна або часткова відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних суб'єктів у конкретному законі.*

Бібліографічні посилання

1. Карташов В. Н. Теория правовой системы общества: учебное пособие: в 2 т. Ярославль: ЯрГУ, 2005. Т. 1. 547 с.
2. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в правозастосовній діяльності: монографія. Харків: Право, 2015. 176 с.
3. Лазарев В. В. Пробелы в праве и их восполнение. Проблемы общей теории права и государства: учебник / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. Москва, 2006. С. 429–441.
4. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997–2001 / відповід. ред. П.Б. Єв-

графов. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 512 с.

5. Тарахонич Т. І. Прогалини у праві: поняття та способи їх усунення та подолання. *Теорія держави і права*: підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. Київ, 2006. С. 457–459.

6. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2016. 392 с.

7. Погребняк С.П. Застосування права в умовах колізій і прогалин у законодавстві. *Теорія держави і права*: підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків, 2015. С. 271–281.

Надійшла до редакції 20.03.2019

SUMMARY

Serdyuk I.A. Concepts reflecting the complete or partial absence of legal norms or their individual elements necessary for the settlement of the behavior of law-able subjects: the question of terminological certainty and content fullness. An attempt was made to overcome the terminological uncertainty of the general theoretical categories, reflecting the complete or partial absence of legal norms or their separate elements necessary for the regulation of the behavior of law-able subjects.

The arguments to confirm the methodological incorrectness of use in the modern legal doctrine that postulate the pluralism of approaches to legal thinking, the legal terms "gaps in law" and "gaps in legal regulation", as well as correctness of the use of terminology-concepts "gaps in the objective law", "Gaps in national legislation", "gaps in legal acts" and "gaps in the law". Proposed their author's interpretation:

1. Gaps in objective law are the total or partial absence of legal norms or their separate elements necessary for regulating the behavior of law-able entities in the existing sources of objective law.

2. Gaps in legislation (gaps in national legislation) are the total or partial absence of legal norms or their separate elements necessary for the settlement of the conduct of law-able entities in Ukrainian laws, existing international treaties of Ukraine, consent to be binding decrees issued by the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as resolutions of the Verkhovna Rada of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, decrees and resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, adopted within their authority and in accordance with the Constitution of Ukraine and the laws of Ukraine.

3. Gaps in legal acts are a complete or partial absence of legal norms or their separate elements necessary for the regulation of the behavior of law-able entities in the law or by-law normative-legal act.

4. Gaps in the law are the total or partial absence of legal norms or their separate elements necessary for regulating the behavior of law-able entities in a specific law.

Keywords: "gaps in the law", "gaps in the objective law", "legal vacuum", "the emptiness of positive law", "shortcomings in the law", "gaps in the law", "gaps in the law", "gaps in the normative-legal regulation".

УДК 340

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8681-5523>

Талдикін О.В. ©

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-44-50

СУЧАСНІ НЕДЕМОКРАТИЧНІ ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО (ПОЛІТИЧНОГО) РЕЖИМУ

Розглянуто деякі недемократичні форми державного (політичного) режиму та їх особливості в сучасних умовах. Зосереджено увагу на олігархічному та неототалітарному політичному режимах. Визначено ознаки та різновиди недемократичних політичних режимів.

Ключові слова: влада, глобалізація, держава, олігархія, неототалітаризм, форма.

© Талдикін О.В., 2019

*Меншість може мати рацію,
більшість завжди помиляється.
Г. Ібсен*

Постановка проблеми. Політико-правовий статус людини, реальність захисту власних прав та рівень розвитку політичної демократії в державі виступають підґрунтям для визначення форми державного (політичного) режиму. Суттєвим недоліком інтерпретації форми державного політичного режиму, як складової форми держави, є практика спрощеного подання його в якості лише двох основних різновидів: демократичного та недемократичного. Особливу увагу привертає необхідність визначення специфіки останнього. Загальноприйнятий поділ недемократичного режиму лише на авторитарні та тоталітарні різновиди видається неповним, щоб не сказати, примітивним підходом до розуміння сукупності тих прийомів, способів та методів здійснення державної влади там, де демократією і не пахне. Передусім із кола зору випадають саме перехідні та латентні форми, що розвиваються в сучасних умовах. Прихований характер недемократичної влади, наявність формальних демократичних ознак є сьогодні характерною рисою неототалітарних форм державного (політичного) режиму.

Аналіз публікацій в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичну основу статті склали положення, вироблені загальною теорією держави і права, конституційним правом та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних та зарубіжних авторів. Окремо вважаємо за необхідне зазначити деякі з них. Проблема виродження будь-якого демократичного режиму в олігархію формулює Р. Міхельс; тоталітаризм та неототалітаризм за допомогою методології культурологічної науки досліджує проф. Є. Більченко. Ф. Карл та З. Бжезінський у роботі «Тоталітарна диктатура і автократія» визначають шість обов'язкових ознак тоталітарного суспільства. На роль парамілітарних угруповань, що реалізують інтереси олігархічних еліт, привертає увагу Дж. Пирс. Розвиток російського неототалітаризму та його наслідки для України розглядає О. Лісничук.

Разом з тим питання визначення тенденцій трансформацій державного політичного режиму в умовах глобалізації залишаються дискусійними. Враховуючи неабияку актуальність і важливість означеної проблематики, а також нагальну потребу в поглибленні знань щодо вказаної теми, **метою даної роботи** буде спроба визначення особливостей олігархічної та неототалітарної форм державного (політичного) режиму в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Ще у далекому 1911 році Роберт Міхельс у роботі «Соціологія політичної партії в умовах сучасної демократії» сформулював славнозвісний "залізний закон олігархії", згідно з яким демократія в принципі неможлива у великих суспільствах, коли чим більше політична організація – тим менше в ній елементів демократії і більше елементів олігархії, та де будь-який демократичний режим неминуче виродиться в олігархію [1]. Яскравим показником такого виродження є або нерозвиненість засобів прямої демократії, або свідоме їх ігнорування, нехтування ними, приниження їх ролі у забезпеченні народовладдя з боку правлячих еліт. Що можна говорити про стан прямої демократії у країнах, де не існує законів про державний референдум, коли навіть у такій державі, як Швейцарська конфедерація, яку, поза всяким сумнівом, можна вважати сучасним взірцем з проведення загальнодержавних референдумів, забезпечення прямого народовладдя, рішення референдуму від 9 лютого 2014 року щодо протидії масовій міграції не було впроваджено, оскільки воно ставило під загрозу пакет двосторонніх домовленостей з ЄС (Bilateral I) [2].

Методи та способи, за допомогою яких відбувається реалізація влади в державі, виступають головним критерієм поділу однієї із складових форми держави – форми державного або політичного режиму. Класичний поділ на демократичні та антидемократичні режими враховує: по-перше, ступінь розвитку демократії в політичному процесі, по-друге, правову забезпеченість та фактичну спроможність особи реалізувати власні права і свободи.

Формальне проголошення одного з різновидів демократичного політичного режиму, враховуючи елітарний характер держави, ще не передбачає дійсного істинного народовладдя, адже точка зору більшості може бути сформована за допомогою впливу ззовні, шляхом використання численних технологій «м'якої сили» (*soft power*). Сьогодні суб'єкти

неототалітарної влади, коли в сучасному світі, як і раніше вільною є тільки меншість, спираються не на репресивний апарат, а на демократичну більшість [3].

Еліти, як домінуючі соціальні групи, застосовують всіляку пропаганду демократичних цінностей, що знаходяться поза межами критичного осмислення, коли суспільство повинно сприймати їх лише позитивно, «на віру». Припущення існування дійсної легальної політичної еліти в сучасній державі, за умов всілякої пропаганди формальної рівності, призводить до численних нескінченних процесів маніпулювання цінністю останньої. Формальність рівності усіх перед законом, а головне, сакралізація неоліберальних цінностей демократії, ототожнення їх із соціальною справедливістю цементують ілюзію легітимності державної влади та приховують її елітарний характер, за якого простим громадянам важко відстоювати власні інтереси легальними демократичними засобами [4, с. 77–78].

У свою чергу, поява різного роду альтернативних концепцій демократій, на кшталт *тоталітарної, деліберальної, етнічної, консоціальної* та інших, покликана прагненням лише виправдати саму кризу народовладдя, її неспроможність подолати *синдром великого суспільства*. В такому контексті актуальним постає питання не стільки про розуміння олігархічного державного (політичного) режиму, адже олігархію розглядав ще Аристотель [5], скільки розкриття сучасного ідеологічного сегмента його складової. Безумовно, що ідеологічна складова олігархічного державного політичного режиму не може відкривати свою істинну сутність народові, як і його легальне формалізоване закріплення. Жодна конституція сучасних держав не містить натяків на таке панування. Разом з тим пік ідеологічної деградації професійних політиків-олігархів в очах зневіреного електорату, коли вони виступають лише в якості злочинців та негідників, породжує готовність народних мас до пошуку свого ідеалу, лідера – месії, шляхом екстраполяції прийомних образів: героя – спортсмена, талановитого актора, популярного виконавця, що, у свою чергу, призводить до формування ще одного симулякра – *політичного шоу*, коли в якості моральних авторитетів нації, правлячі еліти починають просувати далеких від політики, але популярних в інших сферах кандидатів, як носіїв, але не суб'єктів державної влади.

Заслугове на увагу система рейтингу держав, розроблена компанією Economist Intelligence Unit, відповідно до індексу демократії, коли показники спрямовані на врахування таких аспектів: рівень політичної культури, демократичний характер формування та функціонування уряду, політичний плюралізм, виборність законодавчої влади та забезпеченість громадянських свобод. Поділ, відповідно до показників рейтингу, на демократії та режими дає підстави до інтерпретації в негативному сенсі самого значення терміна «режим»:

- Full democracies (повноцінна демократія);
- Flawed democracies (часткова демократія), до якої, до речі, віднесено й Україну;
- Hybrid regimes (гібридний режим);
- Authoritarian regimes (авторитарний режим);
- Totalitarian regimes (тоталітарний режим) [6].

Традиційно найбільш негативним сприймається таке поєднання способів та методів організації державної влади, за якого відбувається тотальний контроль ключових сфер життя особи і суспільства.

Класична ідеологія тоталітаризму, як вважає професор Є. Більченко, має такі *риски*:

- *цілісність* – коли домінує групова ідентичність у свідомості;
 - *бінарність* – поділ на «своїх» та «чужих», коли відмінна позиція сприймається як «зрада спільних ідеалів», «братання з ворогом»;
 - *ксенофобія* – неприязнь до всього чужого;
 - *реванизм* – пошук зовнішнього ворога та «внутрішніх ворогів» (ворогів народу).
- Квазірелігійність* як релігійний фундаменталізм, пафос, віра у месіанство обраної групи.

Антеїзм – ідеалізація минулого як «Золотого віку», коли консервативна форма правління є ідеалом.

Патерналізм, як добровільна відмова від громадянських свобод заради режиму, який сприймається як уніфікований гарант порядку і заміняє втрачені права соціальним пакетом захисту [7].

Фрідріх Карл та Збігнев Бжезінський в роботі «Тоталітарна диктатура і автократія» визначили шість обов'язкових ознак тоталітарного суспільства:

1. Домінуюча ідеологія, заснована на доктрині завоювання світу заради побудови

нового суспільства.

2. Єдина партія, з одним лідером, яка організована за ієрархічним, олігархічним принципом, за умови злиття партійного та державного апарату.

3. Тотальний поліцейський контроль із використанням досягнень сучасної науки, особливо психології.

4. Контроль партії над усіма засобами масової комунікації.

5. Повний контроль над збройними силами.

6. Централізований контроль і керівництво усією економікою [8, с. 88–89].

Отже, як недемократична форма державного політичного режиму, тоталітаризм характеризується за такими *проявами*:

- повне панування держави над особою та суспільством;
- одержавлення усіх організацій;
- необмеження законом повноважень органів влади;
- заборона демократії;
- фактична ліквідація прав і свобод людини і громадянина;
- контроль над діяльністю громадян та їх об'єднань;
- політична цензура;
- відсутність свободи слова;
- нетерпимість до інакомислення;
- репресії опозиції;
- мілітаризація;
- бажання нових територіальних завоювань.

Відповідно до *ідеологічного забарвлення* цей режим можна поділити на такі складові:

- тоталітаризм з правою ідеологією: нацизм, націоналізм, релігійний фундаменталізм;
- тоталітаризм з лівою ідеологією: соціалізм, комунізм;
- тоталітаризм з центристською ідеологією: транснаціоналізм, панамериканізм.

Різновидами тоталітарного режиму є *дототалітарний, фашистський, нацистський, військова диктатура, військово-бюрократичний режим*.

Дототалітарний режим фашистських чи нацистських лідерів у державах, в яких раніше існувала демократія.

Фашистський є класичною формою італійського тоталітаризму, в якій, на думку одного із засновників фашизму Б. Муссоліні: «Né individui fuori dello Stato, né gruppi (partiti politici, associazioni, sindacati, classi)» («поза державою не повинні існувати ні індивіди, ні групи – політичні партії, товариства, синдикати і класи») [9, с. 85].

Нацистський тоталітаризм, або нацизм, націонал-соціалізм: режим, що поєднував у собі елементи антисемітизму, расизму, фашизму, соціалізму та націоналізму (напр.: Німеччина 1933–1945 рр.).

Режим військової диктатури (мілітарократія, казармократія) – військово-тоталітарний режим передбачає правління військових, які створюють лише видимість його легітимності, при якому ротація правлячої еліти проводиться переважно з військового середовища (напр.: політичні режими *хунти* в Латинській Америці XIX–XX ст., Батисти на Кубі, Самоси в Нікарагуа, генерала Франко в Іспанії (1939–1979 рр.), «чорних полковників» у Греції (1967–1974 рр.).

Військово-бюрократичний режим (хунта) у вигляді військової диктатури, яка в подальшому трансформується у диктатуру державних чиновників, бюрократії (напр.: режим Піночета в Чилі, хунти Аргентини, Бразилії та Перу).

Тоталітарна демократія, форма тоталітарного комуністичного режиму із практикою залучення широких верств населення до тотального стеження за приватним життям своїх співробітників, сусідів і навіть членів сім'ї, та проведенням колективних акцій, численних зборів громадськості з засудженням «ворогів народу» (напр.: сталінізм, режим Мао Цзедуну).

В сучасних умовах розчарування процесами глобалізації, кризи мультикультуралізму, радикалізації суспільства, тоталітарні режими отримують нове життя у вигляді *гібридних форм* – гнучких, латентних та замаскованих.

Більченко Є. виокремлює такі риси *неототалітаризму*:

1. Перехід до «*суспільства контролю*» через абсолютну прозорість інформаційних засобів, коли здійснюється взаємний контроль: більшість контролює меншість, а меншість – більшість на рівні приватного життя.

2. «*Віртуальний тероризм «глобального села*», цензура із низу має часто харак-

тер не наказу, а самоцензури, коли «людина бреше не тому, що їй наказали брехати, а тому, що вона боїться зізнатися у правді самій собі».

3. «Ідеологічний кітч» – феномен поп-культури, виражений в особливого роду пропаганді – сентиментальній презентації радикальних мілітаристських ідей під офіційною державною моралізаторською риторикою [7].

В умовах глобалізованого суспільства та проголошення ідеології ліберальної демократії непохитним взірцем, коли відкрите порушення демократичних прав і свобод буде мати неабиякий міжнародний резонанс, олігархічним правлячим елітам необхідно спиратись вже не на легалізований апарат примусу. Брудну роботу виконують не державні органи, а радикальні парамілітарні угруповання, які реалізують інтереси справжніх суб'єктів влади. Безумовно, що ідеологія радикальних мас поляризована: від ультралівої, на кшталт китайських *хунвейбінів* та *цзаофанів*, яких Мао застосовував у політичних репресіях у ході Великої пролетарської культурної революції 1966–1968 років, до ультраправих *ескадронів смерті*, які застосовувались для придушення опозиційних рухів терористичними методами та позасудовими розправами в деяких країнах Європи та Латинської Америки [10; 11].

Мабуть, не потрібно пояснювати, що олігархічні правлячі еліти, офіційно ототожнюючи себе з ліберальними та неоліберальними колами, будуть застосовувати в якості груп тиску саме ультраправих радикалів, адже ціннісні ідеали ультралівих входять в антагоністичний дисонанс з інтересами великого капіталу, а самі вони більше підходять для підтримки тоталітарних режимів із сформованим культом особи. Відсутність у державі монополії на примус, що виникає внаслідок такої «діяльності» ультраправих парамілітарних угруповань, не можна вважати загрозою внутрішньому суверенітету. Об'єднує загальна мета: придушення інакомислення соціально орієнтованої опозиції [12]. Платою за таке «співробітництво» буде, скоріш за все, трансформація державної ідеології у напрямку *етнократії*. Етнократія (від грец. *ethnos* – народ, плем'я, *kratos* – влада) є такою формою політичної влади, за якої управління має своєю основою примат інтересів домінуючої етнічної групи населення за рахунок інших етносоціальних груп. Зазначимо, що усі сучасні політичні режими можуть тією чи іншою мірою містити певні сегменти етнократії, але наявність такого явища, як *етнодискримінація* становить реальну загрозу правам людини та слугує чітким ідентифікатором недемократичності усього суспільства держави.

Реалізація права на приватність, що стала можливою саме у мегаполісах рівня розвитку XIX–XX століть, коли велике місто з його можливістю вільно, непомітно та анонімно проживати протиставлялось селу, де всі про всіх все знають, сьогодні знаходиться під загрозою сучасних форм неототалітарного характеру. Четверта технічна революція та глобалізація світу обумовили розвиток ще однієї форми недемократичного режиму – *цифрового тоталітаризму*. Саме технологічний розвиток, з нечуваними можливостями кіборгізації, відкриває нові шляхи для утвердження влади з претензією на контроль людської особистості на рівні її фізичного тіла чи нейропсихологічних процесів [13, с.79].

Сьогодні можна говорити про *інформаційно-фінансовий тоталітаризм* як форму політичного режиму епохи інформаційного суспільства, що передбачає системний політичний вплив та контроль за масовою свідомістю із застосуванням новітніх інформаційних технологій та соціально-економічних ресурсів.

Відповідно до суб'єктів та носіїв влади, цифровий тоталітаризм можна класифікувати на два різновиди.

По-перше, як нову *форму державного (політичного) режиму*, в якій за допомогою розгалуженої системи смарт-пристроїв та цифрових технологій суб'єктами та носіями державної влади реалізується всеохоплюючий моніторинг та контроль за особистим життям та суспільними відносинами (напр.: Програма соціального кредиту КНР) [5].

По-друге, як нову *форму наддержавного (політичного) режиму*, в якій за допомогою розгалуженої системи смарт-пристроїв та цифрових технологій суб'єктами та носіями наддержавної влади здійснюється тотальний моніторинг та контроль у сферах життя суспільства та особистості (напр.: системи кредитного моніторингу FICO, SCHUFA) [6].

Поза всяким сумнівом, антиподом цифрового тоталітаризму можна вважати *смарт-демократію*, але якщо перший вже активно реалізується як на державному рівні, так і наддержавному, то смарт-демократія як новий політичний режим залишається на рівні утопічних проєктів.

Висновок. Загальноприйнятий поділ недемократичного режиму лише на автори-

тарні та тоталітарні різновиди видається неповним, щоб не сказати, примітивним підходом до розуміння сукупності тих прийомів, способів та методів, здійснення державної влади.

Прихований характер недемократичної влади, наявність формальних демократичних ознак є сьогодні характерною рисою неототалітарних форм державного (політичного) режиму.

Формальне проголошення одного з різновидів демократичного політичного режиму, враховуючи елітарний характер держави, ще не передбачає дійсного істинного народовладдя, адже точка зору більшості може бути сформована за допомогою впливу ззовні, шляхом використання численних технологій «м'якої сили» (*soft power*).

У сучасних умовах розчарування процесами глобалізації, кризи мультикультуралізму, радикалізації суспільства, тоталітарні режими отримують нове життя у вигляді *гібридних форм* – гнучких, латентних та замаскованих.

В умовах глобалізованого суспільства та проголошення ідеології ліберальної демократії непохитним взірцем, олігархічним правлячим елітам необхідно спиратись вже не на легалізований апарат примусу, а радикальні парамілітарні угруповання, які реалізують інтереси справжніх суб'єктів влади.

Четверта технічна революція та глобалізація світу обумовили розвиток ще однієї форми недемократичного режиму – *цифрового тоталітаризму*.

Бібліографічні посилання

1. Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens (A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy). 1911. URL: <https://archive.org/details/zursoziologiede00michgoog/page/n6> (Last accessed: 15.02.2019).

2. Bilateral Agreements I. Switzerland's European policy. URL: <https://www.eda.admin.ch/dea/en/home/europapolitik/ueberblick/bilaterale-1.html> (Last accessed: 15.02.2019).

3. Латынина Ю. Неототалитаризм. *Новая газета*. 15 марта. 2014. URL: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2014/03/15/58768-neototalitarizm> (дата звернення: 13.04.2019).

4. Талдикін ОВ Симулякри концепцій сучасної держави. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23 лютого 2018 р.). Дніпро: ДДУВС, 2018. С. 75–79.

5. Aristotele's Politics. Book I. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&src=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKEwi4mv_h6ezeA-hUGiaYKHUz8BWEQFjABegQIBBAC&url=http%3A%2F%2Ffiles.libertyfund.org%2Ffiles%2F1819%2F0033-02_Bk_SM.pdf&usq=AOvVaw0u3fIR36nY8lZtPUx58XID (Last accessed: 15.02.2019).

6. The Democracy Index 2011: Democracy under stress. URL: https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2011. (дата звернення: 25.01.2019).

7. Більченко Є. Віртуальний тероризм і самоцензура в Україні як ознаки насуваючого неототалітаризму. URL: <https://bilchenko.wordpress.com/2017/04/25/віртуальний-тероризм-і-самоцензура-в/> (дата звернення: 25.01.2019).

8. Friedrich Carl. J., Brzezinski Zb. Totalitarian dictatorship and autocracy. Cambridge (Mass.): Harvard university press, 1965. XIII, 438 p. URL: <http://www.hup.harvard.edu/catalog.php?isbn=9780674332607> pavroz.ru/files/friedrichbrzezinski.pdf. (дата звернення: 25.01.2019).

9. Benito Mussolini. La dottrina del fascismo. In Enciklopedia del italiana (Rome: Treccani, 1932) 847-51, цит. за: Italian fascism and antifascism. A critical anthology edited with introduction, notes and vocabulary by Stanislao Pugliese. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=J6mAGsjaH_IC&pg=PA85&lpg=PA85&dq=%20Né+individui+fuori+dello+Stato,+né+gruppi+\(partiti+politici,+associazioni,+sindacati,+classi\).&source=bl&ots=smWXdqwMEF&sig=ACfU3U2jphaTSQFJ4R9GMkQXELZM5yNpQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwivp4HBSIvgAhUCiaYKHUXA-BAIQ6AEwA3oECAyQAQ#v=onepage&q=%20Né%20individui%20fuori%20dello%20Stato%2C%20né%20gruppi%20\(partiti%20politici%2C%20associazioni%2C%20sindacati%2C%20classi\).&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=J6mAGsjaH_IC&pg=PA85&lpg=PA85&dq=%20Né+individui+fuori+dello+Stato,+né+gruppi+(partiti+politici,+associazioni,+sindacati,+classi).&source=bl&ots=smWXdqwMEF&sig=ACfU3U2jphaTSQFJ4R9GMkQXELZM5yNpQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwivp4HBSIvgAhUCiaYKHUXA-BAIQ6AEwA3oECAyQAQ#v=onepage&q=%20Né%20individui%20fuori%20dello%20Stato%2C%20né%20gruppi%20(partiti%20politici%2C%20associazioni%2C%20sindacati%2C%20classi).&f=false) (Last accessed: 25.01.2018).

10. Paul Johnson. Experimenting with Half Mankind. *Modern Times: A History of the World from the 1920s to the 1980s*. URL: https://archive.org/stream/ModernTimes_305/42024947-19032115-Johnson-Paul-Modern-Times-the-World-From-the-Twenties-to-the-Nineties-Revised-Edition-Harper-Collins-1991_djvu.txt (Last accessed: 20.02.2019).

11. Хрістов Д. Парамілітарне насильство, капітал і держава в умовах глобалізації. *Спільне*. 15.02.2017. URL: <https://commons.com.ua/uk/paramilitarne-nasilstvo/> (Дата звернення: 20.02.2019).

12. Pearce, J., 2010. *Perverse state formation and securitized democracy in Latin America*. In: *Democratization*, 2010. 17(2), 286–306. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13510341003588716> (Last accessed: 20.02.2019).
13. Лісничук О. Російський неототалітаризм: наслідки для України. *Наукові записки ІІІ-ЄНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. Вип. 1 (75). С. 70–81.
14. 国务院关于印发社会信用体系建设规划纲要 (2014–2020年) 的通知国发〔2014〕21号 URL: http://www.gov.cn/zhengce/content/201406/27/content_8913.htm (Last accessed: 25.01.2018).
15. SCHUFA and Fair Isaac Partner to Help German Financial Institutions Turn Analytics into Competitive Advantage. URL: <https://www.fico.com/en/newsroom/schufa-and-fair-isaac-partner-to-help-german-financial-institutions-turn-analytics-into-competitive-advantage-09-18-2007> (Last accessed: 25.01.2018).

Надійшла до редакції 15.04.2019

SUMMARY

Taldykin O.V. Contemporary forms of undemocratic state (political) regime. In the article some undemocratic forms of the state (political) regime and their features in modern conditions are considered. The focus is on the oligarchic and neototalitarian political regime. Characteristics and varieties of undemocratic political regimes are defined.

The political and legal status of a person, the reality of the protection of his own rights and the level of development of political democracy in the state serve as the basis for determining the form of the state (political) regime. A significant disadvantage of interpreting the form of the state political regime as a component of the state form is the practice of simplifying its presentation as only two main varieties: democratic and undemocratic. Particular attention is drawn to the need to determine the specifics of the final one. First of all, the transitional and latent forms that fall under the current conditions fall out of sight. The hidden nature of undemocratic power, the presence of formal democratic features is today a hallmark of neototalitarian forms of the state (political) regime.

The generally accepted division of the non-democratic regime into authoritarian and totalitarian varieties seems not to be a complete, not to say, primitive approach to understanding the totality of those techniques, methods and methods, and the exercise of state power.

Formal declaration of one of the varieties of a democratic political regime, taking into account the elitist nature of the state, does not yet provide true true democracy, since the majority's view can be shaped by external influence, through the use of numerous soft power technologies.

In today's conditions of frustration with the processes of globalization, the crisis of multiculturalism, the radicalization of society, totalitarian regimes receive a new life in the form of hybrid forms - flexible, latent and disguised.

In a globalized society and the proclamation of the ideology of liberal democracy as an unshakable model, the oligarchic ruling elites must rely not on the legalized apparatus of coercion, but on radical paramilitary groups that realize the interests of true subjects of power.

The fourth technical revolution and the globalization of the world, led to the development of another form of undemocratic regime - digital totalitarianism.

Keywords: *power, globalization, state, oligarchy, neototalitarianism, form.*

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ. ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 342.951

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9620-545>

Миرونюк Р.В.[©]

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-51-57

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ТА ШЛЯХИ ЇХ УСУНЕННЯ

Визначено основні корупційні ризики в діяльності працівника поліції, з'ясовано способи діяльності (бездіяльності) поліцейського, що призводять до настання корупційних ризиків, та виокремлено алгоритми діяльності поліцейського по виключенню або принаймні мінімізації їх настання.

Ключові слова: поліція, корупція, корупційні ризики, способи усунення (мінімізації) корупційних ризиків у діяльності поліції.

Постановка проблеми. Корупція – це негативне соціальне явище, джерело економічних, політичних і соціальних ризиків для суспільства. Вона є однією із найнебезпечніших загроз правам людини, перешкоджає економічному розвитку держави, має негативні фінансові наслідки як для держави, так і для громадян. Нині в нашій державі вживаються заходи у сфері запобігання та протидії корупції. Одним із основних напрямів у сфері запобігання корупції є виявлення корупційних ризиків, які можуть виникнути в діяльності державних службовців, а також усунення умов та причин виникнення цих ризиків.

Слід зауважити, що законодавчого визначення поняття та видів корупційних ризиків немає. Однак ст. 19 Закону України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) передбачає необхідність розробки та затвердження в кожному органі державної влади, у тому числі в Національній поліції, антикорупційних програм, складовою яких є визначення засад загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у відповідній сфері, заходи з їх реалізації, а також з виконання антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми; оцінка корупційних ризиків у діяльності органу, установи, організації, причини, що їх породжують, та умови, що їм сприяють; заходи з усунення виявлених корупційних ризиків, осіб, відповідальних за їх виконання, строки та необхідні ресурси [1].

На виконання цієї норми в Національній поліції щорічно затверджується Антикорупційна програма з урахуванням розпоряджень Кабінету Міністрів України від 05 жовтня 2016 року № 803-р «Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади» [2], «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції на 2018 рік» від 31 січня 2018 року № 86-р [3], з дотриманням положень Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, затвердженої рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) від 02 грудня 2016 року № 126 [4], Методичних рекомендацій щодо розробки антикорупційних програм органів влади, затверджених рішенням НАЗК від 19 січня 2017 року № 31 [5], та з урахуванням Порядку підготовки, подання антикорупційних програм на погодження до Національного агентства з

питань запобігання корупції та здійснення їх погодження, затвердженого рішенням НАЗК від 08 грудня 2017 року № 1379 [6].

Попри це сучасне антикорупційне законодавство України не повною мірою регулює систему корупційних ризиків у діяльності публічної служби в цілому та Національної поліції зокрема, в ньому в першу чергу звернуто увагу на вжиття системних заходів недопущення (мінімізації) корупційних ризиків в окремо взятому органі публічної влади, в той же час не визначено тлумачення корупційних ризиків, які зустрічаються в повсякденній роботі окремо взятого поліцейського, воно є досить складним для розуміння поліцейськими та не дає відповіді на питання: від яких дій, рішень має відмовитись чи бездіяти поліцейський для того, щоб його діяння не оцінювалось як корупційне чи пов'язане з корупцією.

Таким чином, **метою** наукової статті є з'ясування тих корупційних ризиків, які слід усунути, не допустити (мінімізувати) їх настання поліцейськими, щоб не стати суб'єктом вчинення корупційного правопорушення.

На виконання поставленого завдання в межах статті будуть вирішені такі *задачі*: визначити корупційні ризики в діяльності працівника поліції; з'ясувати способи діяльності (бездіяльності) поліцейського, що призводять до настання корупційних ризиків та виокремити шляхи їх усунення (мінімізації).

Виклад основного матеріалу. Повертаючись до поняття корупційних ризиків у діяльності поліції слід зауважити, що їх нормативне визначення дано в Методичних рекомендаціях НАЗК – Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади, затвердженої рішенням НАЗК від 02 грудня 2016 року № 126, відповідно до якої під корупційним ризиком у діяльності поліцейського слід вважати ймовірність того, що рішення, дії чи бездіяльність поліцейського можуть призвести до корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією. Об'єктом оцінки корупційних ризиків є функції, завдання та повноваження поліцейського, визначені законодавчими актами, та способи їх реалізації; оцінка корупційних ризиків це процес визначення, аналізу та безпосередньої оцінки корупційного ризику; до чинників корупційного ризику віднесено умови та причини, що заохочують (стимулюють), викликають або дозволяють скоєння поліцейським діянь, які можуть призвести до вчинення корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією [4].

Оцінку корупційних ризиків може проводити комісія з оцінки корупційних ризиків Національної поліції (або відокремленого її структурного підрозділу), до складу якої входять посадові особи поліції, та за згодою, представники громадськості, експерти, які володіють знаннями про внутрішнє і зовнішнє середовище поліції та мають досвід роботи у правоохоронній (правозахисній) сфері. Така комісія створюється керівником відокремленого структурного підрозділу МВС (Національної поліції), зокрема в Національній поліції склад такої комісії затверджений наказом Національної поліції України № 35 від 18 січня 2019 року [7]. В навчальних закладах МВС з особливими умовами навчання така комісія створюється і діє на підставі положення, затвердженого керівником (ректором) закладу вищої освіти [8].

Процес оцінки корупційних ризиків складається з таких основних етапів: організаційно-підготовчі заходи; ідентифікація (виявлення) корупційних ризиків; оцінка корупційних ризиків; складання звіту за результатами оцінки корупційних ризиків, які немає сенсу аналізувати, оскільки вони детально розтлумачені у вищезгаданих методичних рекомендаціях і стосуються передусім корупційних ризиків для відповідного органу публічної влади, а не конкретного державного службовця. Також слід додати, що детальному аналізу піддано форми (види) корупційних ризиків для суб'єктів владних повноважень у методичних рекомендаціях «Корупційні ризики в діяльності державних службовців», які дані в роз'ясненні Міністерства юстиції України від 12.04.2011 [9], відповідно до яких за поширеністю корупційні ризики в діяльності державних службовців можна розташувати в такому порядку: недоброчесність державних службовців; виникнення конфлікту інтересів; недостатній рівень контролю або безконтрольність з боку керівництва; наявність дискреційних повноважень.

На досягнення мети дослідження через виконання чітко сформульованих його задач, нижче ми будемо вести мову про ті реальні рішення, дії чи бездіяльність працівників поліції, які зумовлюють наявність корупційних ризиків в їх діяльності, та визначимо шляхи їх усунення.

Зокрема почнемо з використання службових повноважень чи свого становища,

обмеження на які визначено статтею 22 Закону. Аналіз цієї норми вказує на те, що поліцейським забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти у приватних інтересах. Не вдаючись до юридичного аналізу даної норми-заборони (обмеження), попри все тут слід враховувати декілька факторів: 1) використання своїх службових повноважень (визначених посадовою інструкцією) або свого становища як поліцейського (не безпосередні повноваження, а дотичні можливості, наприклад, доступ до відповідних облікових баз даних поліції); 2) отримання (реальне або потенційне) неправомірної вигоди, під якою слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону); 3) використання будь-якого державного чи комунального майна або коштів (які безпосередньо знаходяться у використанні поліцейським, наприклад транспортний засіб, або до яких тимчасово має доступ поліцейський, наприклад, спеціальні засоби, у приватних інтересах (тобто поза межами їх законного використання в публічних інтересах)) [1].

Наступним є обмеження щодо одержання подарунків. Тут слід виокремлювати законне та незаконне одержання поліцейським подарунків. До законних подарунків та способів їх отримання слід віднести: 1) прийняття подарунків, які відповідають загально-визначеним уявленням про гостинність, а саме: якщо вартість таких подарунків не перевищує один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки (слід враховувати прожитковий мінімум для працездатних осіб відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» складає на сьогодні 1921 грн. [10]); 2) будь-які дарунки, що даруються близькими особами або одержуються як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси. Відповідно, незаконні подарунки – це ті, що перевищують один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, перевищує два прожиткових мінімуми, встановлені для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки; а під незаконним способом їх отримання слід вважати безпосередньо або через інших осіб вимагання, прохання або одержання таких подарунків для себе чи близьких осіб від юридичних або фізичних осіб у зв'язку із здійсненням такими особами діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування або якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи. Інші способи отримання подарунків поліцейським є цілком законними (зокрема, отримання подарунків від друзів, які не перебувають у будь-яких зв'язках з поліцейським, пов'язаних з його професійною діяльністю, мається на увазі реальне, а не потенційно можливе перебування у таких відносинах (прикладом може слугувати цілком законний подарунок патрульному поліцейському на день народження від друга, який є водієм і може бути потенційно у службових відносинах з патрульним у випадку винесення останнім постанови про застосування стягнення за вчинення ПДР).

Поліцейський у разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди або подарунка, незважаючи на приватні інтереси, зобов'язаний невідкладно вжити таких заходів: відмовитися від пропозиції; за можливості ідентифікувати особу, яка зробила пропозицію; залучити свідків, якщо це можливо, у тому числі з числа співробітників; письмово повідомити про пропозицію безпосереднього керівника (за наявності) або спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції. Також статтею 24 Закону визначено досить чіткий алгоритм дій при виявленні у своєму службовому приміщенні майна, що може бути неправомірною вигодою, або подарунка; в цьому разі він зобов'язаний невідкладно, але не пізніше одного робочого дня, письмово повідомити про цей факт свого безпосереднього керівника; про виявлення майна, що може бути неправомірною вигодою, або подарунка складається акт, який підписується особою, яка виявила неправомірну вигоду або подарунок, та її безпосереднім керівником (слід зауважити, що дана вимога поширюється на випадки виявлення такого майна й у службовому автомобілі поліцейського) [1].

Наступним корупційним ризиком у діяльності поліцейського є сумісництво та суміщення з іншими видами діяльності. Норма статті 25 Закону вказує на те, що обмеження (заборона) для поліцейського є зайняття іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) [1]. Не вдаючись до ретельного порівняльно-правового аналізу доцільності запровадження таких обмежень для поліцейських, все ж необхідно зазначити, що законодавство і правозастосовна практика більшості демократичних держав допускає можливість сумісництва поліцейської діяльності з іншими видами діяльності, які передбачають використання трудового ресурсу поліцейського з метою отримання останнім додаткового прибутку як стимулюючого фактора удосконалення його особистісних здібностей та можливості їх реалізації. Однак існують цілком логічні і розумні обмеження такої діяльності, зокрема: вона може здійснюватись виключно поза робочим часом поліцейського (залежно від графіка його служби, але не в межах, як правило, в середньому 40-годинної робочого тижня); вона не має бути пов'язана з використанням поліцейським свого службового становища за рахунок державної служби в поліції; така діяльність має бути документально оформлена, і поліцейським мають бути сплачені всі податки з отриманого прибутку, який підлягає декларуванню. Сподіваємось, що в перспективі з удосконаленням антикорупційного законодавства такі перспективи сумісництва будуть відкриті і для наших поліцейських. Наразі поліцейському забороняється безпосередньо займатися підприємницькою діяльністю, тобто відповідно до ст. 42 Господарського кодексу України – самостійною, ініціативною, систематичною, на власний ризик господарською діяльністю, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку [11]. Винятком є викладацька, наукова і творча діяльність, медична практика, інструкторська та суддівська практика із спорту, які можуть здійснюватись із певними обмеженнями: поза службовим (робочим) часом; з належним юридичним оформленням, як правило, за контрактом з обов'язковою сплатою податків з прибутку та декларуванням таких прибутків. Слід зазначити, що наказом Міністерства праці України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 28.06.93 № 43 «Про затвердження Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій») передбачено, що усі працівники, крім основної роботи та роботи за сумісництвом, мають право виконувати роботи, які відповідно до чинного законодавства не є сумісництвом. Зокрема пунктом 3 вищезазначеного Переліку зазначена педагогічна робота з погодинною оплатою праці в обсязі не більше як 240 годин на рік [12]. Таким чином, поліцейський має право в позаробочий час здійснювати викладацьку діяльність, медичну практику, інструкторську та суддівську практику із спорту в обсязі не більше 240 годин на рік з погодинною оплатою праці, якщо дозвіл на таку роботу надав керівник відповідного органу.

Наступним обмеженням поліцейського щодо сумісництва є заборона входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальній громаді в раді (спостережній раді), ревізійній комісії господарської організації), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України, зокрема це стосується норми статті 66 Закону України «Про Національну поліцію», в якій зазначено, що поліцейський не може під час проходження служби займатись іншою оплачуваною діяльністю, крім науково-педагогічної, наукової або творчої [13]. Для визначення наявності чи відсутності корупційних ризиків поліцейським слід враховувати таке: 1) категорична заборона входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку, а сам факт такого входження, навіть без активної поведінки особи (як у випадку заборони займатись іншою оплачуваною діяльністю), є порушенням вимог Закону [14]; в той же час поліцейський може бути засновником, членом правління та заступником голови неприбуткової громадської організації, якщо не буде отримувати відповідний прибуток за результатами діяльності цієї організації [15]; 2) не є корупційним ризиком, а відповідно – порушенням закону право бути пасивним акціонером акціонерного товариства, тобто не здійснювати безпосередньої підприємницької діяльності, в той же час отримувати прибутки від акцій, але з урахуванням однієї умови, що наявність такої кількості акцій не дає право приймати управ-

лінські рішення, які впливають на діяльність підприємства; також це стосується відкриття депозитних рахунків, які передбачають отримання прибутку у формі дивідендів поліцейським за умови декларування суми дивідендів (акціонерних коштів), а також прибутків, отриманих від їх розміщення.

Наступним корупційним ризиком для поліцейського є спільна робота близьких осіб, на яку встановлено обмеження статтею 27 Закону. Так, поліцейські не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими у зв'язку з виконанням повноважень близьким їм особам, перелік яких визначено ст. 1 Закону [1]. Слід враховувати, що закон дає досить широке поняття «пряме підпорядкування», під яким слід розуміти відносини прямої організаційної або правової залежності підлеглої особи від її керівника, в тому числі через вирішення (участь у вирішенні) питань прийняття на роботу, звільнення з роботи, застосування заохочень, дисциплінарних стягнень, надання вказівок, доручень тощо, контролю за їх виконанням. Однак це питання пов'язане безпосередньо з наявністю чи відсутністю конфлікту інтересів, на який звернемо увагу нижче. Для наглядного розуміння прямого підпорядкування по службі в поліції наведемо такі приклади: очевидним є те, що донька не може перебувати на посаді слідчого відділу, керівником якого є її батько; з іншого боку – чи може син працювати на посаді дільничного офіцера поліції в підрозділі, в якому його батько є керівником кадрової служби? І відповідь на це питання ствердне – так, але має бути усунутий конфлікт інтересів – батько має бути виключений з комісії, яка приймає кадрові рішення щодо його сина.

Очевидним шляхом усунення даного корупційного ризику є повідомлення особою, яка претендує на зайняття посади у відповідному підрозділі поліції, керівництва органу, на посаду в якому вона претендує, про працюючих у цьому органі близьких їй осіб. У разі, якщо такий корупційний ризик вже наявний, він має бути усунутий з ініціативи суб'єктів конфлікту інтересів протягом п'ятнадцяти днів, або за рішенням керівника в місячний строк з моменту виникнення обставин дані особи (особа) підлягають переведенню в установленому порядку на іншу посаду, що виключає пряме підпорядкування. У разі неможливості такого переведення особа, яка перебуває у підпорядкуванні, підлягає звільненню із займаної посади.

Найбільш складною категорією виникнення корупційних ризиків у діяльності поліцейського є наявність реального або потенційного інтересів, аналізу яких необхідно приділити окреме дослідження. Нижче, виходячи із законодавчого визначення потенційного конфлікту інтересів, як наявності у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень, або реального конфлікту інтересів, як суперечності між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень, наведемо окремі приклади конфлікту інтересів, які можуть виникати в діяльності поліцейського: слідчий не може здійснювати кримінальне провадження щодо свого родича; інспектор дозвільної системи не може займатись оформленням дозволу на носіння, перевезення чи зберігання зброї родичу чи куму; дільничний офіцер поліції не може здійснювати адміністративний нагляд стосовно родича та ін. Для недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів поліцейський зобов'язаний повідомити про наявність конфлікту інтересів безпосереднього керівника, не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів, самостійно вжити заходів для врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів. Безпосередній керівник поліцейського протягом двох робочих днів після отримання повідомлення про наявність у підлеглої йому особи реального чи потенційного конфлікту інтересів приймає рішення щодо врегулювання конфлікту інтересів, шляхом усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняттям рішень; обмеження доступу особи до певної інформації; перегляду обсягу службових повноважень особи; переведення особи на іншу посаду; звільнення особи [14].

Ще одним корупційним ризиком у діяльності поліцейського є недотримання строків заповнення декларації та внесення в неї змін. Поліцейський зобов'язаний щоріч-

но до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті НАЗК декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування за минулий рік за формою, що визначається НАЗК, а також упродовж семи днів після подання декларації поліцейський має право подати виправлену декларацію. Також слід враховувати те, що у разі суттєвої зміни у майновому стані поліцейського, а саме: отримання ним доходу, придбання майна на суму, яка перевищує 50 прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб на 1 січня відповідного року (на 1 півріччя 2019 року це 96 тис. 50 грн.), поліцейський у десятиденний строк з моменту отримання доходу або придбання майна зобов'язаний письмово повідомити про це НАЗК, зазначена інформація вноситься до Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та оприлюднюється на офіційному веб-сайті Національного агентства.

Висновок. Таким чином, на виконання поставленого завдання в межах статті нами було здійснено спробу визначити основні корупційні ризики в діяльності поліцейського, з'ясовано способи діяльності (бездіяльності) поліцейського, що призводять до настання корупційних ризиків, та виокремлено алгоритми діяльності поліцейського, щоб виключити або принаймні мінімізувати настання негативних правових наслідків у формі відповідальності за вчинення корупційного правопорушення або діяння, пов'язаного з корупцією.

Бібліографічні посилання

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.
2. Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади: розпорядження Кабінету Міністрів України від 05 жовтня 2016 року № 803-р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 213.
3. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції на 2018 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 року № 86-р. *Урядовий кур'єр*. 2018. № 36.
4. Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 02 грудня 2016 року № 126. *Офіційний вісник України*. 2017. № 4. Ст. 168.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розробки антикорупційних програм органів влади: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 19 січня 2017 року № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0031884-17>.
6. Про затвердження Порядку підготовки, подання антикорупційних програм на погодження до Національного агентства з питань запобігання корупції та здійснення їх погодження: рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 08 грудня 2017 року № 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-18>.
7. Про затвердження складу комісії з оцінки корупційних ризиків та моніторингу виконання антикорупційної програми Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 18 січня 2019 року № 35. URL: <https://dp.npu.gov.ua/assets/sites/dp>.
8. Про затвердження Положення про комісію з оцінки корупційних ризиків та моніторингу виконання антикорупційної програми Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: наказ ДДУВС від 11.04.2017 № 257. URL: <http://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/anticorruption/2017/4.pdf>.
9. Корупційні ризики в діяльності державних службовців: роз'яснення Міністерства юстиції України від 12.04.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0026323-11>.
10. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23 листопада 2018 року № 2629-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 50. Ст. 400.
11. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19–20, № 21–22. Ст. 144.
12. Про затвердження Положення про умови роботи за сумісництвом працівників державних підприємств, установ і організацій: наказ Міністерства праці України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 28.06.93 №43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0076-93>.
13. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
14. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів: рішення НАЗК від 29.09.2017 № 839. URL: https://mfa.gov.ua/mediafiles/files/misc/2017-10-30/2017-10-30_2.pdf.
15. Щодо можливості державного службовця бути засновником, членом правління та заступником голови неприбуткової громадської організації: роз'яснення Національного агентства України з питань державної служби від 15.08.2014 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0003859-14>.

Надійшла до редакції 16.04.2019

SUMMARY

Myronyuk R.V. Corruption risks in the activities of the policeman and ways to eliminate them. The article outlines the main corruption risks in the activities of the policeman, elucidates the ways in which the policeman acts (inactivity) leading to the occurrence of corruption risks, and identifies the algorithms for the policeman to exclude or at least minimize their offense in the form of liability for committing a corruption offense or a related offense with corruption

It is established that under the corruption risk of a policeman, the probability that a decision, action or inactivity of a policeman can lead to a corruption offense or a corruption offense should be considered. The object of assessment of corruption risks is the functions, tasks and powers of the police, determined by legislative acts, and the ways of their implementation; assessment of corruption risks is the process of identifying, analyzing and directly assessing corruption risk; factors of corruption risk include the conditions and reasons that encourage (stimulate), cause or permit the commission of police actions that may lead to committing a corrupt offense or offense related to corruption. An assessment of corruption risks can be made by the National Police (or its separate subdivision) corruption risk assessment commission, which includes police officers and with consent, representatives of the public, experts who have knowledge of the internal and external environment of the police and have experience work in the law-enforcement (human rights) sphere.

It is revealed that the greatest corruption risks that arise in the activities of the police are related to: use of official powers in order to obtain unlawful benefits; receiving gifts; combining and combining with other activities; engaging in entrepreneurial and other paid activities; the work of close friends and the presence of real or potential interest.

Keywords: police, corruption, corruption risks, ways of eliminating (minimizing) corruption risks in police activity.

УДК 342.95

Голобутовський Р.З. ©
кандидат юридичних наук,
докторант Запорізького
національного університету

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-57-61

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРУВАННЯ ПУБЛІЧНОЮ СЛУЖБОЮ В ОРГАНАХ СУДОВОЇ ВЛАДИ

Розглянуто питання удосконалення публічної служби в органах судової влади. Звернуто увагу не широке коло суб'єктів, які наділені повноваженнями з адміністрування публічною службою в органах судової влади. Зроблено їх класифікацію та досліджено повноваження.

Ключові слова: *судоустрій, судочинство, судова влада, суд, служба, публічна служба, адміністрування.*

Постановка проблеми. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. З урахуванням вищезазначеного виникає ряд питань, пов'язаних насамперед з порядком формування професійного суддівського корпусу, а також організаційним забезпеченням діяльності самих судів: діловодство, організація судових засідань, здійснення спільних заходів з іншими органами державної влади. Зрозуміло, що виконання цих завдань повинно бути покладено на посадових осіб та фахівців, які теж мають відповідати певним професійним вимогам.

Зважаючи на нещодавні зміни в питаннях проходження публічної служби в органах судової влади, виникнення нових суб'єктів з її управління, вважаємо актуальним і доцільним висвітлити питання, пов'язані із забезпеченням органів судової влади профе-

сійним корпусом публічних службовців. Це питання не можна розкрити не висвітливши суб'єктів адміністрування публічною службою в органах судової влади, з'ясувати їх систему та повноваження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти проблеми адміністрування публічною службою в органах судової влади досліджували такі вчені: А.Л. Борко, В.Д. Бринцев, М.Й. Вільгушинський, І.В. Дем'яненко, М.М. Григорович, М.І. Логвиненко, Л.М. Москвич та багато інших. Однак на сьогоднішній день відсутні комплексні дослідження проблем класифікації суб'єктів адміністрування публічною службою в органах судової влади, що ще раз підкреслює важливість та актуальність запропонованої теми.

Метою статті є визначення критеріїв класифікації суб'єктів адміністрування публічною службою в органах судової влади. Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити критерії класифікації адміністрування публічною службою в органах судової влади; охарактеризувати кожен групу суб'єктів адміністрування; проаналізувати адміністративні повноваження суб'єктів адміністрування публічною службою в органах судової влади.

Для реалізації поставленої мети перш за все з'ясуємо, які органи та посадові особи належать до адміністрування публічною службою в органах судової влади в Україні відповідно до чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. С. Обрусна зазначає, що правосуддя є лише одним із компонентів реалізації судової влади, оскільки її здійснення є ширшим за справляння правосуддя. Судова влада, на думку науковця, реалізується у діях суду, безпосередньо не пов'язаних з розглядом справ, які, утім, мають велике соціальне значення, зокрема, здійснення організаційних та інформаційно-аналітичних функцій. До комплексу дій, що належать до вказаних функцій та позначаються терміном "організаційне забезпечення діяльності судів", входять створення судів, кадрова робота тощо [1, с. 58].

Для більш глибокого з'ясування системи суб'єктів адміністрування публічною службою варто звернутися до наукових надбань.

Так, Д.Ю. Шпенюк виокремлює загальну систему суб'єктів управління службою суддів України: 1) суб'єкти управління кожним конкретним судом: голови судів (місцевих, апеляційних, вищих спеціалізованих, Верховного Суду України та Конституційного Суду України), їх заступники, керівники апарату суду, їх заступники, керівники відділів апарату суду, їх заступники, секретарі палат апеляційних та вищих спеціалізованих судів; 2) органи суддівського самоврядування: збори суддів кожного конкретного суду, з'їзд суддів, Рада суддів, ради суддів відповідних судів, конференції суддів відповідних судів; 3) спеціалізовані органи судового адміністрування: Державна судова адміністрація та її територіальні підрозділи, Вища кваліфікаційна комісія суддів; Верховний Суд України, Національна школа суддів України; 4) зовнішні по відношенню до судової системи суб'єкти управління: Верховна Рада України, Президент України, Вища рада юстиції України, Генеральна прокуратура України та місцеві прокуратури [2, с. 42].

Вказана класифікація суб'єктів управління службою суддів у цілому може бути розглянута стосовно адміністрування суб'єктів адміністрування публічною службою в органах судової влади.

До першої групи суб'єктів адміністрування публічною службою в органах судової влади ми можемо віднести зовнішні по відношенню до судової системи суб'єкти управління (Верховна Рада України, Президент України). Верховна Рада України є суб'єктом, який визначає засади проходження публічної служби в судах, державну політику з питань публічної служби в органах судової влади

До другої групи можемо віднести спеціалізовані органи адміністрування публічною службою, а саме Державна судова адміністрація, Вища кваліфікаційна комісія суддів, Вища рада правосуддя, Національна школа суддів.

До третьої групи відносимо органи суддівського та громадського врядування публічною службою в органах судової влади: збори суддів, з'їзд суддів, Рада суддів, конференції суддів, Громадська рада доброчесності.

До четвертої групи можна віднести суб'єктів адміністрування публічною службою в кожному конкретному суді: голови судів, їх заступники, керівники апарату суду, їх заступники.

На нашу думку, таким чином виглядає система суб'єктів адміністрування публічною службою в органах судової влади.

Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Державна судова адміністрація України та Національна школа суддів України, інші органи державної влади та органи місцевого самоврядування беруть участь в організаційному забезпеченні діяльності судів у випадках і порядку, визначених Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та іншими законами.

Значне місце в адмініструванні публічною службою в судах місцевих є Вища кваліфікаційна комісія суддів, яка, відповідно до ст. 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», має такі повноваження:

Вища кваліфікаційна комісія суддів України:

- 1) веде облік даних про кількість посад суддів у судах, у тому числі вакантних;
- 2) проводить добір кандидатів для призначення на посаду судді, у тому числі організовує проведення щодо них спеціальної перевірки відповідно до закону та приймає кваліфікаційний іспит;
- 3) вносить до Вищої ради правосуддя рекомендацію про призначення кандидата на посаду судді;
- 4) вносить рекомендацію про переведення судді відповідно до цього Закону, крім переведення як дисциплінарної санкції;
- 5) визначає потреби у державному замовленні на професійну підготовку кандидатів на посаду судді у Національній школі суддів України;
- 5) визначає потреби у державному замовленні на професійну підготовку кандидатів на посаду судді у Національній школі суддів України;
- 6) затверджує форму і зміст заяви про участь у доборі кандидатів на посаду судді, анкети кандидата на посаду судді, порядок складення відбіркового іспиту та методику оцінювання його результатів, порядок проходження спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, порядок складання кваліфікаційного іспиту та методику оцінювання кандидатів, положення про проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді, порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, порядок формування і ведення суддівського досьє (досьє кандидата на посаду судді) та інші процедури виконання Комісією її функцій;
- 7) проводить кваліфікаційне оцінювання;
- 8) забезпечує ведення суддівського досьє, досьє кандидата на посаду судді;
- 9) бере у межах компетенції участь у міжнародному співробітництві, у тому числі встановлює зв'язки з іноземними закладами, установами та організаціями, проектами міжнародної технічної допомоги, є бенефіціаром, реципієнтом міжнародної технічної допомоги, головним розпорядником міжнародної допомоги від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій;
- 10) здійснює інші повноваження, визначені законом.

З наведеного вище ми бачимо, що вища кваліфікаційна комісія суддів є основним суб'єктом, що здійснює функції забезпечення судів професійним корпусом суддів. Для цього вона наділена широкими повноваженнями стосовно визначення потреб у суддях, організації конкурсного відбору на посади судді, ведення суддівського досьє тощо. У своїй діяльності з питань публічної служби в органах судової влади Комісія взаємодіє з іншими суб'єктами, зокрема Вищою радою юстиції, Державною судовою адміністрацією, судами та суддями тощо.

Наступним суб'єктом адміністрування публічною службою в органах судової влади є Вища рада правосуддя, яка є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів.

Стосовно питань публічної служби Вища рада правосуддя наділена широким колом повноважень, а саме:

- 1) вносить подання про призначення судді на посаду;
- 2) ухвалює рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності;
- 3) забезпечує здійснення дисциплінарним органом дисциплінарного провадження щодо судді;
- 4) утворює органи для розгляду справ щодо дисциплінарної відповідальності суддів;

- 5) розглядає скарги на рішення відповідних органів про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді чи прокурора;
- 6) ухвалює рішення про звільнення судді з посади;
- 7) надає згоду на затримання судді чи утримання його під вартою чи арештом;
- 8) ухвалює рішення про тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя;
- 9) вживає заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя та незалежності суддів;
- 10) ухвалює рішення про переведення судді з одного суду до іншого, рішення про відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації;
- 11) ухвалює рішення про припинення відставки судді;
- 12) погоджує кількість суддів у суді тощо.

Як ми бачимо, переважна більшість повноважень Вищої ради правосуддя пов'язана із вирішенням питань про застосування до суддів заходів юридичної відповідальності, хоча значне коло її функцій у сфері публічної служби є організаційними, як-то стосовно призначення, переведення суддів, погодження відставки судді та кількість суддів у суді.

Окремі повноваження Вищої ради правосуддя пов'язані із правовим регулюванням публічної служби у судах, а саме: Рада погоджує Типове положення про апарат суду, Положення про порядок створення та діяльності служби судових розпорядників; надає обов'язкові до розгляду консультативні висновки щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнює пропозиції судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів; затверджує за поданням Державної судової адміністрації України нормативи кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення судів.

Вища рада правосуддя також наділена окремими повноваженнями з питань адміністрування публічною службою в інших органах судової влади. Так, саме цей орган призначає на посаду та звільняє з посади Голову Державної судової адміністрації України, його заступників; визначає за поданням Голови Державної судової адміністрації України граничну чисельність працівників Державної судової адміністрації України, у тому числі її територіальних управлінь.

Важливе місце в адмініструванні публічною службою в місцевих судах посідає Державна судова адміністрація.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом.

Згідно зі ст. 152 Закону, до повноважень з питань публічної служби Державної судової адміністрації віднесено:

- 1) забезпечення належних умов діяльності судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Національної школи суддів України та органів суддівського самоврядування в межах повноважень, визначених цим Законом;
- 3) вивчення практики організації діяльності судів, розроблення і внесення у встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення;
- 4) вивчення кадрових питань апарату судів, прогноз потреб у спеціалістах, здійснення замовлення на підготовку відповідних спеціалістів;
- 5) забезпечення необхідних умов для підвищення кваліфікації працівників апарату судів, створення системи підвищення кваліфікації;
- 6) взаємодія з відповідними органами та установами, в тому числі інших держав, з метою вдосконалення організаційного забезпечення діяльності судів;
- 7) розроблення та затвердження за погодженням із Вищою радою правосуддя Типового положення про апарат суду;
- 8) організація діяльності служб судових розпорядників;
- 9) контроль діяльністю Служби судової охорони;
- 10) затвердження положення про бібліотеку суду.

Отже, Державна судова адміністрація є важливим суб'єктом, який відповідає за організацію публічної служби публічними службовцями апаратів судів. Окремі її повноваження пов'язані з правовим регулюванням публічної служби, а саме: розробляє та затверджує за погодженням із Вищою радою правосуддя Типове положення про апарат суду; затверджує структуру, штатний розпис Державної судової адміністрації України та

її територіальних управлінь.

Окремі повноваження з адміністрування публічною службою має Громадська рада доброчесності, яка утворюється з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання.

Громадська рада доброчесності є громадським об'єднанням, яке має певні повноваження стосовно оцінки доброчесності та інших якостей як судді, так і кандидата на цю посаду.

Загальний огляд повноважень цього державного органу з адміністрування публічною службою в органах судової влади вказує у переважній частині на їх адміністративно-правову природу.

Отже, ми бачимо, що в країні склалася та функціонує певна система адміністрування публічною службою в органах судової влади. Переважна частина повноважень суб'єктів адміністрування публічною службою в органах судової влади має адміністративно-правову природу, і тому у першу чергу має розглядатися і досліджуватися у контексті адміністративно-правової науки. В цілому функції усіх вищенаведених суб'єктів адміністрування публічною службою в органах судової влади полягають у створенні, підтриманні, гарантуванні необхідних умов для належного функціонування публічної служби в судовій системі.

Висновки. З урахуванням вищенаведеного можна зазначити, що в нашій державі склалася складна та багатофункціональна система суб'єктів адміністрування публічною службою. На нашу думку, систему суб'єктів адміністрування публічною службою в органах судової влади можна класифікувати таким чином: 1) зовнішні суб'єкти по відношенню до судової влади; 2) спеціалізовані органи адміністрування публічною службою в органах судової влади; 3) органи суддівського та громадського врядування публічною службою в органах судової влади; 4) суб'єкти адміністрування публічною службою в кожному конкретному суді.

Бібліографічні посилання

1. Обрусна С. Організаційно-правові засади управління судовою системою України: сучасний стан та перспективи розвитку в умовах судової реформи. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юридичні науки.* 2010. № 83. С. 57–60.
2. Шпенюк Д.Ю. Класифікація суб'єктів управління службою суддів в Україні. *Європейські перспективи.* № 1. 2015. С. 42–47.

Надійшла до редакції 16.02.2019

SUMMARY

Holobutovsky R.Z. Classification of administrators of public service in judicial power. The article is devoted to questions of improvement of public service in bodies of judicial power. Attention is not given to a wide range of subjects that are empowered to administer public service in the judiciary. Their classification is carried out and powers are investigated.

The court, exercising justice on the principles of the rule of law, ensures everyone the right to a fair trial and respect for other rights and freedoms guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine as well as international treaties, the consent of which is binding on the Verkhovna Rada of Ukraine. In view of the foregoing, a number of issues arise, first of all, with the formation of a professional judge corps, as well as organizational support for the work of the courts themselves: clerical work, organization of court sessions, joint activities with other state authorities. It is clear that the fulfillment of these tasks should be done by officials and specialists who also have to meet certain professional requirements.

In view of the recent changes in the issues of passing public service in the judiciary, the emergence of new entities in its management, we consider it relevant and appropriate to highlight issues related to the provision of judicial bodies by the professional body of public servants. It is not possible to disclose this issue, it did not cover the subjects of administration by public service in the judicial authorities, to clarify their system and powers.

Taking into account the foregoing it may be noted that in our country there has been a complex and multifunctional system of administration of public service subjects. In our opinion, we propose to classify the system of subjects of administration by public service in judicial bodies as follows: 1) external subjects in relation to the judiciary; 2) specialized public service administration bodies in the judicial authorities; 3) bodies of judicial and public administration by public service in judicial bodies; 4) subjects of administration by public service in each particular court.

Keywords: *judicial system, judicial, judicial authority, court, service, public service, administration.*

ПРИВАТНИЙ СЕКТОР ЯК ВАЖЛИВИЙ СУБ'ЄКТ ЗАХИСТУ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Стаття присвячена вивченню правових засад функціонування приватного сектору та аналізу його взаємодії з державою у сфері захисту критичної інфраструктури на прикладі різних світових держав. За результатами запропоновано форму взаємодії, необхідні повноваження та прогнозується можлива вигода від спільних заходів приватного сектору як суб'єкта захисту критичної інфраструктури.

Ключові слова: приватний сектор, партнерство, правове регулювання, захист, критична інфраструктура.

Постановка проблеми. Позиція держав – лідерів ЄС за розвитком економіки та за можливістю впливати на геополітичну ситуацію у світі свідчить про усвідомлення ними прямої залежності національного благополуччя від безпечної та стійкої критичної інфраструктури (КІ) за умов досить глибокої інтегрованої взаємодії державного та приватного сектору. Їх стосунки у єдиному державно-приватному механізмі засновані на двосторонній вигоді та характеризуються наданням досить широких повноважень із захисту критичної інфраструктури представникам приватного сектору [1-2].

Директивою ЄС від 08.12.2008 № 114 "Про визначення та зміст європейської критичної інфраструктури та про оцінку необхідності підвищення рівня її захисту" закладено основи для реалізації політики щодо заохочення повноцінної участі приватного сектору у захисті критичної інфраструктури. У цьому документі визнано важливу роль приватного сектору у захисті критичної інфраструктури на рівні з державною системою [3].

Побудова в Україні відповідної системи вимагає врахування позитивного досвіду світових держав-лідерів та актуалізує наукові дослідження проблеми участі приватного сектору спільно з державними органами у захисті об'єктів критичної інфраструктури.

Аналіз публікацій стосовно різних аспектів захисту критичної інфраструктури висвітлено в роботах Д.С. Бірюкова, І.Д. Бондаренка, С.І. Кондратова, С.П. Іванюти, О.О. Климчука, І.В. Манжул, О.І. Насвіт, В.М. Панченко, В.В. Петрова, П.П. Скурського, О.М. Суходолі, В.Н. Цигичка та інших. Дослідженню окремих аспектів державно-приватного партнерства приділяли увагу такі науковці як О.М. Вінник, Р.Н. Джабраїлов, М.Ю. Маїсурадзе, П.П. Надолішній, В.М. Устименко та інші. Водночас, проблеми функціонування приватного сектору, як суб'єкта захисту критичної інфраструктури та його взаємозобов'язання з державними партнерами до сьогодні не були окремим об'єктом наукового дослідження та потребують додаткового вивчення, що і становить мету наукового дослідження автора.

Виклад основного матеріалу. Діяльність суб'єктів захисту КІ побудована на прямих вигодах, пов'язаних з чітким та спільним інтересом у забезпеченні безпеки та стійкості критичної інфраструктури нації.

У контексті цього, "партнерство" визначається як тісна співпраця між сторонами, які мають спільні інтереси у досягненні єдиної мети. З огляду на різні завдання, ролі та відповідальність партнерів у сфері функціонування критичної інфраструктури необхідними є гнучкі, активні та всеохоплюючі партнерські стосунки, спрямовані на підвищення надійності та стійкості критичної інфраструктури.

Згідно із вищезазначеною директивою ЄС на національних рівнях у різних країнах відповідні норми закріплюються переважно у стратегіях національної безпеки, стратегіях захисту різних сфер та інших базових розпорядчих актах, що стосуються функціонування критичної інфраструктури, зокрема і в планах її захисту.

Основою злагоджених дій між учасниками від держави й приватного сектору, а

також міждержавного характеру стала "Попереджувальна інформаційна мережа критичної інфраструктури" (CIWIN). Це захищена, інформаційна, комунікаційна і попереджувальна система для обміну інформацією між членами ЄС про спільні загрози, ризики, уразливість та відповідні заходи зі зменшення ризиків. Для цього в державах – членах ЄС створено конкретні контактні місця. За їх допомогою існує можливість на форумі обмінюватись інформацією щодо захисту критичної інфраструктури. Також наявною є функція своєчасного попередження учасників про загрози. Окрім уповноважених державних службовців доступ до системи мають оператори критичної інфраструктури [4].

У Німеччині основні положення щодо повноважень приватного сектора у захисті КІ закріплені у Стратегії кібербезпеки від 2011 р. та Концепції основних заходів захисту критичної інфраструктури від 2006 р. Між операторами критичної інфраструктури (KRITIS), їх асоціаціями та відповідними державними установами, такими як Федеральне відомство інформаційної безпеки (BSI), у більшості секторів критичної інфраструктури запроваджено взаємодію UP KRITIS (державно-приватне партнерство). Таким чином досить вагомі завдання пов'язані з захистом КІ покладено на приватний сектор. Іншим прикладом участі приватного сектора у захисті КІ є CERT-Verbund – групи безпеки і команди реагування на комп'ютерні інциденти (CERT) сприяють обміну інформацією (наприклад, про уразливість або інциденти) та співпраці щодо усунення загроз. Співпраця з ними базується на угодах про нерозголошення інформації та на кодексі поведінки.

Для власників та керівників підприємств з числа об'єктів КІ передбачено економічне обґрунтування щодо забезпечення безпеки. В обґрунтуванні серед стимулів для операторів критичної інфраструктури зазначено: збільшення доходів; спрощення обмежень; захист сегмента ринку; ризик-менеджмент; захист технологій та товарних знаків.

У Об'єднаному Королівстві основи взаємодії державного та приватного секторів закладені Стратегією національної безпеки, Антитерористичною стратегією, (CONTEST – Counter terrorism strategy), Стратегією захисту кіберпростору (Cyber Security Strategy), а також в урядовому Плані розвитку національної інфраструктури.

Скоординованим діям суб'єктів захисту КІ активно сприяє Національний центр кібербезпеки (NCSC) як організація Великобританії, яка надає консультативну допомогу і підтримку державному і приватному секторам з питань протидії загрозам комп'ютерної безпеки. В центр включені експерти в галузі безпеки команди з реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації CERT-UK та MI-5, що діють з метою покращення кіберзахисту об'єктів КІ, мереж державного та приватного секторів, надання консультацій операторам та громадянам для функціонування і ведення бізнесу з використанням інформаційних мереж та Інтернету [5].

В Іспанії при Національному центрі розвідки (CNI) діють орган сертифікації безпеки інформаційних систем та національна комп'ютерна команда криптологічного центру реагування на комп'ютерні інциденти (CCN-CERT) [6]. Центр реагування на комп'ютерні інциденти (INCE) займається аналізом ризиків та загроз у кіберпросторі, їх прогнозом та організацією протидії.

Загалом, виникнення структури CERT тісно пов'язано з боротьбою проти комп'ютерних вірусів – так званих "мережєвих черв'яків". Для протидії першому виявленому комп'ютерному вірусу у 1988 році на замовлення уряду США в університеті Карнегі-Меллон була сформована "комп'ютерна команда екстреної готовності – computer emergency response team", або "CERT". Після цього створення подібних організацій розпочалось в усьому світі [7]. На відміну від США, на території Європейського союзу більшість груп CERT створювалися університетами і великими ІТ-компаніями. Загальноєвропейська організація носить назву "TF-CSIRT" (англ. Task force – collaboration security incident response teams).

Досить активно співпраця в рамках державно-приватного партнерства розвивається і у сфері захисту критичної інфраструктури від надзвичайних ситуацій (аварії, катастрофи, стихійні лиха тощо). Саме для цієї сфери характерною є можливість зростання негативних наслідків від порушення цілісності КІ у геометричній прогресії ("каскадні ефекти").

Тому у деяких країнах, наприклад у Данії, одним з основних координаторів роботи у сфері захисту критичної інфраструктури є Агентство з управління надзвичайними ситуаціями (DEMA). Саме цей орган і очолює контактну групу із захисту критичної інфраструктури, в межах якої організовано міжгалузеву співпрацю, включаючи приватний

сектор. Законодавчою основою організації партнерства в Данії є Акт керування діями (Інструкція) у випадку надзвичайної ситуації (англ., the Emergency Management Act). Він визначається як план функціонування суспільства за незвичайних умов. Його основною метою є забезпечення впорядкованого та скоординованого використання ресурсів громадянського суспільства.

Захист від кіберзагроз та загроз від надзвичайних ситуацій також передбачає і захист від загроз у сфері державної безпеки.

Девізом Федерального відомства Німеччини з охорони Конституції (BfV) у сфері захисту економіки є "запобігання загрозам через діалог та обмін інформацією" [8]. Хоча захист КІ та нових розробок є обов'язком операторів, однак BfV надає рекомендації щодо захисту. Вони в першу чергу включають протидію розвіддільності, організованої спецслужбами іноземних держав, протидію іншим загрозам у цій сфері.

Обмін інформацією між BfV та бізнесом розпочато з 2008 року, цим займається підрозділ із захисту економіки (нім., Arbeitsgemeinschaft für Sicherheit der Wirtschaft). Крім того, у Німеччині діє цікавий механізм залучення до співпраці зі спецслужбою, і цей процес активно заохочує держава. Так, особам, які сприяють діяльності BfV, надається право платити знижену на 10 відсотків податкову ставку за своїми доходами.

Поряд з UP KRITIS в Німеччині існує спільна інтернет-платформа BSI та BBK (Федеральне управління цивільного захисту та ліквідації наслідків стихійних лих) щодо захисту критичної інфраструктури [9].

У США, згідно з положеннями національного плану (англ., National Infrastructure Protection Plan, NIPP) в частині «Партнерство для забезпечення безпеки та стійкості критично важливої інфраструктури» передбачено необхідність учасників-партнерів колективно визначати національні пріоритети та формулювати чіткі заходи задля пом'якшення ризиків, прогнозувати та аналізувати прогрес і вигоду та відслідковувати зворотній зв'язок [10]. У свою чергу, національний план є формою організації національних зусиль, він сприяє прогресу на основі залучення широкого кола учасників-партнерів з різних рівнів урядової гілки влади, приватних та некомерційних секторів, у тому числі й громадянського суспільства, до розуміння важливості забезпечення безпеки і стійкості критично важливої інфраструктури [11]. Крім того, він слугує консолідуючим фактором, оскільки використовує спільні структури та механізми, що полегшують обмін інформацією та вирішення спільних проблем.

В Україні одним з основних нормативно-правових актів, яким унормовано правові та організаційні засади взаємодії приватного сектору з партнерами є Закон України "Про державно-приватне партнерство України" (від 01.07.2010 № 2404-VI, далі – Закон). Законом сформовано поняття та ознаки державно-приватного партнерства, закріплено його основні принципи та форми, визначено основні сфери застосування державно-приватного партнерства та особливості договірно-правових відносин. Відповідно до статті 1 вказаного Закону державно-приватне партнерство – це співробітництво між державою України, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами-підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом.

Закон України не встановлює вичерпного переліку форм державно-приватного партнерства, а лише визначає, що основною формою ДПП є цивільно-правовий договір, зокрема про концесію; управління майном (виключно за умови передбачення у договорі, укладеному в рамках державно-приватного партнерства, інвестиційних зобов'язань приватного партнера); спільну діяльність та інші договори.

Водночас деякі повноваження приватного сектору у сфері захисту КІ регулюються законами України "Про концесії" та "Про угоди про розподіл продукції", а також окремими підзаконними актами, серед яких слід згадати Постанову Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку надання приватним партнером державному партнеру інформації про виконання договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства" [12-14].

Ще одним нормативно-правовим актом, що встановлює повноваження приватного сектору, є постанова Кабінету Міністрів України "Деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства", якою затверджено Порядок проведення конкурсу з

визначення приватного партнера для спільної взаємодії з державним механізмом [15].

Незважаючи на широке закріплення повноважень приватного сектору у сфері захисту КІ, стримуючим фактором у його розвитку як повноправного гравця залишається складність, багаторівневність і бюрократизованість нормативно-правової бази регулювання [16].

Водночас варто зазначити, що в Україні розпочалось створення низки документів стратегічного та доктринального характеру, що безпосередньо стосуються захисту критичної інфраструктури. У цих документах приділено увагу приватному сектору та партнерству у сфері захисту критичної інфраструктури. Серед основних з них доцільно згадати Стратегію національної безпеки України, де акцентовано увагу на налагодженню співробітництва між різними суб'єктами захисту критичної інфраструктури та значна роль приділяється приватному сектору [17]. У Стратегії кібербезпеки України передбачено розширення співпраці з громадянським суспільством, а також удосконалення співробітництва між суб'єктами забезпечення кіберзахисту критичної інфраструктури, в тому числі і з приватним сектором, який розглядається як самостійний суб'єкт захисту КІ. Зокрема, наголошується на необхідності створення умов "для залучення підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, які провадять діяльність у сфері електронних комунікацій, захисту інформації та/або є власниками (розпорядниками) об'єктів критичної інфраструктури, до забезпечення кібербезпеки України" [18]. У іншому доктринальному документі - Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури взагалі роль приватного сектору вноситься на надзвичайно високий рівень. Він вважається одним із основоположних елементів організації діяльності у сфері захисту критичної інфраструктури.

Враховуючи викладене, як **висновки** можемо констатувати, що приватний сектор є досить важливим суб'єктом захисту критичної інфраструктури та поряд з державними органами є незамінним гравцем у системі захисту критичної інфраструктури України.

Приватний сектор володіє інформацією щодо актуальних ризиків та загроз функціонуванню об'єктів критичної інфраструктури, що при налагодженому процесі обміну дозволить значно підвищити ефективність діяльності державних органів із захисту цих об'єктів. Повноваження приватного сектору доцільно передбачити окрім основних нормативно-правових актів у сфері, також в рамках національного плану захисту критичної інфраструктури, де мають бути зазначені спільні державно-приватні інтереси у забезпеченні безпеки та стійкості критичної інфраструктури. Серед взаємовигідних аспектів доцільно виділити наступні:

– держава може різними механізмами підтримки (інвестиції, асигнування, дотації, зниження податкового навантаження тощо) сприяти функціонуванню важливих об'єктів інфраструктури, від їх важливості та участі у захисті критичної інфраструктури залежатиме обсяг державної допомоги;

– державні органи можуть надавати доступ до наявної своєчасної, достовірної та найбільш повної інформації про загрози та ризики;

– державні органи можуть надавати дані операторам критичної інфраструктури щодо різних варіацій загроз та ризиків та тенденцій розвитку ситуації у певному сегменті внутрішнього чи зовнішнього ринку;

– державні органи можуть надавати детальну інформацію щодо ризиків, чим забезпечують свій вклад у захист об'єктів КІ, що позначиться на інвестиціях в безпеку та стійкість з боку операторів;

– оператори критичної інфраструктури можуть отримувати достовірну інформацію про наявні та потенційні загрози і ризики для вжиття відповідних заходів з підвищення безпеки та стійкості, а також розраховувати на необхідні заходи підтримки відповідних органів та місцевої чи державної влади;

– оператори критичної інфраструктури можуть отримувати достовірну інформацію, важливу для вжиття заходів з покращення інвестиційної діяльності;

– оператори критичної інфраструктури можуть впливати на дієвість та ефективність планів державних органів із забезпечення безпеки та стійкості в їх сферах діяльності;

– оператори критичної інфраструктури, які займаються господарською діяльністю, за умов тісної взаємодії з державними органами у сфері захисту критичної інфраструктури можуть якісно організувати роботу та підвищити прибуток. У свою чергу, збільшення їх прибутку є прямо пропорційним вигоді держави зі сплати ними податку з прибутку.

Бібліографічні посилання

1. Єрменчук О.П. Побудова системи захисту критичної інфраструктури в Україні з використанням досвіду сектору безпеки іноземних держав. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. Івано-Франківськ, 2017. № XLIV. С. 224-235.
2. Єрменчук О.П. Нормативно-правове регулювання діяльності у сфері захисту національної критичної інфраструктури: аналіз та узагальнення нормотворчої практики США. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 3. С. 135-140.
3. Council Directive on the identification and designation of European critical infrastructures and the assessment of the need to improve their protection (CD 2008/114/EC).
4. Марек Сметана. Защита критической инфраструктуры. Подходы государств Европейского Союза к определению элементов критической инфраструктуры. Острава: ВШБ – Технический университет Острава, 2014/2015. 60 с. (текст для курсов, подготавливаемых в рамках сотрудничества Чешская Республика – Молдавия).
5. <https://www.ncsc.gov.uk/information/about-ncsc>.
6. https://es.wikipedia.org/wiki/Centro_Nacional_de_Inteligencia.
7. <https://www.incibe.es/que-es-incibe/como-trabajamos>.
8. <https://www.verfassungsschutz.de>.
9. Защита критической инфраструктуры. Концепция основных мер защиты. Рекомендация для предприятий. Bundesministerium des Innern, 2006. URL: www.bmi.bund.de.
10. NIPP 2013 Partnering for Critical Infrastructure. Security and Resilience. URL: <https://www.dhs.gov/publication/nipp-2013-partnering-critical-infrastructure-security-and-resilience>.
11. Єрменчук О. П. Інформаційно-комунікаційна складова державно-приватного партнерства у захисті критичної інфраструктури як важливий елемент забезпечення державної безпеки. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: IX Всеукраїнська науково-практична конференція* (Київ, 30 березня 2018 р.). Київ, 2018. С. 68–70.
12. Про концесії: Закон України від 16.07.1999 № 997-XIV // ВВР України. 1999. № 41. Ст. 372.
13. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14.09.1999 р. № 1039-XIV // ВВР України. 1999. № 44. Ст. 391.
14. Про затвердження Порядку надання приватним партнером державному партнеру інформації про виконання договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства: постанова Кабінету Міністрів України від 09.02.2011 № 81. *Офіційний вісник України*. 2011. № 10. Ст. 458.
15. Про деякі питання організації здійснення державно-приватного партнерства: постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2011 № 384. *Офіційний вісник України*. 2011. № 28. Ст. 1168.
16. Щодо розвитку державно-приватного партнерства як механізму активізації інвестиційної діяльності в Україні: аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/816>.
17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015.
18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016. *Офіційний вісник України*. 2016. 29 березня. Ст. 899.

Надійшла до редакції 22.02.2019

SUMMARY

Yermenchuk O.P. Private sector as an important subject of critical infrastructure protection. The article deals with study of the legal principles of the functioning of the private sector and analysis of its interaction with the state in the field of critical infrastructure protection on the example of different world powers. The results of the proposed form of interaction, the necessary powers and projected possible benefits from joint activities of the private sector as a subject of protection of critical infrastructure. In Ukraine, the launch of a series of documents of strategic and doctrinal nature, which directly concern the protection of critical infrastructure. Among them are: Cybersecurity Strategy of Ukraine and the Concept for the creation of a state system for the protection of critical information structures. These documents focus on the private sector and partnerships in critical infrastructure protection.

The private sector is a very important subject of critical infrastructure protection and, along with state bodies, is an indispensable player in the critical infrastructure protection system in Ukraine. The private sector has information on the actual risks and threats to the functioning of critical infrastructure objects, which, with a well-established exchange process, will significantly increase the efficiency of state bodies' activities in protecting these objects. It is expedient to envisage the powers of the private sector in addition to the basic normative acts in the area, as well as within the framework of the national plan for the protection of critical infrastructure, which should indicate common public-private interests in ensuring the security and stability of critical infrastructure.

Keywords: private sector, partnership, legal regulation, protection, critical infrastructure.

УДК 378.015.31 : 17.022.1

Мурзіна О.А. ©

кандидат педагогічних наук
(Запорізький державний медичний університет)
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7720-4429>

Мирошніченко В.О. ©

кандидат технічних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7508-737X>

Каблуков А.О. ©

кандидат технічних наук, доцент
(Запорізький державний медичний університет)

Костенко І.О. ©

(Запорізький науково-дослідний
експертно-криміналістичний центр МВС України)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-67-72

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розглянуто питання впливу ціннісних орієнтацій на забезпечення кращого засвоєння майбутніми юристами загальнонаукових, фундаментальних та спеціалізованих знань. Визначено поняття аксіосфери майбутнього юриста. Надано рекомендації щодо використання таких науково-педагогічних підходів у навчанні, які сприятимуть фаховій підготовці юристів.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, педагогічна аксіологія, ціннісно-смыслова сфера, аксіосфера, духовні цінності, аксіологічний орієнтир, освітнє середовище, компетентнісний підхід, технологічний підхід, формування.

Постановка проблеми. Юристи належать до представників влади, посадових осіб, які здійснюють відповідні повноваження. Вони мають особливі повноваження щодо захисту інтересів держави, суспільства і громадян від різних посягань. Усе це вимагає від них великої відповідальності. Закон прямо визначає державний характер рішень, які приймають юристи.

Виклад основного матеріалу. Проблема дослідження професійних ціннісних орієнтацій у майбутніх юристів залишається актуальною, оскільки, по-перше, немає єдиного підходу до трактування поняття ціннісних орієнтацій, по-друге, зміни в економічній, політичній та духовній сферах нашого суспільства тягнуть за собою зміни в ціннісних орієнтаціях майбутніх юристів. Особлива увага сьогодні прикута до дослідження змін, які відбуваються у свідомості молодої людини. Неминуча переоцінка цінностей та їх криза найбільше проявляються у свідомості цієї соціальної групи. Актуальність вивчення ціннісних орієнтацій молоді обумовлена появою цілої низки робіт з різних аспектів цієї проблеми. В соціально-психологічних, психолого-педагогічних дослідженнях вивчається структура і динаміка ціннісних орієнтацій особистості в молодому віці, роль ціннісних орієнтацій у механізмі соціальної регуляції поведінки, взаємозв'язку ціннісних орієнтацій з індивідуально-типовими та характерними особливостями особистості, з професійною направленістю.

Необхідною складовою юридичної професії є вища юридична освіта, яка базується на певних принципах, а саме: безперервність та поступове ускладнення навчального процесу; поєднання загальних та спеціалізованих знань у процесі навчання;

© Мурзіна О.А., 2019
© Мирошніченко В.О., 2019
© Каблуков А.О., 2019
© Костенко І.О., 2019

поєднання теорії та практики у юридичному навчанні; творчий підхід до розв'язання наукових проблем та практичних ситуацій.

Система юридичної освіти складається з таких компонентів: професійний відбір; забезпечення засвоєння майбутніми юристами загальнонаукових, фундаментальних та спеціалізованих знань, формування правової культури, юридичного мислення; прищеплення вмінь, навиків юридичної роботи, знань про особливості діяльності юридичних установ, органів; удосконалення юридичної кваліфікації, збагачення форм та методів роботи, узагальнення практичного досвіду для задоволення потреб розвитку суспільства.

Залежно від профілю юридичної діяльності відповідно до стандарту класифікації професій складається навчальний план, навчальна програма, де передбачаються спеціальні дисципліни з урахуванням специфіки майбутньої діяльності. Так, майбутнім юрисконсультам потрібні широкі знання цивільного, господарського права, арбітражної практики, нотаріусам – знання цивільного права, юристам – конституційного, адміністративного права, слідчим – кримінальне, кримінально-процесуальне право, прокурорам, суддям – кримінальне, цивільне, трудове, шлюбно-сімейне, адміністративне, кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне право. Безумовно, рівень кваліфікації юристів залежить від постійного пошуку правових знань та орієнтації у змінах законодавства.

Загальновідомо, що ціннісний підхід до життя, починається з розмежування об'єктів за категоріями добра та зла. Це покладено в основу ціннісних уявлень про корисне і шкідливе, гарне і погане, справедливе і несправедливе, правду і неправду, прекрасне і потворне, які й досліджує аксіологія. До сьогодні склався цілий парадигмальний напрямок – педагогічна аксіологія, центральною проблемою якої є перетворення знань у переконання, опосередкованість засвоюваного фонду знань установками та ціннісними орієнтаціями.

На думку І. Беха, «...суттєву роль у процесі формування професіоналізму відіграє ціннісно-сміслова сфера людини. Це пояснюється тим, що професійна діяльність належить до числа основних засобів побудови власного життєвого шляху. Та побудова такого шляху буде успішною тільки тоді, коли професійна діяльність (підготовка до неї) набуває особистісного відтінку, тобто здатна відображати і втілювати через себе особистість» [1, с. 264] в аспектах її ставлення до рівня фахової підготовленості, духовних цінностей, фізичної культури, здорового способу життя, самоосвіти, самовиховання.

В. Тугарінов охарактеризував концепт «аксіосфера», що визначає сутнісні межі аксіологічного простору, його структурну неоднорідність, внутрішню різноманітність і утворює ієрархію, компонентні складові якої перебувають у взаємодії та єдності [2].

Аксіосфера включає систему цінностей, які є внутрішніми, емоційно освоєними особистістю орієнтирами її діяльності та відповідають індивідуальним особливостям людини, рівню культури і вимогам суспільства.

На думку українського науковця В. Крижка, аксіосфера сучасного фахівця – це унікальне духовне утворення, яке включає інтеріоризовані цінності та ціннісні орієнтації, що забезпечують самозбереження людини в просторі і в часі. У цьому контексті цінність як онтологічна основа аксіосфери – це специфічна реальність, в якій символічно існують форми буття людини, соціуму та культури [3].

Духовні цінності є засобом вираження соціальної зрілості людини. Духовну компоненту аксіосфери майбутнього юриста можна представити як екзистенціальну, моральну, політичну, естетичну, кожна з яких посідає в ієрархії цінностей певне місце. Якщо уявити «піраміду» духовних цінностей, то особливе місце в ній матиме розуміння природи сенсу життя в духовному житті юриста. Сенс життя юриста пов'язаний із самореалізацією його особистості, яка включає творчі, комунікативні, естетичні, емоційні та інші аспекти. Здатність юриста приймати рішення формується в ході різних професійних ситуацій. Готовність до прийняття рішень одухотворяється сенсом життя. Ще одним значущим інструментом одухотворення професійного процесу є совість юриста, яка потребує найвищої внутрішньої сили та постійної роботи над собою [4, с.176].

Розглянемо інші важливі складові якості юриста:

– моральні цінності – як імпульс внутрішньої духовної мотивації юриста, що виражає систему ставлення до світу та до себе [5].

– творчість як цінність – особливий рід діяльності, в умовах якого народжується щось нове, сфера майстерності та мистецтва [6, с. 273–278];

– увага – аксіологічний орієнтир, що забезпечує надійність, безпеку особистості, дозволяє помічати найменші паростки змін у людині, її духовні прагнення та багато іншого [7, с. 79].

Аксіосфера юриста – це ціннісні орієнтації, цінності, установки, спрямованість (рис. 1.). Моделювання такої системи – це діагностичний та прогностичний процес, який має духовне наповнення і цілеспрямовано впливає на розвиток самобутності, внутрішньої глибини особистості і багатогранності проявів самореалізації юриста.

Структура ціннісних орієнтацій сучасного юриста включає три підсистеми:

когнітивну – ціннісні уявлення людини; знання про предмети, явища, процеси, світогляд, представлені в собі;

емоційну – стійкі почуття людини до об'єктів; емоційне-ціннісне ставлення до світу, своїх зв'язків, почуттів, оцінювань;

діяльнису – схильність до певного типу соціальної поведінки; способи і прийоми взаємозв'язку, шляхи досягнення (реалізації) життєвих планів [7, с. 83].

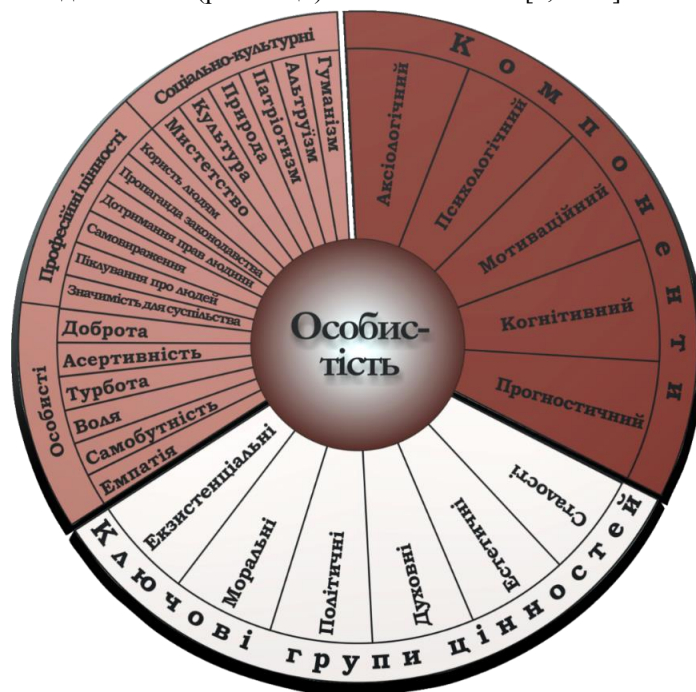

Рис. 1. Аксіосфера майбутнього юриста

Розвиток аксіосфери сучасного юриста має принципову значущість.

Отже, для формування аксіосфери майбутнього юриста необхідна спеціальна діяльність з формування ціннісних орієнтацій юристів, необхідна адресна освітньо-виховна програма формування аксіологічних якостей особистості юристів. Серед позицій, що цілеспрямовано впливають на аксіосферу, найбільш значущими виявилися – культурне середовище, комунікативний досвід, самовиховання, розвиток моральних норм в освіті.

Чинниками формування індивідуальної аксіосфери студента юридичного ВНЗ є такі:

- соціальні очікування соціуму відносно суб'єкта юридичної діяльності, що обумовлюють початковий стан аксіосфери студента та його подальшу трансформацію в процесі навчання у юридичному ВНЗ;
- освітнє середовище юридичного закладу;
- професійна мораль та етика юриста;
- стан юридичної діяльності;
- зміст юридичної освіти.

Серед існуючих наукових поглядів на проблему фахової підготовки юристів слід виділити ті, що задовольняють як у традиційній, так і в інноваційній площині. Насамперед, це аксіологічний, компетентнісний та технологічний підходи.

Аксіологічний підхід до вивчення професійних явищ та процесів характеризує сутність професійної освіти. Аналізуючи основи аксіологічної концепції особистісного

розвитку майбутнього юриста, ми виділили виховання як процес засвоєння цінностей.

По-перше, ціннісна система юриста (інтеріоризовані цінності: совість, обов'язок, свобода, добро, краса, земля, родина, мир, праця, патріотизм, гуманізм, спільність).

По-друге, професійні умови:

– мета виховання: формування особистості юриста-професіонала, для якого найвищою цінністю є людина;

– принципи: концептуальні (гуманізації, відкритості, варіативності), загальноюридичні (активності, систематичності, свідомості), приватно-юридичні (реалістичності, безперервності, диференціації), самовиховання (активності, креативності, співробітництва);

– напрями: формування духовних ідеалів, примноження духовних цінностей, духовний саморозвиток, участь у творчому процесі, створення виховного середовища;

– технології: діалогові (бесіда, диспут, дилема), імітаційні (гра, психодрама, тренінг), креативні (проблемні, імпровізовані форми, проектування).

По-третє, юридичний ідеал – духовність юриста (оволодіння багатством культури, розвиненість емоційно-чуттєвої сфери, досвід високоморальної поведінки).

По-четверте, результат – особистість юриста, яка володіє високим рівнем загальної професійної, особистої культури, ядром якої є цінність особистості.

Аксіологічний підхід дозволяє акцентувати навчальний процес на розвиток загальнолюдських, професійних та особистісних цінностей студентів, який є фундаментом для конструювання свого внутрішнього світу, стійкої життєвої позиції та вдалої професійної діяльності.

Аксіологічний підхід виділяють як методологічну основу при організації освітнього процесу у межах вивчення середовища людського буття та діяльності В. Андреев, І. Бех, Є. Бондаревська, І. Ісаєв, В. Крижко, С. Кульневич, В. Огнев'юк, Ю. Пелех, В. Сластьонін, Н. Ткачова.

Для більш чіткого усвідомлення сутності аксіологічного підходу корисно також навести думки відомого українського дослідника М. Окси, відповідно до яких реалізація цього підходу передбачає дотримання такої вимоги під час формування ціннісних орієнтацій молоді, необхідно повноцінно використовувати можливості колективу як основного провідника соціальних цінностей і групових норм для осіб, які входять до нього [8, с. 26–27].

Актуальність аксіологічного підходу для вирішення проблеми формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів зумовлена сучасними тенденціями розвитку світового освітнього простору, необхідністю побудови ієрархії цінностей виховання особистості у вищій школі України.

Необхідність використання аксіологічного підходу пов'язана з визначенням концептуальних засад та з пошуком ціннісних засад формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів.

У зв'язку з цим визнання професійної компетентності та надання їй пріоритетного статусу у професійній підготовці майбутніх юристів сприяє вдосконаленню ефективності її формування.

У нашому дослідженні компетентнісний підхід ґрунтується на визнанні професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів як результату професійної підготовки у ВНЗ. Сутність такого підходу – у конструюванні такого навчального процесу, який зводиться не лише до опанування професійними знаннями, уміннями і навичками та наявності професійних якостей, а й передбачає їхню актуалізацію та мобільність майбутнього юриста у розв'язанні професійних проблем, виконанні професійних завдань тощо.

Компетентнісний підхід, який орієнтований, насамперед, на нове бачення цілей та оцінку результатів професійної освіти, також пред'являє свої вимоги і до інших компонентів освітнього процесу – змісту, педагогічних технологій, засобів контролю і оцінки.

У другій половині ХХ ст. виникає «технологічний підхід» до організації навчання, теоретичною базою якого стає програмоване навчання.

Технологічний підхід в освіті активно використовується як логічно впорядкована і відтворювана система дій суб'єктів, спрямованих на досягнення освітньої мети. Реалізація цієї мети за допомогою провідного методу, виконання якого гарантує досягнення мети, це:

- особливий тип знань про гарантований і відтворений спосіб досягнення освітньої мети в процесі діяльності суб'єкта;

- науково обґрунтований проект дій суб'єктів для досягнення мети з необхідним для цього інструментарієм [9, с. 20].

Технологічний підхід характеризує спрямованість педагогічних досліджень на оптимізацію, удосконалення діяльності навчання, підвищення її результативності, інструментальності, інтенсивності. Окремого аналізу потребує поняття «формування». Український педагогічний словник визнає поняття «формування» як процес цілеспрямованого й організованого оволодіння суб'єктами освітнього процесу цілісними, стійкими професійними рисами та якостями, необхідними їм для успішної діяльності; процес зміни особистості в ході її взаємодії з реальною педагогічною дійсністю; поява професійних і соціально-психологічних новоутворень у структурі особистості [10].

В. Сластьонін розуміє «формування» як процес оволодіння сукупністю стійких властивостей та якостей особистості [11].

Під формуванням професійних цінностей будемо розуміти процес прогресивних змін їх структурних компонентів (аксіологічного, психологічного, мотиваційного, когнітивного, прогностичного), надання цінностям особистості як цілісному, інтегративному утворенню певної завершеності.

Складність процесу формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів обумовлює необхідність дотримуватись певних педагогічних умов. Ю. Бабанський стверджує, що «ефективність педагогічного процесу закономірно залежить від умов, у яких він протікає» [12].

При цьому аксіологічний підхід дає змогу акцентувати можливості та ресурси навчального процесу з підготовки майбутніх юристів на розвиток загальнолюдських, професійних та особистісних цінностей, він є фундаментом для конструювання випускниками свого внутрішнього світу, аксіосфери, стійкої життєвої позиції та ефективної професійної діяльності.

Компетентнісний підхід ґрунтується на визнанні професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів як результату професійної підготовки у ВНЗ. Сутність цього підходу полягає у конструюванні такого навчального процесу, який зводиться не лише до опанування професійних знань, умінь, навичок і наявності професійних цінностей, а й передбачає їхню актуалізацію та мобільність майбутнього юриста в розв'язанні професійних проблем, виконанні професійних завдань на високому рівні.

Технологічний підхід характеризує спрямованість на оптимізацію, удосконалення діяльності навчання, підвищення її результативності, інструментальності та інтенсивності. Технологічний підхід використано як комплекс філософських, теоретичних та методологічних поглядів на творче конструювання, що гарантує досягнення мети та дає змогу перевірити ознаки змін, які були виявлені.

Висновки. Аналіз наукових джерел та практики формування професійних ціннісних орієнтацій майбутніх юристів у процесі фахової підготовки дозволив зробити такі висновки:

- теоретичні основи, що існують сьогодні, вже не відповідають сучасним вимогам практики юридичної освіти у плані педагогічного забезпечення ефективного розвитку ціннісних орієнтацій майбутніх юристів;
- професійна підготовка майбутніх юристів потребує вдосконалення змісту юридичної освіти з метою орієнтації на формування професійних ціннісних орієнтацій;
- ціннісні орієнтації майбутніх юристів впливають на ступінь активності і якість професійних досягнень особистості, вони значною мірою визначають ефективність професійної діяльності;
- цільова спрямованість освітнього процесу в юридичних ВНЗ на освоєння цінностей обраної професії є основою і дозволить майбутньому юристу не тільки придбати уявлення про професію, але й активно та безперервно розвивати їх.

Для фахової підготовки юристів необхідно використати такі науково-педагогічні підходи, які задовольняють як у традиційній, так і в інноваційній площині: аксіологічний, компетентнісний та технологічний.

Бібліографічні посилання

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
2. Тугаринов В.П. Избранные философские труды. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1988. 343 с.
3. Крижко В.В., Мамаєва І.О. Аксіологічний потенціал державного управління освітою: навч. посібник. Київ: Освіта України, 2005. 217 с.

4. Сливка С.С. Юридична деонтологія: підручник. Вид. 3-тє, перероб. і доп. Київ: Атіка, 2006. 296 с.
5. Хоменко О.В. Загальна характеристика моральної культури юриста. *Форум права*. № 3. С. 712–716. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pd/FP_index.htm_2013_3_117.pdf.
6. Уваркіна О.В. Творчість як цінність особистості. *Науковий часопис Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова*. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. праць. 2009. Вип. 22 (35). С. 273–278.
7. Калюжна Т.Г. Педагогічна аксіологія в умовах модернізації професійно-педагогічної освіти: монографія / за ред. О.В. Уваркіної. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. 128 с.
8. Окса М.М. Стратегічний менеджмент в освіті: навч. посібник. Мелітополь: МДПУ, 2007. 178 с.
9. Смотрицкий Е.Ю. Схемы по философии: Этика. Аксиология. Мировоззрение. Днепропетровск: Пороги, 2003. 22 с.
10. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
11. Педагогика / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов. 4-е изд. Москва: Шк. пресса, 2002. 576 с.
12. Бабанский Ю.К. Интенсификация процесса обучения. Москва: Знание, 1987. 80 с.

Надійшла до редакції 04.03.2019

SUMMARY

Murzina O.A., Myroshnychenko V.O., Kablukov A.O., Kostenko I.A. Formation of value orientations in the system of higher education. The article deals with the problem of formation of professional values orientations of future lawyers in the process of professional training. It is determined that value orientations influence the level of activity and the quality of professional achievements of the individual; they largely determine the effectiveness of professional activity, characterize the settings and relation of the person to the profession and determine to what extent the creative attitude towards it develops. Professional values "call" for identification with professional tasks and requirements of the legal profession. They also develop individual readiness for achievement and optimal use of their own potential of opportunities.

Also defined the concept of the future of the lawyer axioms - these are value orientations, values, installation, focus on legal activities. In the axioms of future lawyers, we included: key values; socio-cultural; professional values; personal structure of value orientations.

On the basis of theoretical analysis the perspectives of use in the pedagogical process of legal education of axiological, competence and technological methodological approaches are substantiated.

At the same time, the axiological approach provides methodological support for the formation of understanding of the importance of human and professional values in future lawyers, the programming of their future legal activity in the professional environment, communicative tolerance, the development of professional value orientations for successful professional activities.

Competency approach makes it possible to construct an educational process on the basis of accurate understanding of the final learning effects, operationalized through identified and proven diagnostic tools, which measure not only the amount of recorded in the memory of a set of professional knowledge, but also the availability of professional qualities, the possibility of their actualization and mobilization under time of real professional activity.

Technological approach provides certain guarantees of achievement of the goal and allows to rely on certain stages of preparation, their binding, logic and continuity in the system of formation of value orientations of future lawyers.

Keywords: *value orientations, pedagogical axiology, value-semantic sphere, axiospheres, spiritual values, axiological orientation, educational environment, competence-based approach, technological approach, formation.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ У ВРЕГУЛЮВАННІ МЕДИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Проаналізовано теоретико-правові підходи до визначення поняття «медіація». Досліджено основні ознаки медіації як альтернативного способу вирішення спорів. Розглянуто особливості процедури медіації у врегулюванні медичних конфліктів.

Ключові слова: медіація, конфлікт, медіатор, медичні послуги, альтернативні способи вирішення спорів.

Постановка проблеми. Медицина є вкрай специфічною сферою суспільного життя, в якій, з одного боку, жоден лікар не може гарантувати пацієнту його одужання. Адже не всі медичні маніпуляції призводять до позитивних результатів, а з іншого боку, в медичних конфліктах неможливо однозначно встановити, хто «виграв», хто «програв». Медична діяльність є складною правовою категорією, оскільки включає різноманітну професійну діяльність з надання медичної допомоги. Водночас специфіка медичної діяльності зумовлена і обмеженими можливостями медицини, і індивідуальними особливостями організму пацієнтів. У випадках незадоволення медичною допомогою мають місце труднощі взаємодії між лікарем і хворим, які знаходять своє вираження у спотворенні сприйняття ситуації, розумінні й оцінці інформації, зрештою, у конкуруючій взаємодії лікаря і хворого, аж до конфронтації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблематики альтернативних способів вирішення конфліктів і, зокрема, процедури медіації здійснювали багато вітчизняних та зарубіжних науковців. Цього питання у своїх працях торкалися такі вчені як: Н.Бондаренко-Зелінська, Н.Волкович, Р.Гордієнко, Н.Дроздова, Г.Єрьоменко, Ю.Канарик, О.Клименко, Н.Коробцова, Г.Кохан, О.Лісничка, Н.Мазаракі, Р.Майданик, М.Мамич, Г.Огречук, Ю.Притика, І.Ясиновський та ін.

Метою даної статті є дослідити та проаналізувати існуючі підходи поняття «медіація», визначити особливості застосування процедури медіації у врегулюванні медичних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Надання медичних послуг стосується кожної людини і, враховуючи, що людина в Україні визнана найвищою соціальною цінністю, медичні послуги повинні бути якісними та ефективними. Надання неякісних медичних послуг завдає шкоди здоров'ю, а іноді і життю людини, може призвести до каліцтва або навіть смерті. Право на охорону здоров'я є одним із фундаментальних прав людини, гарантованих Конституцією України.

В юридичній літературі неодноразово підкреслювалось, що спільним між традиційними способами вирішення конфліктів та альтернативними способами, що виникають у межах медичних правовідносин (і не тільки), є мета, а саме захист прав. Різниця тільки в методах, які застосовують для здійснення такого захисту [10, с.125; 4, с. 12].

Р. Гордієнко, досліджуючи досвід інших країн щодо регулювання та застосування процедури медіації, доходить висновку, що медіація виникла як результат усвідомленої суспільством необхідності, а не за ініціативою суддів чи осіб, які бажають заробляти на посередництві, і пропонує чітко розмежовувати сучасну медіацію від традиційних форм вирішення суперечок та інших форм врегулювання спорів – таких як, мирові судді [2, с. 202].

О.В. Клименко зазначає, що під конфліктом, пов'язаним з наданням медичної послуги, необхідно розуміти усвідомлене або неусвідомлене порушення стороною (сторонами), внаслідок дії або бездіяльності, соціальних й/або економічних прав та інтересів

суб'єктів правовідносин, передбачених й охоронюваних відповідним законодавством, пов'язаних з наданням медичних послуг [5].

Як модель вирішення конфлікту, медіація має багату історичну традицію. Подібну практику мали стародавні іудеї, відома вона була в Африці, Японії, Китаї. У Китаї і Японії стратегія медіації використовується впродовж тривалого часу для врегулювання соціальних відносин. У США медіація як метод конструктивного врегулювання конфліктів використовується з 60-х років. Особливо актуальною вона виявилась при врегулюванні сімейних конфліктів, адже в другій половині ХХ сторіччя стрімко почала збільшуватись кількість розлучень, що гостро поставило проблему відносин дітей і розлучених матері та батька. У цій сфері використання медіації наразі напрацьований значний досвід. Вже у 1981 р. Каліфорнія стала першим штатом, в якому медіація була запропонована для вирішення суперечок, пов'язаних з опікою над дітьми.

Поширення медіації в Європі відбулося спершу в Німеччині та Австрії. Так, у травні 1991 року Німецька спілка у справах молоді і сім'ї скликала в Бонні перший конгрес з медіації. У 1985 році в Австрії була розроблена модель медіації як форми позасудового розгляду в справах неповнолітніх правопорушників, яка набула поширення в рамках кримінального судочинства. У 1989 році вона була вже закріплена законодавчо. З 1992 року ця форма позасудового розгляду поширилася також на справи з дорослими правопорушниками спочатку як експериментальна модель, потім дедалі більш укорінюючись по всій Австрії. Законодавчо це набрало чинності з 1 січня 2000 року [8, с.340].

Н.Л.Бондаренко-Зелінська розглядає медіацію як переговорний процес, що здійснюється за допомогою незалежної сторони – кваліфікованого посередника (медіатора) [1, с. 180].

На думку Г. Кохан, медіація – це вид альтернативного врегулювання спорів, метод вирішення спорів із залученням посередника (медіатора), який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який би задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту [6].

О.Розгон розглядає медіацію в медичних спорах як альтернативний спосіб вирішення спорів, за допомогою якого існує можливість врегулювати спірні питання між пацієнтами, які незадоволені якістю медичних послуг, та медичними установами (або безпосередньо лікарями) за участі посередника, який виступає незалежною та неупередженою особою [10, с.125].

Як зазначає О.В. Дроздова, медіацію у вирішенні юридичних конфліктів суб'єктів медичних правовідносин, де однією зі сторін є пацієнт, використовують у своїй діяльності такі громадські організації, як Всеукраїнська громадська організація «Фундація медичного права та біоетики України», Харківська правозахисна група [3, с.111]. В Україні створений Український Центр Медіації, який активно працює та готує медіаторів, а також створений Центр Медичного та Репродуктивного права, в якому надаються послуги з медіації для врегулювання медичних конфліктів.

Ефективність медіаційної процедури визнана Європейським Співтовариством, яке рекомендує її впровадження в якості основного методу альтернативного вирішення спорів на досудовому етапі та під час судового розгляду, що знаходить своє відображення в підписаній Україною Угоді про Асоціацію України з ЄС. Країни Європейського Союзу дали згоду на те, що забезпечення верховенства права та кращого доступу до правосуддя повинно включати доступ як до судових, так і до позасудових методів врегулювання спорів. Як свідчить практика, у країнах Європи 80 % спорів, що перебувають у провадженні суду і передаються на медіацію, вирішуються без судового розгляду.

На думку Ю.Д. Притики, Д.І. Голопапи, доцільним є прийняття Закону України «Про медіацію», оскільки прийняття такого закону могло б сприяти посиленню ролі медіації як альтернативному методу вирішення спорів, усвідомленості суспільства з цього питання та інтеграції медіації в правову систему України [9, с.16]. Наразі у Верховній Раді представлені два законопроекти про медіацію – № 3665 та № 3665-1, обидва мають низку недоліків, але законопроект № 3665 вже був прийнятий у першому читанні.

Р. Гордієнко справедливо вказує, що процес медіації в сфері охорони здоров'я має низку особливостей серед яких, зокрема, знання психологічних особливостей пацієнтів із певними нозологіями, особливості перебігу певних видів захворювання, правила ведення первинної медичної документації та дотримання професійної деонтології. Ознаки конфлікту в сфері медицини, на його думку, мають специфічну форму вираження, зокрема:

- спроби обмеження дій опонента;
- зростаючий негативізм хворого стикається з ігноруванням його думки лікарем;
- нанесення моральної шкоди лікарем (грубе поводження) посилюється пошуками завданої шкоди з боку пацієнта, що нерідко є абсолютно суб'єктивним і зумовлено відповідним психоемоційним станом;
- у спілкуванні переважають негативні емоції з формуванням «образу ворога»;
- усі ресурси мобілізуються для перемоги над опонентом, а не над недугою, тому одним із найважливіших заходів профілактики конфлікту є спілкування у душі співпраці, незважаючи на перешкоди цьому [2, с. 204].

Варто погодитись з О. Клименко, на думку якого розгляд цивільно-правових спорів характеризується деякими незручностями для пацієнтів і лікарів, наприклад: тривалість, значні фінансові ризики, потенційне заподіяння шкоди репутації лікаря, а також порушення конфіденційності відносин між лікарем і пацієнтом, крім того, для пацієнта представляє певну складність процес доведення причинного зв'язку, провини лікаря й заподіяного збитку [5].

О.М. Лісничка пропонує застосовувати медіацію для розв'язання конфліктів між медичними працівниками та керівництвом закладів охорони здоров'я, між самими медичними працівниками, між медичними працівниками і пацієнтами, підкреслюючи, що інтеграція медіативних принципів у роботу закладів охорони здоров'я для врегулювання конфліктів із пацієнтами створює основу для формування мирного, уважного та неформалізованого підходу до потреб пацієнта, до розгляду скарг і вирішення спорів [7, с.78].

Для проведення медіації необхідні такі умови: наявність мотивації у всіх учасників конфлікту; готовність до відкритого обговорення суті спору; готовність уважно вислухати опонента та прийняти зважене рішення. Оскільки медіація є процедурою добровільною, то вона може відбутися тільки за умови, що сторони прийшли на переговори з наміром домовитися. Залучивши до переговорного процесу кваліфікованого посередника, сторони визнають свою готовність до компромісу. Крім того, залучення посередника дає можливість усунути психологічний бар'єр, що існує при прямому спілкуванні конфліктуючих сторін.

Крім того, конфіденційність як одна із основних засад медіації забезпечує можливість зберегти інформацію про стан здоров'я, деталі про перебіг хвороби та інші відомості, які становлять лікарську таємницю.

Оскільки функції медіатора надзвичайно відповідальні, медіатор повинен бути професіоналом у своїй сфері, мати певну освіту, відповідати кваліфікаційним вимогам, а також мати високі моральні якості. Вважаємо, що підготовка медіаторів повинна проводитися з урахуванням спеціалізації медіатора.

Висновки. Зважаючи на специфічний характер конфліктів у медичній сфері, вирішення конфліктних ситуацій в медичній сфері за допомогою медіативних процедур та залучення нейтрального посередника – медіатора – дозволить сторонам спору обрати такий варіант його вирішення, який максимально задовольнить потреби обох сторін.

Бібліографічні посилання

1. Бондаренко-Зелінська Н. Медіація: можливість запровадження в цивільному процесі України. *Перспективи застосування альтернативних способів вирішення спорів (ADR) в Україні: матеріали Другого Львів. Міжнар. форуму (Львів, 26–29 травня 2009 року)*. Львів: Львів. держ. ін-т новіт. технологій та управління ім. В. Чорновола, 2009. С.179–182.
2. Гордієнко Р.Л. Медіація та її роль у консалтинговій діяльності у сфері охорони здоров'я. *Часопис Київського університету права*. 2015. №3. С.202-205.
3. Дроздова О.В. Диференціація способів і засобів захисту прав пацієнта. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т. 1. С. 109–113.
4. Игнатович Н. М. Внесудебные способы защиты субъективных гражданских прав. *Научно-исследовательские публикации*. 2014. № 6(10). С. 11–16.
5. Клименко О. В. Механізми розгляду конфліктів в охороні здоров'я. *Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління*. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=680>
6. Кохан Г. Чи потрібна медіація Україні? *Юридичний радник*. 2014. № 2. URL: <http://yuradnik.com.ua/stati/>
7. Лісничка О.М. Медіація як форма регулювання медичних конфліктів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 2. Т. 1. С. 75–78.

8. Мамич М.В. Медіація як технологія врегулювання конфліктів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 34. С. 338–341.

9. Притика Ю.Д., Голопапа Д.І. Запровадження інституту медіації в Україні: передумови і перспективи правового регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 1. Т. 2. С. 14–16.

10. Розгон О.В., Устінченко А.М. Способи вирішення конфліктів у медичних правовідносинах. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2016. Вип. 22. С. 123–126.

Надійшла до редакції 18.02.2019

SUMMARY

Rezvorovich K.R. Features of the medication procedure in the regulation of medical conflicts. In the scientific article theoretical and legal approaches to essence of notion of «mediation» are analyzed. The basic signs of mediation as an alternative method of decision of disputes are explored. The features of procedure of mediation at the settlement of medical conflicts are considered.

It is marked, that medical activity is a difficult legal category, as it includes various professional activity after the giving of medicare. At the same time the specific of medical activity is conditioned by the limited possibilities of medicine, and individual features of organism of patients. In case of dissatisfaction by medicare the difficulties of co-operation between a doctor and patient, which find the expression in distortion of perception of situation, understanding and estimation of information, take place, in the end, in competitive co-operation of doctor and patient, up to confrontation.

The conflict related to the grant of medical favour must be understood as the violation by a side (by sides) realized or unrealized, as a result of action or inactivity, rights and interests of subjects foreseen and guarded by the proper legislation social and/or economic, related to the grant of medical services.

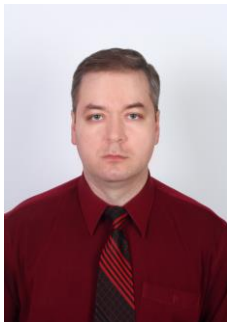
Mediation in medical disputes it is needed to examine as an alternative method of decision of disputes, by means of which there is possibility to regulate the vexed questions between patients, and medical establishments (or directly by doctors) with participation of skilled mediator which comes forward as an independent and impartial person.

The process of mediation in the field of health protection has the row of features among which, in particular, knowledge of psychological features of patients, features of flow of certain types of diseases, rule of conduct of primary medical document and observance of professional ethics.

Keywords: *mediation, conflict, mediator, medicare, alternative methods of decision of disputes.*

УДК 342.922+342.729

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>

Самбор М.А. ©

кандидат юридичних наук
(Головне управління Національної поліції
в Чернігівській області)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-76-84

ІНФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЧА У СПРАВАХ ЗА АДМІНІСТРАТИВНИМИ ПОЗОВАМИ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ОБМЕЖЕНЬ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ ПРО РОЗГЛЯД СПРАВИ У СУДІ

Критичному аналізу піддано процесуальні гарантії у справах за адміністративними позовами суб'єктів владних повноважень до фізичних та юридичних осіб про встановлення обмежень щодо реалізації ними права на свободу мирних зібрань. Зроблено висновок про те, що відсутність інформації про вручення відповідачеві у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань повістки про час, дату та місце розгляду такої справи, становить істотну перешкоду у захисті відповідачем здійснення його суб'єктивного права на мирне зібрання шляхом використання наданих йому, як стороні процесу, процесуальних прав для відстоювання влас-

© Самбор М.А., 2019

ної правової позиції у справі. Обізнаність суб'єкта з тим, що судом розглядатиметься справа, яка безпосередньо стосується його права на свободу мирних зібрань, є невід'ємним елементом права на справедливий суд, на що вказує у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини.

Ключові слова: *повістка, інформування, адміністративна справа, право на свободу мирних зібрань, обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, суб'єкт владних повноважень.*

Постановка проблеми. Використання процесуальних прав суб'єктами спрямовано на досягнення значимої цілі для носіїв у здійсненні їх матеріальних прав і свобод. У цьому аспекті важливими є процесуальні гарантії, спрямовані на прийняття законного рішення, що ґрунтуватиметься на процесуальному законодавстві у суворій відповідності до норм матеріального права та з урахуванням особливостей і фактичних обставин конкретної справи. Надзвичайно гостро питання гарантій здійснення прав і свобод людини та громадянина постають в умовах наявності спору із суб'єктами публічної адміністрації – органами держави, перш за все органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, які на відповідній адміністративній території мають значні важелі впливу у вигляді власних та делегованих повноважень.

У реаліях сьогодення як для України, так і світового співтовариства, надзвичайно гостро постає питання здійснення права на свободу мирних зібрань. Незважаючи на те, що право на свободу мирних зібрань зафіксовано у Конституції України, вказаний нормативний припис характеризується прямою дією, однак формальність, як ознака права, не гарантує кожному суб'єктові відносин здійснення його права на свободу мирних зібрань. Тому ключовим чинником гарантування здійснення права на свободу мирних зібрань є наявність судового способу перш за все обмеження права на свободу мирних зібрань, а по-друге, захисту цього права від необґрунтованого втручання у права і свободи людини. Моніторинг наукових та науково-публіцистичних джерел не дозволяє дійти висновку про ґрунтовне дослідження процесуальних питань обмеження здійснення права на свободу мирних зібрань у національному законодавстві України. Як наслідок, відсутня єдність правової та судової доктрин процесуальних гарантій носія суб'єктивного права на свободу мирних зібрань, а разом із цим створюються умови сваволі органів державної влади під час розгляду адміністративних справ про обмеження реалізації права на свободу мирних зібрань, що знаходять вияв у явних диспропорціях у здійсненні процесуальних прав сторін у процесі розгляду адміністративних справ щодо обмеження реалізації права на свободу мирних зібрань.

Виходячи зі сказаного, **метою** даної статті обрано дослідження питань правового регулювання забезпечення доступності та участі відповідача у процесі розгляду адміністративної справи про обмеження права на свободу мирних зібрань, спрямованих на представлення власної правової позиції у суді та можливості відстоювання цього права.

Виклад основного матеріалу. За наявності підстав, визначених у чинному законодавстві України, право на мирне зібрання може бути обмежено. Однак наявність самих підстав не обмежує здійснення права на мирне зібрання. Як зазначено у конституційній нормі, що міститься у ч. 2 ст. 39 Конституції України, обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону [9, с. 281].

Для розуміння суб'єкта, уповноваженого встановлювати обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань судом, слід дослідити юрисдикцію судів та її розмежування між судами різних інстанцій та юрисдикцій. Оскільки спір, пов'язаний із встановленням обмеження реалізації права на свободу мирних зібрань судом, відбувається між окремим суб'єктом – носієм цього права та суб'єктом владних повноважень, очевидно, що предметна підсудність у розв'язанні даного виду спору належить до компетенції саме адміністративних судів. Юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом (п. 5 ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України [10] (далі – КАС України)). У п. 4 ч. 4 ст. 46 КАС України вказано на те, що громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень про встановлення обмежень щодо реалізації права на свободу мирних зібрань (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо).

Справи за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місце-

вого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань належать до категорії термінових адміністративних справ (§ 2 Глави 11 КАС України). На наш погляд, зумовлено це тим, що часовий проміжок між надходженням сповіщення про намір здійснення права на свободу мирних зібрань та самим мирним зібранням, зазвичай, незначний, законодавством України взагалі не встановлений. У зв'язку із цим, на наш погляд, вкрай важливим є забезпечення і позивачеві, і відповідачеві можливості здійснення ними усіх наданих законом процесуальних прав щодо відстоювання своєї правової позиції у вказаних категоріях адміністративних справ.

Адже суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, зазначено у ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3]. Вказаний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. То ж фундаментальні принципи судочинства, адміністративного судочинства визнають, що людина, її права і свободи та інтереси визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість держави у цілому, її органів, не є винятком з яких і суди. Саме ці принципи жодним чином не можуть корелюватися у бік превалювання інтересів держави.

Питанню врегулювання особливостей провадження у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань присвячена ст. 280 КАС України. Ст. 280 КАС України містить норми, які додатково врегульовують особливості провадження у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань. У вказаній статті КАС України імперативно зазначено, що копію позовної заяви та доданих до неї документів позивач додатково надсилає на адресу електронної пошти, зазначеної в повідомленні про проведення мирного зібрання, та оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті. По суті, така норма закріплює принцип обізнаності відповідача зі змістом позовних вимог, позовної заяви та доданих до неї документів, що містять відповідні аргументи, котрі слугуватимуть доказами у справі, на підставі яких суд прийматиме відповідне рішення про можливість обмеження права на свободу мирних зібрань. Разом із цим слід враховувати, що не кожен суб'єкт здійснення права на свободу мирних зібрань систематично, чи то на постійній основі після направлення сповіщення про здійснення права на свободу мирних зібрань здійснює моніторинг офіційного веб-сайту суб'єкта публічної адміністрації, куди було направлено сповіщення. Та й чинне законодавство України не встановлює такого обов'язку для суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань.

Натомість ст. 44 КАС України зазначає, що учасники справи мають рівні процесуальні права та обов'язки. Учасники справи мають право: 1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; 4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; 6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами. Переконані, що такий спосіб інформування відповідача про подання адміністративного позову про встановлення обмежень у реалізації права на свободу мирних зібрань спростовує рівність процесуальних прав учасників адміністративної справи даної категорії у суді.

Ст. 124 КАС України передбачає загальний порядок здійснення судового виклику чи повідомлення. Однак ст. 268 КАС України встановлює особливості повідомлення учасників справи про дату, час та місце розгляду адміністративних справ про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань. Ч. 1 ст. 268 КАС України зазначає, що про подання позовної заяви та про дату, час і місце розгляду спра-

ви суд негайно повідомляє відповідача та інших учасників справи шляхом направлення тексту повістки на офіційну електронну адресу, а за її відсутності – кур'єром або за відомими суду номером телефону, факсу, електронною поштою чи іншим технічним засобом зв'язку. Натомість ч. 2, 3 ст. 268 КАС України вказує, що учасник справи вважається повідомленим належним чином про дату, час та місце розгляду справи, визначеної ч. 1 ст. 268 КАС України, з моменту направлення такого повідомлення працівником суду, про що останній робить запис у матеріалах справи, та (або) з моменту оприлюднення судом на веб-порталі судової влади України відповідної ухвали про відкриття провадження у справі, дату, час та місце судового розгляду. Такою нормою нівелюється часовий проміжок доставки відповідачеві таких процесуальних документів, а також можливість ознайомитися із ними для формування власної правової позиції у відстоюванні свого права на свободу мирних зібрань, у тому числі й користуватися правовою допомогою. Неприбуття у судові засідання учасника справи, повідомленого відповідно до положень ст. 268 КАС України, не перешкоджає розгляду справи у судах першої та апеляційної інстанцій. На підставі таких законодавчих приписів про забезпечення інформування сторони провадження – відповідача про розгляд адміністративної справи, за результатами якої може бути ухвалено рішення про обмеження права на свободу мирних зібрань відповідача, суб'єкт здійснення права на мирні зібрання, окрім того обов'язку, що передбачений ст. 39 Конституції України, набуває додаткових обов'язків: моніторингу офіційного чи офіційних веб-сайту суб'єкта публічної адміністрації, куди було направлено сповіщення, а також веб-порталу судової влади України. А ключовим у цьому питанні постає наявність такої можливості у суб'єкта здійснення права на мирні зібрання – доступу до мережі Internet. На наш погляд, такий механізм повідомлення відповідача про дату, час та місце розгляду адміністративних справ про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань наперед ставить позивача та відповідача у нерівні умови, спростовує принцип рівних прав учасників провадження у адміністративній справі, порушується принцип диспозитивності у використанні сторонами своїх прав у межах та спосіб, передбачені чинним законодавством України.

Звернемось до судової практики національних судів України, зокрема Верховного Суду України та Верховного Суду, а також Європейського Суду з прав людини щодо забезпечення поінформованості сторони процесу про наявність відповідного позову, дату, час та місце розгляду справи, а також можливості здійснення гарантованих національним законодавством та міжнародними договорами права на справедливий суд, можливість подачі відзиву та здійснення інших процесуальних прав.

У ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» вказується на те, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для усіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права.

Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду, ухвалюючи 20 червня 2018 року постанову у справі № 127/2871/16-ц (№ 61-4668 св 18) [2], у п. 33 зазначив, що судові рішення підлягають обов'язковому скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо справу розглянуто за відсутності будь-кого з учасників справи, належним чином не повідомлених про дату, час і місце судового засідання, якщо такий учасник справи обґрунтовує свою касаційну скаргу такою підставою. На підставі наведених обставин розгляду справи судом апеляційної інстанції Верховний Суд дійшов висновку про наявність обов'язкових підстав для скасування рішення суду апеляційної інстанції з направленням справи на новий розгляд (п. 34 постанови Верховного Суду у справі № 127/2871/16-ц (№ 61-4668 св 18).

У постанові Верховного Суду від 11 вересня 2017 року у справі № 6-1074цс17 стверджується, що заявник мав бути забезпечений можливістю надати суду пояснення. Необхідність заслухати його була обумовлена особистим характером події, що з ним сталася. Відновлення попереднього юридичного стану здійснюється, зокрема, шляхом: а) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) повторного розгляду справи адміністративним органом [4].

У постанові Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі № 127/2871/16-ц (провадження № 61-4668 св 18) зазначено, що в матеріалах справи відсутні відомості щодо належного повідомлення позивача про розгляд справи судом (п. 30). Повернення

до суду повістки про виклик із вказівкою причини повернення – за закінченням терміну зберігання, не свідчить про відмову позивача від одержання повістки чи його незнаходження за адресою, повідомленою суду (п. 31). Судові рішення підлягають обов'язковому скасуванню з направленням справи на новий розгляд, якщо справу розглянуто за відсутності будь-якого з учасників справи, належним чином не повідомлених про дату, час і місце судового засідання, якщо такий учасник справи обґрунтовує свою касаційну скаргу такою підставою (п. 33). На підставі наведених обставин справи судом апеляційної інстанції Верховний Суд дійшов висновку про наявність обов'язкових підстав для скасування рішення суду апеляційної інстанції з направленням справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції (п. 34) [5].

Верховний Суд у своїй постанові від 20 грудня 2018 року у справі № 441/169/16-ц (провадження № 61-20680св18) встановив, що відомості про повідомлення позивача та його відповідача судом апеляційної інстанції про дату, час і місце судового розгляду в матеріалах справи відсутні. Наявні в матеріалах справи повістки про виклик до апеляційного суду, без інформації щодо її вручення, а також телефонограма без належного підтвердження здійснення такого повідомлення, не свідчить про обізнаність особи щодо судового засідання. Публічний характер судового розгляду є істотним елементом права на справедливий суд, а відкритість процесу, як правило, включає право особи бути залученою в суді [6].

Зазначені аргументи стали підставою для часткового задоволення касаційних скарг, скасування оскаржуваних ухвал та направлення справ на новий розгляд.

Натомість Апеляційний суд Житомирської області, залишаючи рішення суду першої інстанції без змін, погодився з висновком місцевого суду, зазначивши, що хоча суд першої інстанції розглянув справу без участі відповідачів, які не були повідомлені про час та місце розгляду справи, але повістки відповідача за зареєстрованим місцем їх проживання направлялися, які повернулися за терміном зберігання. При цьому відповідачі були обізнані із перебуванням справи на розгляді в суді, тому неотримання ними судових повісток розцінюється як розпорядження процесуальними правами на власний розсуд, докази того, що у них були перешкоди в отриманні поштової кореспонденції, у матеріалах справи відсутні, тому факт повернення суду повісток за терміном їх зберігання суд вважав уникненням від їх отримання. Верховний Суд зазначив, що касаційна скарга підлягає задоволенню також з огляду на те, що законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Таким чином, про належне повідомлення особи про час і місце розгляду справи у даному випадку може свідчити лише розписка. При цьому висновок апеляційного суду про те, що відповідачі свідомо не отримували повістки, реалізуючи своє диспозитивне право на участь у справі, був би правильним лише у разі, якщо було б доведено, що відповідачі, знаючи що на їх адресу надійшов рекомендований лист із суду, не отримували його. Проте таких обставин судом не встановлено [7]. У тому числі враховуючи й озвучені аргументи касаційну скаргу було задоволено.

Верховний Суд впевнено продемонстрував послідовну свою правову позицію про те, що ігнорування належного повідомлення відповідача про наявність спору, який вирішуватиметься у суді, позбавлення відповідача можливості подати відзив на позовну заяву, що є правом відповідача, гарантованим чинним законодавством України, є прямим порушенням процесуальних прав та гарантій, які ставлять відповідача у нерівний правовий стан у порівнянні із позивачем, а також усуває відповідача від можливості подати суду свою правову позицію, на якій може ґрунтуватися рішення, ухвалене саме на користь відповідача, а не позивача.

Отже, неповідомлення про час, дату та місце розгляду справ стають підставою для касаційного оскарження судових рішень у касаційній інстанції. Таке неповідомлення сторін підриває довіру до судової гілки влади, а саме: до законності, обґрунтованості, вмотивованості судового рішення, а також аналізу (дослідження) правових позицій сторін спору – судів першої та апеляційної інстанцій, а роботу Верховного Суду суттєво обтяжує. Адже ефективне забезпечення процесуальних прав учасників процесу гарантуватиме ухвалення законного, вмотивованого рішення, що ґрунтуватиметься на повному, всебічному та неупередженому дослідженні обставин справи з неухильним дотриманням

норм процесуального законодавства та відповідно до норм матеріального законодавства.

Крім того, маємо нагадати, що у нормах Кодексу адміністративного судочинства України, зокрема у ч. 6 ст. 328 КАС України, визначено, що особа, яка не брала участі у справі, якщо суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, має право подати касаційну скаргу на судові рішення лише після його перегляду в апеляційному порядку за її апеляційною скаргою. У разі відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою особи, яка не брала участі у справі, але суд вирішив питання про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, така особа користується процесуальними правами і несе процесуальні обов'язки учасника справи. Таким чином, у рівній мірі висновки Верховного Суду про необхідність гарантування інформування сторони у справі про час, дату та місце розгляду справи стосуються і провадження в адміністративних справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань.

Нагадаємо, що порядок здійснення адміністративного судочинства встановлюється Конституцією України, Кодексом адміністративного судочинства України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, передбачено інші правила, ніж встановлені Кодексом адміністративного судочинства України, застосовуються правила міжнародного договору, зазначено у ст. 3 КАС України.

Статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше право мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту (п. «б»); захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя (п. «с»); допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення (п. «d») тощо. Для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини (ст. 19 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

У контексті дотримання стандартів прав і свобод людини, проголошених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, важливим є доктрина змісту та здійснення цих прав і свобод, що знаходить відображення та втілення у рішеннях Європейського суду з прав людини. Європейський суд з прав людини мотивовано підходить до тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, спираючись на принцип верховенства права та дотримання прав і свобод людини. Тому доцільно розглянути окремі рішення Європейського суду з прав людини за заявами громадян України, підставами для подання яких стало саме обмеження сторони у можливості реалізувати свої процесуальні права, зумовлені незнанням про час, дату та місце розгляду справи у суді.

У п. 36 Рішення у справі «Віктор Назаренко проти України» (заява № 18656/13) [1] Європейський суд з прав людини нагадав, що принцип змагальності та принцип рівності сторін, які тісно пов'язані між собою, є основоположними компонентами концепції «справедливого судового розгляду» у розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Вони вимагають «справедливого балансу» між сторонами: кожній стороні має бути надана розумна можливість представити свою справу за таких умов, що не ставлять її чи його у явно гірше становище порівняно з протилежною стороною. Ці принципи, які охоплюють усі аспекти процесуального законодавства Договірних Сторін, також застосовуються в конкретній сфері вручення сторонам судових документів, хоча пункт 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не може тлумачитись як такий, що визначає конкретну форму вручення документів (див. рішення у справі «Авотінш проти Латвії» [ВП] ([GC]), заява

№ 17502/07, пункт 119, ЄСПЛ 2016). Під загрозою стоїть впевненість сторін у функціонуванні правосуддя, яке ґрунтується, зокрема, на усвідомленні того, що вони матимуть змогу висловити свої думки щодо кожного документа в матеріалах справи (див. рішення у справі «Беер проти Австрії» (Beer v. Austria), заява № 30428/96, пункти 17, 18, від 06 лютого 2001 року). Невручення сторони належним чином судових документів може позбавити його або її можливості захищати себе у провадженні (див. рішення у справі «Заводнік проти Словенії» (Zavodnik v. Slovenia), заява № 53723/13, пункт 70, від 21 травня 2015 року, із подальшими посиланнями). Для забезпечення дотримання принципу рівності сторін заявнику мала бути забезпечена можливість подати відзив на апеляційну скаргу, подану у його справі, стверджується у п. 37 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Віктор Назаренко проти України».

Європейський суд з прав людини вказав на те, що, незважаючи на зусилля заявника захистити свої інтереси, йому не було надіслано копію поданої у його справі апеляційної скарги або не було надано адекватної можливості подати відзив на неї (п. 47 Рішення у справі «Віктор Назаренко проти України»). З указаного рішення доходимо висновку про те, що вручення виклику із зазначенням часу, дати та місця розгляду справи, окрім можливості представити свою правову позицію щодо обставин справи суду, своєчасне інформування про час, дату та місце розгляду справи має забезпечити можливість відповідачеві подати відзив на позовну заяву.

Європейський суд з прав людини у справі «Надточій проти України» нагадав, що принцип рівності сторін – один із складників широкої концепції справедливого судового розгляду – передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою сторону в умовах, які не ставлять її в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом (п. 26 Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України») [8].

Формуючи правову позицію, Європейський суд з прав людини перебуває на засадах не лише рівності сторін у процесі, а й вказує на доступ особи до справедливого правосуддя. Необізнаність відповідача із наявністю судової справи, дати, часу та місця розгляду судом відповідної справи, вказує не лише на порушення окремих процесуальних прав відповідача, як сторони справи, а й впливає у цілому на фундаментальний принцип справедливості, яким має керуватися суд під час ухвалення свого обґрунтованого, вмотивованого та законного рішення. Європейський суд з прав людини вказує у своїх рішеннях на те, що неповідомлення про місце, дату та час розгляду справи у суді, призводить до порушення конкретного права окремо взятого суб'єкта, а зумовлює підрив у суспільстві поваги до судової гілки влади, формує у суспільстві зневіру до можливості утвердження законності та справедливості судом.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, доходимо висновку про те, що відсутність інформації про вручення відповідачеві у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань повістки про час, дату та місце розгляду такої справи, становить істотну перешкоду у захисті відповідачем здійснення його суб'єктивного права на мирне зібрання шляхом використання наданих йому, як стороні процесу, процесуальних прав для відстоювання власної правової позиції у справі. Крім того, обізнаність суб'єкта з тим, що судом розглядатиметься справа, яка безпосередньо стосується його права на свободу мирних зібрань, є невід'ємним елементом права на справедливий суд, на що вказує у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини. Необізнаність відповідача із поданням відповідного адміністративного позову, розглядом справи за вказаним позовом у суді за відсутності відповідача формує позицію про те, що суд набуває зацікавленості в ухваленні рішення на користь суб'єкта владних повноважень. У такий спосіб підривається авторитет судової гілки влади, її незалежності, такий стан справ позначається на утвердженні правової держави та громадянського суспільства, де людина, її права і свободи визначають зміст і спрямованість діяльності держави та її органів. У свою чергу, саме направлення відповідного повідомлення без отримання відомостей про його вручення, або отримання інформації про вручення повідомлення після того, як справа розглянута, призводить до озвучених правових і соціальних наслідків. Крім того, відсутність участі відповідача під час розгляду справи за умови незнання про час, дату та місце розгляду справи є правовою підставою для касаційного оскарження рішення суду, а також ухвалення Верховним Судом рішення про скасування рішення суду першої та апеляційної інстанцій та повернення справи на новий розгляд.

Зазначена правова позиція Верховного Суду підтверджує порушення принципу на справедливий судовий розгляд справи за неповідомлення відповідача про час, дату та місце розгляду справи. Тому вважаємо, що відповідач не може бути належним чином повідомленим про дату, час та місце розгляду справи з моменту направлення такого повідомлення працівником суду, а лише в момент отримання такого повідомлення, адже між направленням повідомлення (наприклад, кур'єром) та часом вручення повідомлення відповідачеві проходить певний проміжок часу, неврахування якого істотно впливає на здійснення відповідачем його процесуальних прав, як учасника у справі, так і на здійснення права на свободу мирних зібрань, носієм якого є відповідач. Неможливість представити правову позицію відповідачем на обставини, що є предметом судового розгляду, впливають на можливість здійснення права на свободу мирних зібрань, призводячи до безпідставного обмеження чи заборони здійснення права на свободу мирних зібрань. Наявні норми позитивного права, зокрема ті, що містяться у КАС України, правова позиція Верховного Суду у подібних справах, засвідчує, що необізнаність відповідача із наявністю у суді позову щодо відповідача, позбавлення останнього можливості подати відзив на адміністративний позов, а також представити власну правову позицію на предмет спору, стає правовою підставою для подачі касаційної скарги та скасування судом касаційної інстанції рішень судів першої та апеляційної інстанцій. Зазначене, у подальшому, поряд із певними соціальними, політичними наслідками, призводитиме до виникнення й матеріальних позовів, зумовлених відшкодуванням за рахунок державного чи місцевого бюджетів збитків, завданих ухваленням таких неправосудних рішень. Переконані, що адміністративно-процесуальне законодавство у частині врегулювання адміністративних спорів, пов'язаних із розглядом адміністративних справ про встановлення обмежень щодо реалізації права на свободу мирних зібрань (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо), потребує вдосконалення та внесення відповідних змін, спрямованих на забезпечення рівних прав і свобод сторін адміністративної справи у суді.

Бібліографічні посилання

1. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Віктор Назаренко проти України» (Заява № 18656/13), остаточне 03.01.2018. URL: https://protocol.ua/ua/viktor_nazarenko_protiv_ukraini/ (дата звернення 02.01.2019).
2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2018 року у справі № 127/2871/16-ц (№ 61-4668св18). URL: https://protocol.ua/ua/povernuta_povistka_z_prichini_zakinchennya_terminu_zberigannya_ta_telefonogram/ (дата звернення 02.01.2019).
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/print> (дата звернення 25.01.2019).
4. Постанова Верховного Суду України від 11 вересня 2017 року у справі № 6-1074цс17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68911615>. (дата звернення 25.01.2019).
5. Постанова Верховного Суду від 20 червня 2018 року у справі № 127/2871/16-ц (провадження № 61-4668св18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74895462> (дата звернення 25.01.2019).
6. Постанова Верховного Суду від 20 грудня 2018 року у справі № 441/169/16-ц (провадження № 61-20680св18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78715569> (дата звернення 25.01.2019).
7. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі № 295/5011/15-ц (провадження № 61-1125св17). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73727554> (дата звернення 25.01.2019).
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Надточій проти України» (Заява № 7460/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_404 (дата звернення 25.01.2019).
9. Самбор М.А. Право на мирні зібрання: монографія. Прилуки: КП «Прилуцька міська друкарня», 2018. 420 с.
10. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року в редакції Закону № 2147-VIII від 03.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print>. (дата звернення 25.01.2019).

Надійшла до редакції 05.04.2019

SUMMARY

Sambor M.A. Informing the defendant in cases of administrative claims of the subjects of power authorities on the establishment of restrictions on the exercise of the right to freedom of peaceful assembly on trial in court. The purpose of this article is to study the issues of legal regulation of ensuring the availability and participation of the defendant in the process of considering an administrative case on limiting the right to freedom of peaceful assembly, aimed at presenting their own legal posi-

tion in court and the possibilities of defending this right.

In the work we used the general dialectical method, general scientific methods of cognition (analysis and synthesis, induction and deduction, comparative law and formal legal methods). As the main methods used analysis, synthesis, modeling.

In the article critical analysis is subjected to procedural guarantees in cases of administrative claims of subjects of power authorities to individuals and legal entities to establish restrictions on the exercise of their right to freedom of peaceful assembly. It was concluded that the lack of information on the submission to the defendant in administrative cases of executive bodies and local self-government bodies of the establishment of restrictions on the exercise of the right to freedom of peaceful assembly of a summons on the time, date and place of consideration of such a case constitutes a significant obstacle to the protection of the defendant the exercise of his subjective right to a peaceful assembly through the use of his rights as a party to the process, procedural rights to defend his own legal position in the case. Awareness of the subject that the court will consider a case directly related to his right to freedom of peaceful assembly is an integral part of the right to a fair trial, as indicated by the European Court of Human Rights in its decisions.

The lack of confirmation of the receipt of such subpoenas or communications to defendants leads to a violation of the principles of justice, in particular discretion, the right to protection, the rule of law and access to justice, makes it impossible for the court to present a legal position of the defendant for consideration when adopting a substantiated and motivated court decision that would be based on an objective, complete and impartial investigation of the circumstances of the case, in strict accordance with the norms of administrative procedural law. substantive law.

The existing norms of positive law, in particular those contained in the Code of Administrative Justice of Ukraine, the legal position of the Supreme Court in similar cases, certifies that the defendant's lack of knowledge of the existence of a lawsuit against the defendant, deprivation of the latter's ability to file an appeal for an administrative suit, and to present his own legal position for the subject of a dispute, becomes the legal basis for filing a cassation appeal and the court's revocation of the cassation instance decisions of the courts of the first and appellate instances.

Keywords: *summons, information, administrative case, the right to freedom of peaceful assembly, restrictions on the exercise of the right to freedom of peaceful assembly, subject of authority.*

УДК 342.9

Палій Є.А. ©

здобувач

(Університет митної справи та фінансів)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-84-88

ХАРАКТЕРИСТИКА ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ, ЯКІ ВИРІШУЮТЬСЯ У СПРОЩЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Надано характеристику публічно-правових спорів, які розглядаються у спрощеному провадженні адміністративному судочинстві. Звернуто увагу на те, що втілення в адміністративне судочинство такої форми позовного провадження, як спрощене дає низку позитивних моментів, а саме: захист прав, свобод та інтересів особи здійснюється в короткі строки (окремі види публічно-правових спорів розглядаються протягом доби); зменшується навантаження на суди; відсутнє затягування процесу. Зазначено, що особливою категорією справ, які розглядаються у спрощеній позовній формі, є термінові справи, та з'ясовано їх особливості.

Ключові слова: *адміністративне судочинство, позовне провадження, спрощене позовне провадження, публічно-правовий спір.*

Постановка проблеми. Відповідно до КАСУ за правилами спрощеного позовного провадження розглядаються справи незначної складності. КАСУ також надає право сторонам справи та суду розглянути будь-яку адміністративну справу за правилами спрощеного позовного провадження якщо вона не віднесена до юрисдикції адміністративного суду, за винятком справ, зазначених у ч. 4 ст. 257 КАСУ.

Стрімке збільшення адміністративних справ в порядку загального позовного провадження й призвело до виникнення «позовного спрощеного провадження» як спрощеної (прискореної) форми адміністративного судочинства. Таку новостворену форму роз-

гляду справ в порядку позовного провадження слід розглядати крізь призму «прискореного судочинства».

КАСУ передбачає перелік справ, які можуть розглядатися за правилами спрощеного провадження, інші за прискореними процесуальними строками, але за правилами загального позовного провадження. Одна категорія справ розглядаються у порядку письмового провадження без виклику сторін, інші з викликом сторін. Все це врешті-решт призводить до існування певних проблем стосовно правозастосування під час розгляду та вирішення публічно-правових спорів в порядку спрощеного провадження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика скорочених процедур в адміністративному судочинстві привертала увагу багатьох вчених, серед яких варто виділити праці таких, як: В.І. Бобрик, М.В. Вербіцька, Г.В. Власова, К.В. Гусаров, Н.А. Громошина, А.О. Загма, В.В. Комаров, Т.М. Кучер, Н.С. Карпов, В.Я. Корсун, Л.М. Лобойко, Д.Д. Луспеник, В. І. Тертишніков, О. І. Угриновська, І. В. Удальцова, С. Я. Фурса, К. А. Царегородцева, А.В. Форостяний, М.Й. Штефан, А.В. Шабалін, В. В. Ярков та ін. Однак скорочені провадження в адміністративному судочинстві майже залишаються не вивченими. Недостатня увага приділяється й зарубіжному досвіду застосування в адміністративній юстиції скорочених процедур судочинства.

Мета статті полягає у здійсненні характеристики окремих публічно-правових спорів, які розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження, з'ясування особливостей їх розгляду та проблем правового регулювання..

Виклад основного матеріалу. Практично всі публічно-правові спори можуть бути розглянуті за правилами спрощеного позовного провадження, як це передбачено у ст. 257 КАСУ.

Однак, окремі категорії публічно-правових спорів розглядаються за правилами спрощеного провадження без повідомлення учасників справи (у письмовому провадженні). Згідно зі ст. 263 КАСУ до цих категорій адміністративних справ належать справи щодо:

1) оскарження бездіяльності суб'єкта владних повноважень або розпорядника інформації щодо розгляду звернення або запиту на інформацію;

2) оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо обчислення, призначення, перерахунку, здійснення, надання, одержання пенсійних виплат, соціальних виплат непрацездатним громадянам, виплат за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, виплат та пільг дітям війни, інших соціальних виплат, доплат, соціальних послуг, допомоги, захисту, пільг;

3) припинення за зверненням суб'єкта владних повноважень юридичних осіб чи підприємницької діяльності фізичних осіб - підприємців у випадках, визначених законом, чи відміни державної реєстрації припинення юридичних осіб або підприємницької діяльності фізичних осіб - підприємців;

4) стягнення грошових сум, що ґрунтуються на рішеннях суб'єкта владних повноважень, щодо яких завершився встановлений цим Кодексом строк оскарження та сума яких не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб;

5) оскарження фізичними особами рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо в'їзду (виїзду) на тимчасово окуповану територію.

Окремі публічно-правові спори розглядаються за правилами спрощеного провадження, але вони є терміновими. Так, згідно зі ст. 268 КАСУ У справах, визначених статтями 273-277, 280-283, 285-289 КАСУ, щодо подання позовної заяви та про дату, час і місце розгляду справи суд негайно повідомляє відповідача та інших учасників справи шляхом направлення тексту повістки на офіційну електронну адресу, а за її відсутності - кур'єром або за відомими суду номером телефону, факсу, електронною поштою чи іншим технічним засобом зв'язку.

До цих категорій публічно-правових спорів відносяться такі ст. 273 КАСУ «Особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виборчих комісій, комісій з референдуму, членів цих комісій», ст. 274 КАСУ «Особливості провадження у справах щодо уточнення списку виборців», ст. 275 КАСУ «Особливості провадження у справах щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, інформаційних агентств, підприємств, установ, організацій, їхніх посадових та службових осіб, творчих працівників засобів масової інформації та інформаційних агентств, які порушують зако-

нодавство про вибори та референдум», ст. 276 КАСУ «Особливості провадження у справах щодо оскарження дій або бездіяльності кандидатів, їхніх довірених осіб, партії (блоку), місцевої організації партії, їхніх посадових осіб та уповноважених осіб, ініціативних груп референдуму, інших суб'єктів ініціювання референдуму, офіційних спостерігачів від суб'єктів виборчого процесу», ст. 277 КАСУ «Особливості провадження у справах, пов'язаних із виборами Президента України», ст. 280 КАСУ «Особливості провадження у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань», ст. 281 КАСУ «Особливості провадження у справах за адміністративними позовами про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань», ст. 282 КАСУ «Особливості провадження у справах щодо гарантованого забезпечення потреб оборони», ст. 283 КАСУ «Особливості провадження у справах за зверненням органів доходів і зборів», ст. 285 КАСУ «Особливості провадження у справах про дострокове припинення повноважень народного депутата України в разі невиконання ним вимог щодо несумісності», ст. 286 КАСУ «Особливості провадження у справах з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо притягнення до адміністративної відповідальності», ст. 287 КАСУ «Особливості провадження у справах з приводу рішень, дій або бездіяльності органу державної виконавчої служби, приватного виконавця», ст. 288 КАСУ «Особливості провадження у справах за адміністративними позовами з приводу примусового повернення чи примусового видворення іноземців або осіб без громадянства за межі території України», ст. 289 КАСУ «Особливості провадження у справах за адміністративними позовами з приводу затримання іноземців або осіб без громадянства».

Вищенаведені категорії адміністративних справ є терміновими. Варто звернути увагу на те, що поняття «термінова справа» законодавець не надає.

У тлумачних словниках під поняттям слова «терміновий» розуміють то, що потребує негайного виконання, доставлення або відправлення. З цього можна дійти висновку, що термінові адміністративні справи це справи, які потребують швидкого, негайного розв'язання і тому у законодавстві встановлено дуже стислі строки для їх вирішення. Ці строки значно відрізняються від загальних строків розгляду і вирішення адміністративних справ, які встановлені у КАСУ.

Однак, незважаючи на стислі строки розгляду та вирішення термінових справ це не означає, що вони можуть вирішуватися у спрощеному порядку, який визначений у ст.ст. 258-262 КАСУ і їх можна віднести до справ незначної складності, згідно зі ст. 258 КАСУ.

Вибірчі спори не можна віднести до нескладних; їх розв'язання, як правило, становить суспільний інтерес. Отже, вони потребують вирішення за правилами загального позовного провадження з урахуванням особливостей, визначених у статтях 268-279 Кодексу адміністративного судочинства України. При цьому розгляд виборчих спорів у порядку письмового провадження за підстави, визначеної у ч. 3 ст. 194 КАС, є повністю виправданим [1, с. 137].

Мета спрощеного провадження полягає у тому, щоб сторони могли швидко отримати вирішення справи по суті у справах, які є незначної складності, де зрозумілий предмет спору, предмет доказування є чітко зрозумілим і не потребує зібрання доказів, їх витребування тощо. В матеріалах справи є всі необхідні докази, зібрані всі необхідні матеріали тощо. При розгляді справи у спрощеному провадженні суд також має враховувати, ще не представляє така справа значного суспільного інтересу.

Однак, окремі категорії спрощених термінових справ, хоча й розглядаються у спрощеному порядку, але можуть мати значний суспільний інтерес, потребують зусиль щодо встановлення предмету та засобів доказування, зібрання доказів, їх дослідження. Все це має відбуватися у стислі строки, хоча й за загальною процедурою, строки якої також суттєво звужені. При цьому суд повинен у встановлені КАСУ строки повно та об'єктивно встановити істину по справі та прийняти законне і обґрунтоване судове рішення.

Для прикладу можна навести судову практику, яка має місце при розгляді виборчих спорів, де суд повинен прийняти законне і об'єктивне судове рішення, з врахуванням обмеженого часу для судового захисту.

Наступним видом публічно-правового спору, який віднесено до термінових і який розглядається у скорочені строки та у спрощеному провадженні є спори у справах за

адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, розгляд яких в порядку адміністративного судочинства врегульовано у ст. 280 КАСУ.

На нашу думку, з метою однакового та правильного застосування законодавства під час розгляду та вирішення справ розглядуваної категорії судам необхідно виходити з такого.

1) надавати належну оцінку доводам позивача щодо обставин для проведення мирного зібрання, які можуть створити реальну загрозу небезпеку заворушень чи злочинів, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей. Висновки суду мають ґрунтуватися на конкретних фактах чи доказах про наявність реальної загрози інтересам національної безпеки та здоров'ю населення.

2) саме собою несвоєчасне повідомлення органів публічної влади про проведення мирного зібрання не може слугувати підставою для задоволення позову про заборону його проведення.

3) при визначенні місця проведення мирного зібрання суд повинен вирішити питання лише до місця, яке визначено організаторами. Суд не повинен визначати інші місця для проведення мирного зібрання. Це стосується і дати проведення мирного зібрання.

4) при вирішенні справ дотримуватися принципу пропорційності – балансу прав та інтересів, у розуміння ст.ст. 8-11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що вимагає від суду дотримуватися певного балансу між забезпеченням безпеки національних інтересів і громадського порядку та забезпеченням дотримання прав громадян, гарантованих Конституцією України. Принцип пропорційності орієнтується на співвідношення цілі та засобів для її досягнення, то як ціль, так і засоби мають бути законними, тобто не повинна мати місце ситуація, коли використовувані засоби йдуть врозріз з положеннями конституції і законів [2].

5) при вирішенні публічно-правових спорів щодо реалізації громадянами права на мирні зібрання суди повинні враховувати практику Європейського суду з прав людини, положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Висновки. Втілення в адміністративне судочинство такої форми позовного провадження, як спрощене дає низку позитивних моментів, а саме: захист прав, свобод та інтересів особи здійснюється в короткі строки (окремі види публічно-правових спорів розглядаються протягом доби); зменшується навантаження на суди; відсутнє затягування процесу. Особливою категорією справ, які розглядаються у спрощеній позовній формі є термінові справи. Особливості термінових справ полягають у такому: термінові справи розглядаються за правилами загального позовного провадження, але у стислі строки; відповідач та інші учасники справи повідомляються судом негайно; заявами по суті справи є позовна заява та відзив на позовну заяву (відзив); строки, встановлені у справах, що є терміновими, визначених цією статтею, обчислюються календарними днями і годинами; строки подання позовних заяв і апеляційних скарг, встановлені у справах, визначених цією статтею, не може бути поновлено; копії судових рішень учасникам справи невідкладно надаються або направляються; судові рішення набирають законної сили з моменту їх проголошення.

Бібліографічні посилання

1. Верба, О. Губська, І. Кушнір, Б. Мохончук, Н. Писаренко, П. Романюк, Л. Трофімова. Вибори Президента України 2019: посібник для суддів / за ред. Ю. Барабаша. Київ: АК-Group, 2019. 212 с.

2. *Ezelin v. France*, заява № 11800/85, рішення від 26 квітня 1991 року, серія А № 202, п. 52.

Надійшла до редакції 22.04.2019

SUMMARY

Paliy Ye.A. Characterization of public-law disputes which are solved in simplified proceedings. The article deals with the characterization of public-law disputes, which are solved in the simplified administration of administrative proceedings. The article draws attention to the fact that the implementation of such a form of legal proceedings in the administrative procedure as it simplifies gives a number of positive points, namely: protection of the rights, freedoms and interests of the person is carried out in short terms (certain types of public-legal disputes are considered during the day); the burden on the courts decreases; there is no delay in the process. It is noted that a special category of cases

that are dealt with in a simplified claim form are urgent cases and their features are clarified.

Almost all public-legal disputes can be considered under the rules of simplified lawsuit, as stipulated in Art. 257 Code of Administrative Judicial Reconnaissance of Ukraine.

However, certain categories of public-law disputes are considered under the rules of simplified proceedings without notice to the participants of the case (in written procedure).

Implementation of such a form of legal proceedings in administrative proceedings simplifies a number of positive points, namely: protection of the rights, freedoms and interests of the person is carried out in the short term (certain types of public-legal disputes are considered during the day); the burden on the courts decreases; there is no delay in the process. A special category of cases that are dealt with in a simplified claim form are urgent cases. The peculiarities of urgent cases are as follows: urgent cases are dealt with according to the rules of the general lawsuit, but in short terms; the defendant and other participants of the case shall be notified immediately by the court; statements of fact are the statement of claim and the reference to the statement of claim (reference); the terms established for urgent cases, determined by this article, are calculated by calendar days and hours; the time limits for lodging appeals and appeals appearing in cases established by this article can not be renewed; Copies of court decisions to the participants of the case are immediately provided or sent; judicial decisions are coming into force from the moment of their proclamation.

Keywords: *administrative proceedings, proceedings, simplified proceedings, public legal disputes.*

УДК 342.95

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3902-7967>

Розгон О.Г. ©

викладач

(ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»)

DOI:10.31733/2078-3566-2019-1-88-94

ЕЛЕМЕНТИ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МАЛОЇ ПРИВАТИЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Висвітлено наукові підходи до визначення елементів механізму адміністративно-правового регулювання. Виявлено основні дві концепції структури механізму адміністративно-правового регулювання: без поділу його складових на групи та з виокремленням обов'язкових і додаткових елементів. З урахуванням особливостей малої приватизації визначено елементи механізму її адміністративно-правового регулювання. Так, до основних елементів механізму адміністративно-правового регулювання малої приватизації запропоновано віднести адміністративно-правові норми, юридичні факти, органи приватизації, суб'єкти посередники між ними та покупцями, які мають державно-владні повноваження суб'єктів адміністративно-правового регулювання та органи, що здійснюють контроль і нагляд за процесом проведення малої приватизації; адміністративно-правові відносини, що виникають, реалізуються і припиняються під час застосування норм адміністративного права; акти реалізації норм права; процедури та правові засоби реалізації адміністративно-правових норм; правові санкції щодо порушників норм права. Додатковими елементами механізму адміністративно-правового регулювання малої приватизації визначено: принципи адміністративно-правового регулювання; правова свідомість і правова культура; акти тлумачення норм права; акти застосування норм права; охоронні правозастосовні акти. Запропоновано напрями нормативного закріплення елементів механізму адміністративно-правового регулювання малої приватизації у Законі України «Про приватизацію державного і комунального майна».

Ключові слова: *мала приватизація, адміністративно-правові відносини, елементи, механізм адміністративно-правового регулювання, адміністративно-правові норми, акти реалізації норм права.*

Постановка проблеми. Процес приватизації в Україні проходив поетапно, застосувалися різні організаційно-правові механізми, проте позитивного економічного та соціального ефекту від приватизації не було досягнуто. Наслідком такої політики стало поширення корумпованості, бюрократії, брак достовірної інформації про реальний стан об'єктів приватизації та їх післяприватизаційного використання, домінуючий вплив олігархів, галузевих лобістів, відсутність позитивних економічних та соціальних наслідків. Це пов'язано, на наш погляд, із тим, що приватизація в Україні відбувається хаотично і

не має послідовної стратегії та довгострокової концепції. Негативним фактором такої ситуації, крім невиваженої, імпульсивної державної політики у сфері приватизації, є неформованість концепції ефективного механізму адміністративно-правового регулювання приватизації. Наукова спільнота, з урахуванням прийняття нового Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна», у найближчий час повинна сформулювати організаційно-правові засади регулювання суспільних відносин у цій сфері, запропонувати систему дієвих гарантій орієнтації приватизаційного процесу на потреби суспільства та засоби громадського контролю у цій сфері, а також активно лобіювати їх нормативно-правове закріплення та реалізацію. Через знижений олігархічний інтерес та відносну доступність більшої кількості підприємців об'єктів малої приватизації запропоновані заходи, на наш погляд, будуть більш ефективними, а результати від їх реалізації стануть швидше відчутними для окремих трудових колективів, відповідних територіальних громад, громадських організацій та суспільства в цілому саме у сфері малої приватизації. Ці обставини визначають актуальність теми дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вивчення та узагальнення наукових концепцій елементів механізму адміністративно-правового регулювання, розроблених такими науковцями як Алексєєв С.С., Бандурка О.О., Биков Р.Ю., Валькова Є.В., Веремеєнко І.І., Галуцько В.В., Голосніченко І.П., Гончарук С.Т., Детюк А.М., Коломоєць Т.О., Корсун С.І., Крижановський А.Ф., Личенко І.О., Олефір В.І., Остапенко О.І., Ракул О.В., Ромашков Р.А., Савенко Н.В., Скакун О.Ф., Стеценко С.Г., Хропанюк В.Н., Черноус А.Г., Шкуропацький О.І. та ін., дають змогу визначити структуру механізму адміністративно-правового регулювання малої приватизації в Україні, виявити його основні та додаткові елементи. На сучасному етапі розвитку юридичної науки вектор пошуку спрямований на з'ясування особливостей елементів механізму адміністративно-правового регулювання в різних сферах, проте на даний час ще не проведено дослідження відповідного механізму регулювання малої приватизації в Україні. Зазначене обумовлює актуальність теми дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу юридичної літератури та законодавства, різних точок зору вчених у галузі права визначити елементи механізму адміністративно-правового регулювання малої приватизації в Україні.

Виклад основного матеріалу. В результаті проведеного аналізу наукових досліджень поняття, ознак та змісту таких термінів як «механізм правового регулювання» та «адміністративно-правовий механізм регулювання», що використовуються у різних сферах, було констатовано відсутність однотайності наукових позицій, але водночас виявлено дві концепції цих понять: статичну та динамічну.

Такі вчені як С.С. Алексєєв, А.Ф. Крижановський, О.В. Малько, І.І. Веремеєнко, С.Г. Стеценко, Т.О. Коломоєць, В.В. Галуцько, В.І. Олефір, М.П. Пихтін, О.І. Остапенко, В.Н. Хропанюк, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, І.О. Личенко, А.Г. Черноус, Є.В. Валькова, А.М. Детюк є прихильниками статичної концепції механізму адміністративно-правового регулювання та визначають такі його ознаки: 1) його змістом є сукупність, система юридичних, правових, адміністративно-правових засобів; 2) об'єктом впливу є суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчої влади, відносини у сфері державного управління, відносини, що виникають у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності держави; відносини у сфері адміністративного права; 3) метою є забезпечення прав, свобод та публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства і держави [3, с. 30; 19, с. 239; 28; 8, с. 92–93; 27, с. 232; 2; 22, с. 45; 29, с. 341–342; 10, с. 20–21; 11; 17; 20; 30; 6; 13].

Такі прихильники динамічної концепції механізму адміністративно-правового регулювання як Бандурка О.О., Шкуропадський О.І., Корсун С.І., Ракул О.В., Князька Л. визначили такі ознаки механізму адміністративно-правового регулювання: 1) його змістом є систематичний, узгоджений процес впливу на суспільні відносини; спосіб організації й функціонування державних органів щодо висунування обґрунтованих цілей, створення та розвитку регулюючої системи; є система певних елементів, а саме адміністративно-правових засобів, що призначені у своїй взаємодії рухати процес правового регулювання у напрямі досягнення мети такого регулювання – забезпечення прав та свобод суб'єктів права; 2) елементи механізму правового регулювання здебільшого представляють собою процеси, тобто певну динаміку, що проявляється у здійсненні в межах правового засобу уповноваженими особами визначених дій, за допомогою яких правове регулювання здійснюється та досягає своєї мети, тобто другою

ознакою механізму адміністративно-правового регулювання є його динамічний характер, який обумовлений динамічним характером складових елементів його структури; 3) мета механізму адміністративно-правового регулювання визначає напрям дії механізму, визначає на що спрямоване правове регулювання, а саме на впорядкування відповідних правових відносин для ефективної, повної та всебічної реалізації людиною своїх прав та свобод у відповідній сфері; 4) ефективність та результативність такого механізму, досягнення яких неможливе без встановлення контролю за дією такого механізму та відповідальності за неефективність дії такого механізму [4, с. 26–27; 32, с. 111; 17, с. 117; 23; 2, с. 9]. Підтримуємо концепцію динамічного механізму адміністративно-правового регулювання малої приватизації.

Враховуючи наведені вище наукові позиції та особливості адміністративно-правових відносин у цій сфері вважаємо, що ознаками механізму адміністративно-правового регулювання малої приватизації є такі: 1) його змістом є систематичний, узгоджений процес впливу на суспільні відносини; спосіб організації й функціонування державних органів щодо висування обґрунтованих цілей, створення та розвитку регулюючої системи; система адміністративно-правових засобів, що у своїй взаємодії забезпечують процес правового регулювання малої приватизації в Україні; 2) має динамічний характер, що проявляється у процесі здійснення уповноваженими особами визначених дій у межах передбачених законодавством правових засобів; 3) мета – впорядкування адміністративно-правових відносин у сфері малої приватизації для забезпечення ефективності процесу приватизації, створення соціально орієнтованої ринкової економіки та підвищення соціально-економічної ефективності виробництва в Україні; 4) об'єктом впливу є адміністративно-правові відносини у сфері малої приватизації; 5) функціонує на засадах законності, відкритості та прозорості, державного регулювання, контролю та відповідальності. Таким чином, ми вважаємо, що механізм адміністративно-правового регулювання малої приватизації можна визначити як систематичний, узгоджений процес впливу на адміністративно-правові відносини у сфері малої приватизації органів публічної влади через систему адміністративно-правових засобів на засадах законності, відкритості, прозорості, контролю і відповідальності для забезпечення ефективності малої приватизації та створення соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні.

З урахуванням багатоманітності точок зору щодо ознак механізму адміністративно-правового регулювання, необхідно констатувати і різноманіття концепцій його елементів. Ці концепції, на наш погляд, можна згрупувати за критерієм виокремлення їх авторами основних та додаткових елементів механізму адміністративно-правового регулювання. Так, одна група науковців не поділяє елементи механізму адміністративно-правового регулювання на види, а інша за різними підставами об'єднує їх у дві підгрупи.

Розглянемо правові позиції науковців першої групи. Так, елементами механізму адміністративно-правового регулювання, на думку В.Н. Хропанюка, є норми права, правовідносини, норми тлумачення права, реалізація правових норм [29, с. 341–342]. Л.М. Шестопапов висловлює думку, що структурними елементами цього механізму є норми права, правові відносини, акти реалізації прав та обов'язків, акти застосування права, законність, правосвідомість та правова культура [31, с. 157–158]. С.Т. Гончарук визначає у структурі механізму адміністративно-правового регулювання адміністративно-правові норми, акти тлумачення та акти реалізації адміністративно-правових норм та адміністративно-правові відносини [11, с. 23]. І.П. Голосніченко до елементів, які входять до структури механізму адміністративно-правового регулювання, відносить норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення норм адміністративного права та акти реалізації адміністративно-правових норм [10, с. 20–21]. С.О. Мосьондз вважає, що механізм адміністративно-правового регулювання містить такі елементи: адміністративно-правові норми, акти тлумачення адміністративно-правових норм, акти реалізації адміністративно-правових норм; адміністративно-правові відносини [21, с. 34]. В.В. Галуцько, В.І. Олефір та М.П. Пихтін припускають, що до складових елементів механізму адміністративно-правового регулювання належать: 1) норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження – джерела права; 2) публічна адміністрація; 3) принципи діяльності публічної адміністрації; 4) індивідуальні акти публічної адміністрації; 5) адміністративно-правові відносини; 6) форми адміністративного права; 7) тлумачення норм адміністративного права; 8) методи адміністративного права; 9) процедури реалізації адміністративно-правових норм; 10) принцип законності [2, с. 87–90]. Остапенко О.І. до структури механізму адміністративно-правового регулю-

вання пропонує включити такі його елементи: 1) норми адміністративного права; 2) акти тлумачення норм адміністративного права; 3) акти застосування норм адміністративного права; 4) адміністративно-правові відносини, що виникають, реалізуються і припиняються під час застосування норм адміністративного права; 5) державно-владні повноваження суб'єктів адміністративно-правового регулювання [22]. З позиції Ківалова С.В. та Білої Л.Р., до структури механізму адміністративно-правового регулювання входять такі елементи: адміністративно-правові норми; адміністративно-правові відносини, до складу яких входять: об'єкт (матеріальні або нематеріальні блага, на які спрямовано правовідносини), суб'єкт (юридичні та фізичні особи, органи державної влади та місцевого самоврядування), зміст (сукупність прав та обов'язків сторін) [14, с. 14]. Коваль Л.В., у свою чергу, зазначає, що до складу механізму адміністративно-правового регулювання належать такі елементи, як норма права, юридичний факт та суб'єкти права [16, с. 18]. Крестовська Н.Н. і Матвеева Л.Г. пропонують до елементів механізму правового регулювання відносити норми права; юридичний факт; акти безпосередньої реалізації права; акти застосування права [18, с. 354]. Хропанюк В.Н. розглядає такі основні структурні елементи механізму правового регулювання: 1) норми права, які встановлюють загальні та юридичні обов'язкові правила поведінки тих учасників суспільних відносин, які перебувають у сфері правового регулювання; 2) правовідносини, що є найважливішим і необхідним елементом реального життя права; 3) акти реалізації юридичних прав та обов'язків – це фактична поведінка суб'єктів правовідносин щодо здійснення їхніх прав та обов'язків [29, с. 341]. Шемшученко Ю.С. та Бобровник С.В. вирізняють такі компоненти механізму правового регулювання: а) норми права; б) юридичні факти; в) власне правові відносини, тобто суспільні відносини, опосередковані нормами права; г) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; д) правові санкції щодо порушників норм права [7, с. 40]. На думку Шестоपालової Л.М., елементами механізму правового регулювання є такі: а) норми права – основа механізму правового регулювання, оскільки з них, їхнього змісту, починається вплив права на суспільні відносини; б) правовідносини – суспільні відносини, що відбуваються у визначених нормами права межах; в) акти реалізації прав і обов'язків – дії суб'єктів щодо здійснення приписів правових норм; г) акти застосування права; г) законність; д) правосвідомість; е) правова культура [31, с. 157]. Личенко І.О. визначає такі елементи чи складові механізму адміністративно-правового регулювання відносин у сфері захисту права власності: 1) адміністративно-правові норми; 2) акти реалізації адміністративно-правових норм у сфері захисту права власності; 3) адміністративно-правові відносини щодо захисту права власності [20].

Підсумовуючи наведене можна об'єднати елементи механізму адміністративно-правового регулювання у такі групи: 1) адміністративно-правові норми, норми права, норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження – джерела права; норми права, які встановлюють загальні та юридичні обов'язкові правила поведінки тих учасників суспільних відносин, які перебувають у сфері правового регулювання; норми права – основа механізму правового регулювання, оскільки з них, їхнього змісту починається вплив права на суспільні відносини; 2) юридичний факт; 3) публічна адміністрація, суб'єкти права; 4) державно-владні повноваження суб'єктів адміністративно-правового регулювання; 5) принципи діяльності публічної адміністрації; законність, принцип законності; 6) правові відносини, адміністративно-правові відносини; адміністративно-правові відносини, що виникають, реалізуються і припиняються під час застосування норм адміністративного права; 7) індивідуальні акти публічної адміністрації; 8) форми адміністративного права; 9) методи адміністративного права; 10) акти реалізації прав та обов'язків; акти реалізації адміністративно-правових норм; реалізація правових норм; акти безпосередньої реалізації права; акти реалізації юридичних прав та обов'язків як фактична поведінка суб'єктів правовідносин щодо здійснення їхніх прав та обов'язків; акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; акти реалізації прав і обов'язків – дії суб'єктів щодо здійснення приписів правових норм; 11) акти застосування права; акти застосування норм адміністративного права; акти застосування права; 12) акти тлумачення, норми тлумачення права, акти тлумачення норм адміністративного права, акти тлумачення адміністративно-правових норм; тлумачення норм адміністративного права; 13) процедури реалізації адміністративно-правових норм; 14) правосвідомість; 15) правова культура; 16) правові санкції щодо порушників норм права. З огляду на наведене

узагальнення, ми вважаємо, що є необхідність упорядкування елементів механізму адміністративно-правового регулювання.

Підтримуємо висновки Валькової Є.В., що в сучасній науковій літературі переважна більшість вчених виділяють три основні обов'язкові елементи механізму адміністративно-правового регулювання: адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини та акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків. Також Валькова Є.В. влучно зазначає, що деякі вчені виділяють факультативні елементи: норми тлумачення права, принципи права, акти застосування права, законність, правосвідомість, правову культуру [6]. Наступні приклади демонструють результати досліджень вчених, що підтримують динамічну концепцію механізму адміністративно-правового регулювання.

Так, З.С. Гладун виокремлює такі елементи механізму адміністративно-правового регулювання: норми права – загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені з метою регулювання суспільних відносин; акти реалізації норм права – процес фактичного втілення в життя приписів правових норм через поведінку суб'єктів адміністративного права; правові відносини – вольові суспільні відносини, що виникають на основі норм права. Також цей науковець, крім елементів, виокремлює функціональні складові частини механізму адміністративно-правового регулювання: юридичні факти; правова свідомість і правова культура; законність; акти тлумачення норм права; акти застосування норм права [9, с. 10]. С.Г. Стеценко до складових частин механізму адміністративно-правового регулювання відносить органічні та функціональні складові. За концепцією цього науковця органічними складовими частинами механізму адміністративно-правового регулювання можуть уважатися ті, що визначають суть самого явища, тобто без яких не може відбуватись сам механізм адміністративно-правового регулювання. До органічних складових частин механізму адміністративно-правового регулювання С.Г. Стеценко відносить норми права, юридичні факти, правові відносини; акти реалізації норм права. Натомість, функціональними складовими частинами механізму адміністративно-правового регулювання можуть вважатись ті, які значною мірою впливають на механізм адміністративно-правового регулювання, на його надійність, але сам по собі механізм може існувати без функціональних складових [27, с. 63–65]. О.В. Малько відносить до елементів механізму адміністративно-правового регулювання норми права, юридичний факт, або фактичний склад (особливо організаційно-виконавчий правозастосовний акт), правовідносини, акти реалізації прав та обов'язків, охоронний правозастосовний акт. В якості додаткових елементів механізму можуть бути акти офіційного тлумачення норм права, правосвідомість, режим законності та ін. [28, с. 470–473]. До структури механізму адміністративно-правового регулювання національної інформаційної інфраструктури Черноус А.Г. віднесла такі обов'язкові елементи: 1) норми адміністративного права; 2) адміністративно-правові відносини; 3) акти реалізації адміністративно-правових норм та відносин. При цьому до факультативних компонентів механізму адміністративно-правового регулювання доцільно відносити акти застосування права (індивідуально-правові акти), норми тлумачення права, принципи права, правосвідомість та правову культуру [30]. Ця група науковців більшою мірою однаково визначає основні елементи механізму адміністративно-правового регулювання (органічних складових) норми права, юридичні факти, правові відносини, акти реалізації норм права, охоронний правозастосовний акт, а до додаткових елементів відносить (функціональних складових частини механізму): юридичні факти; правову свідомість і правову культуру; принципи права, законність, режим законності; акти тлумачення норм права; акти застосування норм права.

Висновок. Проведене дослідження наукових позицій щодо елементів механізму адміністративно-правового регулювання дозволило визначити їх перелік, зміст та групи. Підсумовуючи зазначене та враховуючи запропоноване нами визначення механізму адміністративно-правового регулювання малої приватизації, вважаємо, що основними елементами цього механізму є адміністративно-правові норми, юридичні факти, органи приватизації, суб'єкти-посередники між ними та покупцями, які мають державно-владні повноваження, суб'єкти адміністративно-правового регулювання та органи, що здійснюють контроль і нагляд за процесом проведення малої приватизації; адміністративно-правові відносини, що виникають, реалізуються і припиняються під час застосування норм адміністративного права; акти реалізації норм права; процедури та правові засоби реалізації адміністративно-правових норм; правові санкції щодо порушників норм права, а додатковими елементами є принципи адміністративно-правового регулювання; право-

ва свідомість і правова культура; акти тлумачення норм права; акти застосування норм права; охоронні правозастосовні акти. Пропонується закріпити визначення механізму адміністративно-правового регулювання малої приватизації в Україні у п. 30 ст. 1 Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна» від 18 січня 2018 року, а також деталізувати його елементи у ст. 15-1 «Механізм адміністративно-правового регулювання малої приватизації в Україні». Аналіз елементів механізму адміністративно-правового регулювання буде проведено в наступних наукових роботах.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод людини та громадянина: навч. посіб. / Іерусалімова І.О., Іерусалімов І.О., Павлик П.М., Удовенко Ж.В. Київ: Знання, 2007. 223 с.
2. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку XXI століття): монографія / В.В. Галуцько, В.І. Олефір, М.П. Пихтін, О.О. Онищук, Ю.В. Гридасов, М.М. Новіков, У.О. Палієнко, І.А. Дьомін, О.Р. Єшук; за заг. ред. В.В. Галуцька. Херсон: ВАТ «Херсонська міська друкарня», 2010. С. 87–90.
3. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. Москва: Юрид. лит., 1966. 186 с.
4. Бандурка О.О. Адміністративно-правове регулювання міграційного процесу в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2002. 182 с.
5. Биков Р.Ю. Ефективність приватизації державного майна в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 3. 2009. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=35>
6. Валькова Є.В. Зміст та структура механізму адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності. *Форум права*. 2012. № 3. С. 84–88. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_16
7. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Юрид. думка, 2012. 1020 с.
8. Веремеєнко І. І. Механизм административно-правового регулирования в сфере охраны общественного порядка. Москва, 1981. 350 с.
9. Гладун З.С. Адміністративне право України: навч. посібник – довідник для підготовки до іспиту. Тернопіль: ТНЕУ, 2008. 172 с.
10. Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф., Золотарьова Н.І. Адміністративне право України: основні поняття: навч. посібник. Київ: ГАН, 2005. 232.
11. Гончарук С.Т. Адміністративне право України: навч. посібник [на допомогу слухачам, що здають державні та поточні іспити з адміністративного права]. Київ: 2000. 240 с.
12. Горшенев В. А. Способы и организационные формы правового регулирования. Москва: Юрид. лит., 1972. 256 с.
13. Детьок А.М. Поняття та структура механізму адміністративно-правового регулювання державного замовлення у сфері освіти. *Порівняльно-аналітичне право*. № 5. 2016. URL: http://www.pap.in.ua/5_2016/57.pdf
14. Ківалов С.В., Біла Л.Р. Адміністративне право України: навч.-метод. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Одеса: Юрид. лит., 2002. 312 с.
15. Князька Л. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 22 с.
16. Коваль Л.В. Адміністративне право: курс лекцій для студ. юрид. вузів та фак. 3-тє вид. Київ: Вентурі, 1998. 208 с.
17. Корсун С.І. Механізм адміністративно-правового регулювання запобігання фінансуванню тероризму. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2013. Вип. 6-2(1). С. 116–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_6-2%281%29_31.
18. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. 2-ге вид. Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.
19. Крижановський А.Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2009. 469 с.
20. Личенко І.О. Адміністративно-деліктні аспекти захисту права власності: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 216 с. URL: http://info-library.com/book/31_Administrativno_deliktni_aspekti_zahisty_prava_vlasnosti.html
21. Мосьондз С.О. Адміністративне право України у визначеннях та схемах: навч. посібник. Київ: Прецедент, 2006. 176 с.
22. Остапенко О.І., Остапенко Л.О. Адміністративно-правове забезпечення захисту права власності в Україні: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2007. 149 с.
23. Ракул О.В. Поняття та принципи механізму адміністративно-правового регулювання фіскальної політики держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. Вип. 5-2. Т. 3. 2014. URL: http://www.lj.kherson.ua/2014/pravo05-2/part_3/46.pdf
24. Ромашков Р.А. Теория государства и права: конспект лекций. СПб.: Сентябрь, 2004. 184 с.
25. Савенко Н.В. Приватизація як об'єкт адміністративно-правового регулювання. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 39. С. 314–321. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2007_39_48

26. Скаун О.Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
27. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посібник. Київ: Атіка, 2007. 624 с.
28. Теория государства и права: учебник / Н.И. Матузов, А.В. Малько. Москва: Юрист, 2004. С. 470–473.
29. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: учеб. пособ. для высш. учеб. завед. / под ред. В.Г. Стрекозова. Москва, 1995. 377 с.
30. Черноус А.Г. Поняття та структура механізму адміністративно-правового регулювання національної інформаційної інфраструктури України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 1(22). 2018. С. 167–171. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2018/40.pdf
31. Шестопалова Л.М. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Прецедент, 2006. 197 с.
32. Шкуропацький О.І. Поняття та складові механізму адміністративно-правового регулювання соціального захисту військовослужбовців офіцерського складу Збройних Сил України. *Правові засади діяльності правоохоронних органів: зб. наук. доп. та повідомл. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (20 груд. 2014 р.)*. Харків, 2014. С. 185–188. URL: <https://periodicals.karazin.ua/law/article/view/9700/9221>

Надійшла до редакції 17.02.2019

SUMMARY

Rozgon O.G. Elements of the mechanism of administrative and legal regulation of small privatization in Ukraine. The scientific approaches to the definition of elements of the mechanism of administrative-legal regulation are highlighted. The main two concepts of the structure of the mechanism of administrative-legal regulation are revealed: without division of its components into groups and with the selection of obligatory and additional elements. Taking into account the peculiarities of small privatization, the elements of the mechanism of its administrative-legal regulation are determined. Thus, the main elements of the mechanism of administrative and legal regulation of small privatization are proposed to include administrative and legal norms, legal facts, privatization bodies, intermediary entities between them and buyers who have state-owned powers of the subjects of administrative and legal regulation and bodies, which controls and supervises the process of small privatization; Administrative-legal relations that arise, are implemented and terminated when applying the norms of administrative law; acts of law enforcement; procedures and legal means of realization of administrative-legal norms; legal sanctions against violators of the law.

Additional elements of the mechanism of administrative and legal regulation of small privatization are defined: principles of administrative-legal regulation; legal consciousness and legal culture; acts of interpretation of the law; acts of law enforcement; protective law enforcement acts. Proposed directions of normative fixing of elements of the mechanism of administrative and legal regulation of small privatization in the Law of Ukraine "On Privatization of State and Communal Property".

The analysis of elements of the mechanism of administrative-legal regulation will be carried out in the following scientific works.

Keywords: *small privatization, administrative-legal relations, elements, mechanism of administrative-legal regulation, administrative-legal norms, acts of realization of the norms of law.*

УДК 342.56

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3376-1781>

Хайдарова І.О. ©

викладач

(ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-94-101

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСІБ, ЩО ЗАЙМАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСАДИ У ВИЩОМУ АНТИКОРУПЦІЙНОМУ СУДІ

Висвітлено наукові підходи до визначення правового статусу адміністративних посад Вищого антикорупційного суду. Проаналізовано норми Законів України «Про судоустрій та статус суддів» і «Про Вищий антикорупційний суд», що визначають правовий статус голови суду, керівника апарату суду та їх заступників. Доведено, що адміністративними посадами у Вищому антикорупційному суді є Голова Вищого антикорупційного суду, його заступник, керівник апарату Вищого антикорупційного суду, його заступник, керівник апарату Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду та його заступник. Доведено, що адміністративні посади у Вищому антикорупційному суді – це визначені законом та штатним розкладом структурні елементи Вищого антикорупційного суду як державного органу, яким відповідає юридично встановлений комплекс адміністративних прав та обов'язків (адміністративних повноважень) щодо організаційного керів-

© Хайдарова І.О., 2019

ництва у Вищому антикорупційному суді з метою забезпечення здійснення ефективного антикорупційного правосуддя. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», що конкретизуватимуть правовий статус голови суду, керівника апарату суду та їх заступників як осіб, що займають адміністративні посади.

Ключові слова: адміністративна посада, адміністративні повноваження, апарат суду, голова суду, адміністративно-правове регулювання, правовий статус.

Постановка проблеми. У проекті Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки» зазначено, що населення та представники підприємницької сфери однією з найбільш корумпованих сфер вважають правосуддя. Для вирішення цієї проблеми Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЄ) рекомендувала створити спеціалізований антикорупційний суд та реалізувати реформу державної служби [21]. Вищий антикорупційний суд (ВАС) тільки формується в Україні. Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» визначив загальні засади його функціонування, проте питання адміністрування та організації діяльності ВАС врегульовані фрагментарно. Як зазначає Р. Кирилюк, завдання організаційного забезпечення діяльності судів є загальнодержавним і його вирішення є складовою державної політики у сфері судоустрою [15, с. 42–48]. На наш погляд, саме на етапі формування ВАС питання правового врегулювання організаційного забезпечення його роботи набувають значної актуальності. Оскільки, як наголошує С.В. Глущенко, належне забезпечення діяльності кожного суду впливає на ефективність його функціонування як державного (судового) органу та якість здійснення ним правосуддя [6].

Особливо важливим є ефективне адміністрування та якісна організація діяльності ВАС в Україні, оскільки на нього покладено також обов'язок реалізації такого вектора безпеки держави як забезпечення чесного і неупередженого правосуддя та невідкладне проведення очищення влади на усіх рівнях за рахунок забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції [27], а також підвищення рівня ефективності роботи судових органів у боротьбі з організованою злочинністю та випадками корупції [26]. Водночас чинне законодавство відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки повинно передбачати внутрішні механізми підвищення відповідальності і протидії корупції в судовій системі, ефективну систему заходів щодо судді, який підозрюється в корупційних діях [26]. На наш погляд, високий рівень корупційних ризиків у сфері функціонування ВАС створює передумови для приділення науковою спільнотою уваги питанням визначення правового статусу осіб, що займають адміністративні посади у ВАС, а також регулювання діяльності працівників підрозділів, що забезпечують його роботу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми правового статусу осіб, що обіймають адміністративні посади у судах, досліджувались у наукових працях таких вчених: Ю.П. Битяк, С.В. Глущенко, О.Ю. Дудченко, Я.С. Золотарьова, Р.І. Кирилюк, А.М. Макаровець, Л.М. Москвич та інших. Разом з тим питання правового статусу осіб, що обіймають адміністративні посади у ВАС, науковцями не розглядалися.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу законодавства, юридичної літератури та різних точок зору вчених у галузі права визначити особливості правового статусу осіб, що займають адміністративні посади у ВАС, а також визначити перспективи удосконалення нормативно-правового регулювання їх діяльності.

Виклад основного матеріалу. Особливу роль при врегулюванні відносин суддів та у судах відіграють особи, що займають адміністративні посади, оскільки саме вони забезпечують ефективне та стабільне управління цими органами. І як наголошує І.В. Міхеєва, оптимальна система управління судом, здійснення якісного організаційно-правового та ресурсного забезпечення діяльності його суддів, раціональне використання кадрових, інформаційних, фінансово-господарських та інших ресурсів є найважливішими факторами, що впливають на ефективність здійснення правосуддя [17, с. 426].

Суд, зазначає О.Ю. Дудченко, як і будь-який орган державної влади, складається з певних «цеглинок», якими виступають посади державного органу [10, с. 22]. Посада, – наголошує Ю.П. Битяк, – це елемент державного органу, його складова частина, наділена групою повноважень, а вже реалізація цих повноважень є професійною діяльністю осіб [1, с. 271].

Чинне законодавство не містить поняття «адміністративна посада», крім лише як в Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Ч. 1 ст. 20 Закону України «Про су-

доустрій і статус суддів» визначає, що адміністративними посадами в суді є посади голови суду та заступника (заступників) голови суду, не деталізуючи їх правовий статус [28]. Водночас, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» містить деякі норми, що деталізують окремі особливості правового статусу осіб, що займають адміністративні посади в судах: п. 7 ст. 45, п. 2 ч. 1 ст. 105, п. 4 ч. 4 ст. 126, п. 4 ч. 5 ст. 128, ч. 6 ст. 131, ч. 4 ст. 133. Цими нормами, наприклад визначається, що суддя Верховного Суду, обраний до Великої Палати, не може бути обраний на будь-які адміністративні посади, окрім посади Секретаря Великої Палати Верховного Суду; що підготовку суддів, обраних на адміністративні посади в судах, здійснює Національна школа суддів України; що обрання суддів на адміністративні посади в судах є завданням суддівського самоврядування; що збори суддів мають повноваження заслуховувати звіти суддів, які обіймають адміністративні посади в цьому суді, та керівника апарату суду; що судді, які займають адміністративні посади в судах, не можуть бути обрані делегатами на з'їзд суддів України, а також не можуть бути обраними до Ради суддів України [28].

Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» замість терміна «адміністративні посади» використовує термін «адміністративні повноваження». Так, ч. 1 ст. 6 цього закону визначає, що голова ВАС здійснює адміністративні повноваження, передбачені Законом України «Про судоустрій і статус суддів» та цим Законом, а ч. 2 цієї статті – що Голова ВАС має одного заступника, який здійснює адміністративні повноваження, визначені Головою ВАС [22]. Наведені норми не розкривають зміст поняття «адміністративна посада» та «адміністративні повноваження», проте використовують ці терміни.

Не містять ці визначення інші вітчизняні нормативно-правові акти. Як зазначено у Концепції формування та розвитку вищого корпусу державної служби [29], це є однією із проблем, що обумовлює відсутність професійного вищого корпусу державної служби, та яка потребує вирішення. Чіткого розмежування політичних та адміністративних посад, повноважень і відповідальності осіб, які їх займають, на підставі відмінностей характеру повноважень і відповідальності осіб на таких посадах, порядку призначення на ці посади та звільнення з них, забезпечивши при цьому виконання вимог Конституції України, за якими органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, вимагає і Концепція розвитку законодавства про державну службу в Україні [24]. На необхідності відокремлення адміністративних посад від політичних та патронатних на підставі класифікації державних органів, наголошено і у Концепції адміністративної реформи в Україні [23].

Концепцією адміністративної реформи в Україні адміністративні і патронатні посади в державних органах було запропоновано віднести до державної служби. Працівники на цих посадах є державними службовцями і беруть участь у здійсненні завдань та функцій державної влади, займаються державною управлінською діяльністю (керують, організують, виконують) в органах трьох гілок влади. Ці працівники мають державно-владні повноваження, несуть відповідальність за посадою, отримують від держави винагороду за свою працю [23]. З урахуванням зазначеного можна зробити висновок, що адміністративна посада у суді характеризується наступними ознаками: це посада державного службовця; при її обійманні особа здійснює завдання та функції державної влади; основним змістом діяльності на цій посаді є державна управлінська діяльність, а саме керівництво, організація та виконання завдань суду; ці працівники мають державно-владні повноваження; вони несуть відповідальність за посадою; ці посадовці отримують від держави винагороду за свою працю.

У науковій літературі також немає чіткого визначення адміністративної посади та адміністративних повноважень. Згідно довідникової літератури термін «адміністративний» в означає властивий адміністраторові, організаторський [4, с. 12], «адміністратор» – керівник установи, організації, підприємства і т. ін. [4, с. 12]. Таким чином адміністративні повноваження пов'язані із комплексом прав та обов'язків притаманних тільки керівникові.

В контексті концепції публічної служби адміністративні посади розглядаються як службові посади. Так, наприклад, В.П. Тимошук, А.М. Школик, вважають, що адміністративні, службові чи чиновницькі посади в рамках концепції публічної служби є однопорядковими і виступають посадами публічної служби [31, с. 33]. Ю.В. Война вважає, що адміністративні посади займають керівники центральних органів виконавчої влади (крім міністрів), голови місцевих державних адміністрацій та начальники територіальних орга-

нів виконавчої влади, які мають статус державних службовців [5]. Ю.П. Битяк вважає, що адміністративні посади – це посади (професійна діяльність осіб) в органах виконавчої влади щодо практичного виконання їх функцій і завдань, які отримують заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету України, тобто державні службовці, що обіймають адміністративні посади, наділені державно-владними повноваженнями для здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій [1, с. 133].

На думку Я.С. Золотарьової, адміністративна посада у судовій системі України – це визначений законом та штатним розкладом структурний елемент суду (як державного органу), якому відповідає юридично встановлений комплекс прав та обов'язків (повноважень) щодо організаційного керівництва в суді з метою забезпечення здійснення ефективного правосуддя [13, с. 48]. Таким чином, цей науковець стверджує, що зміст організаційних відносин у суді відображають функції, які притаманні адміністративним посадам, а саме – певні організаційні дії, конкретні напрямки адміністративного впливу суб'єкта адміністрування на об'єкт адміністрування, в яких і за допомогою яких розкривається загальний зміст організаційної діяльності в суді [13, с. 48]. В.Д. Бринцев наголошує, що організаційне керівництво з боку голови суду має забезпечувати всебічне сприяння досягнення мети правосуддя та завдань, покладених на суд, з урахуванням суворого дотримання принципу незалежності суддів під час здійснення правосуддя [3, с. 63; 2].

На думку О.А. Клашнікової, всі повноваження, якими наділяється суддя у зв'язку із зайняттям адміністративної посади є адміністративними [14]. О.Ю. Дудченко зазначає, що Головну (керівну) роль щодо управління судом на сучасному етапі розвитку судової системи покладено на голову суду та його заступника [9]. І.В. Дем'яненко визначає дві основні групи повноважень голови суду : його повноваження як судді та спеціальні повноваження обумовлені його перебуванням на адміністративній посаді [7, с. 269]. Проте, Закон України «Про судоустрій та статус суддів», і тим більше Закон України «Про Вищий антикорупційний суд» не розмежовує та окремо не конкретизує суддівські та адміністративні повноваження голови суду. Проаналізувавши зміст Закону України «Про судоустрій та статус суддів» вважаємо, що ст. 20 визначає базові характеристики правового статусу адміністративних посад голови суду та його заступника, врегульовуючи питання їх обрання, звільнення, наслідків, обмежень тощо. Ці засади поширюються і на посади Голови ВАС та його заступника. Водночас стаття 34 «Голова вищого спеціалізованого суду» Закону України «Про судоустрій та статус суддів» наділяє Голову ВАС такими адміністративними повноваженнями як: представляти ВАС як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, а також із судовими органами інших держав та міжнародними організаціями; визначати адміністративні повноваження заступників голови вищого спеціалізованого суду; контролювати ефективність діяльності апарату суду, погоджувати призначення на посади керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду, вносити подання про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства; видавати на підставі акта про призначення судді на посаду, переведення судді, звільнення судді з посади, а також у зв'язку з припиненням повноважень судді відповідний наказ; повідомляти Вищу кваліфікаційну комісію суддів України та Державну судову адміністрацію України, а також через веб-портал судової влади про вакантні посади суддів у суді у триденний строк з дня їх утворення; забезпечувати виконання рішень зборів суддів вищого спеціалізованого суду; організовувати ведення та аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства; сприяти виконанню вимог щодо підтримання кваліфікації суддів вищого спеціалізованого суду та підвищення їхнього професійного рівня; видавати накази і розпорядження. Відповідно до ст. 35 «Заступник голови вищого спеціалізованого суду» Заступник голови вищого спеціалізованого суду здійснює адміністративні повноваження, визначені головою суду [28].

Голова апеляційної палати ВАС, який обирається з числа суддів цієї палати строком на три роки і очолює її, відповідно до ч. 7 ст. 31 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» здійснює такі адміністративні повноваження як: організовує роботу відповідної палати; контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати; інформує збори суддів ВАС про діяльність судової палати; сприяє виконанню вимог щодо підтримання кваліфікації суддів палати, підвищення їхнього професійного рівня; контролює ефективність діяльності самостійно-

го структурного підрозділу, що здійснює організаційне забезпечення роботи апеляційної палати, вносить пропозиції про призначення на посаду керівника цього підрозділу та погоджує його звільнення з посади, вносить подання про заохочення або накладення на нього дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства, погоджує проект положення про такий структурний підрозділ та зміни до цього положення; погоджує проект кошторису ВАС в частині фінансування діяльності апеляційної палати, а також погоджує використання бюджетних коштів, передбачених на утримання апеляційної палати; повідомляє Вищу кваліфікаційну комісію суддів України та Державну судову адміністрацію України, а також через веб-портал судової влади про вакантні посади суддів у суді у триденний строк з дня їх утворення. Закону України «Про судоустрій та статус суддів» не передбачено посади заступника Голови апеляційної палати ВАС, проте ч. 8 ст. 31 визначає можливість для розгляду справ в апеляційній інстанції виконувати обов'язки голови палати, у разі його відсутності, суддею палати, який має найбільший стаж роботи на посаді судді [28]. Спираючись на зазначені вище норми, вважаємо, що адміністративними посадами ВАС є посади представників суддівського корпусу: Голова ВАС та його заступник, Голова Апеляційної палати ВАС та старший суддя цієї палати, що по-суті є його тимчасовим заступником на час відсутності Голови Апеляційної палати ВАС.

Чинне законодавство чітко не поділяє повноваження адміністративних посад ВАС на суддівські та адміністративні, що створює певні проблеми при їх реалізації. Так, Дудченко О., зазначає, що на сьогодні існують дві протилежні позиції стосовно адміністративних повноважень. Деякі вчені-юристи вважають, що голова суду має керувати всіма напрямками діяльності суду, тож обмежувати його реальні управлінські повноваження не варто, оскільки це може призвести до проблем, пов'язаних з організацією судочинства, його якістю, дотриманням строків розгляду справ тощо. Інші дотримуються протилежної думки та вважають, що необхідно обмежити повноваження керівників судів представницькими функціями та контролем за організацією роботи суду. Це забезпечить неможливість зовнішнього впливу на суддю через втручання у здійснення судочинства [9]. Ми підтримуємо концепцію підвищення рівня антикорупційного судочинства за рахунок зменшення управлінських та організаційних функцій адміністративних посад ВАС. Ця позиція, на наш погляд, відповідає міжнародним засадам судової досконалості. Відповідно до цього документу в досконалому суді застосовується ефективний розподіл праці між суддями та працівниками апарату суду, в результаті чого коло адміністративних задач, що їх вирішує суддя, є щонайменшим [18]. У контексті зазначеного є слушною позиція О.А. Клашнікової, що розмежування процесуальних та адміністративно-управлінських завдань між суддями (головою суду та його заступником) і керівником апарату сприятиме забезпеченню незалежності суддів [14].

У статті 16 «Організаційне забезпечення роботи Вищого антикорупційного суду» Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» зазначено, що організаційне забезпечення роботи ВАС України здійснюється апаратом ВАС України відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [22; 28]. Проте і цей закон не врегульовує усіх питань функціонування апарату суду, незважаючи на його ключову роль у забезпеченні роботи суду. Як зазначає А.М. Макаровець, у процесі забезпечення фактичного здійснення правосуддя значимість діяльності апарату суду, безумовно, є очевидною, оскільки саме від своєчасної, оптимальної та якісної роботи працівників апарату суду залежить, у тому числі, й рівень ефективності праці суддів і судочинства в цілому. Проте, незважаючи на важливу роль апарату суду в повсякденній діяльності суддів і судів, адміністративно-правовий статус працівників апарату суду, його керівника та особливості їх діяльності й наразі законодавчо не врегульовані належним чином [16, с. 50].

Недостатньо у ст. 16 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд», на наш погляд, врегульовано статус апарату ВАС та його керівника. У цій статті лише зазначено, що Голова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду контролює ефективність діяльності самостійного структурного підрозділу, який здійснює організаційне забезпечення роботи Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду, вносить пропозиції про призначення на посаду керівника цього підрозділу та погоджує його звільнення з посади, вносить подання про заохочення або накладення на нього дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства, погоджує проект положення про такий структурний підрозділ та зміни до цього положення [22]. Водночас цей закон не визначає ключові права, обов'язки та гарантії діяльності керівника апарату ВАС. З урахуванням зазначеного можна зробити висновок, що адміністративні посади, або посади, якими

передбачено адміністративні повноваження у ВАС, займають лише судді. Однак, наголосують О.Ю. Дудченко та Я.С. Золотарьова, до судової адміністрації також можна віднести й інших державних службовців з юридично встановленим комплексом прав та обов'язків щодо організаційного керівництва судом [13, с. 48]. Дудченко О.Ю. вважає, що функції, які не є суддівськими за своєю природою і не обов'язково мають виконуватися суддями, в максимально можливій мірі мають передаватися іншим працівникам суду. Інші вчені підтримують цю позицію та вважають, що це дозволить голові суду замість того, щоб витратити більшість свого часу на вирішення адміністративних та управлінських питань, делегує основну частину відповідних адміністративних функцій керівнику апарату суду, який фактично стає партнером голови суду [20, с. 75], а останній, у свою чергу, отримує можливість повністю зосередитись на виконанні його безпосередніх функцій, яким він навчений і задля яких він призначений, а саме: безпосереднього здійснення правосуддя, реалізації функції контролю і надання належної методичної допомоги суддям суду за суворого дотримання принципу незалежності та ін. [12, с. 255].

Я.С. Золотарьова зазначає, що посаді керівника апарату суду притаманні усі ознаки адміністративної посади, проте, незважаючи на розширення повноважень керівника апарату суду, він на сьогодні ще не користується безумовним авторитетом серед працівників апарату суду і, тим більше, не є такою особою для суддів. Тому законодавче закріплення посади керівника апарату суду на рівні адміністративних посад не тільки конкретизує місце керівника апарату у структурі судового органу, а й надасть йому певного статусу та авторитету, що є вкрай необхідним при становленні нового і необхідного елемента адміністрування в суді [13, с. 50]. Ми підтримуємо пропозицію цього науковця щодо законодавчого закріплення правового статусу голови суду, його заступника, керівника апарату суду та його заступника як осіб, що обіймають адміністративні посади, у тому числі й у ВАС.

При визначенні правового статусу керівника апарату ВАС необхідно враховувати норми Закону України «Про судоустрій та статус суддів», що розрізнено визначають окремі його характеристики: п. 3 ч. 1 ст. 24, п. 3 ч. 1 ст. 29, п. 3 ч. 1 ст. 34, п. 4 ч. 2 ст. 39, п. 3, ч. 6 ст. 42; п. 4 ч. 2 ст. 65; п. 5 ч. 1 ст. 105; абз. 2 ч. 4 ст. 128; п. 1 та п. 4 ч. 5 ст. 128; ч. 5 ст. 147; ч. 1 ст. 150; п.п. 4, 5 ч. 1 ст. 152; п.п. 5, 6, 7 ч. 4 ст. 153; ст. 155 та інші. [28]. Правовий статус керівника апарату ВАС визначається виходячи із норм Типового положення про апарат суду, затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.01.2019 р. № 140/0/15-19 [25]. Наведені положення Закону України «Про судоустрій та статус суддів», що визначають правовий статус керівника апарату суду та Типового положення про апарат суду повинні стати основою Тимчасового положення про апарат ВАС, на основі якого буде прийнято Положення про апарат ВАС, який повинен бути розроблений керівником апарату ВАС та затверджений зборами суддів ВАС. До розробки та прийняття цього остаточного документу, у ВАС, як у новоствореному суді до перших зборів суддів буде діяти Тимчасове положення про апарат новоутвореного суду, що затверджується тимчасово виконуючим обов'язки керівника апарату цього суду [25].

На завершальному етапі утворення ВАС Наказом Державної судової адміністрації України від 19 лютого 2019 року № 56/к було призначено тимчасово виконуючого обов'язки керівника апарату ВАС [8; 30]. У ч. 5 ст. 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначені повноваження тимчасово виконуючого обов'язки керівника апарату суду, основне призначення якого забезпечення необхідних дій для належного початку роботи ВАС.

З аналізу тексту Закону України «Про вищий антикорупційний суд» можна зробити висновок, що правовий статус осіб, що обіймають адміністративні посади у ВАС, достатньо не врегульований, містить бланкетні норми, не відображає особливості діяльності цього суду, а тому потребує доопрацювання.

Висновок. З урахуванням зазначеного вважаємо, що адміністративними посадами у ВАС є Голова Вищого антикорупційного суду, його заступник, керівник апарату Вищого антикорупційного суду, його заступник, керівник апарату Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду та старший суддя цієї палати, що на час відсутності Голови Апеляційної палати ВАС виконує його обов'язки.

Адміністративні посади у ВАС, на наш погляд, – це визначені законом та штатним розкладом структурні елементи ВАС як державного органу, яким відповідає юридично встановлений комплекс адміністративних прав та обов'язків (адміністративних повноважень) щодо організаційного керівництва у ВАС з метою забезпечення здійснен-

ня ефективного антикорупційного правосуддя.

Для уточнення правового статусу осіб, що займають адміністративні посади (наділених адміністративними повноваженнями), на наш погляд, необхідно внести такі зміни до Закону України «Про Вищий антикорупційний суд»: 1) доповнити ст. 6 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» ч. 5 такого змісту: «5. Голова Вищого антикорупційного суду, його заступник, керівник апарату Вищого антикорупційного суду, його заступник, керівник апарату Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду обіймають адміністративні посади у суді.»; 2) доповнити ст. 16 ч. 4, 5, 6 такого змісту: «4. Апарат Вищого антикорупційного суду очолює керівник апарату, а за його відсутності – його заступник. 5. Правовий статус апарату Вищого антикорупційного суду регулюється окремим положенням, що затверджується головою Вищого антикорупційного суду. 6. Працівники підрозділів, які здійснюють організаційне забезпечення роботи Вищого антикорупційного суду, призначаються на посади за конкурсом, проходять планові та позапланові перевірки на добросовісність, мають додаткові гарантії забезпечення їх особистої безпеки та особистої безпеки членів їхніх сімей, збереження їхнього майна».

У зв'язку із прийняттям суддями ВАС присяги, призначенням тимчасово виконуючого обов'язки керівника апарату ВАС та погодженням Вищою радою правосуддя України Типового положення про апарат суду, вважаємо за необхідне в найкоротші терміни розробити та затвердити Тимчасове положення про апарат ВАС, Типову структуру апарату ВАС, положення про структурні підрозділи апарату ВАС, посадові інструкції працівників апарату ВАС, Правила внутрішнього службового розпорядку ВАС, Правил внутрішнього трудового розпорядку ВАС.

Потребу подальшого ґрунтовного дослідження практика реалізації адміністративних повноважень Голови ВАС, його заступника, Голови Апеляційної палати ВАС, керівника апарату ВАС та його заступника з метою виявлення недоліків правового регулювання судового адміністрування та визначення напрямів удосконалення антикорупційного законодавства.

Бібліографічні посилання

1. Битяк Ю.П. Державна служба в Україні: організаційно-правові засади: монографія. Харків: Право, 2005. 304 с
2. Бринцев В. Закон України "Про судоустрій і статус суддів" 2010 року № 2453-IV: перспективи усунення недоліків у роботі судів та нові проблеми. Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. № 4. С. 99-103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2010_4_20 - С. 102
3. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення в національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія / В.Д. Бринцев. – Харків: Право, 2010. – 464 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) /Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Война Ю.В. Політичні та адміністративні посади в органах виконавчої влади. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-1/doc/2/05.pdf>
6. Глушенко С.В. Проблемні питання організаційного забезпечення Вищого спеціалізованого суду // Адміністративне право і процес: науково-практичний журнал. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/1-7-2014/item/253-problemni-pytannya-orhanizatsiynoho-zabezpechennya-vyshchoho-spetsializovanoho-sudu-hlushchenko-s-v>
7. Дем'яненко І. В. Повноваження голови місцевого суду у світлі реформування законодавства про судоустрій та статус суддів. // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2012. № 1000. Вип. № 11. С. 269–273.
8. ДСА України призначила тимчасового виконувача обов'язків керівника апарату Вищого антикорупційного суду. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/dsa-ukraini-priznacila-timcasovogo-vikonuvaca-obovazkiv-kerivnika-aparatu-visogo-antikorpucijnogo-sudu>
9. Дудченко О. Щодо адміністративних повноважень голови суду. Публічне право. 2013. №2. С. 205-212 <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2013/pp110/Dudchenko.pdf>
10. Дудченко О.Ю. Правовий статус осіб, які займають адміністративні посади в суді: монографія. Харків: Право, 2015. 160 с.
11. Дудченко О.Ю. Правовий статус осіб, які займають адміністративні посади в судовій системі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2014. 20 с.
12. Дудченко О.Ю. Адміністративні посади у судовій системі України // Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2012. № 25. С. 251–258. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2012_25_31
13. Золотарьова Я.С. Адміністративні посади та їх правовий статус у судовій системі України // Юридична наука. 2015. № 10. С. 46–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_10_8
14. Калашник О.А. Щодо повноважень голів місцевих загальних судів. Порівняльно-аналітичне право. 2041. №2. URL: http://www.pap.in.ua/2_2014/94.pdf
15. Кирилук Р.І. Про сутність категорії «організаційне забезпечення» щодо діяльності судів // Публічне право. 2012. № 2. URL: <http://www.yourfuture.org.ua/ua/pb/2012/6/Kiriluk.pdf>

16. Макаровець А.М. Вдосконалення адміністративного законодавства, яке регламентує діяльність апарату суду в Україні // Верховенство права. № 1. 2018. С. 50–56. URL: http://sdvr.info/wp-content/uploads/2018/03/verhovenstvo-prava-1-2018_50-56.pdf
17. Михеева И. В. Особенности администрирования и управления в российских судах (сравнительно-правовой аспект) // Пробелы в законодательстве и пути их преодоления: Сб. науч. статей по итогам междунар. науч.-практ. конф. 14–15 сентября 2007 г. Нижний Новгород : изд-во Нижегород. акад. МВД России, 2008. С. 426–433.
18. Міжнародні засади судової досконалості URL: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/International_framework_Court_Excellence_UKR.pdf
19. Москвич Л.М. Проблеми підвищення ефективності судової системи: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2011. 485 с.
20. Пітер Г. Соломон мл. Судове адміністрування і якість правосуддя // Судова апеляція. 2009. № 3(16). С. 73–83.
21. Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки: Проект Закону України від 26.04.2018 № 8324. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH6F800A.html
22. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7 червня 2018 року № 2447-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 24. Ст. 212.
23. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 року N 810/98. Офіційний вісник України від 11.06.1999. 1999 р. № 21. стор. 32. стаття 943. код акта 7616/1999.
24. Про Концепцію розвитку законодавства про державну службу в Україні : Указ Президента України від 20 лютого 2006 року N 140/2006 Урядовий кур'єр від 03.03.2006 — № 43.
25. Про погодження Типового положення про апарат суду: Рішенням Вищої ради правосуддя від 17.01.2019 р. № 140/0/15-19.
26. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 // Офіційний вісник України. 2015. № 41. Ст. 1267.
27. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 // Офіційний вісник України. 2015. № 4. Ст. 67.
28. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
29. Про схвалення Концепції формування та розвитку вишого корпусу державної служби : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2010 р. N 2113-р. Офіційний вісник України від 29.11.2010 — 2010 р., № 89, стор. 25, стаття 3158, код акта 53531/2010
30. Про тимчасово виконуючого обов'язки керівника апарату Вищого антикорупційного суду: Наказ Державної судової адміністрації України від 19 лютого 2019 року № 56/к https://dsa.court.gov.ua/userfiles/media/media/N_56_k_19.pdf
31. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України/ За заг. ред. Тимощука В.П., Школика А.М. – К.:Конус Ю, 2007. – 735 с. – С. 33
32. Хайдарова І.О. Адміністративно-правове регулювання діяльності Вищого антикорупційного суду в Україні: поняття, зміст та межі // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів. № 4. 2018. С. 15–19.

Надійшла до редакції 19.03.2019

SUMMARY

Khaydarova I.O. Legal status of persons acquiring administrative posts in the Highest anti-corruption court. The scientific approaches to determining the legal status of administrative positions of the Higher Anti-corruption Court are highlighted. The norms of the Laws of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges" and "On the Highest Anticorruption Court", which determine the legal status of the chairman of the court, the head of the court apparatus and their deputies, are analyzed. The article shows that administrative positions at the HAC are Head of the Supreme Anticorruption Court, his deputy, head of the apparatus of the Supreme Anticorruption Court, his deputy, head of the apparatus of the Appeals Chamber of the Supreme Anticorruption Court and his deputy.

It is proved that administrative positions in the Supreme Anticorruption Court are the structural elements of the Higher Anti-Corruption Court as a state body, defined by law and staff regulations, which is a legally established set of administrative rights and responsibilities (administrative powers) regarding organizational leadership in the Supreme Anticorruption Court in order to ensure the implementation effective anti-corruption justice. The proposals on amending the Law of Ukraine "On the Highest Anti-corruption Court" are formulated, specifying the legal status of the head of the court, the head of the court apparatus and their deputies as persons holding administrative positions.

A further thorough investigation will be required of the practice of implementing the administrative powers of the Chairman of the Supreme Anticorruption Court, his/her deputy, the Chairman of the Appeal Chamber of the Supreme Court, the staff-head of the Supreme Anticorruption Court and his deputy in order to identify the shortcomings of the legal regulation of judicial administration and identify areas for improving anti-corruption legislation.

Keywords: *administrative position, administrative powers, court apparatus, court chairman, administrative and legal regulation, legal status.*

**ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИМИ, КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИМИ,
КРИМІНОЛОГІЧНИМИ, КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ
ТА КРИМІНАЛІСТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ**

УДК 343.98: 351.824 : 549.091

Шинкаренко І.Р. ©

кандидат юридичних наук, професор
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5524-2259>

Оболенцева-Красивська О.С. ©

науковий співробітник

(Харківський НДІ судових експертиз
ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-102-107

**ГЕМОЛОГІЧНА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА: ПОНЯТТЯ,
ПРОБЛЕМИ ПРОВЕДЕННЯ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ**

Розглянуто теоретико-прикладні проблеми визначення сутності та напрямків наукових досліджень в області здійснення судових гемологічних експертиз. Визначено проблеми встановлення природності каменів, встановлення механізму вчинення злочинів, пов'язаних з порушенням правил обігу коштовного каміння.

Визначено, що найбільш розповсюдженими злочинами, пов'язаними із заміною природного каміння на неприродне (синтетичне) та підроблені продукти, є реалізація штучного (синтетичного) дорогоцінного каміння, що має хімічний склад, фізичні властивості та структуру натурального; заміна природного каміння реконструйованим камінням (штучні продукти, які виготовляють шляхом сплавлення, спікання або спресовування з дрібних уламків або порошку природного каміння); запровадження в обіг під видом природного дорогоцінного каміння, облагородженого каміння: термічна обробка – бурштин, аквамарин, сапфір, рубін, цитрин, аметист, турмалін; радіаційна обробка – жовтий сапфір, топаз, турмалін, кунцит; лікування тріщини – смарагд, рубін; промаслювання – смарагд, жадеїт, лазурит; нанесення забарвлюючого покриття – сапфір; обезбарвлення і фарбування – агат, онікс, корал; лазерне свердління – діамант; використання штучних продуктів, які імітують зовнішній вигляд дорогоцінного, напівдорогоцінного, декоративного каміння, але не мають його хімічного складу, фізичних властивостей та його структури. Запропоновано напрями наукових досліджень щодо формування методик проведення гемологічних досліджень.

***Ключові слова:** гемологічна експертиза, видобуток, виробництво, використання, операції з коштовним камінням, імітація, реконструйоване каміння.*

Постановка проблеми. Видобуток, виробництво, використання та операції з діамантами, дорогоцінним, напівдорогоцінним, декоративним камінням та їх аналогами відрізняється підвищеною криміногенністю. Останнім часом має місце значне збільшення кількості кримінальних проваджень за фактами викрадення, збуту контрафактних виробів із дорогоцінного каміння, ювелірних виробів із вставками з дорогоцінного каміння та пошкодження виробів із декоративного каміння (меморіальні об'єкти), контрабанди та конфіскації дорогоцінного каміння органічного походження (наприклад, бурштину) тощо [1]. Як правило, під час кримінальних та інших видів проваджень необхідно встановити природність вилучених каменів, встановити механізм вчинення злочинів, пов'язаних з порушенням правил обігу коштовного каміння.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В останні роки науковці активізували розробку проблем використання судових експертиз у сфері протидії злочинності, пов'язаної з видобутком, виробництвом, використанням та

© Шинкаренко І.Р., 2019

© Оболенцева-Красивська О.С., 2019

операціями з коштовним та декоративним камінням.

Загальними проблемами судової експертизи та експертної діяльності у різні часи займалися провідні українські науковці та вчені близького зарубіжжя: Т.В. Авер'янова, І.А. Алієв, Л.Ю. Ароцкер, В.Д. Арсенєв, В.Д. Басай, А.І. Вінберг, В.Г. Гончаренко, Г.І. Грамович, Г.Л. Грановський, Ф.М. Джавадов, А.В. Дулов, С.В. Євдокіменко, О.О. Ейсман, О.М. Зінін, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, М.В. Костицький, В.К. Лисиченко, Н.П. Майліс, О.М. Моїсєєв, Г.М. Надгорний, І.А. Петрова, І.В. Пиріг, О.Р. Россинська, М.Я. Сегай, Е.Б. Сімакова-Єфремян, Г.М. Соколовський, І.Я. Фрідман, О.Р. Шляхов, М.Г. Щербаковський та інші. Однак у працях означених вчених не розглядалися проблеми гемологічних досліджень. Експертна практика в останні роки запровадила у межах товарознавчої експертизи дослідження коштовного каміння. Поява значної кількості правопорушень у сфері незаконного обігу коштовного каміння обумовила появу досліджень з проблем здійснення судової гемологічної експертизи.

В Україні в різні часи здійснювалася розробка проблем використання гемологічної експертизи під час адміністративного, господарського, кримінального, цивільного провадження:

- проблемами класифікації коштовного каміння у середині ХХ століття займалися Р. Вебстер, Є.Я. Кієвленко, В.І. Соболевський, Судзуки, Сінканкас, А.І. Цюрупа та ін.;

- з моменту здобуття незалежності проблеми класифікації коштовного каміння розглядалися у роботах О.Л. Гелети, О.В. Горобчишина, А.М. Кічняєва., В.М. Сурова, В.А. Нестеровського, С.А. Вижви;

- питанням кримінальної відповідальності у сфері обігу дорогоцінного каміння були присвячені роботи П.П. Андрушка, В.К. Гіжевського, Н.О. Гуторової, О.О. Дудорова, В.І. Касинюка, В.М. Киричка, Л.С. Кучанської, О.І. Перепилиці, А.М. Ришелюка, О.С. Сотули, В.М. Стратонова, М.П. Стрельбицького;

- питанням протидії незаконному обігу коштовного каміння присвячені роботи: Р. Г. Абсолямов, К.В. Казанцева та ін.;

- проблемам експертизи коштовностей присвячені роботи Т.М. Артюхи, О.Л. Гелети, П.В. Захарченка та ін.

В той же час проблемам гемологічної експертизи, як класу судових експертиз, присвячені лише поодинокі статті. Означене стало причиною недостатнього теоретичного визначення змісту судової гемологічної експертизи, її завдань та питань, що вирішуються під час проведення, фактичною відсутністю методики судових гемологічних досліджень.

Мета статті – визначення теоретико-прикладних проблем використання у протидії злочинності гемологічної експертизи, уточнення завдань та питань, що вирішуються під час її проведення.

Виклад основного матеріалу. Нелегальний ринок обігу коштовного каміння щорічно досягає 5 млрд. доларів, а нелегальний ринок махінацій з виробами із коштовного каміння – близько 25 млрд. гривень. Одним із видів посягання на фінансові інтереси держави є незаконні видобуток, виробництво та обіг каміння органогенного утворення, дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння [2].

Найбільш розповсюдженим видом злочинів у цій сфері на сьогодні є незаконний видобуток бурштину. В той же час незважаючи, що з 2016 по 2018 роки було зареєстровано понад 65 кримінальних проваджень, лише 14 дійшли до суду, а засудили всього 18 осіб [3]. Такий стан ефективності проваджень свідчить про недоліки у методичному забезпеченні розслідування означених злочинів та невикористання усього арсеналу слідчих (розшукових) заходів, спеціальних знань під час проведення окремих видів судових експертиз.

Крім того, сьогодні на ринку ювелірних виробів найбільшу частку займають злочини, пов'язані із заміною природного каміння на неприродні (синтетичні) та подрібнені продукти, а саме:

- реалізація штучного (синтетичного) дорогоцінного каміння, що має хімічний склад, фізичні властивості та структуру натурального [4];

- заміна природного каміння реконструйованим камінням (штучні продукти, які виготовляють шляхом сплавлення, спікання або спресовування з дрібних уламків або порошку природного каміння);

- запровадження в обіг облагородженого каміння: термічна обробка – янтар, аквамарин, сапфір, рубін, цитрин, аметист, турмалін; радіаційна обробка – жовтий сап-

фір, топаз, турмалін, кунцит; лікування тріщини – смарагд, рубін; промаслювання – смарагд, жадіт, лазурит; нанесення забарвлюючого покриття – сапфір; обезбарвлення і фарбування – агат, онікс, корал; лазерне свердління – діамант [5];

- використання штучних продуктів, які імітують зовнішній вигляд дорогоцінного, напівдорогоцінного, декоративного каміння, але не мають його хімічного складу, фізичних властивостей та його структури [6].

Значний вплив на криміногенну ситуацію у сфері обігу коштовного каміння мають злочини, пов'язані з контрабандою дорогоцінного каміння. Так, митною службою України було перекрито канал постачання дорогоцінного каміння. За попередньою експертною оцінкою вилучено: діамантів – 2 057 штук вагою 43,8 карат; топази, рубіни, опали, сапфіри та інше каміння в кількості – 37 штук масою 135,72 карат.

Правові основи і принципи забезпечення фінансових інтересів держави у цій сфері регулюються Законом України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними». Особи та суб'єкти господарювання, винні в порушенні порядку видобутку, виробництва, використання і реалізації діамантів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх аналогів, несуть цивільно-правову, адміністративну і кримінальну відповідальність відповідно до чинного законодавства України [7–12].

За указаними фактами органи досудового розслідування та суд до недавнього часу призначали судово-товарознавчу експертизу, на вирішення якої ставляться питання щодо визначення якісних характеристик наданого на дослідження каміння, його походження (родовища, країни), способу оброблення, вартості каміння, товарних характеристик, відповідності якості виробу з каміння вимогам стандартів і технічним умовам, віднесення до груп коштовних, напівкоштовних і обробних, визначення складу і технології виробництва їх синтетичних аналогів та імітацій, встановлення наявності слідів коштовних каменів на об'єктах-носіях, придатності використання каменів у ювелірних виробках, а також джерела походження (родовища) каменів тощо [13–25].

Увесь комплекс завдань стосовно виявлення імітації та підробки дорогоцінного каміння не вирішувався у межах товарознавчої експертизи. Означене стало підґрунтям запровадження «Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» нового класу судових експертиз – гемологічна експертиза. У свою чергу, запровадження гемологічної експертизи започатковує появу новітніх видів експертних спеціальностей: дослідження дорогоцінного каміння; дослідження діамантів; дослідження дорогоцінного каміння органогенного походження; дослідження напівдорогоцінного каміння; дослідження декоративного каміння [26].

У «Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» вказано, що основними завданнями судової експертизи дорогоцінного каміння є визначення: класифікаційних характеристик каміння; якісних характеристик каміння; походження каміння; країни походження для бурштину; родовища декоративного каміння; відповідність маркування каміння його дійсним товарним характеристикам; відповідність маркування та пакування виробів з каміння нормативно-технічній документації; відповідність якості виробів з каміння стандартам, технічним умовам [27].

Відповідно до означених завдань у рекомендаціях визначено питання, що підлягають вирішенню під час гемологічної судової експертизи. В той же час питання базуються на дещо застарілій системі класифікації каміння залежно від їх оцінювання. Деякі вчені вважають, що потрібно відійти від акценту на диференціюванні каменів за ціннісною вартістю та концентруватися просто на їх істотному значенні серед кам'яних матеріалів. Ми підтримуємо думку, що доречним цьому поняттю буде термін «коштовне каміння», як це наведено у вимогах Всесвітньої конфедерації з дорогоцінного каміння, виробів зі срібла, алмазів та перлів (СІВЖО), яка викладена в «Синій книзі» («Blue Book») [28, с. 17, 18].

Аналіз питань, що підлягають вирішенню під час проведення гемологічної експертизи, наведених у «Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень», свідчить про їх притаманність товарознавчій експертизі.

Враховуючи визначені нами види правопорушень у сфері обігу коштовного каміння, слід погодитися з класифікацією штучних продуктів у сфері обігу каменів (термін

«штучний» стосується продуктів, повністю або частково зроблених людиною):

1. Синтетичні камені – кристалізовані або перекристалізовані продукти, повністю або частково вироблені людиною різними методами. Фізичні та хімічні властивості і/або кристалічна структура синтетичних каменів повністю відповідає їх природним аналогам.

2. Складені камені – кристалічні або аморфні тверді тіла, складені двома або більше частинами, які з'єднані не природним чином, а шляхом штучного склеювання або іншими методами. Складові частини можуть бути як ювелірними каменями або іншими мінералами, так і синтетичними каменями або хімічними продуктами.

3. Камені-імітації – є підробками природних чи синтетичних каменів або продуктів, частково або повністю зроблених людиною. Ці камені імітують ефекти, колір і зовнішній вигляд природних ювелірних або синтетичних каменів, але не відповідають їм за хімічними та/або фізичними властивостями та/або кристалічною структурою.

4. Реконструйовані камені – штучні продукти, отримані шляхом з'єднання, плавлення або пресування природних матеріалів в одне ціле.

5. Імітації органічних речовин – вироблені людиною продукти, які не мають фізичних або хімічних властивостей природних аналогів, але імітують їх зовнішній вигляд, колір і ефекти [28, с. 15–19].

Висновки. Вважаємо за доцільне з метою коригування уявлення про теоретичний зміст судової гемологічної експертизи визнати основними напрямками наукових досліджень такі:

- визначення теоретико-прикладних проблем дослідження каміння на предмет визначення його цінності (коштовним), декоративним, природним, синтетичним, імітацією, підробним;
- розробка теоретико-прикладних засад методики визначення способу отримання синтетичного каміння: методом перекристалізації чи вироблення повністю або частково людиною;
- дослідження проблем наукового обґрунтування та розробка методики визначення чи є каміння цінним (коштовним), декоративним, природним, синтетичним, імітацією, підробним;
- наукове обґрунтування методики визначення каміння складеним камінням;
- дослідження теоретико-прикладних проблем розробки методики та алгоритмів визначення камінням-імітацією, підробками природних чи синтетичних каменів;
- розробка організаційно-технологічних засад визначення каміння реконструйованими з виокремленням методів, якими воно отримано;
- дослідження проблем визначення який вид органічних речовин імітують надані зразки каміння.

Крім означеного, формуванню сучасної організаційно-тактичної моделі гемологічної судової експертизи є формування методики проведення на базі системно-комплексних теоретико-прикладних досліджень судової гемологічної експертизи як теоретико-прикладної категорії.

Бібліографічні посилання

1. Абсолямов Р. Г. Противодействие незаконному обороту драгоценных металлов, природных драгоценных камней и жемчуга: уголовно-правовой и криминологический аспект: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2007. 25 с.
2. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання цінних металів і цінного каміння та контроль за операціями з ними: Закон України від 18.11.1997 № 637/97-ВР. URL: <http://rada.gov.ua>.
3. «Бурштинові справи» на Волині. URL: <https://hromadske.volyn.ua/devyat-vyrokiv-za-dva-roky-yak-pravoohorontsi-rozsliduyut-urshtynovi-spravy-na-volyni/>
4. Експерти Харківського НДІСЕ встановлюють справжність цінного каміння. URL: <https://www.facebook.com/InstitutBokarius/posts/>.
5. Гемологічна (мінералогічна) експертиза культурних цінностей. *Инконсалтинг*. URL: <https://inconsulting.com.ua/uk/gemologchna-ekspertiza.html>.
6. Проблемні камені. Як розпізнати фальшивку. *Камни*. URL: <http://kamnu.com.ua/index.php/faktkamni/1214-pidrobreni-kamni-yak-rozpoznati-falshivku.html>.
7. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 01.06.2000 № 1775-III-ВР. URL: <http://rada.gov.ua/>.
8. Інструкція про порядок одержання, використання, обліку та зберігання цінних металів і цінного каміння: наказ Міністерства фінансів України від 06.04.1998 № 84. URL: <http://rada.gov.ua>.

9. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі ювелірними та іншими виробами з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1999 № 460. URL: <http://rada.gov.ua>.

10. Про затвердження Переліку товарів із зазначенням їх кодів згідно з УКТЗЕД, на які Міністерством фінансів України видаються документи, необхідні для здійснення митного контролю та митного оформлення товарів: наказ Міністерства фінансів України від 26.03.2007 № 402. URL: <http://rada.gov.ua>.

11. Про Митний тариф України: Закон України від 05.04.2001 № 2371-111. URL: <http://rada.gov.ua>.

12. Про затвердження Порядку вивезення за межі України державних нагород з дорогоцінних металів та/або дорогоцінного каміння: постанова Кабінету Міністрів України від 21.06.2001 № 677]. URL: <http://rada.gov.ua>.

13. Андерсон Б. Определение драгоценных камней / пер. с англ. Булгак Л., Герфанов М., Федькин М. Москва: Мир камня, 1996. 456 с., ил.

14. Буканов В. Цветные камни. Геммологический словарь. СПб.: Медный Всадник, 2001. 208 с.

15. Киевленко Е.Я. и др. Геология месторождений драгоценных камней. Москва: Недра, 1982. 280 с.

16. Смит Г. Драгоценные камни / пер. с англ. Арсанов А.С., Борисов Б.А. Москва: Мир, 1980. 286 с., ил.

17. Шуман В. Драгоценные и полудрагоценные камни / пер. с нем. Здорик Т.Б., Фельдман Л.Г. Москва: БММАО, 2008. 312 с.

18. Смарагди, рубіни, сапфіри сині та олександрити: ТУУ 36.2-21587162.002:2009. Чинні від 2010-05-17. Київ: ДГЦУ. 31с.

19. Балицкий В.С., Лисицина Е.Е. Синтетические аналоги и имитации природных драгоценных камней. Москва: Недра, 1981. 158с.

20. Баранов П.М. Геммология. Днепропетровск: Металл, 2002. 208 с.

21. Солодова Ю.П., Андреев Э.Д., Гранадчиков Б.Г. Определитель ювелирных и поделочных камней. Москва: Недра, 1985. 223 с.

22. Як оцінювати коштовності з дорогоцінних каменів і металів / за ред. В.І. Павлишина. Київ: ТОВ «Алма», 2002. 272 с.

23. Пагель-Тайсен В. Все об оценке алмазов: практич. пособ. Изд. 9-е, перераб. и доп. / пер. с англ. Донецк–Днепропетровск: ФРТ-ПРЕСС, 2008. 324 с. ил.; Діаманти.

24. ТУУ 36.2-21587162.001:2002. Чинні від 2002-05-27. Київ: ДГЦУ. 28 арк.

25. Товарознавство та експертна оцінка декоративного каміння: навч. посібник / за заг. ред. Захарченко П.В. Київ: КНУБА, ДГЦУ, Центр учбової літ., 2017. 300 с.

26. Додаток 6 до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: наказ № 249/26694 МЮ України від 04.03.2015, зі змінами від 10 січня 2019 року № 82/5.

27. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень: наказ МЮ України № 53/5 від 08.10.98. У редакції наказу МЮ України № 83/5, від 10.01.2019.

28. Гелета О.Л., Горобчишин О.В., Кічняєв А.М., Сурова В.М., Нестеровський В.А., Вишва С.А. Основні підходи до запровадження класифікації коштовного і декоративного каміння, гармонізованої відповідно до світового досвіду. *Коштовне та декоративне каміння*. № 4. 2017. С. 15–19.

Надійшла до редакції 18.03.2019

SUMMARY

Shynkarenko I.R., Obolentseva-Krasyvska O.S. Forensic hemological examinations: concept, problems of conducting and directions of development. The article is devoted to the definition of theoretical and applied problems of the determination of the essence and directions of scientific research of the problems of the implementation of forensic hemological examinations. The problems of establishing the naturalness of stones, establishing a mechanism for committing crimes connected with violation of the rules of treatment of valuable fireplaces have been identified.

The purpose of the article is to determine the theoretical and applied problems of use in counteracting the crime of hemological examination, clarification of tasks and issues that are being addressed during its conduct.

It is determined that the most common crimes are related to the replacement of natural stones with non-natural (synthetic) and counterfeit products: realization under the guise of natural gems, artificial (synthetic) precious stones having chemical composition, physical properties and natural structure; replacement of natural stones with reconstructed stones (artificial products made by fusing, sintering or pressing from small fragments or powder of natural stones); introduction into circulation under the guise of natural precious stones, enriched stones: thermal treatment – amber, aquamarine, sapphire, ruby, citrine, amethyst, tourmaline; radiation treatment – yellow sapphire, topaz, tourmaline, kenisit; treatment of cracks – emerald, ruby; ointment – emerald, jadeite, lapis lazuli; drawing of a coloring covering – sap-

phire; coloring and painting – agate, onyx, coral; laser drilling – diamond]; the use of artificial products that mimic the appearance of precious, semi-precious, decorative stones, but do not have its chemical composition, physical properties and its structure. Directions of scientific researches on methods of carrying out of gemological researches are envisaged

Keywords: *hemological examination, extraction, production, use, operations with precious stones, imitation, reconstructed stones.*

УДК 343.98

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0515-9761>

Bidnyak H.S. ©

PhD

*(the Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs)*

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-107-109

OBTAINING SAMPLES OF PAPILLARY PATTERNS: REALITIES AND PROSPECTS

Бідняк Г.С. Отримання зразків папілярних візерунків: реалії та перспективи розвитку. Досліджено питання щодо нормативно-правового регулювання дактилоскопіювання живих осіб, проаналізовано думки провідних науковців з цього приводу. Зроблено спробу надати пропозиції щодо законодавчого забезпечення дактилоскопіювання живих осіб з метою забезпечення їх прав та свобод.

Розкрито питання щодо сталих та сучасних способів виявлення та вилучення слідів пальців рук (долоней), а також техніка дактилоскопіювання як живих осіб, так і трупів. Зазначено необхідність дактилоскопіювання осіб не тільки для проведення експертизи, а і задля перевірки осіб за обліками. Проаналізовано сучасний стан нормативно-правового регулювання дактилоскопіювання живих осіб.

Зазначено, що під час наповнення баз даних поліція забезпечує збирання, накопичення мультимедійної інформації та біометричних даних (дактилокартки, зразки ДНК). Відомчі нормативні акти МВС України, норми яких містять пояснення щодо сутності, принципів, завдань дактилоскопічної реєстрації, регламентують діяльність суб'єктів дактилоскопічної реєстрації та визначають об'єкти реєстрації містять значно ширший перелік осіб, що підлягають дактилоскопічній реєстрації, ніж вказані категорії осіб, передбачені Законом України «Про Національну поліцію».

Акцентовано увагу на тому, що законодавчого акту, в якому були б зазначені правова основа дактилоскопічної реєстрації, перелік осіб, які підлягали б обов'язковому та добровільному дактилоскопіюванню із забезпеченням їх прав та свобод, умови та підстави дактилоскопіювання, межі застосування дактилоскопічної інформації, права доступу до неї, умови зберігання та редагування дактилокарт тощо на сьогодні не існує.

Для вирішення зазначеної проблеми запропоновано прийняти окремий закон про дактилоскопіювання живих осіб та трупів, тим самим уникнути виявлених розбіжностей.

Ключові слова: *дактилоскопіювання, дактилокарта, працівники Національної поліції, підстави дактилоскопіювання.*

Formulation of the problem. The conclusions of forensic examinations, verification of a person in a variety of records are of great importance for establishing the circumstances of committing a crime, proving the fault of a person or its absence. Accordingly, each of the parties of the criminal proceedings tries to use the results of expert research in their favor, paying attention not only to the expert's conclusion, but also to compliance with the procedural order for the detection and receipt of objects for examination, in particular, those samples whose affiliation to identifiable object is undoubted.

Accurate and clear regulation of every procedural action allows to use the law properly understand and comply with it. On the contrary, the blurriness, uncertainty of the provisions of

the law creates the possibility of its interpretation of all participants in criminal proceedings for its consideration, taking into account their own interests. This very problem arises during the fingerprinting of living persons.

Analysis of the latest publications that initiated the solution to this problem.

Significant contribution to the study of this problem have made: T.V. Averyanova, L.U. Arotsker, V.P. Bakhin, R.S. Belkin, V.D. Bernaz, A.I. Vinberg, A.F. Volobuyev, V.G. Goncharenko, G.I. Gramovich, A.V. Ishchenko, N.I. Klymenko, V.O. Konovalova, U.G. Korukhov, V.S. Kuzmichov, V.K. Lisychnenko, V.G. Lukashevich, E.D. Lukianchikov, O.R. Rosinskaya, M.V. Saltevsy, M.Y. Segay, I.Y. Friedman, V.U. Shepitko, O.R. Shlyakhov, M.G. Shcherbakovsky and others. At the same time, more detailed coverage on the legal basis for fingerprinting of individuals is needed. This is due to changes in procedural legislation and current requirements of practice in the investigation of crimes.

The purpose of this work is to study the problem of obtaining papillary patterns and filling the fingerprint database with qualitative samples.

Basic content. The scientific literature quite fully discloses the question of the sustainable and modern ways of detecting and removing fingerprints (palms), as well as the technique of fingerprinting of both living persons and corpses. Thus, E.A. Razumov emphasizes the traditional procedure for obtaining samples of fingerprints using glass, rubber roller and printing ink, which is used in practical units both earlier and at present [7, p. 26]. Other scientists consider this technique obsolete for various reasons. In order to respect the dignity of the person during fingerprinting, the need to use modern science achievements is indicated. Technologies of "colorless fingerprinting" or scanning, which have been practiced in most foreign countries, allow to receive high-quality prints without the use of paint. If these prints are selected from suspects and accused, they are added to the array of automated databases without further processing and are checked with traces removed from places of undiscovered crimes [2, p.112].

In our opinion, the state of logistics should be taken into account, which is not perfect today. As for this reason, the use of modern devices is not always possible, it is worth paying more attention to the quality of the fingerprint card made (clarity, completeness of the image received, etc.), which can be obtained with sustainable methods. But more problematic is the question of the legality of the selection of such samples, observance of the provisions on the rights and freedoms of citizens specified in the Constitution of Ukraine and other normative legal acts.

As emphasizes O.V. Melnik, reliable protection of human rights - he ultimate test of all state legal institutions, that make up the system of law enforcement and human rights organizations. Including during fingerprinting. The author stresses the danger of collecting and storing data about the private life of people, about their religious and political choices, health, the circle of communication [4, s.201].

As practice shows, the employees of the bodies of pre-trial investigation have questions regarding the grounds for their fingerprinting, including compulsory; the lawfulness of the actions of the subject, who will perform it, and so on.

Article 245 of the Criminal Procedure Code regulates the procedure for obtaining samples for appointment and conducting an examination. In case of necessity of obtaining specimens for examination, they are selected by a party of criminal proceedings, which applied for examination or at the request of which examination was appointed by investigating judge. In the event when the examination is assigned by a court, the selection of samples for its conduct is carried out by a court or on its behalf with the involvement of a specialist.

But fingerprinting of a person is necessary not only for the examination. Almost for every offense there is a need to check the person by records.

Thus art. 26 "On National Police" provides for the formation of information resources by the police. Namely, the police fill in and maintain up to date the records (banks) of the data included in the unified information system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in relation to persons detained on suspicion of committing offenses (administrative detention, detention according to instructions of law enforcement agencies, detention of individuals by authorities pre-trial investigation, administrative arrest, house arrest).

When filling the databases (banks), the police provide collection, accumulation of multimedia information (photo, video, audio) and biometric data (fingerprints, DNA samples).

However, the departmental regulations of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the norms of which contain an explanation of the essence, principles, tasks of fingerprint registration, regulate the activities of subjects of fingerprint registration and determine the

objects of registration contain a much wider list of persons subject to fingerprint registration than the specified categories of persons, stipulated by the Law of Ukraine "On National Police".

In accordance with the Order "On Approval of the Instruction on the Procedure for the Functioning of the Fingerprint Accounting of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine" dated September 11, 2001, No. 785, officers of the Ministry of Internal Affairs carry out fingerprinting of persons who:

- detained on suspicion of committing a crime;
- taken into custody;
- accused of committing a crime;
- subjected to administrative arrest [6].

The Order "On approval of the Instruction on the procedure for the formation, maintenance and use of operational and fingerprint records in the internal affairs bodies and organs (institutions) of the criminal correctional system of Ukraine" of 23.08.2002, No. 823/188, provides a list of objects of operational and fingerprint accounting. These are individuals who are accused of committing crimes or convicts on the territory of Ukraine, are wanted, detained on suspicion of vagrancy, as well as citizens of Ukraine who committed crimes outside their borders and whose information was received by official channels in accordance with international agreements on the exchange of information, which entered into force in due course.

Legislative act, which would specify the legal basis for fingerprint registration, a list of persons who would be subject to mandatory and voluntary fingerprinting with the assurance of their rights and freedoms, the conditions and grounds for fingerprinting, the limits of the use of fingerprint information, access rights to it, the conditions of storage and editing fingerprint card, etc. today unfortunately does not exist.

As a **conclusion**, one can note the following, for the effective search of persons following the traces of papillary patterns, the following components are necessary: high-quality manufacturing of fingerprint imprints using modern equipment and regular filling of a single fingerprint base. For this we propose to adopt a separate law on fingerprinting of living persons and corpses.

References

1. Про національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
2. Криміналістика: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К.О. Чаплинський, О.В. Лускатов, І.В. Пиріг, В.М. Плетенець, Ю.А. Чаплинська. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2014. 380 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». Харків: Одиссей, 2012. 360 с.
4. Мельник О.В. Дактилоскопіювання населення сьогодні: варто чи ні? URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/krise_2013_58%282%29_40.pdf... – С.200-205.
5. Про затвердження Інструкції про порядок формування, ведення та використання оперативно-довідкового і дактилоскопічного обліків в органах внутрішніх справ і органах (установах) кримінально-виправної системи України: наказ МВС України від 23.08.2002 № 823/188. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0738-02>
6. Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України: наказ МВС України від 11.09.2001 № 785. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1066-01>
7. Разумов Э.А. Практическое руководство по криминалистике: учеб.-практ. пособ. / под ред. И.П. Красюка. Москва: ООО «Элит Принт», 2011. 465 с. :илл.

Received to editorial board 04.04.2019

SUMMARY

The issues of legal regulations of living persons fingerprinting were investigated, opinions of leading scientists on this matter were analyzed. An attempt has been made to provide suggestions for legislative provision of fingerprinting of living persons in order to secure their rights and freedoms.

Keywords: *fingerprinting, fingerprint card, national police officers, grounds for fingerprinting*

УДК 343.985

Єфімов М.М. ©

кандидат юридичних наук
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3964-798X>

Старова Т.А.
студентка юридичного факультету

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-110-113

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОПИТУ ПІДОЗРЮВАНИХ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВопорушень у сфері торгівлі людьми

Висвітлено деякі аспекти розслідування злочинів у сфері торгівлі людьми. Акцентовано увагу на організаційно-тактичних особливостях проведення допиту підозрюваного при розслідуванні зазначених кримінально караних діянь.

Ключові слова: торгівля людьми, тактичне забезпечення, слідчі (розшукові) дії, допит, тактичний прийом, організація.

Постановка проблеми. Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми досить важливе місце відводиться допиту осіб, які фігурують у кримінальному провадженні, зокрема, такій категорії як підозрювані. Це пояснюється тим, що більшість зазначених кримінально караних діянь характеризується невеликою кількістю матеріальної доказової інформації, виявленою на початковому етапі розслідування. Адже, як правило, під час огляду місця події вона майже не вилучається, а обшуки в більшості випадків проводяться після пред'явлення особі підозри. Тому на перший план виходить збір показань – ідеальних доказів, що залишаються в пам'яті людини. Для забезпечення їх отримання і допитується значна кількість учасників процесу. Ця процесуальна дія є найбільш розповсюдженою та інформативною у кримінальному судочинстві. В той же час допит підозрюваних є найбільш складним у плані підготовки та організаційно-тактичного забезпечення його проведення. Адже в цих випадках слідчий володіє значно меншим обсягом інформації, ніж підозрюваний. Крім того, якраз при допиті зазначеної категорії осіб найбільш часто виникають конфліктні ситуації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання організації та проведення допиту під час розслідування злочинів розглядали такі науковці: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.С. Кузьмічов, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, П.Д. Нестеренко, В.Т. Нор, М.І. Порубов, М.В. Салтєвський, С.М. Стахівський, В. М. Тертишник, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, П.В. Цимбал, В.Ю. Шепітько та інші. Та в їх роботах не розглядалися особливості проведення допиту при розслідуванні злочинів у сфері торгівлі людьми.

Метою даної статті є дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення допиту підозрюваного при розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу. Допит є однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій, за допомогою якої збирається інформація під час розслідування. Для того щоб окреслити окремі особливості проведення допиту підозрюваних, слід визначити, що ми розуміємо під цим поняттям. Так, В.А. Журавель зазначає, що це процесуальна дія, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі» [3, с. 252].

Ми підтримуємо позицію, що допитом є слідча (розшукова) дія, у процесі якої слідчий отримує від особи, яка володіє відомостями, що мають значення у кримінальній

© Єфімов М.М., 2019

© Старова Т.А., 2019

справі (підозрюваного), словесну інформацію про обставини події злочину та інші факти, які мають значення для встановлення об'єктивної істини і забезпечення правильного застосування закону [4].

Допит передбачено ст. 224 КПК України. Відповідно до ст. 42 КПК України, підозрюваному визнається особа, якій повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень. Підозрюваний допитується негайно після затримання, а при неможливості негайного допиту – не пізніше 24-х годин після затримання [5].

Допит, як і будь-яка слідча (розшукова) дія, складається з трьох етапів: підготовчого, безпосереднього допиту та заключного. Підготовчий етап проведення допиту підозрюваного при розслідуванні злочинів у сфері торгівлі людьми заснований на загальних правилах проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Найбільш повно, на нашу думку, висвітлює організаційно-тактичні заходи при проведенні допиту К.О. Чаплинський:

- повне, всебічне і ретельне вивчення матеріалів кримінальної справи;
- визначення предмета допиту та сформованої слідчої ситуації;
- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- визначення послідовності проведення допитів;
- вивчення особи допитуваного;
- збирання оперативної інформації про допитувану особу (склад злочинної групи)

та вчинених нею злочинів;

- визначення часу проведення допиту;
- визначення способу виклику на допит;
- визначення місця проведення допиту;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення технічних засобів фіксації допиту та їх підготовка;
- визначення учасників проведення допиту;
- забезпечення сприятливих умов проведення допиту;
- використання оперативно-розшукової інформації;
- планування допиту [9, с. 106–117].

Показання підозрюваного є важливою доказовою базою у кримінальному провадженні. Спочатку, для стимулювання допитуваного стосовно дачі правдивих показань, слідчому необхідно встановити з ним психологічний контакт. Не менш важливим є роз'яснення слідчому про значення щирого визнання своєї вини підозрюваним на час винесення вироку, інші обставини, що пом'якшують вину, передбачені ст. 66 КК України. Також слідчий повинен продемонструвати підозрюваному наявні докази проти нього та окреслити його перспективи під час розгляду справи у суді. Найбільш ефективним таким прийомом буде для осіб, які вперше притягуються до кримінальної відповідальності, оскільки раніше судимі мають утверджену стійку антигромадську спрямованість.

Під час допиту підозрюваного на момент розслідування кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми є можливими 3 типи ситуацій:

- підозрюваний дає правдиві показання (так звана безконфліктна ситуація);
- в показаннях містяться суперечності;
- він відмовляється від дачі показань або дає завідомо неправдиві показання (так звана гостра конфліктна ситуація).

Залежно від ситуації, яка виникла, слідчий повинен скоригувати тактику проведення допиту. Так, у першому випадку слідчий повинен максимально деталізувати всі показання, що дає підозрюваний, аби підкріпити їх іншими доказами. Найбільш відверті показання будуть одразу після затримання, оскільки через нервову напругу та нестачу часу підозрюваний ще не встиг придумати собі систему захисту [1, с. 127]. В цей момент вони докладно викладають усі обставини: співучасники; суми, отримані внаслідок торгівлі людьми; мотиви вчинення злочину. На більш пізніх етапах розслідування підозрювані починають повністю заперечувати свою вину, аби уникнути кримінальної відповідальності.

Так, у невстановлений час, орієнтовно у травні 2018 року, знаходячись у приміщенні бару «Ельф» м. Суми, гр. А. познайомилась із раніше незнайомою мешканкою міста Суми гр. Б. та під час розмови з нею дізналася, що остання перебуває у скрутному матеріальному становищі, викликаному збігом тяжких особистих та сімейних обставин, зокрема, є матір'ю-одиначкою, виховує малолітню дитину та ніде не працює.

Маючи знайомих у Туреччині, які організують надання іншими особами сексуальних послуг за плату, тобто забезпечують зайняття проституцією, гр. А., розуміючи скрутне матеріальне становище гр. Б., вирішила схилити її поїхати до Туреччини, де надавати сексуальні послуги. 10.05.2018 приблизно о 12 годині, знаходячись у квартирі, правопорушниця почала переконувати гр. Б. поїхати до м. Кумбургаз Турецької Республіки, де надавати іншим особами послуги сексуального характеру за грошову винагороду. При цьому, з метою створення у гр. Б. уяви про безпечність та вигідність такої діяльності, знаючи, що вона потребує поліпшення матеріального становища, гр. А. наполегливо переконувала її, що особи, які забезпечуватимуть зайняття нею проституцією, будуть добре ставитись до неї, не забиратимуть усі отримані від такої діяльності кошти, а ті кошти, які вона отримає, будуть вигідним для неї прибутком та забезпечать подальше належне проживання в Україні та виховання своєї малолітньої дитини. В ході допиту гр. А. одразу почала давати правдиві показання [8].

У другій ситуації підозрювані замовчують обтяжуючі обставини вчинення торгівлі людьми, які посилюють кримінальну відповідальність та тягнуть за собою більш суворий вид покарання. До таких можуть належати: вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, організованою групою; щодо малолітнього, неповнолітнього, кількох осіб; повторно; службовою особою з використанням службового становища; особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності. Чим більше підозрюваний буде повідомляти неправдиві відомості, тим легше його буде викрити, оскільки не можна продумати вигадані факти до дрібниць та зберегти їх у пам'яті [1, с. 127]. Серед тактичних прийомів у даному випадку основне місце займає психологічний контакт. Його необхідно встановити з підозрюваним для успішного проведення допиту. О.А. Воробйова встановлення психологічного контакту під час допиту розглядає як створення відповідної атмосфери та встановлення сприятливих відносин між слідчим і допитуваним, що стає чинником професійно-психологічного впливу на допитуваного і сприяє вирішенню завдань даної слідчої дії [2, с. 112]. Треба пам'ятати, що кожен підозрюваний є особистістю, у зв'язку з чим необхідним є вибір індивідуального шляху до встановлення з ним психологічного контакту. У зв'язку з цим важливим є вміння слідчого сформувати між учасниками допиту обстановку довіри або викликати прихильність у допитуваної особи.

Зазвичай мотиви дачі суперечливих показань бувають такими:

- недовіра до правоохоронних органів та органів правосуддя;
- страх перед винесенням більш суворого покарання;
- домовленість з іншими співучасниками про заздалегідь обраний певний спосіб захисту;
- небажання викрити інших співучасників.

Так, наприклад, у період з вересня по грудень 2016 року у гр. А. виник умисел на протиправне збагачення за рахунок вчинення кримінального правопорушення, а саме: торгівлі людьми, зокрема торгівлі малолітньою дитиною. Реалізуючи свій умисел на вчинення торгівлі людьми, а саме: малолітньою дитиною, 27.12.2016 гр. А. в соціальній мережі «Вконтакте» у завуальованій формі розмістила оголошення про намір продати свою ще не народжену дитину [7].

Нарешті, третя ситуація, яка є найбільш складною. Вона обумовлена антигромадською позицією та вчиненням злочину повторно. Неправдиві показання, які дає підозрюваний, а саме: називає осіб, які можуть підтвердити його алібі; називає своє місцезнаходження на час вчинення злочину; викриває інших співучасників злочину, зазвичай стають відправним пунктом для слідчого, який або спростовує, або підтверджує дану інформацію [1, с. 127]. Дана ситуація може виникнути у таких випадках:

- недовіра до слідчого, який проводить допит;
- надія отримати більш м'яке покарання або взагалі уникнути його;
- впевненість у своїй безвинності.

Так, на початку червня 2016 року, гр. В., перебуваючи на дев'ятому місяці вагітності, не маючи наміру піклуватись про свою дитину, з метою незаконного збагачення, вирішила підшукати особу для здійснення незаконної угоди купівлі-продажу, об'єктом якої мала стати її новонароджена дитина. Реалізуючи свій злочинний умисел, гр. В. 13 червня 2016 року, близько 13 год. 10 хв., зустрілась із гр. М., якій повідомила про готовність здійснити незаконну безповоротну передачу своєї дитини, яка народиться, за грошову винагороду у розмірі 40 000 грн. На першому допиті гр. В. не визнавала своєї вини

та давала завідомо неправдиві показання [6].

Висновок. Отже, необхідність отримання показань підозрюваного під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері торгівлі людьми є специфічною, оскільки це особа, яка зацікавлена у певних результатах справи і показання використовує як можливість реалізувати своє право на захист. Допит підозрюваних, винних у торгівлі людьми, має свої особливості, оскільки у більшості випадків ці злочини вчиняються групою осіб. Тому спершу слід допитувати осіб з менш сильними волевовими якостями або тих, які виконували другорядну роль під час вчинення злочину. Такі особи зазвичай більш схильні до дачі правдивих показань.

Бібліографічні посилання

1. Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. Москва: Юрид. лит., 1970. 208 с.
2. Воробьева Е. А. Профессионально-психологические особенности контактности следователей в условиях допроса: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03. Москва, 2003. 266 с.
3. Криміналістика: підручник для студ. юрид. ВНЗ / кол. авт. Глібоко В.М., Дудніков А.Л., Журавель В.А. та ін.; за ред. В.Ю. Шепітька. Київ: Ін Юре, 2001. С. 252.
4. Кримінальний кодекс України. Особлива частина. URL: <http://pidruchniki.com/1384102859149/pravo/dopit>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
6. Справа № 361/4665/16-к, Архів апеляційного суду Кивської області, 2018 р.
7. Справа № 464/5381/17, Архів Сихівського районного суду м. Львова, 2018 р.
8. Справа № 592/7803/18, Архів Ковпаківського районного суду м. Суми, 2018 р.
9. Чаплинский К. О. Тактика проведения окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 308 с.

Надійшла до редакції 15.02.2019

SUMMARY

Yefimov M.M., Starova T.A. Organizational and tactical peculiarities of interrogation of the suspect in the process of investigation of criminal offenses in the field of human trafficking. The scientific article deals with consideration of some aspects of the investigation of crimes in the field of human trafficking. The attention is paid to organizational and tactical features of interrogation of the suspect in the process of detection and investigation of criminal offenses. When investigating any criminal offense always held a number of investigative (detective) of action. One of the main among them are questioning different categories of persons. This is due to various factors. First, the most common verbal investigative (detective) of action. Secondly, during its conduct psychological contact that is desirable to establish with its members, will provide an opportunity to communicate with them in the future. Third, the procedural action specified in the initial stage of the investigation provides some information for the nomination versions, search for criminals and others.

The purpose of this article is to study the organizational and tactical peculiarities of conducting interrogation of a suspect in the investigation of criminal offenses in the area of trafficking in human beings. That is, the interrogation is very important to any criminal proceedings. Is no exception and investigation of crimes related to the establishment or maintenance of brothels and procuring. The need to obtain testimony from a suspect during the investigation of criminal offenses in the field of human trafficking is specific because it is a person who is interested in certain results of the case and uses the testimony as an opportunity to exercise his right to protection. The questioning of suspects, guilty of trafficking in human beings, has its own peculiarities, since in most cases these crimes are committed by a group of individuals. Therefore, it is first necessary to interrogate persons with less strong volitional qualities or those who played a minor role in the commission of a crime. Such individuals are usually more likely to give true testimony.

Keywords: *trafficking in human beings, tactical support, investigative (search) actions, interrogation, tactical reception, organization.*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМИ ПРЕЗУМПЦІЇ ПРАВОТИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ, ЯКІ ВИКОНУЮТЬ ПРОФЕСІЙНІ ОBOB'ЯЗКИ

Здійснено кримінально-правовий вимір проблеми презумпції правоти працівників правоохоронних органів, які виконують професійні обов'язки в Україні. Доведено, що сама презумпція правоти працівників правоохоронних органів є нічим іншим як правовою фікцією – це наперед помилкове рішення законодавця, проте воно сприяє захисту прав і свобод людини і громадянина, яким у тому числі є представник влади. Запропоновано Закон України «Про Національну поліцію» доповнити ст. 8¹ «Презумпція правомірності дій та рішень поліцейського», що є фактичною правовою презумпцією, а не фікцією, як презумпція правоти.

Ключові слова: повага, гідність, права і свободи, професійні обов'язки, працівник правоохоронного органу, правова фікція, правова презумпція, презумпція правоти, презумпція правомірності дій та рішень поліцейського.

Постановка проблеми. Розділ II Конституції України дуже красномовно називається «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Ст. 28 цього розділу гласить про те, що кожен має право на повагу його гідності, ніхто не може бути підданий такому поводженню, що її принижує. Таке положення Основного Закону фактично містить у собі обов'язок кожної людини, яка перебуває на території України, поважати гідність людей, які її оточують. Це є загальне правило для будь-якого громадянина чи особи без громадянства.

Разом з тим ст. 19 Конституції України проголошує, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Очевидним є той факт, що працівники правоохоронних органів є представниками влади, а тому на них поширюється цей конституційний принцип зобов'язуючої поведінки – під час виконання професійних обов'язків та у побуті діяти лише так, як прямо дозволяє закон. Для пересічних громадян ситуація є діаметрально протилежною – дозволяється будь-яка поведінка, яка прямо не заборонена законом. Ось тут і виникає проблема, яку поки що неможливо розв'язати ні на доктринальному, ні на правотворчому, ні на правозастовчому рівнях – проблема довіри до влади в цілому, що трансформується у неповагу до тих її представників, з якими члени суспільства стикаються найчастіше – працівники правоохоронних органів, якщо ще точніше – поліцейські. Якщо громадянин принижує в першу чергу людську гідність працівника правоохоронного органу під час виконання професійних обов'язків, то останній зобов'язаний діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, тобто він позбавлений права діяти у відповідь так, як прямо не заборонено законом. Звичайно, у розвинених країнах це називається презумпцією представника влади (хоча у них про це навіть ніхто не розмовляє, це є константа, яка ніким не оспорується). Здійснення кримінально-правового виміру проблеми презумпції правоти працівників правоохоронних органів, які виконують професійні обов'язки в Україні, і є метою цієї статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід визнати, що проблема презумпції правоти правоохоронців, які виконують професійні обов'язки в Україні, є предметом лише фрагментарних наукових чи публіцистичних публікацій окремих українських вчених. Серед них, зокрема, праці О.М. Бандурки, А.О. Бунтовської, О.А. Галеміна, В. О. Глушкова, Т.І. Гранчак, В.К. Грищука,

С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, О.А. Журко, С.О. Ковальчук, О.С. Котухи, В.В. Кузнецова, В.М. Куца, О.М. Литвинова, В.А. Мисливого, І.І. Онищука, О.П. Солоніної, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, І.Д. Шутака, В.В. Шаблістого, С.С. Яценка та ін. Разом з тим з позиції кримінально-правового забезпечення нормальної роботи правоохоронця, започаткування дослідження проблеми презумпції його правоти здійснено лише у статтях В.М. Куца, В.І. Осадчого, В.В. Шаблістого, А.О. Цховребова. Саме тому спроба кримінально-правового виміру проблеми презумпції правоти правоохоронців, які виконують професійні обов'язки в Україні, є малодослідженим та актуальним науковим завданням.

Виклад основного матеріалу. Слід погодитися із В.В. Шаблістим з приводу того, що буквально розуміння положень КПК України дає право кожному поліцейському у разі виявлення, наприклад, зброї, наркотичних засобів та ін., їх вилучити та доставити разом із особою до найближчого відділення Національної поліції. На практиці патрульний поліцейський, затримавши особу за підозрою у вчиненні злочину, виявивши у неї вказані предмети, не має права їх вилучити. Він обмежує пересування такої особи, можливо, застосовує спеціальний засіб кайданки та викликає слідчо-оперативну групу. Після її прибуття тільки слідчий має право вилучити певні предмети та скласти відповідний протокол. Питання про очікування приїзду слідчо-оперативної групи, а також контролю за підозрюваним із небезпечними чи забороненими предметами залишається відкритим. Думається, власне український менталітет, коли будь-який поліцейський по факту неправий, не дозволяє реалізувати таке право. Навряд чи в США виникне питання про незаконність доставлення підозрюваного із, наприклад, наркотичними засобами, до відділку поліції без будь-яких понять, протоколів, свідків та інших осіб. У випадку таких самих дій поліцейського в Україні – одразу будуть скарги в усі можливі інстанції про те, що зброю «підкинули», тому і затримання є незаконним. У зв'язку із цим надактуальним є питання розробки, впровадження в законодавство та правозастосовну діяльність принципу презумпції правоти поліцейського – всі дії працівника поліції є законними, доки іншого не буде встановлено рішенням суду чи іншого уповноваженого органу. Звичайно, така пропозиція потребує широкого обговорення, і не тільки фахового. Можливо, ст. 8¹ «Презумпція правоти поліцейського» Закону України «Про національну поліцію» може мати такий вигляд:

Дії поліцейського є законними, доки іншого не буде встановлено рішенням суду чи іншого уповноваженого органу [1, с. 114–115].

Така законодавча ініціатива є свідченням, швидше, постановки проблеми презумпції правоти представника влади взагалі, а не її вирішенням. Саме тому пропонуємо перейти до розгляду порушеної проблеми у публікаціях вчених різних галузей права і не тільки.

Зокрема, у кримінальному праві та процесі встановлено науково-теоретичну конструкцію складових елементів змісту правових презумпцій, визначених за допомогою характерних ознак та рис: 1) логічна та статична природа, що визначає можливість їх утворення індуктивним та дедуктивним способами; 2) наявність зв'язку між фактами, які встановлені, й тими, що презюмуються; 3) практична зумовленість і роль у кримінальному процесі [2, с. 10–11].

Наукові підходи до встановлення сутності правової презумпції можна систематизувати так: той, що вивчає матеріально-правову презумпцію; той, за яким аналізується процесуальний аспект презумпції; загальний підхід, який є основою перших двох. При цьому згідно з прийнятим юридичною наукою загальним підходом, презумпцію розуміють як припущення, що має об'єктивний і нормативний характер. У матеріальному аспекті правова презумпція розглядається з позицій її логічної природи, адже припущення формулюються на підставі абстрагування до індукції загальноприйнятих явищ, які відбуваються з високим ступенем імовірності. З процесуальної точки зору, презумпція сприймається як припущення, що є способом спростування певних обставин у процесі доказування. Розмежування фікцій і презумпцій можна здійснити, виокремивши характерні риси останніх і визначивши, що дає можливість розрізнити вказані категорії. Узагальнюючи теоретичні знання щодо сутності й змісту правової презумпції, можна визначити такі її риси: існує як припущення з високим ступенем імовірності (за Д. Мейером); закріплена нормативним приписом або юридичним фактом галузей права (матеріального, процесуального) – юридична презумпція; є чимось природним, у зв'язку з чим є істинним – фактична презумпція, її зміст полягає у неспростовності, за винятком тих ви-

падків, коли доведено зворотнє. За визначеними рисами правової презумпції можна розмежувати фікцію і презумпцію за змістовною ознакою. Так, якщо фікція у формі норми чи інституту права закріплює неіснуюче, але те, що має значення для розвитку суспільних відносин і подолання прогалин та колізій у законодавстві, то презумпція передбачає припущення, яке існує. Його неспростовність презюмується. Загалом і фікції, і символи, і презумпції слугують засобами необхідної формалізації права, дають праву можливість повніше й ефективніше об'єктивуватися. Ці засоби юридичної техніки використовуються також для віддзеркалення тієї або іншої ідеології, формування різних правових технологій. Презумпцію, у свою чергу, слід розуміти як виключно юридико-технічний засіб, що виконує певні функції і ґрунтується або на індуктивних узагальненнях (спростовні і неспростовні презумпції), або на експериментальному моделюванні (квазіпрезумпції). Оскільки до категорії правової презумпції включають так звані фактичні або природні презумпції, під якими розуміють припущення, деякі з них не мають у законі юридичного значення, а деякі надзвичайно складно відмежувати від фікцій [3, с. 28, 29]

Як бачимо, проголошена нами проблема презумпції правоти працівника правоохоронного органу під час виконання професійних обов'язків не підпадає ні під ознаки правової презумпції, ні під ознаки правової фікції. Криза поваги до представника влади в сучасному українському суспільстві взагалі робить подібні дослідження «приреченими на невдачу», але дискусії ми продовжуємо далі.

Правові фікції відрізняються від презумпцій: за порядком їх закріплення в законі (презумпції бувають прямі та непрямі, а фікції завжди безпосередньо закріплені в нормі закону); за ознакою неспростовності (презумпції можуть бути як спростовними, так і неспростовними, а фікції завжди неспростовні); за відсутністю ймовірності обставини, яка стверджується (презумпції завжди припускають можливість хоча б двох варіантів – презюмована обставина відповідає або не відповідає дійсності, а в разі з фікцією ми задалегідь знаємо, що закріплене в законі твердження не відповідає дійсності) [4, с. 112].

Як бачимо, правову презумпцію можна спростувати, якщо доведено інше (обвинувальний вирок суду, що набрав законної сили). Проблема ж правових фікцій у кримінальному праві ніким не оспорується, адже вони є наперед хибними, хоч і закріплені в законі. Наприклад, встановлення кримінальної відповідальності за вираження ззовні своїх поглядів та переконань – кримінальна відповідальність за прийняття пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди (ст. 368 КК України) є наперед хибним рішенням законодавця, проте воно дозволило формально виконати вимоги міжнародних зобов'язань та має безумовно позитивне значення – кожна службова особа на підсвідомому рівні знає, що сам факт прийняття пропозиції або обіцянки неправомірної вигоди є злочином, за вчинення якого буде звільнення, а не обвинувальний вирок.

Підтвердженням нашої тези є те, що, незважаючи на існування спільного між фікціями та помилками у кримінальному праві України, між ними існує різниця. Якщо фікція моделює те, чого не існує, то помилка відображає конкретні дії чи відносини. Аналогічність фікції та помилки проявляється у тому, що як кримінально-правова фікція, так і правотворча помилка – це наслідок невірних дій законодавця, які офіційно закріплені у кримінальному законодавстві України, проте є такими, що порушують загальні принципи, норми правотворення. Відмінність між фікцією та помилкою виражається й у тому, що застосування правотворчої помилки законодавцем тягне за собою негативні юридичні, соціальні наслідки, тоді як застосування фікції часто, навпаки, тягне за собою позитивні наслідки: спрощує тлумачення норм кримінального законодавства, має позитивний вплив на охорону прав громадян [5, с. 258].

У найзагальнішому вигляді в сучасній юриспруденції правову презумпцію визначають як закріплене в нормах права припущення про наявність або відсутність юридичних фактів, засноване на зв'язку між ними. Оскільки презумпції встановлювали наявність фактів або подій з різних сфер дійсності, то для визначення точного значення їх поділили на фактичні і юридичні. Таким чином, сучасна юридична наука виділяє і використовує термін «правова презумпція», який є правовим аспектом загального поняття припущення [6, с. 110].

Якщо презумпції встановлюють наявність фактів або подій з різних сфер дійсності, то сфера правоохоронної діяльності є однією із них. Неможливо навіть не якісно, а взагалі виконувати свої професійні обов'язки, коли ти наперед знаєш, що ти неправий – будь-яке звернення чи скарга на дії поліцейського автоматично переводять останнього у відповідача, який сам має доводити правомірність своїх дій. Де ж у такому випадку

«презумпція невинуватості»?

Серед існуючих класифікацій найбільш цікавою і разом з тим однією із найбільш спірних є класифікація правових презумпцій за фактом правового закріплення. За цією ознакою правові презумпції поділяються на фактичні й правові. Потреба більш детально дослідити подану класифікацію презумпцій у нашій роботі зумовлена тим, що іноді фактичні презумпції помилково ототожнюються з непрямыми. Це і є наслідком неправильного розуміння критеріїв класифікації, адже поділ презумпцій на правові й фактичні здійснюється за критерієм факту їх правового закріплення, а поділ презумпцій на прямі й непрямі відбувається за критерієм форми (способу) вираження (закріплення) презумпцій у нормах права [7, с. 80].

Правові презумпції можуть бути класифіковані за такими підставами:

1. За фактом правового закріплення – на фактичні і юридичні.
2. За сферою дії – на загальноправові, міжгалузеві і галузеві.
3. За можливістю спростування – на спростовні і неспростовні.
4. Залежно від закріплення в матеріальному або процесуальному праві та з урахуванням значення у правовому регулюванні – на матеріально-правові і процесуальні.
5. За напрямком дії – направлені на забезпечення прав людини, поваги її честі і гідності та направлені на досягнення істини.
6. Залежно від юридичної сили нормативного правового акта, в якому вони містяться виділяють міжнародно-правові, конституційні, такі, що містяться в законах і підзаконних нормативних правових актах, локальні.

Класифікація правових презумпцій має велике теоретичне і практичне значення. Об'єднання окремих видів презумпцій у класифікаційні групи дозволяє визначити їх місце в регулюванні кримінально-процесуальної діяльності, розкрити механізм їх впливу на формування і розвиток кримінально-процесуального законодавства та правозастосовчої практики, більш суттєво дослідити їх загальні ознаки [8, с. 269].

Враховуючи викладене, можемо виразити тільки надію, що презумпція правомірності дій та рішень (а не правоти) працівника правоохоронного органу під час виконання професійних обов'язків буде за фактом правого закріплення – юридичною; за сферою дії – галузевою; за можливістю спростування – спростовною (для зняття напруги та дискусійності з проблеми); залежно від закріплення в матеріальному або процесуальному праві та з урахуванням значення у правовому регулюванні – матеріальною, а не процедурною; за напрямком дії – направлена на забезпечення прав людини, поваги її честі і гідності (поліцейський виконує свої професійні обов'язки в першу чергу саме з такою метою); залежно від юридичної сили нормативного правового акта, в якому вони містяться – такою, що буде міститися в законах і підзаконних нормативних правових актах.

Під правовою фікцією слід розуміти вживаний у праві техніко-юридичний прийом, яким неіснуюче положення оголошується таким, що існує і набуває обов'язковості через закріплення його у правовій нормі. Презумпція та фікція, як правові категорії, настільки переплітаються між собою, що їх практично неможливо розрізнити. Іноді ми спостерігаємо, що законодавець свідомо переплітає ці поняття. Таким чином, здійснюючи ці дії, він вводить нас в оману, намагаючись викликати більш обережне ставлення до фікції, ніж до презумпції. Презумпція, як така, завжди користувалася більшою прихильністю юристів та викликала довіру у людей, досить далеких від юриспруденції. Більше того, з часом висловлювалися думки, що у фікції та презумпції взагалі немає нічого спільного, і це абсолютно різні явища. Презумпції, як і фікції, мають дуже багато спільного. Це результат юридичного мислення, штучні явища, створені у процесі нормотворчої діяльності та правозастосування. Схожість між презумпціями і фікціями полягає ось у чому: 1) як ті, так і інші, умовно приймаються за істину, на що неодноразово зверталася увага у правовій літературі. Необхідно тільки зазначити, що схожість між правовими презумпціями і фікціями тим більша, чим менший ступінь вірогідності містить в собі та чи інша презумпція; 2) правові презумпції і фікції одержують нормативне закріплення. Відмінності між досліджуваними явищами можна знайти також у характері утворення і мірі достовірності закріплюваних положень. Що стосується презумпції, вона виступає як припущення, але таке, що може бути спростоване. Фікції – це помилкові положення з самого початку, які не можуть бути спростовані, оскільки в цьому немає сенсу. Крім того, вони мають імперативний характер, а презумпції є як імперативними, так і диспо-

зитивними [9, с. 131].

Дійсно, якщо презумпції виступають як припущення, але такі, що можуть бути спростовані, то ми цілком впевнено та аргументовано припускаємо, що презумпція правоти працівника правоохоронного органу під час виконання професійних обов'язків зобов'язана знайти своє місце і в юридичній доктрині, і в правотворенні, і правозастосуванні. Таке наше припущення може бути спростоване, проте нами поки що формується доктринальний рівень проблеми.

Для ефективної діяльності міліції (нині – поліції. *О.К.*) України в процесі забезпечення реалізації конституційного принципу та гарантії права особи на презумпцію невинуватості необхідно:

- усвідомити важливість принципу презумпції невинуватості, який має загальнодержавне значення, закріплений у Конституції України, а отже, його недотримання призводить до порушення інтересів осіб, забезпечення яких є пріоритетним напрямом діяльності поліції;

- викоринити практику неправильного тлумачення працівниками поліції конституційних положень, які становлять формулу презумпції невинуватості, завдяки розширеному тлумаченню цієї правової норми. А це, у свою чергу, впливатиме на повноту реалізації зазначеного принципу в практичній діяльності;

- на державному рівні забезпечити єдність судової політики із забезпечення принципу презумпції невинуватості. Це виявляється у формуванні чітких загальних стандартів, які будуть використовуватися у процесі доведення вини обвинуваченого й унеможливають ухвалення різних рішень судів у розгляді однакових питань [10, с. 332].

У правовій науці відсутні спеціальні наукові дослідження щодо окремих конституційних презумпцій у сфері реалізації прав і свобод людини. Враховуючи значення конституційних презумпцій, наукові дослідження в межах галузевих правових наук необхідно спрямувати на розробку наукових положень щодо вдосконалення правового механізму реалізації конституційних презумпцій у сфері прав та свобод людини. Конституційні презумпції у сфері прав та свобод людини встановлюють найбільш значущі правові положення, адресовані суб'єктам конституційних правовідносин, є необхідним додатковим інструментом реалізації прав і свобод людини, оскільки діють до їх можливого офіційного спростування відповідними компетентними органами. З метою створення правових умов для реалізації прав та свобод людини і громадянина ці презумпції та механізм їх застосування повинні бути відображені не лише в Конституції України, а й у галузевих нормативних актах. Установлені конституційні презумпції, що діють у сфері реалізації прав та свобод людини і громадянина, мають виражені критерії для правомірної поведінки (діяльності) суб'єктів конституційно-правових відносин і припускають обов'язок усіх суб'єктів конституційного права діяти на підставі та відповідно до Конституції України. Будь-яке порушення положень конституційних презумпцій у даній сфері негативно позначається як на реалізації інтересів громадян, так і держави загалом. Разом з тим, незважаючи на їх значення, конституційні презумпції належним чином не закріплені у галузевому правовому регулюванні. Через недостатню увагу законодавчого органу до конституційних презумпцій, що забезпечують реалізацію прав та свобод людини і громадянина, зазначені презумпції належним чином не відображені в галузевих нормативних актах, що ускладнює їх практичне застосування. З огляду на викладене вище, конституційні презумпції у сфері прав та свобод людини потребують закріплення та визначення механізму їх застосування у галузевому правовому регулюванні [11, с. 55–56].

Як бачимо, презумпція правоти працівника правоохоронного органу дуже часто протиставляється презумпції невинуватості. У зв'язку із цим зазначимо таке.

Слід підтримати пропозицію закріплення презумпції осудності і пропонуємо її, як варіант, у такій редакції: «Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки складу злочину, передбаченого цим Кодексом, вважається осудною, доки не буде доведено зворотне». З огляду на сказане, проблема презумпції осудності потребує поглибленого вивчення і належить до перспективних напрямків дослідження в науці кримінального права [12, с. 186].

Думається, кожна людина, яка порушила кримінально-правову заборону, вважається такою, що повністю усвідомлювала свої дії та керувала ними, доки іншого не буде встановлено судом на підставі висновку судово-психіатричної експертизи. Це є фактична презумпція у кримінальному праві, проте вона ні в кого не викликає сумнівів чи заперечень.

Разом з тим, наприклад, для платника податків природними є мінімізація витрат праці й захист його власності, а також небажання підкорятися нерозумним вимогам фіскальних органів. Проте, зі свого боку, для органів ДФС України природно забезпечувати ефективну роботу та виконання завдань відповідно до повноважень, не допускати порушень прав та охоронюваних законом інтересів громадян, підприємств, установ, організацій (ст. 21 ПК України), забезпечувати правильне застосування, неухильне дотримання та запобігання невиконанню вимог законодавства України з питань державної митної справи, забезпечувати виконання зобов'язань, передбачених міжнародними договорами України з питань державної митної справи, укладеними відповідно до закону, здійснювати митний контроль, забезпечувати справляння митних платежів, контроль правильності обчислення, своєчасності та повноти їх сплати, застосування заходів щодо їх примусового стягнення у межах повноважень (ст. 544 Митного кодексу України) тощо. Отже, можна стверджувати, що поняття «презумпція правомірності рішень платника податку» не повністю розкриває рівність суб'єктів податкових та митних відносин та потребує доповнення такою презумпцією, як «презумпція правомірності дій та рішень контролюючих органів» [13, с. 188].

Як бачимо, фахівці у сфері фінансового права цілком слушно вказують на те, що неможливо податківцю забезпечити адміністрування усіх податків, зборів та платежів, коли для платника податків ухилення від такого обов'язку є нормою та дією презумпції невинуватості, а для працівника правоохоронного органу – це обов'язок потім шукати відповіді на скаргу, а не якісно виконувати свої обов'язки. Болочу та резонуючу для нашого суспільства презумпцію правоти запропоновано трансформувати у цілком прийнятну для усіх – презумпцію правомірності дій та рішень представника влади, який і так зобов'язаний діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

З приводу презумпції невинуватості як юридичної та неспростовної, конституційної презумпції зазначимо таке. Д.Г. Михайленко взагалі дійшов до висновку, що презумпція невинуватості не є безумовною та може бути порушена фікцією – обмеження принципу презумпції невинуватості шляхом перенесення тягаря доказування щодо такої обставини, як законність примноження активів, із сторони обвинувачення на сторону захисту (суб'єкта корупційного злочину) за умови попереднього доведення державою значного збільшення активів суб'єкта і невідповідності такого збільшення задекларованим законним доходам при встановленні кримінальної відповідальності за незаконне збагачення є пропорційним з огляду на мету, яка досягається дією цього заходу. Отже, перенесення тягаря доказування нормою про незаконне збагачення з метою протидії корупції не суперечить п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та узгоджується із приписами ст. 62 Конституції України і ст. 17 КПК України [14, с. 390].

Дуже дискусійною є точка зору І.Д. Шутака, який висвітлив питання колізії між презумпцією невинуватості громадянина та презумпцією правоти поліцейського та дійшов до дуже однобоких висновків. Вчений зазначає, що підготовка українських поліцейських тривала півтора, максимум два місяці. Не всі були фізично підготовлені, не кожен і далеко не кожен з патрульних тримав у руках вогнепальну зброю. Тим більше не кожен готовий її застосувати на практиці. МВС в особі керівництва зробило все для того, щоб нова патрульна поліція була в конфлікті з існуючою системою органів внутрішніх справ. Служби і підрозділи стали працювати в різнобій, взаємодії немає. І все це на тлі постійного пресингу, погоні за «відьмами», погоні за якимись зрадниками. Як результат, тільки в столичну поліцію зараз недобір 50 %, а показник розкриття злочинів у Києві – менше 10 %. Більшість злочинів розкриваються в першу чергу завдяки зв'язкам з інформаторами, які напрацьовуються роками, а не за кілька місяців. Звинувачувати поліцейських не можна. Адже багато людей прийшли на службу дійсно з вірою, що зможуть змінити країну. Але от тільки реформу ніхто проводити не збирався. Щоб поліція працювала максимально ефективно, не потрібно встановлювати ніякі штучні презумпції, а необхідно розробити чіткі та ефективні алгоритми дій поліцейських для критичних ситуацій. Вказані алгоритми повинні відповідати суспільному договору, тобто суспільство повинно бути в більшості своїй згодне з методами роботи поліції, з допустимим рівнем насильства тощо. Саме суспільству обирати, яку модель поліції будувати – як у США, як у Канаді, або як у Норвегії чи Данії. Договір досягається шляхом широкої суспільної дискусії, «роботи над помилками» поліції, широко освітлюваними судовими

процесами. Дії поліцейських повинні узгоджуватися із законом, Конституцією і Європейською конвенцією з прав людини. При цьому закон можна і потрібно коригувати відповідно до вимог ефективності в рамках суспільного договору. Порушувати Конституцію та Конвенцію не можна. *У першу чергу мова повинна йти про права та безпеку громадян, а вже потім про безпеку поліцейського* (курсив наш. – О.К.). Тому і поліція, і інші правоохоронці повинні працювати над зростанням безпеки громадян. Життя правоохоронців можна захистити більш ефективною підготовкою. Аналіз ситуації в Дніпрі свідчить, що поліцейські не дотримувалися елементарних норм особистої безпеки, відволікалися і перебували на лінії вогню, що зробило затримання правопорушника, що застосував зброю, неможливим. А право стріляти у них і так є за законом про Національну поліцію. Тільки тренування і навчання може захистити поліцейських у критичних ситуаціях і допомогти їм ефективно виконувати свої функції. Чим краще продумано алгоритм, тим більш точно він виконується, чим більш зрозуміла усім суть суспільного договору, тим більше довіри до поліції. І тільки після певного позитивного досвіду, рефлексії та аналізу негативного досвіду у свідомості критичної більшості формується «презумпція довіри» або, якщо завгодно, «презумпція правоти» поліцейського. І тільки у свідомості – тобто це може бути психологічна установка, соціальна норма, а не юридична категорія. Таким чином, внесення до Верховної Ради законопроекту про презумпцію правоти поліцейського може підготувати ґрунт для порушення прав людини і громадянина. Більш того, презумпція правоти поліцейського суперечить презумпції невинуватості громадянина. Якщо діє принцип невинуватості, то на нього накладається принцип правоти. Не можуть ці два принципи діяти одночасно, це апріорі неможливо, це абсурд. Або діє один принцип, або діє інший принцип. Два принципи абсолютно входять у колізію [15, с. 14].

Думається, ці судження є не зовсім такими, що відповідають дійсності, з певних підстав.

По-перше, жодної колізії тут немає, оскільки навіть конституційний принцип презумпції невинуватості, що відображений і в КК України, є таким, що може бути порушений самим законодавцем і це не є порушенням навіть Європейської конвенції з прав людини, ні рішень Європейського суду з прав людини.

По-друге, працівники поліції щоденно чують погрози від різного роду керівників про порушення щодо них кримінального провадження за перевищення влади чи службових повноважень – під час правомірного затримання особи, яка обґрунтовано підозрюється у вчиненні адміністративного чи кримінального правопорушення, було застосовано спеціальний засіб – кайданки. Затримана особа оскаржує в суді дії поліцейського, в більшості випадків скаргу задовольняють, а проти поліцейського відкривають кримінальне провадження за ч. 2 ст. 365 КК України – як зловживання службовими повноваженнями працівником правоохоронного органу, поєднаного із застосуванням спеціального засобу або насильства. Ситуація настільки стала критичною, що поліцейські саме з 2018 року дуже часто відмовляються застосовувати кайданки через страх бути покараним за виконання своїх професійних обов'язків. Про застосування чи використання вогнепальної зброї мова навіть не йде. Мова йде про поліцейського із вищою юридичною освітою та значним досвідом роботи.

Висновки. Отже, кримінально-правовий вимір проблеми презумпції правоти правоохоронців, які виконують професійні обов'язки, показав, що сама презумпція правоти працівників правоохоронних органів є нічим іншим як правовою фікцією – це наперед помилкове рішення законодавця, проте воно сприяє захисту прав і свобод людини і громадянина, яким у тому числі є представник влади.

Враховуючи той факт, що Національна поліція є основним суб'єктом правозастосування в країні, саме Закон України «Про Національну поліцію» пропонуємо доповнити ст. 8¹ «Презумпція правомірності дій та рішень поліцейського».

Фактично пропонуємо відійти від «презумпції правоти» до «презумпції правомірності дій та рішень» – скасування адміністративних матеріалів судом не має бути підставою для відкриття кримінального провадження проти поліцейського, який застосував до правопорушникам спеціальний засіб типу кайданки через те, що сам суддя нещодавно сплатив штраф за перевищення швидкості.

Про яку безпеку громадян можна вести мову, коли поліцейський не впевнений у власній безпеці – проблему можна вирішити виключно запровадженням у законодавство та правозастовну практику трансформованої від правової фікції правоти до презумпції

правомірності дій та рішень. Правота може мати місце при довірі та повазі, проте ці категорії є недосяжними для працівників правоохоронних органів, адже завжди є сторона конфлікту, яка не задоволена його вирішенням.

Бібліографічні посилання

1. Шаблістий В.В. Удосконалення кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 112–115.
2. Крымов А. А. Правовые презумпции в уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 1999. 215 с.
3. Уляновська О. Розмежування понять правової презумпції та правової фікції. Погляди провідних учених. *Віче*. 2011. № 10. С. 26–30.
4. Черемнов Д. Співвідношення категорій «презумпція» і «фікція» у цивільному процесуальному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 3. С. 109–112.
5. Грищенко О.П. Співвідношення та відмежування кримінально-правової фікції і помилки. *Право і суспільство*: наук. журнал. 2013. № 6. С. 255–258.
6. Гудзь Д.С. Співвідношення правової презумпції зі спорідненими правовими категоріями. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 25. С. 109–113.
7. Котуха О.С. Класифікація та характеристика окремих видів юридичних презумпцій. *Європейські перспективи*. 2012. № 2 (1). С. 79–86.
8. Гаргат-Українчук О.М. Класифікація правових презумпцій у кримінальному процесі України. *Університетські наукові записки*. 2009. № 2. С. 265–270.
9. Супрун Т. М. Правові презумпції та суміжні поняття. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 2. С. 125–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj_u_2013_2_19
10. Бунтовська О.А. Діяльність міліції України у процесі забезпечення реалізації конституційного принципу презумпції невинуватості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 326–333.
11. Котуха О.С. Конституційні презумпції у сфері реалізації прав людини. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2016. Вип. 3. С. 50–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvika_u_2016_3_6 (дата звернення: 02.01.2019 р.).
12. Васильєв А.А. До питання про презумпцію осудності в кримінальному праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 25. С. 182–186.
13. Войтенко І. Презумпція правомірності дій та рішень контролюючих органів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2017. № 865. С. 184–189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2017_865_30. (дата звернення: 02.01.2019 р.).
14. Михайленко Д.Г. Обмеження принципу презумпції невинуватості нормою про незаконне збагачення в Україні: соціальна обумовленість та тест на пропорційність. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 17. С. 356–400. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npouua_2015_17_15 (дата звернення: 02.01.2019 р.).
15. Шутак І.Д. Колізія між презумпцією невинуватості громадянина та презумпцією правоти поліцейського. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 5. С. 9–15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2016_5_4 (дата звернення: 02.01.2019 р.).

Надійшла до редакції 03.01.2019

Kirbyatyev O.O. Criminal legal dimension of the problem of presumption of innocence of law enforcement officers who perform professional duties. The criminal-legal dimension of the problem of the presumption of the rightness of law enforcement officers who carry out professional duties in Ukraine is carried out.

It is proved that the very presumption of the right of law enforcement officers is nothing more than a legal fiction - it is in advance a false decision of the legislator, but it contributes to the protection of the rights and freedoms of man and citizen, including a representative of the authorities. The Law of Ukraine "On National Police" is proposed to supplement Art. 81 "Presumption of legitimacy of actions and decisions of the police officer", which is an actual legal presumption, and not a fiction, as a presumption of justice.

It is assumed that the very presumption of legitimacy of actions and decisions of an employee of a law enforcement body during the performance of professional duties should be on the fact of legal consolidation – legal; in the sphere of action – sectoral; with the possibility of refutation – rebuttal (for the removal of tension and discussion of the problem); depending on consolidation in material or procedural law and taking into account the meaning in legal regulation - material, and not pro-fool; in the direction of action – is aimed at ensuring human rights, respect for its honor and dignity (the policeman performs his professional duties in the first place precisely for this purpose); depending on the legal force of the normative legal act in which they are contained – such that it will be contained in the laws and by-laws of normative legal acts.

It is proposed to move away from the "presumption of righteousness" to the "presumption of legitimacy of actions and decisions" – the cancellation of administrative materials by the court should not be the basis for opening a criminal proceeding against a policeman who has applied a special tool such as shackles to offenders through certain exceptional subjective circumstances.

Keywords: *respect, dignity, rights and freedoms, professional duties, law enforcement officer, legal fiction, legal presumption, presumption of justice, presumption of lawfulness of actions and decisions of a policeman.*

ЗАВДАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Досліджено завдання у сфері протидії злочинності Збройних Сил України. Наголошено на актуальності обраної тематики, що обумовлено сучасними процесами проведення Операції Об'єднаних Сил на Сході України та реформуванням Збройних Сил України. Проаналізовано значну кількість нормативно-правових актів щодо завдань Збройних Сил України у сфері протидії злочинності. Наголошено, що під завданнями ЗСУ у сфері протидії злочинності слід розуміти закріплену на нормативно-правовому рівні сукупність дій, що реалізуються ЗСУ для досягнення конкретно визначеної мети – протидії злочинності. Завдання Збройних Сил України у сфері протидії злочинності запропоновано згрупувати так: 1) протидія тероризму; 2) протидія злочинам проти основ національної безпеки; 3) протидія злочинам проти громадської безпеки; 4) протидія злочинам проти миру та безпеки людства; 5) протидія злочинам, що можуть вчинятися у морській зоні та у повітряному просторі.

Ключові слова: завдання, протидія злочинності, Збройні Сили України, Операції Об'єднаних Сил, реформи, національна безпека.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку держави та суспільства характеризується кардинальними змінами майже в усіх сферах суспільного життя, що зумовлено зміною геополітичних процесів. На тлі проведення Операції Об'єднаних Сил (далі – ООС) на Сході України виникають все нові загрози національній безпеці та територіальній цілісності, що за своїми наслідками можуть сягати і міжнародного характеру. Серед таких загроз можна навести такі: тероризм, використання зброї масового ураження, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство та інші. Саме тому з метою забезпечення національної безпеки держави, протидії злочинності актуальності набирають питання вдосконалення діяльності спеціалізованих органів, які покликані здійснювати боротьбу зі злочинністю та забезпечувати стабільність і правопорядок.

У даному контексті важливу роль відіграє такий елемент адміністративно-правового статусу Збройних Сил України як завдання, що в кінцевому підсумку і визначають місце Збройних Сил України у системі суб'єктів протидії злочинності, а також вказують на особливості даного органу Сектора безпеки і оборони серед інших правоохоронних органів.

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що в сучасних реаліях проведення ООС на Сході України зростає роль Збройних Сил України (далі – ЗСУ) як одного із суб'єктів у системі протидії злочинності. Тому в рамках даної статті нами буде визначено та досліджено сутність та особливості завдань Збройних Сил України у сфері протидії злочинності.

Мета – визначити і дослідити завдання, що покладені на Збройні Сили України у сфері протидії злочинності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На сьогодні є досить значна кількість наукових праць, у яких висвітлено тематику Збройних Сил України. Проте слід зазначити, що вказані наукові дослідження розкривають лише окремі складові їх діяльності. Так, Г.І. Балок розглядає правове регулювання забезпечення екологічної безпеки в діяльності Збройних Сил України. І. Коропатник розглядає особливості принципів взаємодії Збройних Сил України та інститутів громадянського суспільства. У наукових працях Ю. Турченко досліджено питання реформування Збройних Сил України. Але, незважаючи на існуючі сьогодні наукові напрацювання, на жаль, не повною мірою висвітлено питання визначення завдань Збройних Сил України у сфері протидії злочинності, що наразі потребує свого законодавчого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Події Революції Гідності 2014 року показали неефективну правоохоронну систему та сектор оборони, що мало в подальшому своїм нас-

лідком неспроможність захистити територіальну цілісність нашої держави. Інтенсивна російська пропаганда, відсутність дієвих механізмів популяризації діяльності правоохоронних органів у цілому та Збройних Сил України зокрема стали своєрідним підґрунтям недовіри з боку населення та інститутів громадянського суспільства, що в кінцевому підсумку сприяло просуванню незаконних російських формувань та підрозділів збройних сил Російської Федерації.

Події, що розгортаються сьогодні в Україні, є продовженням розпочатої Російською Федерацією сценарію по незаконному захопленню території України. З метою недопущення гуманітарної катастрофи у районі проведення Операції Об'єднаних Сил виникає необхідність перегляду закріплених у чинному законодавстві завдань із протидії злочинності Збройними Силами України.

В даному випадку дослідження слід розпочати із визначення сутності ключової категорії «завдання». Так, за семантичним значенням категорія «завдання»: 1) наперед визначений, запланований для виконання роботи, справа тощо; 2) настанова, розпорядження виконати певне доручення; 3) мета, до якої прагнуть; 4) те, що хочуть здійснити [2, с. 378]. Представники науки адміністративного права розглядають категорію «завдання» крізь призму свого предмета дослідження. Зокрема, завдання визначають у загальному вигляді як цілі, досягнення яких бажано до визначеного моменту часу у межах періоду, на який розраховано управлінське рішення [9, с. 63]. Але слід відразу наголосити, що, на наш погляд, визначення категорії «завдання» як цілі не є доцільним, оскільки мета та завдання є досить різними поняттями. Як слушно з цього приводу вказано у науковій літературі, завдання – це кожен зі способів і дій, необхідних для досягнення поставленої мети. Завдання можна вважати етапами у просуванні для необхідного результату, оскільки їх виконання або рішення саме до нього і приводить [3, с. 19]. Також у даному контексті ми приєднуємося до позиції В.Б. Авер'янова, який вказує, що цілі та завдання можна розглядати як уявлення про напрями й очікувані результати управлінської діяльності – в цілях відтворюються більш тривалі та значущі, ніж у завданнях, показники [1, с. 260]. Тобто можна зробити висновок, що завдання – це спосіб досягнення мети.

Таким чином, завдання Збройних Сил України у сфері протидії злочинності можна визначити як закріплені в нормах адміністративного права напрями діяльності, що спрямовані на досягнення певної мети, в даному випадку – протидії злочинності.

Слід наголосити, що завдання Збройних Сил України у сфері протидії злочинності розміщено у різних нормативно-правових актах різної юридичної сили, що на сьогодні потребують своєї систематизації на законодавчому рівні.

Відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України», ЗСУ – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України [4] покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності [6]. Відповідно до зазначеного нормативно-правового акта, ЗСУ забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [6].

З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України [6].

Органи військового управління розвідки та військові частини розвідки Збройних

Сил України, Сили спеціальних операцій Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до заходів добування розвідувальної інформації з метою підготовки держави до оборони, підготовки та проведення спеціальних операцій та/або спеціальних дій, забезпечення готовності Збройних Сил України до оборони держави. Сили спеціальних операцій Збройних Сил України здійснюють спеціальну розвідку [6].

Органи військового управління забезпечують неухильне додержання вимог Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів державної влади чи перешкоджання їх діяльності [6].

У свою чергу, відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV, Міністерство оборони України, органи військового управління, з'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України забезпечують захист від терористичних посягань об'єктів та майна Збройних Сил України, зброї масового ураження, ракетної і стрілецької зброї, боєприпасів, вибухових та отруйних речовин, що перебувають у військових частинах або зберігаються у визначених місцях; організовують підготовку та застосування сил і засобів Сухопутних військ, Повітряних Сил, Військово-Морських Сил і Сил спеціальних операцій Збройних Сил України в разі вчинення терористичного акту у повітряному просторі, у територіальних водах України; беруть участь у проведенні антитерористичних операцій на військових об'єктах та в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави з-за меж України; в разі залучення до проведення антитерористичної операції – забезпечують із застосуванням наявних сил та засобів виконання завдань щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій; беруть участь у затриманні осіб, а у випадках, коли їх дії реально загрожують життю та здоров'ю заручників, учасників антитерористичної операції або інших осіб – їх знешкоджують [5].

Відповідно до Закону України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-ХІІ, Генеральний штаб Збройних Сил України:

1) прогнозує тенденції розвитку форм і способів воєнних дій та засобів збройної боротьби, бере участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони, стратегії воєнної безпеки, обґрунтовує напрями розвитку Збройних Сил України;

2) здійснює стратегічне планування застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів для оборони держави;

3) визначає потреби в особовому складі, озброєнні, військовій техніці, матеріально-технічних, енергетичних, фінансових, інформаційних ресурсах, продовольстві, земельних і водних ділянках, комунікаціях, фондах та майні, необхідних для належного виконання завдань Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями, контролює повноту і якість їх отримання;

4) здійснює керівництво у сфері оборони та забезпечення громадського порядку в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан у межах, визначених відповідним законом;

5) бере участь у створенні та контролює стан системи управління державою в особливий період;

6) доводить до Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів, а в особливий період – і до міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, рад оборони Автономної Республіки Крим та областей, міст Києва та Севастополя директиви і накази Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України з питань оборони, організовує їх виконання і здійснює контроль за їх реалізацією та інші [7].

Аналіз наведених нормативно-правових актів дав підстави зробити висновок про те, що завдання Збройних Сил України у сфері протидії злочинності були закладені ще у 1991 році, коли були прийняті Закони України «Про Збройні Сили України», «Про оборону України» та уточнені в Конституції України та інших законодавчих документах. Але враховуючи реалії сьогодення: анексію Криму, проведення ОСС, загрози терористичної діяльності та діяльності диверсійних груп – гостро постає питання приведення вітчизняного законодавства до тих процесів, що відбуваються сьогодні в Україні, особливо в контексті здійснення ЗСУ своїх завдань.

Враховуючи обстановку, що склалася, указом Президента України від 6 червня

2016 року № 240-2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» визначено основні проблеми функціонування сил оборони в умовах існуючих та потенційних загроз, зокрема:

- 1) відсутність чіткого розподілу відповідальності за формування та застосування сил оборони, що негативно позначається на здатності керівництва держави здійснювати ефективне управління у сфері оборони;
- 2) відсутність об'єднаного керівництва силами оборони, яке здійснювалося б відповідно до принципів і стандартів, прийнятих державами-членами НАТО;
- 3) надмірність обсягів та неактуальність нормативно-правової бази у сфері оборони;
- 4) наявність корупційних проявів у системі забезпечення військ (сил), що знижує спроможності сил оборони щодо виконання покладених завдань;
- 5) низька ефективність системи оперативного (бойового) управління, зв'язку, розвідки та спостереження;
- 6) неспроможність ефективно реагувати на зростаючу кількість та потужність кібератак та протистояти кіберзлочинності;
- 7) недосконалість процедур оборонного планування, їх недостатня узгодженість з бюджетним процесом, недосконалість механізмів програмного управління оборонними ресурсами;
- 8) невідповідність потужностей виробництва потребам оборонного замовлення, критичне фізичне і моральне зношення основних виробничих фондів;
- 9) недостатні оперативні (бойові, спеціальні) спроможності сил оборони;
- 10) відсутність ефективної об'єднаної системи логістики, яка здатна підтримувати роботу всіх складових сил оборони;
- 11) критично низький рівень оперативних запасів матеріально-технічних засобів;
- 12) відсутність автоматизованої системи управління у сфері матеріально-технічного забезпечення;
- 13) низька ефективність системи медичного забезпечення сил оборони;
- 14) невідповідність існуючої військової інфраструктури експлуатаційним вимогам, необхідність запровадження системи управління інфраструктурними проектами відповідно до євроатлантичних принципів і стандартів;
- 15) проблеми комплектування сил оборони особовим складом у ході часткової мобілізації, необхідність підвищення професійного рівня персоналу сил оборони, потреба у створенні достатнього військового резерву;
- 16) незавершеність переходу на контрактний принцип комплектування з дотриманням прийнятих в НАТО принципів кадрової політики [8Ф].

З урахуванням вищевказаних проблем у сучасній складній геополітичній військовій ситуації, через брак часу і необхідність забезпечення якомога швидшої підготовки ефективної оборони України, необхідно здійснити удосконалення завдань Збройних Сил шляхом внесення необхідних змін до вітчизняного законодавства, впровадження європейських стандартів та принципів у діяльність Збройних Сил України. У зв'язку з чим пропонуємо визначити такі завдання Збройних Сил України у сфері протидії злочинності:

- 1) вжиття заходів боротьби із незаконними силами спеціальних операцій;
- 2) вжиття заходів ліквідації, знешкодження потенційних супротивників;
- 3) підтримання правопорядку в зоні проведення ООС;
- 4) ліквідація наслідків аварій та катастроф, що виникли внаслідок бойових дій;
- 5) забезпечення захисту об'єктів Збройних Сил України від терористичних актів та кібернетичних атак у випадках, передбачених законодавством;
- 6) протидія терористичній діяльності як на суші, так і в повітряному просторі, територіальних водах України;
- 7) протидія піратству;
- 8) захист життя і здоров'я громадян, об'єктів державної власності за межами України, у районах кризових ситуацій;
- 9) надання допомоги центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям і органам місцевого самоврядування під час надзвичайних ситуацій;
- 10) взаємодія з іншими правоохоронними органами та суб'єктами Сектора безпеки і оборони України у сфері протидії злочинності шляхом проведення спільних заходів, що спрямовані на боротьбу з тероризмом піратством, тощо.

Висновки. Таким чином, аналіз вищевказаних положень надав змогу дійти виснов-

ку стосовно того, що під завданнями ЗСУ у сфері протидії злочинності слід розуміти закріплену на нормативно-правовому рівні сукупність дій, що реалізуються ЗСУ для досягнення конкретно визначеної мети – протидії злочинності. Виконання завдань у сфері протидії злочинності буде сприяти стабільному розвитку суспільних відносин, забезпечення правопорядку та миру, що також буде впливати на подальшу реалізацію діяльності Збройних Сил України у сфері протидії злочинності. При цьому завдання Збройних Сил України у сфері протидії злочинності ми пропонуємо згрупувати таким чином: 1) протидія тероризму; 2) протидія злочинам проти основ національної безпеки; 3) протидія злочинам проти громадської безпеки; 4) протидія злочинам проти миру та безпеки людства; 5) протидія злочинам, що можуть вчинятися у морській зоні та у повітряному просторі.

В умовах сьогодення та проведення Операції Об'єднаних Сил назріла потреба у вдосконаленні завдань Збройних Сил України у сфері протидії злочинності як у мирний час, так і в умовах проведення ООС на Сході України, у зв'язку з чим ми пропонуємо визначити на законодавчому рівні головні завдання ЗСУ у сфері протидії злочинності відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів. Затвердження розширеного переліку завдань ЗСУ у сфері протидії злочинності буде сприяти ефективному здійсненню функцій та інших повноважень, що покладені на ЗСУ.

Бібліографічні посилання

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник у 2-х томах. Ред. Колегія : В.Б. Авер'янов голова. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2004. 584 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ-Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. 1736 с.
3. Катрич Д.К. Мета і завдання Національної поліції України: теоретико-правовий аспект, *Науковий Вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 3. Том. 2. С. 18-21.
4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.05.2019).
5. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15>(дата звернення: 05.05.2019).
6. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 05.05.2019).
7. Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 05.05.2019).
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України : указ Президента України від 6 черв. 2016 р. № 240-2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016> (дата звернення: 05.05.2019).
9. Шестак Л.В. Адміністративне право : навчальний посібник. Чернігів : ЧДПЧТП, 2011. 254 с.

Надійшла до редакції 22.04.2019

SUMMARY

Grinenko Ya. V. Tasks of the Armed Forces of Ukraine in combatting crime. The article is devoted to the study of the tasks of the Armed Forces of Ukraine in the field of combating crime. It was emphasized on the relevance of the chosen topic, where the author determined that in connection with modern threats and in order to ensure the national security of the state, counteraction to the actuality of crime, the issues of improving the activities of specialized bodies, which are intended to combat crime and ensure stability and law and order. The author points out that such a body, which occupies one of the central places, is the Armed Forces of Ukraine.

The article defines the main concepts, namely: the task and the Armed Forces of Ukraine. The author came to the conclusion that the tasks of the Armed Forces of Ukraine in the field of combating crime can be defined as the aims of the activity aimed at achieving a certain goal, in this case - the fight against crime, as enshrined in the norms of administrative law.

At the same time, the author points out that the task of the Armed Forces of Ukraine in the field of combating crime is placed in normative legal acts of various legal force, which at the moment needs its systematization and ordering. The author came to the conclusion that the tasks of the Armed Forces of Ukraine in the field of combating crime were laid in 1991, when the Laws of Ukraine "On the Armed Forces of Ukraine", "On the Defense of Ukraine" were adopted. But considering the realities of today: the threat of terrorist activity and the activities of sabotage groups is sharply the issue of bringing domestic legislation to those processes taking place today in Ukraine, especially in the context of revising the tasks of the Armed Forces of Ukraine in the field of combating crime.

It is concluded that the fulfillment of tasks in the field of combating crime will contribute to the stable development of social relations, the maintenance of law and order and peace, which will also ultimately influence the further implementation of the activity of the Armed Forces of Ukraine in the field of combating crime.

Keywords: *tasks, combatting crime, the Armed Forces of Ukraine, the United States forces, reforms, national security.*

УДК 343.346:8:004 (477)

Євтушок В.А. ©

викладач

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9165-6296>

Кущенко В.О. ©

викладач

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5859-5906>

(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-127-130

ПРОТИДІЯ КІБЕРБУЛІНГУ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Досліджено сучасний стан адміністративно-правового регулювання сфери протидії новому соціально небезпечному явищу як кібербулінг в Україні. Дано визначення поняттю «кібербулінг» як новітньої інтернет-загрози та визначено його сутнісні особливості.

Окреслено чинну вітчизняну нормативно-правову базу протидії кібербулінгу та визначено основні норми забезпечення інформаційної безпеки. Зроблено аналіз вітчизняного адміністративного законодавства у сфері протидії булінгу та на цій основі запропоновано шляхи вдосконалення чинного адміністративного законодавства у сфері протидії кібербулінгу.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, адміністративно-правове регулювання, протидія, кібербулінг, адміністративне законодавство.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство неможливо уявити без інформаційно-комунікаційних технологій, а також комп'ютерних систем, що здійснюють значний вплив майже на всі сфери суспільного життя. В цьому контексті особливу занепокоєність викликають такі звані «кіберзагрози», чії негативні наслідки мають непередбачуваний характер та завдають шкоди найуразливішій категорії населення – дітям. Вони швидко орієнтуються у віртуальному світі, відкривають власні способи використання новітніх можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, розвивають нові потреби. У своїх природних експериментах із засвоєння навколишнього середовища діти стикаються з небезпеками і у віртуальному просторі, а батьки цього не помічають. Однією із найгостріших проблем взаємодії дитини з Інтернетом є небезпека зіткнення з агресивними нападами, які називають кібербулінгом [1].

Кібербулінг надзвичайно негативно впливає на психічний стан дитини, залишаючи подекуди психологічні травми на все життя. У сучасній правовій доктрині поняття кібербулінгу, на відміну від поняття булінгу, майже не досліджувалося, проте наразі активно використовується психологами та науковцями з метою визначення форм протидії даному явищу. Наука адміністративного права розглядає кібербулінг крізь призму останніх змін до чинного законодавства України. Відповідні зміни були підписані 16 січня 2019 року Президентом України Петром Олексійовичем Порошенком, відповідно до яких передбачається адміністративна відповідальність за булінг [2]. А оскільки кібербулінг є похідним явищем від звичайного цькування, набуває своєї актуальності питання щодо визначення адміністративно-правових засад кібербулінгу та запровадження адміністративної відповідальності за кібербулінг.

Тому, враховуючи вимоги сьогодення, а також сучасну небезпеку кібербулінгу в Україні, виникає життєва необхідність в активізації діяльності органів державної влади щодо забезпечення нормативно-правового регулювання та розробки дієвого механізму з протидії кібербулінгу, а також здійснення ґрунтовних наукових досліджень з проблематики протидії кібербулінгу.

Метою даної наукової статті є дослідження чинного законодавства України, особливостей та системи адміністративно-правового регулювання протидії кібербулінгу в Україні, а також формулювання пропозицій та рекомендацій щодо удосконалення її функціонування.

© Євтушок В.А., 2019

© Кущенко В.О., 2019

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика кібербулінгу та форм протидії йому для наукового пізнання на сьогодні є новою, тому що ґрунтовних наукових досліджень з обраної тематики ще не проводилось, лише кількома вченими було охарактеризовано деякі аспекти кібербулінгу, інші науковці розглядали тільки булінг та інформаційну кібербезпеку. Так, проблематику булінгу та кібербезпеки закладено в наукових працях відомих учених: С. Албул, Р. Гришук, М. Грінченко, С. Гнятюка, І. Діордіца Л. Лушпай, Д. Лейн, О. Ожійова, В. Петросянець, С. Стельмах, А. Губко, Ю. Савальєв, О. Ліщинська, Н. Новікова, О. Корченко, В. Ліпкан, С. Мельник, В. Кашук, І. Катеренчук, В. Грохольський, П. Біленчук, І. Севкова та ін.

Виклад основного матеріалу. Кібербулінг, або кібермоббінг – це новітня форма агресії, що полягає у цькуванні дітей одним одного, а також жорстокі дії з боку дорослих, що відбуваються в мережі Інтернет за допомогою мобільних телефонів, комп'ютерної техніки, електронної пошти, соціальних мереж тощо.

Термін «кібербулінг» походить від двох англійських слів: «кібер і булінг». «Кібер» означає віртуальне комп'ютерне середовище; «Bull» означає бик, бугай, галаслива людина, в переносному значенні – дуже сильна агресивна людина [3].

Як вказує В. М. Фурашев, кібербулінг – це новітня форма агресії, яка передбачає собою напади з метою завдання психологічної шкоди: насміхання, цькування, маніпулювання через інформаційно-комунікаційні засоби, а саме: мобільний телефон, електронну пошту, соціальні мережі й ін. [4, с.73].

Явище кібербулінгу тісно пов'язане з агресією і визначається як агресивна поведінка суб'єктів дискурсу у кіберпросторі [5, с. 379]. Агресія має цілеспрямований характер, що полягає у навмисному нанесенні шкоди жертві [6, с. 22; 7, с. 2; 8, с. 13–15]. У межах соціологічного підходу кібербулінг тлумачиться як новітня форма прояву жорстокості серед молоді, тобто «сучасна форма булінгу», зумовлена появою нових технічних засобів спілкування та соціалізації [9–13].

Формами кібербулінгу у сучасному віртуальному світі є: анонімні погрози, телефонні дзвінки, тролінг, переслідування, сексуальні посягання, флеймінг, обмовлення, видурювання, кіберпереслідування та інші.

Для ефективного визначення адміністративно-правових засад протидії кібербулінгу необхідно визначитися із розумінням поняття «адміністративно-правові засади». У даній роботі під адміністративно-правовими засадами протидії кібербулінгу ми розуміємо сукупність правових норм, що визначають сутність, принципи, завдання, форми та типи кібербулінгу. Тобто встановлення адміністративно-правових засад кібербулінгу – це процес врегулювання явища кібербулінгу та визначення на цій основі заходів його протидії.

Аналіз чинного законодавства України дав підстави дійти висновку, що явище кібербулінгу на сьогодні не визначено законодавчо та потребує свого вдосконалення. Проте, оскільки кібербулінг належить до кіберзагроз, можемо стверджувати, що адміністративні засади забезпечення кібернетичної та інформаційної безпеки в Україні певною мірою охоплюють і регулювання явища кібербулінгу та також потребують усунення законодавчих прогалин.

У даному контексті варто зазначити, що механізм адміністративно-правового регулювання кібернетичної та інформаційної сфер покликаний забезпечити як національні інтереси, так і інтереси окремих осіб, а адміністративно-правові засади виконують ряд як загальних, так і спеціальних функцій для визначення основних заходів та засобів протидії різним негативним кіберзагрозам та кібератакам [14, с. 202].

Серед механізму адміністративно-правового регулювання, що охоплює явище кібербулінгу, ми відносимо: Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» № 2361-VIII 05.10.2017 року, відповідно до якого об'єктами кібербезпеки та кіберзахисту є: 1) конституційні права і свободи людини і громадянина; 2) комунікаційні системи всіх форм власності, в яких обробляються національні інформаційні ресурси та/або які використовуються в інтересах органів державної влади, органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та військових формувань, утворених відповідно до закону [15].

Також запровадження стратегії національної безпеки України від 6 травня 2015 року закріпило такі пріоритети інформаційної та кібернетичної безпеки:

- удосконалення професійної підготовки у сфері інформаційної безпеки, удосконалення загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури із залученням грома-

дяньського суспільства та бізнесу;

- створення системи забезпечення кібербезпеки, розвиток мережі реагування на комп'ютерні надзвичайні події (CERT);
- моніторинг кіберпростору з метою своєчасного виявлення, запобігання кіберзагрозам і їх нейтралізація;
- розвиток спроможностей правоохоронних органів щодо розслідування кіберзлочинів [16].

Новелою для вітчизняного адміністративного законодавства стала підтримка законопроекту, який передбачає відповідальність за булінг. «Стаття 173-4. Булінг, тобто моральне або фізичне насильство, агресія, у будь-якій формі, або будь-які інші дії, вчинені з метою викликати страх, тривогу, підпорядкувати особу своїм інтересам, що мають ознаки свідомого жорстокого ставлення – тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Ті самі дії, вчинені повторно протягом року після накладення адміністративного стягнення, або вчинені стосовно неповнолітнього, або вчинені з особливою жорстокістю – тягнуть за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Вчинення малолітніми або неповнолітніми особами віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років правопорушення, відповідальність за яке передбачено цією статтею, – тягне за собою накладення штрафу на батьків або осіб, які їх замінюють, від двадцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Приховування випадків булінгу педагогічним, науково-педагогічним, науковим працівником, керівником або засновником закладу освіти – тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» [17; 18]. На основі вказаної статті КУпАП 173-4 пропонуємо доповнити КУпАП статтею 173-5. Кібербулінг – це вид психічного насильства, умисні образи, погрози, цькування, дифамації і повідомлення іншим, що здійснюються за допомогою сучасних засобів комунікації, телефонів, електронної пошти, соціальних мереж, як правило, протягом тривалого періоду часу.

Висновки. Аналіз чинного законодавства України у сфері забезпечення кібернетичної безпеки, протидії кіберзагрозам та кібербулінгу дає змогу констатувати, що розвиток комп'ютерних, інформаційних технологій випереджає чинне законодавство у вказаній сфері та потребує свого подальшого законодавчого вдосконалення. Адже на сьогодні не має статті в КУпАП, яка б регулювала таке негативне явище – кібербулінг, тому ув'язку з цим вважаємо за необхідне доповнити КУпАП статтею 173-5: кібербулінг – це вид психічного насильства, умисні образи, погрози, цькування, дифамації і повідомлення іншим, що здійснюються за допомогою сучасних засобів комунікації, телефонів, електронної пошти, соціальних мереж, як правило, протягом тривалого періоду часу.

Бібліографічні посилання

1. Александрова А.В. Нравственность, агрессия, справедливость. *Вопросы психологии*. 1992. № 1. С. 21–25.
2. Боднар О.В. Кібербулінг: способи розпізнання і захист: методичний poradnik. Суми. 2016. 32 с. URL: <http://yampil-rvo.edukit.sumy.ua/Files/downloads/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3%20%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%20%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D1%85%D0%B8%D1%81%D1%82.docx> (дата звернення: 06.03.2019).
3. Кібербулінг: матеріал з Вікісловника. URL: <https://uk.wiktionary.org/wiki/кібербулінг> (дата звернення: 06.03.2019).
4. Фурашев В. М. Інформаційна небезпека: Кібербулінг. *Кібербезпека та інтелектуальна власність: проблеми правового забезпечення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 квіт. 2017 р.). Київ: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Вид-во «Політехніка». 2017. Ч. II. С. 72–75.
5. Smith P., Mahdavi J., Carvalho M., Fisher S., Russell S., Tippett N. Cyberbullying: it's nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2008. Vol. 49 (2). P. 376–385.
6. Александрова А. В. Нравственность, агрессия, справедливость. *Вопросы психологии*. 1992. № 1. С. 21–25.
7. Buss A. H. Physical aggression in relation to different frustrations. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1963. Vol. 67. P. 1–7.
8. Buss A. H. The psychology of aggression. New York: Wiley, 1961. 307 p.

9. Anderson T., Sturm B. Cyber-bullying: from play ground to computer *Young Adult Library Services*. 2007. Vol. 5 (2). P. 24–27.
10. Greene M. B. Bullying in Schools: a plea for measure of human rights. *Journal of Social Issues*. 2006. Vol. 62 (1). P. 63–79.
11. Shiraldi K. Cyber-bullying: the new generation of mean. *College of Saint Elizabeth Journal of Behavioral Sciences*. 2008. Vol. 2. P. 17–18.
12. Li Q. New bottlebut old wine: a research of cyberbullying in school. *Computers in Human Behavior*. 2005. Vol. 23 (4). P. 1777–1791.
13. Ybarra M. L., Mitchell K. J. Online aggressor / targets, aggressors and targets: a comparison of associated youth characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2004. Vol. 45. P. 1308–1316.
14. Чумак В. В., Цебинога В. Ю. Правове регулювання протидії кібербулінгу в Україні. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 30.11.2018 р.)* (МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу). Харків, 2018. С. 202–204.
15. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 11.03.2019).
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015> (дата звернення: 12.03.2019).
17. Кодекс України про адміністративні правопорушення, редакція від 07.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 12.03.2019).
18. Президент підписав закон, яким вводиться адміністративна відповідальність за булінг. УНІАН: інформаційне агентство. URL: <https://www.unian.ua/society/10411209-prezident-pidpisav-zakon-yakim-vvoditsya-administrativna-vidpovidalnist-za-buling.html> (дата звернення: 13.03.2019).

Надійшла до редакції 15.03.2019

SUMMARY

Yevtushok V.A. Kushchenko V.A. Struggle of kiberbullying in Ukraine: legal aspects. In this scientific article, the present state of the administrative-legal regulation of the sphere of counteraction to the new socially harmful phenomenon, such as cyber bullying in Ukraine, is researched. The definition of «cyber bullying» as the latest Internet threat is given and its essential features are determined. It is determined that cyber bullying is the latest form of aggression that is to bully children of one another, as well as brutal acts by adults on the Internet with the help of mobile phones, computers, e-mail, social networks. The authors emphasize that the main forms of cyber security are anonymous threats, telephone calls, trolling, persecution, sexual assault, flame-mongering, trampling, refusing, cyber-persecution and others.

The article determines that the mechanism of administrative and legal regulation of cybernetic and informational spheres is intended to ensure both national interests and interests of each person, and administrative-legal principles perform a number of general and special functions in order to identify the main measures and means of counteracting various negative cyber-threats and cyber attacks. .

The current domestic legal and regulatory framework for countering cyber bullying is outlined and the main norms of information security are defined. The analysis of domestic administrative legislation in the field of countering a boom has been made. On this basis, ways of improving the existing administrative legislation in the area of cyber bullying counteraction are proposed.

It is concluded that today there is no single normative act that would be aimed at legal regulation of cyber bullying in Ukraine. Therefore, the authors consider it necessary to adopt a normative legal act on counteracting this negative phenomenon in Ukraine. And also introduce a new article that will foresee the administrative responsibility for cyber bullying.

Keywords: *administrative-legal bases, administrative-legal regulation, opposition, cyber bullying, administrative legislation.*

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НЕЗАКОННИМ ВІДТВОРЕННЯМ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ

На підставі існуючих у оперативно-розшуковій науці підходів наведено оперативно-розшукову характеристику злочинів, пов'язаних з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм.

Встановлено, що оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм, може бути надана у процесі розкриття таких складових: кримінально-правова складова (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона); кримінологічна складова (стан та динаміка, ознаки злочину, особа злочинця, детермінанти); криміналістична складова (типові способи скоєння злочину, характеристика потерпілого, сліди скоєння злочину).

Доведено, що однією із передумов якісної оперативно-розшукової протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм, повинно стати врахування складових оперативно-розшукової характеристики цього виду злочинів у процесі обрання тактики здійснення заходів, направлених на їх виявлення та документування.

Ключові слова: оперативно-розшукова характеристика, протидія злочинам, оперативно-розшукова діяльність, інтелектуальна власність, комп'ютерні програми.

Постановка проблеми. Високий рівень злочинності проти авторського права і суміжних прав, крім заподіяння матеріальної шкоди вітчизняним і зарубіжним правласникам, призводить також до сповільнення темпів розвитку науки і культури, підризу інтелектуального потенціалу держави, зменшення надходжень до державного і місцевого бюджетів, ускладнення зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних відносин України з іншими державами [1].

Дослідження питань протидії окремим видам кримінальних діянь силами оперативних підрозділів правоохоронних органів має ґрунтуватися на попередньому вивченні сутності та визначенні ознак відповідних кримінальних діянь. Знання таких ознак дає можливість оперативним підрозділами ефективно виявляти та припиняти злочини, успішно брати участь у їх розслідуванні. Тому одним із важливих для практики теоретичних аспектів є формування оперативно-розшукової характеристики різних видів злочинів [2, с. 75].

Ефективне дослідження проблем протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм, неможливе без вивчення ознак відповідних кримінальних діянь.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Специфіку категорії оперативно-розшукової характеристики вивчали такі вітчизняні вчені: В.І. Василюк, Д.В. Гребельський, М.Л. Грібов, О.М. Джужа, Е.О. Дідоренко, В.С. Кубарев, І.В. Кубарев, Д.Й. Никифорчук, С.І. Ніколаюк, Ю.Ю. Орлов, В.Л. Ортинський, В.Д. Пчолкін, М.А. Погорецький, С.С. Чернявський, В.П. Шеломенцев та інші. Проте донині недостатньо вивченим залишається питання формування оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм.

Метою статті є формування оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм та визначення її основних складових елементів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень з питань протидії злочинам у сфері економіки в цілому та злочинів у сфері інтелектуальної власності зокрема указує на те, що серед науковців немає єдиної думки щодо складу основних елементів

нтів оперативно-розшукової характеристики цих злочинів.

Ми поділяємо погляди тих науковців, які до структури елементів оперативно-розшукової характеристики злочинів у сфері економіки відносять сукупність кримінально-правових, криміналістичних та кримінологічних ознак таких злочинів.

Результати дослідження показали, що оперативно-розшукова характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм, може бути надана у процесі розкриття таких складових: кримінально-правова складова (предмет злочинного посягання, об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона); кримінологічна складова (стан та динаміка, ознаки злочину, особа злочинця, детермінанти); криміналістична складова (типові способи скоєння злочину, характеристика потерпілого, сліди скоєння злочину).

Спробуємо розкрити зазначені складові оперативно-розшукової характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм.

Кримінально-правова складова

Предмет злочинного посягання. Предметом злочину виступають комп'ютерні програми.

Комп'ютерна програма – набір інструкцій у вигляді слів, цифр, кодів, схем, символів чи в будь-якому іншому вигляді, виражених у формі, яку читає машина, і які приводять її у дію для досягнення певної мети або результату. Це поняття охоплює як операційну систему, так і прикладну програму, виражені у вихідному або об'єктному коді, включаючи підготовчі матеріали та аудіовізуальні відображення, одержані внаслідок розробки комп'ютерної програми [3].

Зокрема, предметом злочинного посягання стають у 43 % випадків – прикладні комп'ютерні програми; 39 % випадків – операційні системи; 12 % випадків – програми для ведення бухгалтерського обліку і фінансової звітності; 3 % випадків – ігри; 2 % випадків – програми-перекладачі; 1 % випадків – антивірусні програми [4, с. 8].

Об'єкт. Об'єктом злочину є авторське право та суміжні права на комп'ютерну програму.

Об'єктивна сторона. З об'єктивної сторони злочин передбачає суспільно небезпечні дії, пов'язані з незаконним розповсюдженням або відтворенням комп'ютерних програм та наявність наслідків у вигляді заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі.

Суб'єкт. Суб'єкт таких злочинів – загальний: осудна приватна особа, яка досягла 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона. Суб'єктивна сторона таких злочинів характеризується прямим умислом.

Кримінологічна складова

Стан та динаміка. Починаючи з 2008 р. спостерігається поступове зростання рівня комп'ютерного піратства. Лідерами по кількості виявлених злочинів у сфері інтелектуальної власності є такі регіони, як м. Київ, Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Одеська області. На другому місці – Запорізька, Львівська, Івано-Франківська та Луганська області. Структура розподілу хоча і змінюється з роками, але якісних змін не відбувається. Регіони-лідери так ними й залишаються. Досить велика кількість злочинів у деяких регіонах у порівнянні з іншими пов'язана як із кількістю населення у цих регіонах, так і з обставинами, які сприяють вчиненню таких злочинів [5].

Ознаки злочину. Ознаки вказаного виду злочинної діяльності, як правило, прямо залежать від способу вчинення злочину.

Зокрема, часто «піратське» програмне забезпечення продається на «самописних» дисках, тоді як правовласники випускають в обіг лише диски, виготовлені промисловим способом. Упаковка фальсифікованих дисків низької якості, а може бути й простою ксерокопією оригінальної упаковки. На одному «піратському» диску може бути записана збірка програм, та ще й різних правовласників, що свідчить про безумовну контрафактність продукту. Водночас, у випадку використання неліцензійної програми, ознаками контрафактності, як правило, є наявність використання спеціальних програм «креків» або певної нестандартної установки програми [6].

У випадках розповсюдження програмного забезпечення через мережу Інтернет ознаками протиправної діяльності можуть бути: відсутність договорів з правовласниками на розповсюдження програмних продуктів; наявність на сайті значної кількості нетематичної реклами; на сайті відсутні контакти для зв'язку з адміністратором, а в системі WhoIS немає

даних про власника сайту або є загальний е-мейл, з якого ніхто не відповідає [7].

Особа злочинця. Результати вивчення кримінальних проваджень по злочинах, пов'язаних з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм, показав, що в переважній кількості випадків вказані злочини вчиняли чоловіки (72 %), 79 % злочинців мали вищу освіту, більшість злочинців раніше не були засуджені (92 %). Злочини вказаної категорії, як правило, вчиняли злочинці у віці до 35 років (67 %).

Детермінанти. Результати дослідження Л.А. Безуглого показали, що до основних детермінантів вказаних злочинів належать:

- надвисока рентабельність таких злочинів, що в три – десять разів перевищує прибутковість легального бізнесу;
- несформованість ринку комп'ютерних програм, що насамперед, виражається в низькій купівельній спроможності зайнятого населення;
- критично високий рівень оподаткування легального бізнесу;
- відносна економічна слабкість найбільших легітимних учасників національного ринку комп'ютерних програм;
- занадто велика кількість дрібних продавців комп'ютерних програм;
- менша «уразливість» незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних перед несприятливими економічними факторами;
- незавершеність правової регламентації захисту авторських прав;
- низький рівень диференціації відповідальності за замах, пов'язані з різними об'єктами інтелектуальної власності;
- недостатній максимальний рівень суворості відповідальності за порушення авторських прав;
- відсутність комплексної державної програми посилення захисту інтелектуальної власності, яка б включала систему правових (цивільно-правових, адміністративно-правових, фінансових, податкових, кримінально-правових, кримінально-процесуальних, оперативно-розшукових та ін.), а також організаційно-правових заходів підвищення ефективності боротьби з інтелектуальним піратством;
- малоефективний механізм моніторингу (збору інформації, аналізу, оцінки, прогнозу) стану незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм, його факторів і ефективності заходів боротьби з такими злочинними виявами;
- низький рівень реального розкриття незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм;
- недостатньо розвинена система професійної підготовки й підвищення кваліфікації фахівців у сфері протидії незаконному відтворенню та розповсюдженню комп'ютерних програм;
- низький рівень кооперації національних і закордонних правоохоронних органів, які здійснюють функції щодо протидії незаконному відтворенню та розповсюдженню комп'ютерних програм [8, с. 75].

Криміналістична складова

Типові способи скоєння злочину. Як показали результати дослідження І.М. Горбаньова, порушення авторського права способом незаконного відтворення комп'ютерних програм виражається у 30 % випадків у незаконному встановленні (інсталяції) примірника комп'ютерної програми на жорсткий магнітний диск комп'ютера; 6 % випадків – незаконному розміщенні (завантаженні) примірника комп'ютерної програми в оперативній пам'яті комп'ютера; 24 % випадків – незаконному розміщенні (записі) примірника комп'ютерної програми на компакт-диск, дискеті (іншому машинному носії інформації); 32 % випадків – незаконному виготовленні примірників комп'ютерної програми шляхом багаторазового копіювання (тиражування) іноді зі: а) знищенням або блокуванням засобів захисту від несанкціонованого копіювання; б) частковим або повним копіюванням ознак ліцензійного примірника комп'ютерної програми; 7 % випадків – у понадлімітному використанні комп'ютерної програми, яке може бути у вигляді: а) перевищення кількості відтворень, передбачених авторською угодою або ліцензією; б) перевищення передбаченого авторською угодою або ліцензією терміну на відтворення комп'ютерної програми; 1 % випадків – у використанні комп'ютерної програми на підставі авторської угоди, укладеної не з усіма правовласниками [4, с. 8–9].

Порушення авторського права способом незаконного розповсюдження комп'ютерних програм виражається у 77 % випадків у незаконному продажі, даруванні, обміні, прокаті примірника комп'ютерної програми; 18 % випадків – незаконному про-

дажі, даруванні, обміні комп'ютерів зі встановленим на жорсткий диск програмним забезпеченням; 2 % випадків – наданні у безкоштовне використання будь-якого примірника комп'ютерної програми без згоди правовласника; 1 % випадків – незаконних експортно-імпорتنих операціях з примірниками комп'ютерної програми; 1 % випадків – внесенні будь-якого примірника комп'ютерної програми без згоди правовласника до статутного фонду підприємства, установи або організації; 1 % випадків – розповсюдженні будь-якого примірника комп'ютерної програми з використанням можливостей комп'ютерної мережі Інтернет – наданні доступу до комп'ютерної програми через електронні системи інформації таким чином, що будь-яка особа може здійснити до неї доступ з будь-якого місця і в будь-який час за власним вибором [4, с. 9].

Характеристика потерпілого. У переважній більшості проаналізованих випадків потерпілими по злочинах, пов'язаних з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм, визнаються автори програмних продуктів або їх правовласники.

Сліди скоєння злочину. Слідові картини незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм мають як відмінні, так і загальні риси. Загальним для усіх дій є участь у слідстві ЕОМ, периферичних пристроїв та машинного носія комп'ютерної інформації, на якому міститься примірник комп'ютерної програми [4, с. 9].

Висновок. Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що однією із передумов якісної оперативно-розшукової протидії злочинам, пов'язаним з незаконним відтворенням та розповсюдженням комп'ютерних програм, повинно стати врахування складових оперативно-розшукової характеристики цього виду злочинів у процесі обрання тактики здійснення заходів, направлених на їх виявлення та документування.

Бібліографічні посилання

1. Безуглий Л. Соціально-правова обумовленість криміналізації незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних. Наукові записки Кіровоградського державного університету імені Володимира Винниченка. Серія : Право. 2017. Вип. 1. С. 155–159.
2. Черняк А.М. Оперативно-розшукова характеристика злочинів у сфері міжнародного студентського обміну. Журнал східноєвропейського права. 2017. № 43. С. 74–82.
3. Коментар до статті 176. Порушення авторського права і суміжних прав URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/174.php> (дата звернення: 11.02.2017).
4. Горбаньов І.М. Особливості методики розслідування порушень авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ: Академії адвокатури України, 2007. 20 с.
5. Безуглий Л.А. Запобігання незаконному відтворенню та розповсюдженню комп'ютерних програм і баз даних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: НАВС, 2013. 19 с.
6. Ознаки «ліцензійності» й контрафактності програмного забезпечення. URL: <https://studfiles.net/preview/5203608/page:3/> (дата звернення: 11.02.2017).
7. Як розпізнати піратський сайт – 8 ознак шахраїв. Сайт Ініціатива «Чисте Небо». URL: <http://www.reer.site/uk/yak-rozpziznaty-piratskuy-site-8-oznak/> (дата звернення: 11.02.2017).
8. Безуглий Л.А. Причини й умови незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм і баз даних. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 218–225.

Надійшла до редакції 23.04.2019

SUMMARY

Krischenko A.Ye. Operational-search description of crimes related to illegal reproduction and distribution of software. In the article, on the basis of the existing operational-search technology approaches provided operative-search characteristics of crimes related to the illegal reproduction and distribution of computer programs.

An analysis of scientific sources suggests that today the issue of the operational and investigative characterization of crimes related to illicit reproduction and distribution of computer programs is still insufficiently studied.

It has been established that the operative-search characteristics of crimes related to illegal reproduction and distribution of computer programs can be provided in the process of disclosing the following components: the criminal-law component (the object of a criminal encroachment, the object, the objective side, the sub-object, subjective side); criminological component (state and dynamics, signs of a crime, person of the offender, determinants); Forensic component (typical ways of committing a crime, characteristics of the victim, traces of the crime).

The results of the study of criminal proceedings for crimes related to the illegal reproduction and distribution of computer programs showed that in the vast majority of cases, these crimes were committed by men (72%), 79% of criminals had higher education, most of the perpetrators were not previously convicted

(92 %) Crimes of this category were usually committed by criminals under the age of 35 (67%).

It has been established that in the vast majority of cases analyzed victims of crimes related to illegal reproduction and distribution of computer programs are recognized by the authors of software products or their rights holders.

One of the prerequisites for a high-quality operative and investigative counteraction to crimes connected with illegal reproduction and distribution of computer programs should be the consideration of the components of the operational-search character of this kind of crimes in the process of choosing tactics for the implementation of measures aimed at their detection and documentation.

Keywords: operative-search characteristic, counteraction to crimes, operative-search activity, intellectual property, computer programs.

УДК 343.918.1

Макотченко Л.М. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-135-139

ЗАХОДИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПЕРЕВИЩЕННЯ ВЛАДИ АБО СЛУЖБОВИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПРАЦІВНИКОМ ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ

Розглянуто можливі заходи попередження злочину, передбаченого ст. 365 КК України. Обґрунтовано, що перевагу слід надавати загальним заходам попередження цього злочину. До них належать заходи щодо поліпшення системи матеріального й морального стимулювання працівників правоохоронних органів, вдосконалення елементів керівної та організаційної роботи, перегляд існуючої системи контролю й оцінки ефективності роботи тощо.

Ключові слова: *перевищення влади або службових повноважень, працівник правоохоронного органу, попередження злочинності.*

Постановка проблеми. Попередження злочинності – це діяльність суспільства та держави, фізичних та юридичних осіб, яка спрямована проти злочинності з метою утримання її на соціально прийнятному рівні, це одна зі сфер соціального управління, яка забезпечує вплив, по-перше, на причини та умови, які породжують злочини, і, по-друге, на саму злочинність з метою припинення її самодетермінації.

Головне у процесі попередження злочинності взагалі та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу зокрема – це акцент на причинність та детермінацію злочинності, на утримання людей від вчинення злочину.

Як свідчить міжнародний досвід, жодна із соціально-економічних систем не мала і не має повного імунітету від злочинів серед правоохоронців. Відмінність цього виду злочинності полягає лише в обсягах та формах прояву. Ця категорія злочинів, як невід’ємна частина злочинності, є явищем соціальним і з об’єктивних причин не може повністю ліквідуватися. Але прагнення до максимального зменшення її рівня та локалізації сфер поширення – вимушена необхідність. У зв’язку з цим є потреба залучення науки до проведення досліджень у цій сфері з метою вироблення теоретичних положень щодо попередження злочинів правоохоронців у цілому і перевищення ними влади або службових повноважень зокрема.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми. Питання попередження злочинів працівників правоохоронних органів досліджувались такими вченими: П.П. Андрушко, О.Ф. Бантишев, А.В. Галахова, О.О. Дудоров, В.Ф. Кириченко, М.Й. Коржанський, Ю.І. Ляпунов, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, А.Н. Трайнін, М.І. Хавронюк, Н.М. Ярмиш та ін. Разом з тим питанням попередження перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу приділено недостатньо уваги.

Мета статті. Розглянути можливі заходи попередження злочину, передбаченого

ст. 365 КК України. Визначити рівень ефективності загальних та індивідуальних заходів попередження перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу.

Виклад основного матеріалу. Про доцільність та необхідність попередження злочинів відомо з давніх часів. Так, наприклад, Ш. Монтеск'є у трактаті «Про дух законів» зазначав, що добрий законодавець не стільки піклується про покарання за злочин, скільки про попередження злочинів: він прагне не стільки карати, скільки покращувати вдачу [1, с. 201].

Розгляд проблеми попередження перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів тісно пов'язаний з особливостями суб'єктів, які вчиняють ці діяння, й істотною специфікою цих діянь.

Світовий досвід показує, що разові, навіть дуже жорсткі, заходи їх попередження є безперспективними. Реальний стан законності у правоохоронній діяльності, і перш за все у правоохоронних органах, показує, що злочинність їх працівників характеризується ознаками стійкого динамізму, що має явно несприятливі тенденції. Йдеться про кількісні і якісні зміни в динаміці і структурі, збільшенні частки злочинів загальнокримінальної спрямованості, підвищенні ступеня їх організованості і витонченості, зростання заподіяваних ними наслідків. Засоби масової інформації, населення, та і самі працівники правоохоронних органів визнають той факт, що рівень криміналізації усієї правоохоронної системи досяг значних масштабів. У цьому зв'язку для нейтралізації причин і умов перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів та інших злочинів правоохоронців необхідна розробка довготривалої стратегії профілактики протиправної поведінки цих працівників, яка може дати певні результати.

Під загальним попередженням злочинності у кримінології розуміється система заходів з усунення процесів детермінації та причинності злочинності, що впливають на все населення або його групи, які виділяють за загальними економічними, соціальними та іншими критеріями, і які можуть створювати можливість злочинної поведінки.

Спеціальна профілактика визначається як комплекс засобів правового впливу та виховних, організаційних, технічних заходів, спрямованих саме на попередження злочинності будь-якого виду або конкретного злочину.

Для попередження злочинності працівників правоохоронних органів у сфері службової діяльності, у тому числі і перевищення ними влади або службових повноважень, на загальносоціальному рівні першорядне значення мають масштабні загальнодержавні заходи, спрямовані на нейтралізацію, обмеження сфери й сили дії базисних, насамперед, економічних злочинів, їх причин та умов. Дійсно, «успішно боротися зі злочинністю можна лише тоді, коли діють стійкі економічні, соціально-політичні відносини» [2, с. 14].

Наявність в Україні ринкових відносин неминує порушує питання про розробку заходів щодо усунення розбіжностей між матеріальними можливостями громадян і життєвими потребами. На думку В.М. Кудрявцева, необхідно соціальними й економічними засобами зближувати потреби й інтереси людей з їхніми реальними можливостями, надавати всі можливі шляхи для законного задоволення цих потреб та інтересів, сприяти правомірному досягненню життєвих цілей. Соціальні програми повинні містити в собі і заходи для морального виховання населення у працьовитості, чесності, справедливості [3, с. 197].

У цьому зв'язку пріоритетними напрямками попередження перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів мають служити заходи з поліпшення системи матеріального й морального стимулювання, створення найбільш сприятливих умов для служби, відпочинку, перспектив службового зростання, реального забезпечення соціального захисту працівників.

Основою створення необхідних умов, які дозволять працівнику правоохоронного органу бути зацікавленим у належному виконанні правоохоронних функцій, на наш погляд, повинно бути відповідне стимулювання праці державних службовців. Розробка системи матеріального та морального стимулювання праці працівників – важка, але посильна справа. Такий вихід можна знайти орієнтуючись на власні резерви. Наприклад, матеріальне стимулювання можливе з грошових фондів, сформованих з надходжень від надання окремих платних послуг. З урахуванням внутрішніх ресурсів служби та підрозділи правоохоронних органів можуть надавати додаткові послуги з викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту (наприклад, навчання навичок контраварійного керування автомобілем тощо).

При цьому необхідно передбачити порядок здійснення сумісництва посад, чітку регламентацію такої діяльності, механізми контролю за нею.

С.А. Алтухов вважає замало виправданою абсолютну заборону на заняття працівниками правоохоронних органів підприємницькою діяльністю, роботу за сумісництвом в інших установах та організаціях і для вирішення цього питання пропонує дозволити працівникам правоохоронних органів, нарівні з творчою, науковою та викладацькою, займатися у вільний від роботи час індивідуально-трудовою діяльністю [4, с. 197].

Проте, незважаючи на сувору реальність життя працівників правоохоронних органів у вигляді відсутності матеріального забезпечення, інтенсивності, небезпеки та напруженості роботи, з такою пропозицією, на нашу думку, погодитись не можна. Серед працівників правоохоронних органів такі зміни призведуть до збільшення злочинів корисливої спрямованості з використанням службового становища в інтересах власної «індивідуально-трудової» діяльності. Не можна не враховувати й те, що, дозволивши займатись іншими видами діяльності, правоохоронці будуть займатись нею за рахунок робочого часу і нехтувати інтересами служби, надаючи переваги своїм або інтересам третіх осіб, наприклад, своїх ділових партнерів чи роботодавців.

При вирішенні питання про можливість підвищення матеріальних виплат на основі їх диференціації за конкретними результатами роботи у нагоді може стати досвід правоохоронців США. Так, у деяких штатах США використовується бальна оцінка діяльності поліцейського. Вона виходить із підсумовування балів за кожну конкретну дію працівника поліції з охорони громадського порядку та забезпечення правопорядку (наприклад, за кожний виклик до суду правопорушника поліцейський одержує три бали, за затримку правопорушника, який керує автомобілем у нетверезому стані – вісім балів, арешт злочинця за кримінальний злочин оцінюється в 10, а виконання окремих доручень, наприклад, прибирання приміщення або миття патрульного автомобіля – два бали. Той, хто щомісяця набирає 100 і більше балів, отримує заохочення [5, с. 121].

Значний резерв попереджувальних можливостей профілактики перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу зосереджений у вдосконаленні системи організації роботи правоохоронних органів, контролю керівництва за своїми підлеглими, а також порядку відбору та прийому на службу, проходження навчання, перепідготовки, підвищення кваліфікації та забезпечення психологічного спостереження. Вдосконалення вказаних елементів управлінсько-організаційної роботи складає комплекс спеціальних профілактичних заходів, спрямованих на попередження порушень законності і вчинення перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів.

Важливим напрямком зусиль у даній сфері є кардинальний перегляд існуючої системи контролю й оцінки ефективності роботи правоохоронних органів. Фактично, на сьогоднішній день основними суб'єктами контролю й оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів виступають вищестоящі органи державної влади.

Незважаючи на формально проголошену ще за радянських часів тезу про народний характер правоохоронних органів, народ, фактично, ніколи не брав участі у контролі й оцінці ефективності їх діяльності. Проте в юридичній літературі та законодавстві використовується термін «громадський контроль», хоча у наш час діяльність громадян щодо виявлення правопорушень серед правоохоронців навряд чи можна назвати контролем. Так, наприклад, ст. 87 «Прийняття резолюції недовіри керівникам органів поліції» Закону України «Про Національну поліцію» [6] практично не застосовується.

Важливим інструментом з попередження перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу є ефективна система відбору кадрів до цих органів. На сьогодні проблема комплектування правоохоронних органів висококваліфікованими кадрами є однією з гострих. Відсутність надійних соціально-правових гарантій працівників, неадекватне матеріальне стимулювання їх праці не сприяють створенню об'єктивних умов для конкурсного набору кандидатів до більшості правоохоронних органів. Відсутність реального конкурсу призводить до того, що частина кандидатів, які вступили на службу, не відповідає вимогам, що пред'являються. Тим часом ретельний добір кандидатів дозволить звести до мінімуму можливість проникнення до правоохоронних органів осіб, які не відповідають задачам діяльності та етичним стандартам працівників цих органів.

Тому слід підвищити вимоги до перевірки об'єктивності інформації про бездоганність репутації осіб, які збираються стати правоохоронцями. Виявлені дані про амо-

ральний або протиправний спосіб життя, позаслужбові зв'язки з особами, що розробляються або є підконтрольними правоохоронним органам, повинні слугувати підставою для відмови кандидату у прийомі на службу або продовження служби працівника. Під час відбору повинна ретельно перевірятись інформація, що стосується таких біографічних даних як сімейний стан, освіта, ділові якості, морально-етична поведінка, стосунки з колегами по навчанню (роботі), наявність упередженості до будь-яких релігійних чи екстремістських об'єднань тощо. Особлива увага також повинна надаватись критерію пристрасті до алкоголю, наркотиків, сексуальних потягів і проявів агресії.

У цьому зв'язку, на нашу думку, слід звернути увагу і на вдосконалення методики професійно-психологічного обстеження кандидатів на службу і працівників, які перемищуються на інші посади, у тому числі вищестоящі.

Більшість вчених і практиків вважають, що в умовах обмеженого фінансування проблема відбору кандидатів до правоохоронних органів стає надзвичайно важливою, помилки повинні зводитись до мінімуму. Для вирішення цієї задачі такі традиційні методи відбору, як спецперевірка, медичний, психологічний, психофізіологічний методи, перевірка послужного списку і біографічних даних виявляються малоефективними. Тому, на нашу думку, виникла потреба в оновленні процедури відбору і пошуку більш ефективних методів. Одним з таких є метод психофізіологічної діагностики з використанням поліграфа. Як зарубіжний досвід, так і відносно невеликий досвід використання поліграфа при доборі кандидатів на службу до правоохоронних органів в Україні свідчать про його позитивні результати, високу ефективність і надійність.

Велику роль у попередженні перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів може відігравати система морально-правового виховання. Організація виховної роботи повинна сприяти формуванню етичного світогляду, дисциплінованості, високої відповідальності за доручену справу, патріотизму і правової культури серед працівників. Вона повинна будуватися на основі суворо диференційованого підходу до виховуваних, з урахуванням внутрішніх позицій, ступеня професійної деформації, а також шляхів і методів дії (переконання або примушування, заохочення або приклад). При цьому основними цілями і напрямками виховної роботи повинні виступати: формування високих етичних якостей і професійної етики у працівників; створення умов, що сприяють ефективному зниженню кількості порушень дисципліни і законності серед особового складу; виховання у працівників уважного та ввічливого ставлення до громадян, високої культури та етики у службовій діяльності; встановлення довірливих відносин з населенням; постійне підвищення рівня професійних знань працівників, розширення їх кругозору; виховання морально-вольових якостей, здатності протистояти стресовим ситуаціям та уміння безконфліктного вирішення службових задач; виховання працівників у дусі непримиренності до усіх проявів порушення законності; організація ефективної наставницької роботи з молодими працівниками.

Виходячи з наведених напрямків виховної роботи, на наше переконання, одним із дієвих засобів формування особистості у дусі поважного ставлення до закону повинна стати наставницька робота. Сьогодні наставницька робота у правоохоронних органах не є тим дієвим інструментом, який забезпечує «безболісний» вхід молодих фахівців у трудові колективи цих органів. Результати досліджень дають змогу стверджувати, що призначення наставників проводиться здебільшого формально, робота з молодими фахівцями зводиться до вивчення функціональних обов'язків, структури правоохоронного органу та знайомства з колегами [7, с. 273].

У зв'язку з тим, що кадрове забезпечення правоохоронних органів здебільшого відбувається за рахунок випускників профільних вищих навчальних закладів, необхідно здійснювати заходи щодо морально-правового виховання ще під час навчання, до початку виконання професійних функцій. Заходи з попередження злочинів працівників правоохоронних органів повинні починатися у стінах навчальних закладів.

Велике значення для формування в особового складу законслухняної поведінки має особистий приклад начальницького складу правоохоронних органів. Зрозуміло, що при цьому самі вихователі повинні бути відповідним чином підготовлені як у духовно-моральному, так і професійному плані для роботи з персоналом, бути прикладом у додержанні законності та дисципліни, бездоганному виконанні вимог присяги, статутів та наказів, норм моралі, розвивати й підтримувати у підлеглих свідоме ставлення до виконання службових обов'язків, почуття честі й гідності, заохочувати розумну ініціативу, самостійність у службі, суворо карати за недбалість.

Висновки. Попередження перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів не може ефективно діяти без здійснення профілактичних заходів стосовно усієї злочинності. Разом з тим серед цих заходів перевагу слід надавати загальним заходам попередження. До них належать заходи з поліпшення системи матеріального й морального стимулювання працівників правоохоронних органів, вдосконалення елементів керівної та організаційної роботи, перегляд існуючої системи контролю й оцінки ефективності роботи правоохоронців. Доцільним є комплексне застосування профілактичних заходів з використанням можливостей не тільки правоохоронних органів, а й інших державних установ та громадськості.

Бібліографічні посилання

1. Монтескьє Ш. Избранные произведения. Москва, 1955. 803 с.
2. Карпец И.И. Экономика и преступность. *Законность*. 1992. № 3. С. 13–19.
3. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: учебное пособие для вузов. Москва: Форум: ИНФРА, 1998. 116 с.
4. Алтухов С.А. Преступления сотрудников милиции (понятие, виды и особенности профилактики). Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. 271 с.
5. Новаков О.С. Основні методи профілактики злочинів працівників міліції у сфері службової діяльності. *Вісник ЛАВС імені 10-річчя незалежності України*. 2002. № 4. С. 119–130.
6. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 16.09.2018).
7. Кисіль З.Р. Професійна адаптація молодих працівників ОВС до умов службової діяльності. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2003. № 2. С. 268–274.

Надійшла до редакції 22.04.2019

SUMMARY

Makotchenko L.M. Means to prevent abuse of authority or official powers by a law enforcement officer. The author has considered possible measures to prevent the crime enshrined in Art. 365 of the Criminal Code of Ukraine. She has substantiated that the general measures to prevent this crime should be given priority. These include measures to improve the system of material and moral stimulation of law enforcement officers, improvement of the elements of management and organizational work, review of the existing system for monitoring and evaluating the work effectiveness, etc.

It has been argued that a personal example of the commander's staff of law enforcement bodies is of great importance for the formation of law-abusive behavior in the personnel. It is clear that at the same time, the educators themselves should be properly prepared both in spiritually moral and professional terms to work with the staff, to be an example in the observance of the rule of law and discipline, the perfect fulfillment of the oath, statutes and orders, morality rules, to develop and to support the subordinates of a conscious attitude to the performance of official duties, a sense of honor and dignity, to encourage a strong initiative, independence in the service, strictly punish for negligence.

It has been established that the prevention of excessive power or official authority by law enforcement officers can not operate effectively without the implementation of preventive measures for all crime. At the same time, among these measures, priority should be given to general measures of prevention. These include measures to improve the system of material and moral incentives for law enforcement officers, improving the elements of leadership and organizational work, reviewing the existing system of monitoring and evaluating the effectiveness of law enforcement. It is expedient to use preventive measures with the use of opportunities not only of law enforcement agencies, but also of other state institutions and the public.

Keywords: *exceeding of authority or official powers, law enforcement officer, crime prevention.*

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Розглянуто питання введення кримінальної юстиції у справах неповнолітніх. Проаналізовано тенденції формування правової політики щодо забезпечення прав дітей при здійсненні кримінального правосуддя шляхом удосконалення кримінального та кримінально-процесуального законодавства.

Ключові слова: ювенальна політика, ювенальна юстиція, неповнолітні правопорушники, права дитини.

Постановка проблеми. Діти – це окрема, самостійна частина суспільства, якій притаманні особливі правила поведінки, своєрідні життєві стереотипи, що забезпечують її розвиток і становлення та перетворення в дорослу (основну) частину суспільства. Щороку засуджуються до різних видів покарання тисячі підлітків. На жаль, каральна система в її нинішньому вигляді не здатна зробити з неповнолітніх правопорушників законослухняних громадян. Отже, вона потребує істотних змін та реформ.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Висвітлення проблем, котрі пов'язані із здійсненням безпосередньо профілактики правопорушень серед неповнолітніх, вже багато років турбують громадськість, вчених-юристів та правоохоронців-практиків безпосередньо України та багатьох країн світу у цілому. Велика кількість науковців та практиків: І.О. Бандурка, В.М. Бурдін, Т.О. Гончар, Т.А. Денисова, Н.М. Крестовська, Є.С. Назимко та інші – досліджували та вивчали дану проблему. В нашу державу ювенальні технології йдуть з великою швидкістю й повним ходом. Запроваджується «Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» (словосполучення «ювенальна юстиція», щоб не лякати народ, вирішують змінити на «кримінальну юстицію щодо неповнолітніх»), котра була схвалена Президентом України в 2011 році.

Метою є дослідження особливостей правового регулювання ювенальної юстиції та можливих перспектив її впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу. В період з 2011 по 2018 було зроблено великий внесок у розвиток даного питання. За підрахунками Державної служби статистики, у країні в період з 1996 року дитяче населення зменшилося майже в два з половиною рази. Станом на 2017 рік кількість дітей становить близько 8 млн. Час від часу в інформаційному просторі України порушується питання ювенальної юстиції. Причому, на жаль, причиною актуалізації цієї найважливішої проблеми стає не розуміння необхідних змін у підходах і системі захисту прав дітей, а чергові жахливі випадки їх порушення. Найбільш гостро вони постають у країнах, що розвиваються, та у країнах з перехідною економікою, до яких належить і Україна. Започатковані у світі загальнообов'язкові стандарти дотримання прав людини стали однією з пріоритетних задач, що вирішуються суспільством задля захисту порушених прав уразливих верств населення, у тому числі і неповнолітніх. Важливість державного та громадського захисту цих вразливих груп полягає у перспективності розвитку та побудови правової держави з демократичними цінностями.

Важливо зазначити, що подальший соціальний та економічний розвиток будь-якої держави залежить від її людського потенціалу, а тому вивчення зарубіжного досвіду впровадження ювенальної юстиції, як системи захисту прав неповнолітніх, є надзвичайним завданням будь-якої правової держави.

У мінімальних стандартних правилах ООН, які стосуються відправлення правосуду

для щодо неповнолітніх (Пекінські правила 1985 р.) зазначено: "...за вчинення правопорушень, які караються за законом держави, неповнолітні повинні притягуватися до відповідальності, яка відрізняється від відповідальності повнолітніх осіб..."

Згадаємо п. 3 ст. 40 Конвенції про права дитини (1989), у якій підкреслено, що "...держави-учасниці прагнуть сприяти в установленні законів, процедур, органів і установ, що стосуються безпосередньо дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, обвинувачуються або визнаються винними в його порушенні" [2].

Саме це положення стає міжнародно-правовою основою для формування державної політики України у сфері створення системи ювенальної юстиції.

Перші ініціативи щодо створення системи ювенальної юстиції в Україні здійснювалися з 2003 р. у формі підготовки та оприлюднення низки інформаційних матеріалів та проєктів нормативних документів, впровадження регіональних пілотних проєктів.

Важливим у цьому процесі була ініціатива недержавних організацій, що перейшла у співпрацю з державними органами, причетними до питань ювенальної юстиції, у першу чергу, Верховного Суду, Генеральної прокуратури, Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Державної кримінально-виконавчої служби та ін.

Президент України підписав у 2011 р. Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні [5].

Так, у квітні 2011 р. Львівська міська рада звернулася до Президента України з вимогою попередити введення в Україні ювенальної юстиції. 14 червня у Києві відбулась акція протесту батьківської громадськості проти введення системи ювенальної юстиції, а також інших «антисімейних технологій». Спеціалісти Батьківського руху брали активну участь у роботі круглих столів, послідовно виступали проти введення кримінальної (ювенальної) юстиції. Більше того, юристами Батьківського руху було розроблено альтернативний варіант Концепції, який декілька разів (у листопаді 2010 р., а також повторно у березні 2011 р.) був направлений офіційно в Міністерство юстиції, з копією Президенту України. Всі вони висловлювалися проти підписання Президентом України 24 травня 2011 р. «Концепції розвитку кримінальної юстиції для неповнолітніх в Україні». Основними аргументами противників запровадження ювенальної юстиції виступають твердження про «спрямованість ювенальної юстиції на руйнування інституту сім'ї в Україні», а також те, що «ювенальні суди будуть невідконтрольні державі, натомість отримають виключне право контролю за сім'ями та відібрання дітей у батьків» [3].

Чинні норми, що стосуються безпосередньо дітей, містяться в таких документах:

– Конвенція про права дитини 1989 р., що до кінця 1997 р. була ратифікована усіма країнами, за винятком Сполучених Штатів Америки й Сомалі;

– мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), 1985 р. (далі – Пекінські правила);

– правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі, 1990 р. (далі – Правила);

– керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Керівні принципи, прийняті в Ер-Ріяді) 1990 р. (далі – Ер-Ріядські керівні принципи);

– керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя (Відень, 1997 р.) [1, с. 37].

Слід зазначити, що в науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення поняття «ювенальна юстиція». Поняття «ювенальна юстиція» походить від латинського «*juvenālis*» – юнацький та «*jūstitia*» – правосуддя. Ювенальна юстиція включає в себе профілактику підліткової злочинності та соціально-психологічну реабілітацію неповнолітніх, які вчинили злочин (у тому числі засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі), так і неповнолітніх жертв злочинів.

Ювенальна юстиція «працює» із двома категоріями дітей – це діти-правопорушники та діти, які опинились у складній життєвій ситуації (сироти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні, свідки та жертви злочинів тощо). Зміст і мета ювенальної юстиції – це збереження або реабілітація особи дитини при усвідомленій невідворотності покарання за скоєне [4, с. 26].

Основне завдання ювенальної юстиції полягає в тому, щоб вивести неповнолітніх із загальної системи каральної юстиції. Саме на це спрямовані положення численних міжна-

родних договорів, учасником яких є Україна. Відповідно до загальновизначених стандартів розгляд справи про злочин, вчинений підлітком, повинен здійснюватися після спеціальної попередньої підготовки за участю психологів і соціальних працівників. Судове засідання також має проходити у спеціально створеній обстановці, яка забезпечує підліткові психологічний комфорт і виключає репресивний тиск на його психіку [1, с. 36].

Велика увага приділена необхідності забезпечення відкритості та доступності широкій громадськості інформації про принципи, норми та правила, на яких ґрунтується законодавство про кримінальну юстицію, з метою уникнення неправильного сприйняття громадськістю даного інституту та, як наслідок, протистояння між владою і суспільством.

Існують такі основні принципи та функції ювенальної юстиції:

1. *Охоронна*. Забезпечення судового захисту неповнолітнього як потерпілого, підсудного, засудженого тощо шляхом закриття справи про злочин неповнолітнього або про посягання на злочин, зменшення розміру покарання у зв'язку з неповноліттям відповідно до Кримінального кодексу України; надання переваги виховному впливу перед примусовими заходами тощо; цей принцип пов'язаний із відновною та примирною функціями.

2. *Відновна та примирна*. Ювенальна юстиція має базуватися на відновному принципі. У цьому її істотна відмінність від сучасного «дорослого» правосуддя. Правосуддя у справах неповнолітніх має бути не каральним, а передовсім таким, що відновлює порушені права та свободи жертви злочину або потерпілого від правопорушення, сприяє усвідомленню правопорушником необхідності відповідати за свої вчинки і здійсненню заходів для відшкодування завданої шкоди. Залагодження конфліктів та вирішення ситуацій, пов'язаних з правопорушеннями, відбувається шляхом досягнення порозуміння між сторонами судового процесу із залученням їх соціального оточення та представників місцевих громад.

3. *Реабілітаційна*. Реабілітація стосується і дитини, яка зазнала жорстокого поводження або недбалого піклування, і неповнолітнього правопорушника, який має бути ресоціалізований. Для цього ювенальний суд має стати координатором програм і проєктів, а також центральною інституцією серед низки державних та недержавних, які працюють з дітьми.

Аналізуючи ювенальну юстицію з різних боків, можна виділити позитивні й негативні ознаки. Якщо говорити «за», в першу чергу спрямована на удосконалення превентивної та профілактичної роботи з неповнолітніми особами, які схильні до вчинення правопорушення, і лише потім передбачає заходи боротьби з підлітковою злочинністю та роботу з неповнолітніми злочинцями. Провідну роль у процесі виховання дітей якраз і відіграватиме сім'я та громадськість шляхом застосування гуманних методів роботи з дітьми [5].

Міжнародна й вітчизняна практика свідчить, що запровадження ювенальної юстиції є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство та сприяє зміцненню позицій місцевих громад. Ефективною складовою ювенальної юстиції є програми з відновного правосуддя: це й виховний вплив на правопорушника, і профілактика вчинення повторних правопорушень, і сприяння соціальній адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство.

Вважаємо, що знайдуться аргументи, які викликають у людей стурбованість і настороженість. Багато хто побоюється ситуації, коли дітей почнуть вилучати із сім'ї за найменший проступок батьків. Наприклад, у Франції, якщо дитина поскаржиться на своїх батьків, з приводу того, що вони їй щось не дозволяють або не дають кишенькові гроші, – це може бути підставою для судового розгляду. Другим негативним моментом є припущення, що в результаті усвідомленої безкарності розгул дитячої злочинності дійде свого піку. За даними статистики, в країнах з працюючою ювенальною юстицією злочинність все більше молодіє, дитячі злочини там відбуваються в рази частіше, порівняно з іншими країнами. Серед негативних моментів потрібно зазначити, що в Україні не торкаються питання адміністративного судочинства, пов'язаного із дітьми.

Недоліком розпорядження Кабінету Міністрів України є те, що всі його положення здебільшого спрямовані на профілактичну роботу з неповнолітніми правопорушниками, тобто особами, які вже відбувають покарання. Наприклад, «створення належних умов для життя, забезпечення необхідної медичної допомоги у приймальниках-розподільниках для дітей органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторах, спеціальних виховних установах»; «створення та оновлення матеріальної бази для національно-культурного і духовного розвитку неповнолітніх, які тримаються у спеціальних вихов-

них установах, проведення з ними психолого-педагогічної та фізкультурно-спортивної роботи» [6] тощо.

Не можна брати модель ювенальної юстиції «західного типу» і шаблоном вставляти в Україні, через менталітет та непристосованість існуючої правової системи вона просто не приживеться, її необхідно адаптувати.

Ювенальна політика буде ефективною лише тоді, коли вона буде елементом усієї національної правової системи, в тому числі у сфері злочинності неповнолітніх. Вона повинна бути органічно взаємопов'язана з усіма напрямками державної правової політики на стадіях вироблення, прийняття і реалізації рішень.

Висновки. Таким чином, питання запровадження ювенальної юстиції та відновного правосуддя для України є дуже актуальним, оскільки стан підліткової злочинності в державі викликає глибоку занепокоєність та зумовлює необхідність пошуку нових засобів її попередження.

Ювенальна юстиція – це заснована на специфічних принципах особлива система захисту прав неповнолітніх, яка включає в себе сукупність державних органів, діяльність яких здійснюється спільно з відповідними методико-психологічними, соціальними службами допомоги дітям і підліткам за допомогою механізму захисту прав дитини, які застосовуються для забезпечення реалізації її прав. Мета ювенальної юстиції – виховання неповнолітніх через зменшення шкідливого впливу на них чинника залучення у кримінальне судочинство. Очевидно, що відмінною ознакою ювенальної юстиції є пріоритет інтересів розвитку особистості неповнолітнього та його соціалізація.

Теперішній час – важливіший етап уведення системи ювенальної юстиції в Україні, мета й завдання існування якої – забезпечення прав дитини у цілому, її цивільних (сімейних, житлових) прав і її захист від кримінального переслідування у кримінальному процесі, керуючись принципом верховенства права, застосовуючи реституційний підхід і відновне правосуддя.

Бібліографічні посилання

1. Восстановительное правосудие для несовершеннолетних и социальная работа (от проектов к практике): сборник / общ. ред. Т.И. Марголина, Л.А. Соболева. Пермь, 2006.
2. Конвенція про права дитини Прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї від 20 листопада 1989 року. Набула чинності 2 вересня 1990 року. URL: <http://www.un.org/russian/document/convents/childcon.htm> (дата звернення: 02.02.2019 р.)
3. Львовский городской совет призывает Президента предотвратить введение в Украине ювенальной юстиции. URL: <http://lb.ua/news>; Всенародное противодействие внедрению ювенальной юстиции в Украине // <http://sovest.dnipro.org/2011/3426.html>. (дата звернення: 02.02.2019 р.)
4. Права дітей: зб. док. Ради Європи та Організації Об'єднаних націй / упоряд. Громадська правозахисна організація «Громадський контроль»; пер з англ. Серія «Права людини». Київ, 2002.
5. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні від 24 травня 2011 року № 597/2011: Указ Президента України. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/597/2011> (дата звернення: 02.02.2019 р.)
6. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 № 1039-р. *Урядовий кур'єр*. 2011. № 208.
7. Крукевич О. М. Становлення та історичний розвиток кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 6. С. 23–31.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 02.02.2019 р.).

Надійшла до редакції 23.04.2019

SUMMARY

Savenko V.P. Perspectives of implementation of juvenile justice in Ukraine. The author has considered issues of introduction of criminal justice in juvenile cases. He has analyzed tendencies of the formation of the legal policy on ensuring children's rights in the implementation of criminal justice through the improvement of criminal and criminal-procedural legislation.

It has been stated that children are a separate, independent part of society, which has special rules of behavior, peculiar life stereotypes that ensure its development and formation and transformation into an adult (main) part of society. Every year, thousands of teenagers are sentenced to various types of punishment. Unfortunately, the punitive system in its present form is not capable of making juvenile offenders law-abiding citizens. So, it needs substantial changes and reforms.

The author has proved that the issue of introducing juvenile justice and restorative justice for Ukraine is very relevant as the state of juvenile delinquency in the country is a matter of deep concern and necessitates the search for new means of its prevention.

Juvenile Justice is a special system of protection of minors' rights, based on specific principles, which includes a set of state bodies whose activities are carried out in conjunction with the relevant methodological-psychological, social services for the assistance of children and adolescents through the mechanism of protection of the child's rights that are used to ensure the implementation his/her rights. The purpose of juvenile justice is to educate minors through reducing the harmful impact on them of the factor of involvement in criminal proceedings. Obviously, the distinctive feature of juvenile justice is the priority of the interests of the minor's personality development and his/her socialization.

Current time is the most important stage in the introduction of the juvenile justice system in Ukraine, the purpose and task of which is to ensure the child's rights as a whole, his/her civil (family, housing) rights and his/her protection from criminal prosecution in the criminal procedure, guided by the rule of law principle, applying a restitutive approach and restorative justice.

Keywords: *juvenile politics, juvenile justice, juvenile offenders, children's rights.*

УДК 343.9

Фещин М.А. ©

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-144-149

ЗАПОБІГАННЯ КИШЕНЬКОВИМ КРАДІЖКАМ

Розглянуто роль запобігання кишеньковим крадіжкам у діяльності слідчих НПУ, заходи протидії кишеньковим крадіжкам. Аналізуючи погляди вітчизняних і зарубіжних учених доведено, що кишенькова крадіжка вважається одним із найстаріших видів злочинів, яка була, є і буде найпоширенішим видом міського злочину й належить до найбільш професійних видів злочинної діяльності, оскільки вимагає певної підготовки. Уточнено сутність, завдання та напрями запобігання кишеньковим крадіжкам. Визначено умови та причини вчинення кишенькових крадіжок, вибір найбільш оптимальних та дієвих заходів загальної та індивідуальної профілактики кишенькових крадіжок.

Ключові слова: *злочини проти власності, кишенькова крадіжка, слідчий, запобігання, притинення, напрями запобігання, усунення причин та умов вчинення кишенькових крадіжок.*

Постановка проблеми. Зміни в економічній і політичній системах України, ослаблення контрольних функцій держави, інші економічні та соціальні процеси мають побічний результат зростання злочинності, в тому числі збільшення кількості кишенькових крадіжок. Ще у IV ст. до н. е. Платон висловив думку про те, що профілактика злочинності повинна мати пріоритет перед каральною політикою держави. Утім, її практичне втілення відбулося досить недавно. Ця думка дістала правову аргументацію у працях юристів класичної школи кримінального права у XVIII ст., які заклали основу нової політики у протидії злочинності. Сутність цієї політики висловлена у такій тезі: «мудрий законодавець запобіжить злочину, щоб не бути змушеним карати за нього». І тому ми поєднуємо думку В.Г. Телійчука, що попередження вчинення злочинів завжди було, є і буде ефективним напрямом боротьби зі злочинністю, зокрема з кишеньковими крадіжками [10].

У практиці розслідування поняттям «кишенькові крадіжки» об'єднуються різновиди таємного викрадення майна: крадіжки з одягу, сумок або іншої ручної поклажі, а також обрізання годинників, фотоапаратів, мобільних телефонів та ін. Окремим громадянам кишенькові злодії заподіюють не тільки матеріальний збиток. Будучи своєрідними хранителями злочинних традицій ще часів царської Росії, вони передають їх частині нестійкої молоді, заражаючи ідеями «легкого життя» [6].

На сьогодні в Україні, як свідчить офіційна статистика, спостерігається постійне зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Одночасно щорічно зменшується кількість злочинів, попереджених на стадії готування чи замаху. Так, у 2014 році було зареєстровано 5 695 таких злочинів (2,5 % від загальної кількості крадіжок), у 2015 – 6 626 (2,4 %), у 2016 – 9 604 (3,1 %), у 2017 – 7 042 (2,6 %), у 2018 –

7 923 (3,3 %) [2]. Ми цілком згодні з думкою Свіріна М.О., що така ситуація повною мірою стосується й злочинів проти власності, стан розкриття яких суттєво погіршився останніми роками. Таке становище призводить до дезорганізації економічного життя країни, негативно впливає на добробут громадян, викликає у населення відчуття незахищеності від злочинних проявів і, відповідно – недовіри до правоохоронних органів, які мають забезпечити такий захист [9].

Кишенькова крадіжка вважається одним із найстаріших видів злочинів, яка була, є і буде найпоширенішим видом міського злочину. Це один із видів крадіжок, відповідальність за вчинення яких передбачено ст. 185 КК України [13]. Базою для визначення окремих функцій у відповідній діяльності органів та підрозділів Національної поліції України (далі – НПУ) є запобігання злочинам і зводиться до запобігання конкретним злочинам; виявлення злочинів і осіб, які їх вчинили; розшуку злочинців; сприяння кримінальному судочинству; сприяння та забезпечення діяльності інших суб'єктів запобігання злочинам. Крім названих функцій, на погляд О.О. Юхна, О.В. Кириченка та О.А. Шевченка, напрямками діяльності НПУ є оперативно-розшукова діяльність, досудове розслідування, забезпечення запобіжної діяльності. Органи НПУ, на відміну від інших суб'єктів запобіжної діяльності, впливають на дуже широке коло об'єктів запобігання, здійснюючи запобіжну діяльність на всіх рівнях, в усіх видах і формах, використовуючи при цьому широкий арсенал різноманітних як гласних, так і негласних методів і засобів [5].

Враховуючи ступінь сформованості причин та умов злочинної поведінки і пов'язаної з цим моментом їх реалізації, запобігання кишеньковим крадіжкам поділяється на профілактику, що здійснюється до формування злочинного умислу; запобігання, що відбувається після формування злочинного умислу до початкового вчинення крадіжки; припинення крадіжки, до якого належать запобіжні заходи, здійснювані після початку кримінально каранних дій. Тому у комплексі заходів боротьби з кишеньковими крадіжками вирішального значення набуває запобігання цим злочинам.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання, пов'язані з проблемами протидії та запобігання злочинам проти власності, в наукових працях розглядали такі відомі вітчизняні й зарубіжні вчені: Ю.В. Александров, Б.І. Бараненко, П.Д. Біленчук, В.В. Василевич, В.О. Глушков, В.В. Голіна, О.М. Джужа, А.Е. Жалінський, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, О.В. Кириченко, М.Й. Коржанський, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, І.П. Лановенко, В.Г. Лихолоб, О.М. Литвак, К.О. Павлишин, М.О. Свірін, В.Г. Телійчук, О.А. Шевченко, О.О. Юхно та інші. Проблеми запобігання кишеньковим крадіжкам розробляли В.Д. Берназ, В.І. Бобир, О.І. Гуров, Г.Г. Зарубін, О.Ф. Кобзар, Є.В. Пряхін, В.П. Самойлов, І.В. Сервецький, К.О. Чаплинський, Ю.Л. Шуляк, І.Н. Якимов та ін. Разом з тим на сьогодні в науковій літературі, на наш погляд, недостатньо уваги приділяється проблемам запобігання кишеньковим крадіжкам Національною поліцією, яка має найбільш широкий спектр повноважень у цьому напрямі серед правоохоронних органів держави.

Метою статті є визначення основних напрямів запобігання кишеньковим крадіжкам.

Виклад основного матеріалу. Запобігання та припинення злочинів взагалі, а кишенькових крадіжок в особливості, – доволі складний і багатогранний процес. Складність цього процесу полягає ще й у тому, що кожен етап розвитку злочину (формування умислу, готування до крадіжки та замах на неї) потребує вжиття певних заходів, направлених на те, щоб не допустити вчинення кишенькової крадіжки. Ці заходи надзвичайно різноманітні як за своїм характером, так і за своєю організацією та тактикою здійснення [8, с. 122]. Тому ми поєднуємо думку В.Г. Телійчука, Д.Й. Никифорчука та О.М. Сиченка, що у комплексі заходів боротьби з кишеньковими крадіжками вирішального значення набуває запобігання цим злочинам. Запобігання кишеньковим крадіжкам досягається в результаті проведення загальних профілактичних заходів, спрямованих на виявлення й усунення причин і умов, що сприяють їх вчиненню; індивідуальних профілактичних заходів стосовно осіб, від яких можна очікувати вчинення кишенькових крадіжок; оперативно-розшукових й інших заходів, що перешкоджають вчиненню кишенькових крадіжок, які готуються та задумуються, а також припинення замахів на ці злочини [11, с. 20–21].

Слід зазначити, що кишенькові крадіжки належать до найбільш професійних видів злочинної діяльності у зв'язку з тим, що цей вид посягання вимагає певної підготовки, яка передбачає не тільки навчання, а й систематичне підвищення злочинної

кваліфікації. Також і П.С. Яні вважає, що подібного роду крадіжки вчиняються особами, які мають, як правило, відповідну злочинну спеціалізацію. А.А. Тайбаков стверджує, що значна частина посягань на чуже майно вчиняється злочинцями-професіоналами, а кишенькові крадіжки і шахрайства майже повністю професійно криміналізовані [4].

Заходи загальної профілактики направлені на виявлення, усунення та нейтралізацію причин та умов, які сприяють вчиненню кишенькових крадіжок. Вони повинні забезпечуватись перш за все комплексними планами профілактики правопорушень, що розробляються органами НПУ разом з органами місцевого самоврядування відповідно до планів соціального розвитку району, міста тощо [8, с. 122]. Їх, у свою чергу, можна поділити на управлінські; організаційні; організаційно-тактичні [3]; інформаційно-аналітичні та ті, що безпосередньо впливають на криміногенні фактори [8, с. 122]. Управлінські заходи насамперед включають економіко-правові, метою яких є нейтралізація протиправного збагачення професійних злочинців, оскільки основою їхнього існування є відповідна матеріальна база, яка, з одного боку, включає значні кошти самих кримінальних елементів, а з іншого – можливості її постійного поповнення. На сучасному етапі дуже важливо створити надійний економіко-правовий захист, що виключає чи усуває будь-які спроби зазіхання на державну чи приватну власність. Ідеологічний напрям у профілактиці професійної злочинності включає роботу з розвінчання кримінальних традицій, підризу авторитету лідерів кримінального середовища, а також формування у громадян певного ставлення до антигромадської субкультури з метою ослаблення механізму її впливу на неповнолітніх. Важливе значення при цьому надається систематичному використанню засобів масової інформації.

До числа організаційних заходів запобігання професійних злочинів, у тому числі кишенькових крадіжок, варто було б віднести такі: а) розробити регіональні спеціальні плани боротьби з професійною і організованою злочинністю; б) на базі оперативно-розшукових підрозділів НПУ створити службу індивідуального пошуку для боротьби з професійними злочинцями у громадських місцях і місцях зосередження кримінальних елементів.

Щодо організаційно-тактичних заходів у запобіганні професійній злочинності, то, зауважимо, про це менше згадують в юридичній літературі. Можливо, цьому сприяло те, що протягом тривалого часу профілактика злочинів, учинених професійними злочинцями, частіше ототожнювалася з кримінальним покаранням. Дехто і досі дивиться на лаву підсудних як на ефективний засіб стримування девіантної поведінки. Звичайно, випадки добровільного відмовлення професійних злочинців від звичного їм заняття – нечасті. Це, найшвидше, може свідчити про вкрай низьку якість профілактичних заходів. Звідси випливає, що суспільство, яке прагне до правової держави, гуманізації кримінальної політики, має спрямувати свої зусилля на реальну профілактику злочинності, створивши для цього надійну правову базу. Адже профілактика не тільки гуманніше покарання, але й дешевше економічно. Організації профілактичної роботи має передувати оцінка стану професійної злочинності та особливості переростання її в організовані форми [3].

Заходи організаційного характеру складають основу усієї попереджувальної діяльності. Ця діяльність забезпечується перш за все комплексними планами профілактики правопорушень, що розробляються органами внутрішніх справ відповідно до планів соціального розвитку відповідного регіону. Вибір найбільш оптимальних та дієвих заходів загальної профілактики кишенькових крадіжок залежить від інформаційно-аналітичної бази. Якщо в цілому в боротьбі зі злочинністю та по окремих видах проводяться кримінологічні та соціологічні дослідження, дані яких згодом беруться за основу при прийнятті управлінських рішень, то стосовно кишенькових крадіжок майже всі органи НПУ обмежуються лише статистичною звітністю, що і зумовлює, у сукупності з іншими причинами, суб'єктивний характер, низький рівень попередження кишенькових крадіжок. Для отримання необхідної інформації відповідні підрозділи НПУ, залежно від поставленої мети, використовують об'єктивні джерела інформації, які слід розділити на дві групи.

До першої групи відносять джерела, інформація з яких поступає в органи та підрозділи НПУ: заяви та повідомлення від громадян про кишенькову крадіжку, повідомлення громадськості та посадових осіб, повідомлення в засобах масової інформації. Другу групу представляють джерела інформації, збір яких залежить від працівників поліції: матеріали кримінальних проваджень, відмовні матеріали, дані, отримані в ході проведення оперативно-розшукових дій. Вся зібрана інформація повинна бути ретельно вивчена і систематизована, що дозволить володіти відомостями про результати проведених заходів; мати дані,

що характеризують контингент крадіїв та особливості їх злочинної діяльності; своєчасно вживати певні заходи по усуненню криміногенних факторів, які сприяють злочинній діяльності крадіїв; вживати своєчасні заходи з усунення причин та умов вчинення кишенькових крадіжок. До таких заходів, наприклад, можна віднести повідомлення адміністрації підприємств, установ та організацій про ті недоліки, які сприяють кишеньковим крадіжкам. Це здійснюється шляхом направлення подання слідчого та органом НПУ в цілому. В першому випадку відображається інформація, яка стосується причин та умов конкретного злочину, у іншому – результати узагальнених даних.

Взагалі типової форми подання немає. Хоча, виходячи із завдання цього документа, можна визначити, що подання – це процесуальний акт, який містить рішення слідчого (органу дізнання), пов'язане з виявленням і вжиттям заходів з усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочину, та покладає на посадових осіб підприємств, установ та організацій обов'язок усунути обставини, що сприяли вчиненню злочину. В ньому повинні бути чітко відображені всі обставини, що обумовили вчинення злочину, а також заходи, які, на думку слідчого, слід виконати для усунення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину.

Запропоновані слідчим заходи повинні ґрунтуватися тільки на встановлених фактах та зібраних доказах; не повторювати вимог чинних нормативних актів, інструкцій міністерств та відомств, правил чи технічних умов; бути безпечними для життя та здоров'я громадян, такими, що не принижують їх честь та гідність, морально прийнятними та юридично допустимими; бути сприятливими та доцільними з економічної точки зору і не порушувати виробничу діяльність підприємств, установ та організацій; бути такими, які реально виконати; містити конкретні пропозиції з усунення причин та умов. Разом із тим у силу специфіки даної категорії злочинів та особливостей контингенту крадіїв направлення узагальненої інформації у справах про кишенькові крадіжки недостатньо ефективно, на відміну від попередження інших видів злочинів. Однак це може суттєво вплинути на усунення умов, які сприяють вчиненню кишенькових крадіжок у магазинах, на ринках і транспорті, а також обставин негативного формування особистості у школі чи трудовому колективі [7, с. 119–121].

Якщо говорити про технічні заходи запобігання, то при аналізі, наприклад, поширеності кишенькових крадіжок можна встановити, що вони тісно пов'язані з незадовільною роботою транспорту на певних маршрутах руху, скупченістю громадян у магазинах, відсутністю оперативних груп поліції в найбільш криміногенних місцях. Причому в різних місцях ці обставини мають свої особливості, їхнє усунення – перший крок до запобігання діяльності професійних злочинців.

Заходи індивідуальної профілактики, на відміну від загальної, спрямовані безпосередньо на особу професійних злочинців й обставини, що формують їх антигромадську позицію. Індивідуально-виховний вплив на особу правопорушника пов'язаний із запобіганням протиправної поведінки осіб, які ще не мають міцної антигромадської установки. І це цілком зрозуміло. Інша річ – злочинець-професіонал, який вже пройшов іспит кримінальним покаранням. Однак і тут заперечувати можливість вжиття педагогічних заходів, мабуть, не можна. Коли йдеться про запобігання злочинам з боку професіоналів, варто враховувати неминучість примусових заходів, оскільки багато осіб не піддаються вихованню і, власне кажучи, не виправні. Вони навіть самі цього не заперечують. Ось чому так важливо поряд з індивідуальною профілактикою вживати комплексні заходи для припинення злочинної діяльності на стадіях підготовки чи замаху на злочини [3]. Індивідуальна профілактика є важливою складовою частинною діяльності НПУ щодо попередження кишенькових крадіжок. Її мета полягає в тому, щоб своєчасно виявляти осіб, від яких можна очікувати вчинення кишенькових крадіжок, і шляхом виховного впливу на них та вжиття інших заходів у напрямках переборення їх антигромадських поглядів та звичок, не допустити вчинення ними кишенькових крадіжок. Тому від рівня організації індивідуальної профілактичної роботи в кожному підрозділі НПУ, від ступеня активності й ефективності участі в цій роботі громадськості залежить успішність вирішення загальних завдань попередження злочинності [11, с. 20–21]. Індивідуальна профілактична робота цілком залежить від своєчасного та чіткого встановлення особи, від якої, судячи з її минулої антигромадської поведінки, можна очікувати вчинення кишенькової крадіжки. Важливу роль у попередженні кишенькових крадіжок відіграє виявлення та перевірка осіб із антигромадськими поглядами, способом життя та протиправною поведінкою. Зосередження таких осіб утворює криміногенне середовище, яке впливає на

оперативну обстановку певної території обслуговування.

Висновки. Таким чином, успіх запобігання кишеньковим крадіжкам, насамперед, залежить від повсякденної та цілеспрямованої роботи в цьому напрямі слідчих при тісній взаємодії з оперативними працівниками НПУ. З метою запобігання кишеньковим крадіжкам необхідно, на наш погляд, застосовувати ряд заходів:

постійне правове інформування населення через засоби масової інформації про те, що їх майно повинно бути надійно захищене самими громадянами: зберігати цінності, гаманці, телефони, банківські картки у внутрішніх кишенях одягу і бажано закритих на застіжки або блискавки; проведення профілактичних заходів серед кишенькових злодіїв;

вивчення способів і методів вчинення кишенькових крадіжок, їх кримінальний почерк;

постійне поповнення та користування інформаційною базою даних про способи і види вчинення кишенькових крадіжок;

введення нових методів і способів по фіксації і документуванню злочинів, пов'язаних з кишеньковими крадіжками;

обмін досвідом оперативних співробітників щодо попередження, виявлення і розкриття кишенькових крадіжок [1];

збільшення чисельності патрульних. У цьому можуть брати участь як співробітники поліції, так і Національної гвардії України. Патрулювання необхідно проводити в місцях великого скупчення людей (у громадському транспорті, парках, на зупинках, а також у темний час доби на вулицях);

збільшення кількості зовнішніх камер спостереження. При встановленні скоєння злочину і факту фіксації цього камерою, необхідно призначення спеціальної експертизи з розпізнавання особи для ідентифікації особистості, а саме збільшення особи злочинця з високою точністю. Як правило, дуже часто сторонні люди бачать, як відбувається крадіжка і того, хто її вчиняє. Однак у силу певних причин вони або просто бояться сказати про це, або залишаються байдужими і вдають, що не помічають цього;

впровадження в маси. Необхідно, щоб працівники оперативних підрозділів застосовували спеціальний експеримент. Він полягає в тому, що оперативний працівник під виглядом звичайної людини в певному місці намагається вести себе необачно і необережно, тим самим намагаючись привернути увагу потенційних злочинців. І якщо йому це вдається, то він затримує злочинця на гарячому [12].

Зазначений перелік не є вичерпним. Урахування таких заходів дає можливість перегляду організаційних питань, а також дозволяє ставити більш конкретні завдання силам, які є в розпорядженні, вдосконалити контроль за їх виконанням, використовувати додаткові сили та засоби щодо запобігання кишеньковим крадіжкам у тісній взаємодії з іншими правоохоронними органами.

Бібліографічні посилання

1. Богданов А.И. Особенности совершения карманных краж в городских условиях и их классификация. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/osobennosti-soversheniya-karmannyh-krazh-v-gorodskih-usloviyah-i-ih-klassifikatsiya>

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2018 року ГПУ. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820

3. Заходи профілактики професійної злочинності. URL: https://pidruchniki.com/1507041249648/pravo/zahodi_profilaktiki_profesynoyi_zlochinnosti

4. Карманные кражи. URL: http://knowledge.allbest.ru/law/3c0a65625a3bc69b5d53b88521316c37_0.html

5. Кириченко О.В., Шевченко О.А. Принципи запобіжної діяльності підрозділів карного розшуку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2012. № 1. С. 230–237. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdv_s_2012_1_33.

6. Кишенькові крадіжки. URL: <http://ukrbukva.net/page,21,98862-Karmannye-krazhi.html>

7. Кобзар О.Ф. Основи розслідування та попередження кишенькових крадіжок: навч. посібник. Кіровоград: Кірюї ХНУВС, 2009. 127 с.

8. Кобзар О.Ф., Чаплинський К.О. Методика розслідування та попередження кишенькових крадіжок: навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 161с.

9. Свірін М.О. Протидія та запобігання злочинам проти власності в діяльності Національної поліції України. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vlduvs_2017_4_34.pdf

10. Телійчук В. Г. Оперативно-розшукове запобігання розбійним нападам. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2015. № 1. С. 435–441. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2015_1_61.

11. Телійчук В.Г. Попередження та розкриття розбійних нападів на квартири громадян:

практ. посібник. Кіровоград: КіпЮІ ХНУВС, 2009. 128 с.

12. Хацкевич А.С., Шищенко Е.А. Предупреждение и профилактика карманных краж. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/preduprezhdenie-i-profilaktika-karmannyh-krazh>

13. Фецин М.А. Спосіб вчинення кишенькових крадіжок як елемент криміналістичної характеристики. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2018/52.pdf

Надійшла до редакції 19.03.2019

SUMMARY

Feschin M.A. Preventing pickpocketing. The article deals with the role of preventing pocket theft in the activities of investigators NPU, measures to counter pocket theft. Analyzing the views of domestic and foreign scientists found that pocket theft is considered one of the oldest types of crimes, which was, is and will be the most widespread kind of urban crime and refers to the most professional types of criminal activity due to the fact that this type of attack requires some training. Analyzing the views of domestic and foreign scientists found that pocket theft is considered one of the oldest types of crimes, which was, is and will be the most widespread kind of urban crime and refers to the most professional types of criminal activity due to the fact that this type of attack requires some training. The essence, tasks and directions of prevention of pocket thefts are specified. It is stated and grounded that the prevention of pocket theft is divided into prevention, carried out before the formation of criminal intent; Prevention of the occurrence after the formation of criminal intent before the initial theft; termination of theft, which includes precautionary measures taken after the commencement of criminal acts. The conditions and reasons for pocket theft, the choice of the most optimal and effective measures of general and individual prevention of pocket thefts are determined. Proposed measures of general prevention aimed at identifying, eliminating and neutralizing the causes and conditions that facilitate the commission of pocket thefts are divided into: managerial; organizational; organizational tactical, informational and analytical and those that directly affect the criminogenic factors. The measures of individual prophylaxis are characterized, which, in contrast to the general, are directed directly to the person of professional criminals and circumstances that form their anti-social position.

Keywords: *crimes against property, pickpocketing, investigator, prevention, suppression, directions of prevention, elimination of the causes and conditions of the commission of pickpocketing.*

УДК 343.54

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5962-8327>

Фурса В.В. ©

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-149-154

ДО ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ЧИННОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ, ЯКЕ СПРЯМОВАНЕ НА ЗАХИСТ НЕПОВНОЛІТНІХ ВІД СЕКСУАЛЬНИХ ПОСЯГАНЬ

На основі аналізу діючих положень Розділу IV Особливої частини Кримінального кодексу України проаналізовано доцільність, необхідність та повноту змін, внесених Законом України від 6 грудня 2017 р. «Про внесення змін до кримінального та кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» та Законом України від 14 березня 2018 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації».

Ключові слова: *звалтування, сексуальне насильство, статеві зносини, розбещення неповнолітніх, розпусні дії, примушування до вступу в статевий зв'язок, статеві злочини.*

Постановка проблеми. Тема статевих злочинів, а, зокрема, статевих злочинів проти неповнолітніх, і нині залишається актуальною. Намагаючись максимально захистити особу від сексуальних посягань, законодавець досить часто вдається до зміни вже

існуючих норм кримінального законодавства. Вони становлять підвищену суспільну небезпеку, а також не слід забувати, що статевим злочинам властива висока латентність, тому зареєстровані випадки цієї категорії не відображають реальної картини. Це значною мірою активізувало пошуки шляхів вдосконалення чинного законодавства в Україні, які відбуваються і донині.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми загальної кримінально-правової та кримінологічної характеристики злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості відображаються у роботах Ю.В. Александрова, Ю.М. Антоняна, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, Л.П. Брич, В.В. Голіни, О.М. Джужи, О.О. Дудорова, А.П. Ігнатова, М.Й. Коржанського, В.В. Леня, А.С. Лукаш, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, А.В. Савченка, О.В. Синього, О.О. Світличного, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, С.В. Чмута, І.І. Чугунікова, М.І. Хавронюка, Ю.І. Шевчука, Я.М. Яковлева та інших. Незважаючи на значні наукові розробки та досягнення юридичної практики у сфері захисту осіб від сексуальних посягань, іноді внесені зміни можуть «звести нанівець» роки наукових та практичних напрацювань.

Мета статті – проаналізувати доцільність, необхідність та повноту змін, внесених Законом України від 6 грудня 2017 р. «Про внесення змін до кримінального та кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» та Законом України від 14 березня 2018 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації».

Виклад основного матеріалу. 12 січня 2019 року набрав чинності Закон України від 6 грудня 2017 р. «Про внесення змін до кримінального та кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [1]. Основною метою зазначеного Закону виступає закріплення кримінальної відповідальності за домашнє насилля. Так, КК України було доповнено ст. 126-1. Домашнє насильство. Також Загальну частину Кодексу доповнено розділом XIII-1 Обмежувальні заходи.

Поряд із такими нововведеннями у новій редакції викладено статті 152, 153 та 154 Кримінального кодексу України. Внесені у статті зміни кардинально змінили уявлення щодо сутності звалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом. Якщо раніше звалтуванням вважалися статеві зносини, здійснені з погрозами застосування чи застосуванням сили, або з використанням безпорадного стану особи, то тепер об'єктивну сторону злочину складають дії сексуального характеру, пов'язані із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. Також запропонована у Законі редакція статей 152 та 153 втрачала співвідношення з іншими статевими посяганнями.

Законом України від 14 березня 2018 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації» [2] було змінено редакції статей 155 та 156 КК України. Такими змінами співвідношення між статтями 152/153 та статтями 155/156 було поновлено. Зокрема, законом запропоновано нову редакцію статті 155 КК України. У частині першій статті законодавець змінив оціночне поняття «статева зрілість» на конкретний вік, а також закріпив, що кримінальній відповідальності підлягають лише повнолітні особи за вчинення природних або неприродних статевих зносини. У частині другій статті перелік спеціальних суб'єктів злочину замінено загальним поняттям «близькі родичі або члени сім'ї». Також статтю доповнено приміткою, яка відсилає до іншого нормативного акта. Змін у статті 156 набагато менше – у частині другій статті, за аналогією зі змінами у ч. 2 ст. 155 КК України, перелік спеціальних суб'єктів злочину замінено загальним поняттям «близькі родичі або члени сім'ї».

Внесені зміни викликали суттєвий резонанс як у суспільстві, так і в наукових колах. Так, О.О. Дудоров вказує, що ухвалення законів від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII і від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII, на підставі яких внесено серйозні зміни до розділу IV Особливої частини КК, не лише збурило професійну спільноту, викликавши суперечливі (у т. ч. украї в'їдливі) оцінки фахівців, а й призвело до того, що значна частина відповідної юридичної літератури стає морально застарілою. Законодавчі новели потребу-

ють виваженого наукового осмислення, зокрема в аспекті з'ясування того, наскільки вдало Україною виконано міжнародно-правові зобов'язання і рекомендації [3, с. 6].

І.І. Чугуніков вказує, що будь-які вагомні підстави для таких радикальних змін знайти доволі важко. Схоже на те, що вітчизняне кримінальне право у черговий раз виступило в якості розмінної монети, коли його традиції і конструкції, які кристалізувалися віками і апробувалися багатолітньою практикою, з небувалою легкістю були обмінені на чергову міжнародну матеріальну допомогу, а подекуди й на обіцянку такої допомоги. Механічні запозичення кримінально-правового матеріалу не тільки із законодавства інших країн, а й із законодавства країн інших правових систем; сліпа імплементація положень міжнародних конвенцій; перманентні зміни національного кримінального законодавства, обумовлені не об'єктивною необхідністю, а бажанням негайно закрити фінансові дірки; відсутність усталеної стратегії розвитку кримінально-правової галузі – усі вказані чинники цілком здатні викликати порушення основоположних принципів, на яких побудовано кримінальне право, системних зв'язків і залежностей його приписів і, як наслідок, істотно знизити ефективність засобів кримінально-правового впливу на злочинність [4, с. 117].

На нашу думку, реформування законодавства у сфері захисту особи від сексуальних посягань є необхідним, проте зазначені зміни є поспішними, недосконалими, такими, що породжують більше запитань, ніж відповідей. Хочемо звернути увагу на деякі з них та за можливості запропонувати шляхи їх вирішення у майбутньому:

1. При внесенні змін у ст. 152 КК України законодавець акцентує увагу на «згоді» на статеві стосунки, в результаті чого з диспозиції статті виключено таке поняття як перебування в безпорадному стані, оскільки безпорадний стан означає відсутність згоди на статеві стосунки. В науці кримінального права існують поняття фізична та психічна безпорадність. Фізична безпорадність характеризується, наприклад, малолітнім віком особи, тяжким непсихічним захворюванням, фізичними вадами (параліч, сліпота тощо), станом сильного сп'яніння, знаходженням тіла потерпілої особи в такому положенні, яке виключає можливість опиратися, тощо. Психічна безпорадність же, як правило, пов'язується із психічним захворюванням. У деяких психічно хворих періодично спостерігається стан посиленої сексуальності, перебуваючи в якому вони не лише дають згоду на статевий акт, а і можуть самостійно виступати його ініціаторами [5]. Якщо з фізичною безпорадністю все цілком зрозуміло – фізична безпорадність = відсутності згоди, невизначеним залишається як сприймати згоду жінки, яка має психічне захворювання, на статевий акт.

2. Диспозиція ч. 1 ст. 152 КК України встановлює заборону на вагінальне, анальне або оральне проникнення в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета. Така конструкція є не зовсім вдалою. Аналізуючи змістовне навантаження диспозиції ч.1 ст. 152 КК України, можна дійти до висновку, що суб'єктом згвалтування є виключно чоловіки, а потерпілою особою може бути як жінка, так і чоловік¹, оскільки навіть якщо припустити, що жінка може ввести в ротову порожнину чи анальний отвір чоловіка будь-який інший предмет, то не завжди такі дії можуть кваліфікуватися як згвалтування. Вказані дії можуть бути кваліфіковані, наприклад, як хуліганство (ст. 296 КК України), нанесення тілесних ушкоджень, у випадку настання наслідків (ст.ст. 121, 122, 125 КК України), побої (ст. 126 КК України). Щоб деякою мірою виправити допущену помилку, прирівняти права жінок та чоловіків на захист від сексуальної експлуатації, а також щоб правильно відмежовувати згвалтування від того самого хуліганства, законодавцю бажано доповнити статтю 152 КК України такими елементами як мотив та мета. Також хотілося б зазначити про необхідність доповнити всі наявні склади статевого злочинів такими елементами як мотив та мета, оскільки це дозволить максимально захищати від сексуальних посягань, правильно та максимально швидко проводити кваліфікацію.

3. У примітці до ст. 152 КК України зазначено, що згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, **з урахуванням супутніх обставин** (виділено нами. – *В.Ф.*), проте ніяких вказівок, які обставини вважати супутніми і як такі обставини впливають на вільне волевиявлення, не вказується. Вважаємо що така вказівка на «**урахування супутніх обставин**» є ще одним оціночним поняттям у кримінальному праві України, яке ніяким чином не сприяє вдосконаленню законодавст-

¹ У випадку вчинення орогенітального чи аногенітального контакту.

ва та захисту прав та законних інтересів осіб, а навпаки, як мінімум, може сприяти затягуванню слідства, а, як максимум, уникненню винними кримінальної відповідальності.

4. Що стосується оновленої ст. 153 КК України, то вона також не позбавлена недоліків. Як і у ст. 152 КК України, в ст. 153 КК України законодавець акцентує увагу на добровільній згоді, проте поряд з тим у диспозиції ч. 1 статті 153 КК України розміщує вказівку на те, що дії сексуального характеру повинні бути насильницькими. Вважаємо, що вказівка на насильницький характер сексуальних дій може призвести до маніпуляцій при встановленні об'єктивної істини по справі та притягненні особи до кримінальної відповідальності. Так, наприклад, чи утворюватиме склад злочину, передбачений ст. 153 КК України, проведення по статевих органах потерпілої особи рукою, без проникнення у тіло/доторкання до тіла чи статевих органів потерпілої особи предметом, який імітує статеві органи жінки чи чоловіка/тощо, вчинені без отримання згоди особи, проте і без застосування насилля? Відразу слід вказати, що хоча означені діяння і вчиняються за допомогою фізичної сили людини, проте віднести їх до категорії «насильство», на нашу думку, досить важко. Вважаємо, що вказівку на насильницький характер сексуальних дій необхідно виключити із диспозиції ч. 1 ст. 153 КК України.

Також слід зазначити, що проблематика безпорадного стану, яку ми розглядали при аналізі ст. 152 КК України, характерна і для ст. 153 КК України.

5. Що стосується ст. 154 КК України, то, незважаючи на такі позитивні зміни як виключення із диспозиції ч. 1 ст. 154 КК України таких ознак як «матеріальна залежність» чи «службова залежність» і включення їх в якості кваліфікуючих ознак у ч. 2 ст. 154 КК України, редакція статті має суттєві недоліки. Зокрема у ч. 1 ст. 154 КК України йдеться про примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з *іншою особою* (виділено нами. – *В.Ф.*). Проаналізувавши змістовне навантаження ч. 1 ст. 154 КК України, можна дійти до висновку, що оновлена конструкція диспозиції ч. 1 ст. 154 КК України позбавлена конкретики. Незрозуміло чи ч. 1 ст. 154 КК України встановлено відповідальність лише за примушування на користь третіх осіб, чи відповідальності за ч. 1 ст. 154 підлягає і особа, яка примушує «на свою користь».

6. У ст. 154 КК України за аналогією зі статтями 152 та 153 КК України законодавець встановлює відповідальність за примушування особи без її добровільної згоди. Вважаємо за необхідне виключити із диспозиції ст. 154 КК України вказівку на «добровільну згоду», оскільки якщо особа дає згоду, то чи можна тоді вести мову про примушування взагалі.

7. Позитивно реформуючи ст. 154 КК України, законодавець, на жаль, не враховує того чинника, що Україна вже давно увійшла у інформаційну еру, а реалії життя українців не обмежуються лише колом осіб, закріплених у відповідних нормативних актах, та лише змінює розташування частин 2 та 3 у ст. 154 КК України¹, не вносячи якісних змін до їх редакції. Якщо із ч. 2 ст. 154 КК України питань не виникає, то у ч. 3 статті доцільно було б не обмежуватися лише інформацією, яка ганьбить особу чи її близьких родичів, а, наприклад, використати таке формулювання як «відомості, які особа бажає зберегти у таємниці», «відомості, які особа не бажає розголошувати», тощо. Також доцільно було б не обмежуватися лише близькими родичами, оскільки не слід забувати про двоюрідну та троюрідну лінію спорідненості, а відносини між двоюрідними чи троюрідними родичами бувають значно ближчими ніж відносини між близькими родичами.

8. Злочин, передбачений ст. 154 КК України, вважається закінченим з моменту здійснення примушування. В той же час виникає питання: як слід кваліфікувати примушування і подальше вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних чи непов'язаних із проникненням у тіло однією і тією самою особою. Можливо, для вирішення даного питання доцільно було б ввести «примушування» в якості кваліфікуючої ознаки у відповідні частини статей 152 та 153 КК України чи, навпаки, доповнити ст. 154 КК України частиною, яка б передбачала відповідальність за примушування і подальше вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних чи не пов'язаних із проникненням у тіло особи.

9. Зміни, внесені у ст. 155 КК України, на перший погляд здаються правильними. Тут законодавець і від оціночних понять відмовився, і вніс ясність, що слід розуміти під статевими зносинами, а що під розбещенням неповнолітніх, і привів у відповідність кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство. Вважаємо такі зміни статті 155 КК України необхідними та доцільними, проте якщо аналізувати всі зміни, внесені Законом

¹ У минулій редакції ці частини нумерувалися 1 та 2 відповідно.

України від 14 березня 2018 «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації», то можна сказати, що такі зміни є неповними, такими, що деякою мірою викликають протиріччя із іншими злочинами проти статевої недоторканості неповнолітніх. Так, у ч. 1 ст. 155 КК України встановлено відповідальність за природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку, вчинені *повнолітньою особою*. В той же час у статті 156 КК України положення про повнолітнього суб'єкта злочину не вказано, а отже, за правилами ст. 22 КК України, відповідальність за розпусні дії несе особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16 років. Крім того, при внесенні змін, направлених на захист неповнолітніх, законодавець чомусь не доповнив відповідні частини статей 155 та 156 КК України такими кваліфікуючими ознаками як вчинення злочину повторно та вчинення злочину групою осіб. На необхідності доповнення такими кваліфікуючими ознаками неодноразово акцентувала увагу наукова спільнота та практики.

Аналізуючи діючу редакцію Розділу IV Особливої частини КК України, хочемо звернути увагу також і на позитивні зміни, внесені законами від 6 грудня 2017 р. № 2227-VIII і від 14 березня 2018 р. № 2334-VIII. Так, законодавець прирівнює будь-які дії сексуального характеру, вчинені стосовно особи, якій не виповнилося 14 років, за її згодою, до звалтування чи сексуального насилля залежно від характеру дій (частина 4 статей 152 та 153 КК України). Також законодавець нарешті вніс деяку ясність, які дії слід вважати розбещенням неповнолітніх, вказавши у диспозиції статті 155 природний та неприродний характер вчинюваних сексуальних дій.

Висновки. Підсумовуючи викладене зазначимо, що внесені зміни є поспішними і потребують подальшої правки. Нинішні редакції статей не спроможні максимально захистити особу від сексуальних посягань. Оскільки в рамках дослідження неможливо розкрити всі проблемні аспекти внесених у КК України змін, ми акцентували увагу лише на таких, які потребують, на нашу думку, якнайскорішого вдосконалення.

Бібліографічні посилання

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 6 грудня 2017 р. *Голос України*. № 6 (6761). 2018.
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо захисту дітей від сексуальних зловживань та сексуальної експлуатації: Закон України від 14 березня 2018.
3. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики): практ. порадник. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.
4. Чугуніков І. І. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи на порозі змін. *Актуальні питання вітчизняної юриспруденції*. № 2. Т. 2. 2018. С. 117–126.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. URL: <http://legalexpert.in.ua/komkodeks/uk/81-uky/1833-152.html/>

Надійшла до редакції 26.03.2019

SUMMARY

Fursa V.V. On the issue of reforming the current criminal legislation of Ukraine aimed at protecting minors from sexual assault. In the article, based on the analysis of the current provisions of Chapter IV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, the expediency, necessity and completeness of changes introduced by the Law of Ukraine of December 6, 2017 "On Amendments to the Criminal and Criminal Procedural Codes of Ukraine in order to implement the provisions of the Council of the Convention Europe on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence" and the Law of Ukraine of March 14, 2018 "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on the Protection of Children Sexual Abuse and Sexual Exploitation"

The changes made caused significant resonance both in society and in scientific circles. The new wording sets forth articles 152, 153 and 154 of the Criminal Code of Ukraine. The changes made a radical change in the perception of the essence of rape and forced sexual satisfaction in an unnatural way.

The articles of articles 155 and 156 of the Criminal Code of Ukraine were also amended. Entries in Art. 155 of the Criminal Code of Ukraine, at first glance, seem to be correct, the legislator and evaluative concepts refused, and gave clarity, which should be understood as sexual intercourse, and that under the abuse of minors, and brought into conformity criminal and criminal-procedural legislation. However, positive changes in Art. 155 of the Criminal Code of Ukraine for some reason are not reflected in Art. 156 of the Criminal Code of Ukraine. Thus, the provision on a juvenile subject of a crime, contained in Article 155 of the Criminal Code of Ukraine, is not reflected in Art. 156 Reforming the legislation in the area of protecting a person from sexual assault is necessary, but the changes mentioned are hasty, not perfect.

causing more questions than answers.

In the article, the author focuses on the problematic aspects of the changes and suggests some possible ways of their solution, since current editorial articles are not able to protect the person from sexual abuse as much as possible.

Keywords: *rape, sexual abuse, sexual intercourse, abuse of minors, dissuasive actions, forcing to enter into sexual intercourse, sexual crimes.*

УДК 343.985 : 343.137.5

Щербинський К. С. ©

здобувач

(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-154-160

ОРГАНІЗАЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ ОПЕРАТИВНИХ І СЛІДЧИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ РОЗБОЇВ, ВЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Проаналізовано систему взаємовідносин між слідчими та оперативними підрозділами Національної поліції під час досудового розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми. Визначено окремі проблемні аспекти, пов'язані з організацією взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції, висвітлено пріоритетні форми взаємодії між зазначеними суб'єктами під час досудового розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми. Доведено, що ефективність взаємодії залежить від вмілого поєднання на практиці процесуально-правових, організаційних та тактичних форм взаємодії, а максимальна оптимізація вказаних форм сприятиме підвищенню ефективності оперативно-розшукової протидії розбоям, які вчиняються неповнолітніми.

Ключові слова: *розслідування, взаємодія, оперативні працівники, слідчий, розбої, неповнолітні.*

Постановка проблеми. Як відомо, попередження злочинів неповнолітніх, а також їх розслідування, вже тривалий час є предметом жвавих наукових дискусій серед представників не тільки криміналістики, кримінології, оперативно-розшукової діяльності, але й інших галузевих наук кримінально-процесуального циклу. Разом з тим, незважаючи на підвищену увагу з боку наукових шкіл, превенція ювенальної злочинності та розслідування вчинених неповнолітніми злочинів залишаються одними з найбільш проблемних напрямів діяльності правоохоронних органів. Успіх у розкритті та розслідуванні злочинів залежить від безлічі різноманітних факторів. Одним із них є взаємодія слідчого з іншими учасниками процесу розслідування, зокрема оперативними підрозділами кримінальної поліції.

Вивчення матеріалів практики свідчить, що особливої гостроти питання організації взаємодії виникають під час розслідування складних багатоепізодних злочинів та злочинів, учинених організованими групами [1, с. 101–102]. Зважаючи, що сфера нашого дослідження пов'язана з розслідуванням розбоїв, вчинених неповнолітніми, нами акцентовано увагу на взаємодії слідчих із працівниками оперативних підрозділів Національної поліції України, зокрема з карним розшуком, що додатково зумовлено пріоритетністю функції оперативно-розшукової протидії корисливо-насильницькій злочинності для вказаних підрозділів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У юридичній та спеціальній літературі проблема взаємодії служб і підрозділів Національної поліції України між собою та з іншими підрозділами правоохоронних органів, що здійснюють протидію злочинності, досліджувалася багатопланово. Так, питання взаємодії (координації) слідчого з іншими підрозділами розглядалися багатьма вченими-криміналістами. Зокрема, відповідні дослідження викладено в наукових роботах В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, О. В. Бауліна, А. Я. Дубинського, В. Д. Зеленського, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, О. Р. Михайленка, С. М. Стахівського, В. М. Тертишника, В. М. Федченка, Л. І. Щербини, В. Г. Яреми та інших.

Після розпаду єдиної системи наукового забезпечення оперативно-розшукової ді-

яльності проблеми взаємодії під час оперативно-розшукової діяльності розглядали такі українські дослідники: К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Г. М. Бірюков, С. В. Богданов, О. А. Гапон, А. А. Глісвий, Л. Ф. Гула, О. О. Дерев'ягін, С. В. Діденко, Г. О. Душейко, В. П. Євтушок, В. П. Захаров, А. Г. Лісовий, О. О. Мороз, С. І. Ніколаюк, В. В. Нонік, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Ортинський, М. А. Погорецький, В. В. Поливода, В. Д. Пчолкін, В. М. Рудік, В. Г. Сапальов, М. О. Сергатий, В. О. Сілюков, М. В. Стащак, В. Г. Телійчук, А. М. Ханькевич, І. Ф. Хараберюш, В. В. Шендрік, І. Р. Шинкаренко та інші. Проте більшість напрацювань учених і практиків, пов'язаних з організацією взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції під час досудового розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми, потребують перегляду та переосмислення з огляду на сучасні потреби практики та стан оперативної обстановки.

Мета статті полягає в аналізі системи взаємовідносин між слідчими та оперативними підрозділами Національної поліції під час досудового розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми. Реалізація зазначеної мети зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань. По-перше, визначити, окремі проблемні аспекти, пов'язані з організацією взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції. По-друге, висвітлити пріоритетні форми взаємодії між зазначеними суб'єктами під час досудового розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми.

Виклад основного матеріалу. Зміст взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час досудового розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми, зазвичай обумовлюється слідчою ситуацією. Тільки з урахуванням ситуації, що склалася в ході розслідування, можна обрати найбільш ефективні в конкретному випадку тактичні прийоми і комплекси, визначити доцільність оптимальних оперативно-розшукових можливостей і операцій, обрати сфери застосування такого поєднання.

Аналіз практичної діяльності слідчих та оперативних підрозділів доводить, що взаємодія між ними здійснюється за умови дотримання ряду вимог, так званих умов взаємодії. До них слід віднести:

- 1) дотримання режиму законності усіма учасниками взаємодії;
- 2) специфічні функції і чітке розмежування компетенції учасників взаємодії;
- 3) керівна функція слідчого, що володіє ініціативою і пріоритетом при прийнятті організаційних і управлінських рішень;
- 4) самостійність оперативних працівників кримінальної поліції в обранні засобів і методів, використовуваних ними для досягнення цілей досудового розслідування;
- 5) дотримання режиму секретності і нерозголошення відомостей про умови, засоби і методи оперативно-розшукової діяльності.

Необхідно зазначити, що в наукових джерелах з юридичних наук автори виділяють процесуальні, тобто реалізовані в рамках кримінально-процесуальної діяльності, та непроцесуальні або вироблені практикою форми взаємодії. Перша – регламентована законом, друга – відомчими нормативними актами [2, с. 47].

Слід визнати слушною таку позицію науковців, адже взаємодія повинна базуватися на основі законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, на підставі яких слідчі із працівниками оперативних підрозділів могли б проводити спільну, погоджену, планову діяльність з метою успішного розслідування кримінальних проваджень щодо розбоїв, вчинених неповнолітніми. Безперечно, взаємодія слідчих органів та оперативних підрозділів є важливою умовою швидкого і повного розслідування злочинів, розшуку злочинців, які переховуються, безвісти зниклих осіб, а отже, вжиття усіх передбачених законом заходів, спрямованих на виявлення та викриття осіб, винних у вчиненні правопорушень.

Розпочинаючи аналіз процесуальних форм взаємодії між слідчими та працівниками оперативних підрозділів, необхідно визначитись із її змістовно-структурною характеристикою. Як слушно зауважують учені, Кримінальний процесуальний закон наділяє слідчого функцією керуючої підсистеми, а функцією підлеглої підсистеми – оперативні підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Таке співвідношення названих функцій визначається багатьма факторами, серед яких слід виділити такі:

- а) різниця правової природи, принципів, підстав і процедури проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- б) функції і правовий статус працівників слідчих та оперативних підрозділів;
- в) наявність у слідчого повноважень із направлення доручень на проведення слід-

чих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

г) обов'язок оперативних підрозділів виконувати ці доручення [3, с. 402].

Досліджуючи наведену проблематику, В. В. Топчій зауважує, що, аналізуючи норми нового КПК України та відомчі нормативно-правові акти МВС України, можна виокремити такі процесуальні форми взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів.

1. Взаємодія при надходженні до Національної поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та реагуванні на них. Із цією метою в територіальних органах Національної поліції створюють чергові слідчо-оперативні групи (далі – СОГ), склад яких формується з працівників Національної поліції відповідно до графіка чергування, затвердженого начальником територіального органу Національної поліції та погодженого з першим заступником начальника – керівником слідчого підрозділу. До СОГ в обов'язковому порядку входять слідчий (старший групи), співробітник оперативного підрозділу та спеціаліст-криміналіст.

2. Створення СОГ для розслідування кримінальних правопорушень. Із метою швидкого та повного розслідування тяжких, особливо тяжких злочинів, а також кримінальних правопорушень, які викликали значний суспільний резонанс, утворюється СОГ, до складу якої можуть входити співробітники, які брали участь під час огляду місця події (реалізації матеріалів ОРД, оперативній розробці фігурантів, проведенні інших агентурно-оперативних заходів). У разі потреби залучаються дільничні офіцери поліції, працівники підрозділів ювенальної превенції, на території обслуговування яких учинено кримінальне правопорушення, співробітники інших органів та підрозділів Національної поліції.

3. Виконання співробітниками оперативного підрозділу письмових доручень про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування. Під час розслідування кримінальних правопорушень слідчий надає відповідним оперативним підрозділам Національної поліції, а в разі створення СОГ – конкретним співробітникам оперативного підрозділу, включеним до її складу, письмові доручення про проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, які є обов'язковими для виконання.

4. Взаємодія при зупиненні досудового розслідування. У разі, якщо підозрюваний переховується від органів слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності та його місцезнаходження невідоме, слідчий виносить постанову про зупинення досудового розслідування та оголошення в розшук підозрюваного, яка погоджується прокурором. Якщо досудове розслідування не зупиняється, слідчий виносить окрему постанову про оголошення розшуку підозрюваного.

5. Взаємодія при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами ОРД до органу досудового розслідування [4, с. 304].

Як зазначає І. Л. Калімбет, і з ним варто погодитись, запропонований вище підхід не може бути прийнятий без зауважень, оскільки у теорії криміналістики та кримінального процесуального права слушно відстоюється позиція, що процесуальними формами взаємодії можна вважати виключно ті, які визначені в КПК України. Саме тому, на нашу думку, учений необгрунтовано широко трактує зміст процесуальної взаємодії, зокрема шляхом включення до її структури: створення чергових слідчо-оперативних груп (на даний час групи швидкого реагування); слідчо-оперативних груп для розслідування кримінальних правопорушень тощо [1, с. 103–104].

Аналітичне опрацювання норм чинного КПК України свідчить, що кримінально-процесуальна взаємодія між слідчим і працівниками оперативних підрозділів здійснюється у формі:

- надання оперативним підрозділам доручень на проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 40 КПК України);
- надання оперативним підрозділам доручень щодо розшуку підозрюваних (ч. 3 ст. 281 КПК України).

На підставі власного практичного досвіду, а також узагальнення висловлених у наукових публікаціях положень з цієї проблематики слід виділити основні вимоги до надання доручень слідчим оперативним працівникам та контролю за їх виконанням. Ця діяльність повинна проводитися у певній послідовності і регламентуватися відповідним чином.

1. У разі створення слідчо-оперативної групи під час досудового розслідування кримінальних правопорушень слідчий надає письмові доручення конкретним співробітникам оперативного підрозділу, включеним до її складу [6]. Як зазначають А. П. Резван, М. В. Субботіна та Ю. В. Харченко, слідчий, здійснюючи керівництво слідчо-оперативною групою, визначає порядок її роботи, забезпечує узгоджену діяльність усіх її членів, спрямовану на встановлення очевидців, постраждалих та осіб, які вчинили злочин, виявлення, фіксацію і вилучення слідів злочину, формування доказової бази [7, с. 82].

2. Не допускається надання слідчим неконкретизованих доручень оперативному підрозділу (співробітнику оперативного підрозділу – члену СОГ) та без встановленого строку їх виконання [6].

Коли оперативному працівникові, на думку А. Г. Філіппова, доручається проведення слідчої (розшукової) дії, то зазвичай вказують не тільки питання, що підлягають з'ясуванню, а й повідомляють орієнтовну інформацію, водночас йому дають відповідні тактичні рекомендації; якщо ж доручають проведення розшукових заходів, то точно формулюють завдання, визначають терміни їх виконання [8, с. 204–206].

3. Співробітники оперативних підрозділів не мають права проводити процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора. Доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковим для виконання оперативним підрозділом.

4. Доручення, які даються оперативному підрозділу, реєструються в канцелярії територіального органу, підрозділу поліції та передаються в порядку, передбаченому нормативним актом про організацію діловодства.

5. Виконання доручень слідчих повинно здійснюватися у строки, зазначені у дорученнях. У разі неможливості своєчасного виконання доручення продовження строку його виконання письмово погоджується зі слідчим, який дав доручення.

6. Матеріали про виконання доручень слідчих надсилаються до органу досудового розслідування разом із супровідним листом залежно від рівня органу досудового розслідування за підписом керівника структурного підрозділу апарату центрального органу управління поліцією, керівника територіального органу поліції, керівника міжрегіонального територіального органу поліції, керівника територіального (відокремленого) підрозділу, яким виконувалося доручення слідчого. Указані матеріали реєструються в канцелярії відповідного органу, підрозділу поліції.

7. Контроль за виконанням доручень слідчих працівниками оперативних підрозділів територіального органу, підрозділу поліції покладається на керівника територіального органу, підрозділу поліції, який зобов'язаний:

1) визначати конкретних осіб із числа працівників оперативних підрозділів, на яких покладаються обов'язки з виконання доручень слідчих (за винятком доручень, які надаються працівникам оперативного підрозділу, включеним до складу СОГ);

2) визначати шляхом видання наказу конкретних осіб із числа працівників оперативних підрозділів, на яких покладаються обов'язки щодо ведення обліку доручень слідчих для їх своєчасного виконання;

3) щотижня під час оперативних нарад керівництва територіального органу, підрозділу поліції інформувати про стан виконання доручень слідчих.

8. Керівник органу досудового розслідування розглядає матеріали виконаного доручення слідчого, які надійшли від оперативного підрозділу. У разі його неналежного виконання повертає матеріали відповідно до вимог діловодства керівникові територіального органу, підрозділу поліції для усунення недоліків та вжиття до винних заходів дисциплінарного впливу в установленому порядку [6].

Зазначене вище положення є однією з основ взаємодії слідчих та оперативних підрозділів. Слідчий – центральна фігура у процесі розслідування злочинів. У першу чергу від нього залежать оптимальна організація і ефективність взаємодії. Якщо слідчий не проявляє необхідної ініціативи, не використовує широко і активно свої процесуальні повноваження стосовно оперативних підрозділів, навряд чи можна очікувати позитивних результатів взаємодії.

Фактично, виходячи з формального тлумачення норм КПК України, можна стверджувати, що вказані форми співпраці вичерчують зміст процесуальної взаємодії між слідчими та працівниками оперативних підрозділів, хоча в науковій доктрині зроблено

значну кількість обґрунтувань необхідності внесення змін до КПК України з метою оптимізації правового регулювання цієї проблематики.

Так, наприклад, ми повністю підтримуємо позицію М. П. Водька, який зауважує, що найпродуктивнішим шляхом удосконалення кримінального процесуального законодавства є його подальша гармонізація з оперативно-розшуковим законодавством. За своїм призначенням як кримінальне процесуальне, так і оперативно-розшукове законодавство, а також види державно-правової діяльності, які функціонують на їх основі, спрямовані на охорону одних і тих самих цінностей суспільства – захист прав і законних інтересів осіб і організацій, які потерпіли від злочинів [5, с. 366–367].

Зауважимо, що в процесі взаємодії слідчих та оперативних підрозділів нерідко виникають і складаються такі форми співпраці і спільної діяльності, які в законі прямо не названі, їх можна розглядати як непроцесуальні.

Вони, у свою чергу, можуть бути диференційовані на організаційні і тактичні. Такі форми нерозривно пов'язані із процесуальними, впливають з них, але мають самостійне значення в організації взаємодії у процесі розслідування злочинів, зокрема розбоїв, вчинених неповнолітніми. Дані форми взаємодії, як правило, ґрунтуються на відомчих і міжвідомчих правових актах, що нами вже було констатовано вище.

Отже, слід перейти до визначення організаційних форм взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції під час досудового розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми. Серед яких ми виділяємо:

1. Складання спільного письмового плану розслідування, що містить комплекс необхідних слідчих дій та вказівку на завдання, поставлені перед підрозділами кримінальної поліції. Спільне планування роботи в усіх ситуаціях не можна розглядати як одноразовий акт, в результаті якого складається план усіх можливих у кримінальному провадженні дій. Спільне обговорення плану розслідування може відбуватися не один, а кілька разів, залежно від ситуації, яка може змінюватися в ході досудового розслідування. Особливо важливо спільне планування у резонансних злочинах корисливо-насильницького спрямування, вчинених неповнолітніми у складі групи, які мають тяжкі та особливо тяжкі наслідки.

2. Створення слідчо-оперативних груп. Зауважимо, що процесуальним законом така форма взаємодії не передбачена, однак на практиці непоодинокими є випадки створення груп, що включають слідчих, співробітників кримінальної поліції, підрозділу ювенальної превенції, інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів), а також (за необхідності) кінологів зі службовим собакою та інших фахівців. Метою створення таких СОГ є здійснення усебічного, повного і неупередженого досудового розслідування у складних та великих за обсягом кримінальних провадженнях, а також щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, учинених в умовах неочевидності, кримінальних правопорушень, які набули суспільного резонансу або учинені на території декількох адміністративно-територіальних одиниць України [6]. Структура і склад таких груп повинні бути визначені залежно від виду оперативно-тактичної ситуації і вирішуваних за її допомогою завдань.

Практика суспільної діяльності оперативних та слідчих підрозділів під час досудового розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми, дозволяє виділити такі тактичні форми взаємодії:

1. Обмін інформацією в рамках розслідуваного злочину. Для того щоб взаємодія була успішною і ефективною, вона повинна бути побудована на взаємній основі:

– слідчий повинен не тільки отримувати відомості від оперативного співробітника при провадженні досудового розслідування, але і сприяти йому в здійсненні оперативно-розшукової діяльності. Прикладом такого зворотного зв'язку може бути інформування підрозділу кримінальної поліції, якій здійснює оперативне супроводження кримінального провадження, про факти та обставини, що мають значення для оперативно-розшукової діяльності, в тому числі надання оперативним співробітникам можливості знайомитися з матеріалами кримінального провадження.

2. Взаємодія у процесі реалізації тактичних комплексів: тактичних комбінацій і операцій.

3. Спільні виїзди слідчого та оперативних працівників на місце події, до місця знаходження неповнолітнього злочинця, викраденого майна, знарядь і слідів злочину. Дана форма поєднує риси організаційних і тактичних форм взаємодії і характерна для розслідування тяжких і особливо тяжких злочинів корисливо-насильницького спрямування, вчинених неповнолітніми, за якими необхідний виїзд на місце події для проведення огляду та інших первин-

них слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій.

Підготовка та організація спільного виїзду, крім негайного повідомлення слідчого та забезпечення охорони місця події, передбачає:

- а) визначення кола осіб, які повинні взяти участь у виїзді;
- б) забезпечення необхідних науково-технічних і оперативних засобів;
- в) вирішення питання про транспортні засоби для виїзду і ін.;
- г) вибір у разі необхідності відповідних форм залучення громадськості для допомоги правоохоронному органу.

Щоб укластися в найкоротші терміни при організації виїздів, необхідно мати задалегідь підготовлений алгоритм прийняття та реалізації рішень стосовно конкретних умов роботи оперативних і слідчих органів того чи іншого району або міста.

Поняття спільного виїзду на місце події не можна ототожнювати з поняттям спільного огляду, адже під час виїзду на місце події, як правило, виникає необхідність у проведенні комплексу невідкладних слідчих (розшукових) дій, перш за все подвірнопоквартирних обходів з метою виявлення очевидців і підозрюваних, переслідування злочинців по «гарячих слідах» і їх затримання, здійснення обшуків, допитів тощо.

Як зауважує В. В. Пивоваров, існують непоодинокі випадки, коли негативні моменти взаємодії викликані не якимись об'єктивними, а винятково суб'єктивними чинниками, що перешкоджають досягненню спільної мети. Це виявляється у спілкуванні слідчого та співробітника оперативного підрозділу в умовах їх нещирої або зухвалої поведінки; у проведенні огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій при спробах порушення їх процесуального порядку з боку співробітників оперативних підрозділів; в узгодженні та плануванні процесуальної й оперативно-розшукової діяльності, а також у здійсненні запланованих заходів при конфліктній ситуації між особами, які взаємодіють, тощо.

За таких обставин, керівники відповідних підрозділів мають позитивно впливати на ситуацію, що складається, враховуючи психологічні особливості підлеглих співробітників. Водночас слідчі та співробітники оперативних підрозділів, незважаючи на значні фізичні та психічні навантаження, повинні набувати власного досвіду взаємодії та уміння володіти собою. І тут доречно зазначити, що чим вищий освітній, інтелектуальний рівень учасників взаємодії, чим більший досвід оперативної і слідчої роботи вони мають, тим глибший аналіз фактів, тим більш гнучка і мобільна система версій і продуктивні результати їх перевірки у кримінальному провадженні. Характеризуючи інтелектуальний зміст взаємодії, слід звернути увагу на згуртованість, взаємну довіру і повагу між співробітниками, які беруть участь у розкритті злочину [9, с. 142–143].

Варто підтвердити зазначену позицію власним досвідом роботи в Національній поліції і визнати, що взаємодія між слідчим та оперативним працівником, як правило, виникає ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, зокрема під час спільного виїзду на місце події та проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій.

Висновки. Отже, узагальнення матеріалів проведеного дослідження дає підстави зробити висновок про те, що ефективність взаємодії оперативних і слідчих підрозділів Національної поліції під час досудового розслідування розбоїв, вчинених неповнолітніми, залежить від вмiлого поєднання на практиці процесуально-правових, організаційних та тактичних форм взаємодії слідчих і оперативних підрозділів Національної поліції, а максимальна оптимізація вказаних форм, зокрема, у виконанні доручень останніми, забезпечить бажані результати, які будуть проявлятися в попередженні, виявленні і розслідуванні кримінальних правопорушень, сприятимуть підвищенню ефективності оперативно-розшукової протидії розбоям, які вчиняються неповнолітніми, притягненні до встановленої законодавством відповідальності винних осіб, відновленні порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб.

Бібліографічні посилання

1. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса: Міжнарод. гуманітар. ун-т, 2017. 212 с.
2. Организация работы следственного отдела (управления) УВД МВД / под ред. С. В. Мурашова. Москва: НИИ МВД СССР, 1977. 169 с.
3. Керевич О. В. Організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в діяльності щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 400–404.
4. Топчій В. В. Загальна характеристика кримінально-процесуальних форм взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами. *Митна справа*. 2013. № 6. Ч. 2. Кн. 1. С. 303–307.

5. Водько М. П. Формирование политики противодействия уголовным правонарушениям в Украине (оперативно-розыскной аспект): монография. Одесса: Феникс, 2015. 572 с.

6. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: наказ МВС України від 07.07.2017 № 575.

7. Криминалістика. Тактика, організація і методика расследования преступлений: учебник / под ред. А. П. Резвана, М. В. Субботиной, Ю. В. Харченко. Волгоград: ВА МВД России, 2000. 221 с.

8. Криминалістика: учебник / под ред. проф. А. Г. Филиппова и проф. А. Ф. Волынского. Москва: Спарк, 1998. 543 с.

9. Зайцев О. А., Карлов В. Я. Криминалістика. Проблемно-тематический комплекс: учеб. пособие для бакалавров. Москва: Юрлитинформ, 2012. 272 с.

Надійшла до редакції 24.04.2019

SUMMARY

Shcherbinsky K. S. Organization of interaction of operational and investigation units of the National police during pre-trial investigation of robberies committed by minors. The article is devoted to the investigation of procedural, legal, organizational and tactical forms of interaction between operational and investigation units of the National Police during pre-trial investigation of robberies committed by minors. The content of the interaction of the investigator with the operational units during the pre-trial investigation of robbery committed by minors is usually conditioned by the investigative situation. Only in the light of the situation prevailing during the investigation, it is possible to choose the most effective tactical receptions and complexes in the concrete case, to determine the expediency of the optimal operational-search capabilities and operations, to choose the scope of such a combination.

In the process of interaction between investigators and operational units, such forms of cooperation and joint activities, which are not explicitly mentioned in the law, often arise and are formed, they can be regarded as non-procedural. They in turn can be differentiated into organizational and tactical ones. Such forms are inextricably linked to procedural ones, which derive from them, but are of independent importance in the organization of interaction in the process of investigating crimes in particular robberies committed by minors. These forms of interaction, as a rule, are based on departmental and interagency legal acts.

The effectiveness of the interaction between the operational and investigative units of the National Police during the pre-trial investigation of robbery committed by minors depends on the skillful combination of the procedural, legal, organizational and tactical forms of interaction between the investigating and operational units of the National Police in practice, and the maximum optimization of these forms will provide the desired results that will be manifested. In the prevention, detection and investigation of criminal offenses, will contribute to increasing the effectiveness of operational-search counteraction to robbery committed by minors, the law of attraction to the responsibility of the perpetrators, restore violated rights and interests of citizens and legal entities.

Keywords: *investigation, interactions, operatives, investigators, robbery, minors.*

УДК 343.985 : 343.137.5

Янчук А. М. ©

здобувач

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

DOI: 10.31733/2078-3566-2019-1-160-164

НАУКОВА РОЗРОБЛЕНІСТЬ ПРОБЛЕМАТИКИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЗАШТАТНИХ НЕГЛАСНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Проаналізовано наукові праці, в яких розглянуто проблематику використання позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції. Зокрема автором досліджено наукові праці, починаючи із XII ст., визначено їх досягнення та недоліки. Водночас проаналізовано сучасні наукові доробки з окресленої проблематики та на підставі аналізу емпіричного матеріалу виокремлено питання, що потребують подальших наукових досліджень.

Ключові слова: *позаштатні негласні працівники, наукова розробленість, кримінальна поліція.*

Постановка проблеми. Протидія злочинності є однією з найважливіших функцій держави, що обумовлено тим, що для нормального функціонування її інститутів, забезпечення безпеки як суспільства в цілому, так і конкретних громадян зокрема необхідно

своєчасно виявляти і нейтралізувати злочинні загрози. Разом з тим у разі вчинення злочинів необхідно в найкоротші терміни і з більшою часткою ймовірності встановлювати осіб, до них причетних, для притягнення їх до кримінальної відповідальності, відновлення соціальної справедливості та компенсації матеріальної шкоди.

Правоохоронні органи, до компетенції яких входить завдання протидії злочинності, мають у своєму розпорядженні широкий арсенал засобів і методів для її реалізації. Серед них особливе місце займає інститут сприяння громадян органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність (далі – інститут сприяння), який, незважаючи на розвиток технічних та інших засобів отримання оперативної інформації, не втратив своєї актуальності.

При незадовільному стані інституту сприяння діяльність оперативних підрозділів стає на шлях самопливу і розбору дрібних кримінальних справ. У разі ж його нормального функціонування оперативні підрозділи отримують неоціненну допомогу при підготовці та проведенні оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ), а також регулярно отримують великий масив точної і своєчасної оперативно-значущої інформації [1]. Враховуючи вказане, а також сучасний стан агентурно-оперативної роботи, зроблено висновок, що окремої уваги потребує визначення сучасного стану дослідження зазначеного питання та окреслення питань, що потребують додаткової розробки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблематика використання позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції розглядалась фахівцями у сфері оперативно-розшукової діяльності з різних точок зору. Водночас слід зазначити, що найбільший інтерес становлять наукові доробки таких вчених: В.М. Атмажитов, І.В. Дмитрієв, О.В. Кириченко, А.О. Кисельов, Г.О. Лісовий, В.Я. Мацюк, Д.Г. Мулявка, С.В. Пеньков, О.О. Сухачов, М.В. Стацак, А.М. Супруненко, В.І. Трапезников, А.Е. Тюликов та ін. Однак, беззаперечно констатуючи значний внесок цих вчених у розвиток ОРД як науки, можна констатувати, що сьогодні існують проблеми, що ще недостатньо досліджені.

Мета. Враховуючи вищенаведене констатовано, що сьогодні існує доцільність визначення сучасного стану наукової розробленості використання позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції та визначення проблемних аспектів, які потребують подальших, більш ґрунтовних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності оперативним підрозділам надається право мати гласних і негласних штатних працівників. Для такого співробітництва необхідною є добровільна згода як оперативного підрозділу органу, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, так і громадян, які беруть на себе виконання обов'язків гласних і негласних штатних працівників. Згода громадян на встановлення співробітництва з оперативними підрозділами оформлюється, як правило, в письмовій формі у вигляді угоди або контракту і може мати постійний або тимчасовий характер, а сама участь громадян у проведенні оперативно-розшукових заходів може мати, залежно від їх бажання і характеру виконуваних задач, гласний або негласний характер. Особи, які співпрацюють з оперативними підрозділами, зобов'язані зберігати в таємниці відомості, які стали їм доступні у процесі підготовки і проведення оперативно-розшукових заходів, вони не мають права надавати завідомо неправдиву інформацію оперативним підрозділам.

Конкретні завдання ОРД виконують посадові особи оперативних підрозділів, які наділені правом здійснення оперативно-розшукових заходів. Крім оперативних працівників, які можуть виконувати свої обов'язки гласно і негласно, до виконання ОРД можуть залучатися і конфіденти, тобто громадяни, які співпрацюють з оперативними підрозділами на конфіденційній основі.

Серед суб'єктів ОРД провідна роль належить штатним оперативним працівникам правоохоронних органів і спецслужб, для яких ОРД є основною професією. Оперативні працівники у процесі своєї службової діяльності безпосередньо здійснюють оперативно-розшукові заходи, добувають, аналізують оперативну інформацію, легалізують її з метою кримінального судочинства, для чого вступають у взаємодію з різними фізичними та юридичними особами, в тому числі і з представниками кримінального середовища.

До гласних штатних працівників належить особовий склад підрозділів, зазначених у ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та службова діяльність яких регулюється відомчими нормативними актами.

До негласних штатних працівників належить оперативний склад цих підрозділів,

який виконує завдання ОРД конспіративно, з використанням документів, які зашифрують особу чи її відомчу приналежність. Такі працівники можуть бути спрямовані для роботи на штатних посадах в інші підприємства, установи та організації для виконання конкретних завдань в інтересах безпеки суспільства і держави, а також на постійну роботу в порядку, встановленому законодавством. Також до негласних штатних працівників належать працівники спеціалізованих підрозділів органів, які здійснюють ОРД [2].

Тому різнопланові питання, пов'язані із використанням позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції, знайшли своє відображення в науковій площині.

Так, перші згадки науковців про окремі аспекти організації та тактики використання можливостей конфідентів у процесі протидії злочинності датовані серединою XIX ст. [3; 4].

Зокрема яскравим прикладом розвитку наукових праць щодо використання можливостей такого виду конфідентів як агентура є наукові здобутки В.І. Лебедева, що розроблені в кінці XIX ст. – на початку XX ст., в яких відображені організаційно-тактичні особливості такої діяльності [5].

Отже, дореволюційні органи політичного розшуку широко використовували різні види агентурного забезпечення розшукової діяльності та широкий спектр секретних агентів. Внутрішню агентуру представляли секретні співробітники і інформатори, зовнішню – філери, допоміжні і «бічні» агенти.

Після Жовтневої революції багато більшовиків вважали, що агентурні методи роботи – породження буржуазного ладу і пропонували відмовитися від їх використання в діяльності нового апарату.

У квітні 1918 р Колегія доручила оперативним відділам приступити до розробки положення про агентурну роботу. Проекти обговорювалися на 1-й Всеросійській конференції ВЧК. Делегати прийняли інструкції, що регламентували діяльність органів ЧК з придбання і використання агентури в боротьбі з контрреволюцією і спекуляцією, методику ведення слідства у справах подібного роду, використання зовнішнього спостереження і вербування таємних агентів з числа представників антирадянських організацій. Незважаючи на заперечення деяких делегатів проти використання методів царської охоранки в роботі ЧК, більшість виступила за організацію секретної служби. У регіональних ЧК керівництво агентурою покладалося на начальника Відділу по боротьбі з контрреволюцією, у складі якого засновувалася секретна частина. При створенні нового апарату правоохоронних органів велика увага приділялася розробці та розвитку методів і засобів оперативно-розшукової діяльності. Як і в царські часи, розвиток агентурної мережі йшло за двома напрямками: штатні та позаштатні агенти. Таким чином, використовуваний досвід дозволив чекістам професійно підійти до будівництва агентурного апарату: з'явилися і інформатори, завербовані із середовища противників (позаштатні агенти), і секретні співробітники, і служба зовнішнього спостереження (штатна агентура) [6].

Однак за вказаних років в науковій площині досліджувана тематика майже не висвітлювалась.

Перші більш ґрунтовні дослідження агентурної роботи відбуваються у 70–80 роках XX ст. Зокрема слід назвати такі праці:

- Олейник П.О. Вопросы теории и тактики агентурно-оперативной работы органов внутренних дел (по материалам Украинской ССР): учеб. пособие;
- Баранов В.В. Организация агентурной работы милиции: учеб. пособие;
- Черепанов В.А. Психологические основы работы с агентурой: учеб. пособие;
- Фролов В.Ю. Теоретические основы охраны негласного сотрудничества: учеб. пособие;
- Калинин Л.М. Агентурная работа органов внутренних дел: правовой, морально-этический и тактический аспекты: учеб. пособие;
- Аتماжитов В.М., Тюликов А.Е., Фролов В.Ю. Конспирация в работе с агентурой: материалы к лекции;
- Басецкий И.И. Сущность и назначение агентурной работы органов внутренних дел: лекция.

Детально аналізуючи вказані праці можна дійти висновку, що за радянських часів питання використання конфідентів під час оперативно-розшукової діяльності розглядалось у контексті визначення організаційних та тактичних особливостей такої діяльності, однак, на жаль, здебільшого доволі фрагментарно, висвітлюючи лише окремі питання.

За часів незалежності нашої країни ситуація склалась дещо по-іншому. Так, проблематика використання позаштатних негласних працівників в оперативно-розшуковій діяльності знайшла своє відображення на рівні:

1) докторських дисертацій: Кириченко О.В. Теоретико-прикладні засади оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки; Сухачов О.О. Теоретичні, правові та праксеологічні засади конспірації діяльності оперативних підрозділів; Стащак М.В. Форми оперативно-розшукової діяльності підрозділів кримінальної поліції у протидії злочинності: концептуальні засади;

2) кандидатських дисертацій: Трапезников В.І. Агентурна робота органів внутрішніх справ на залізничному транспорті; Дмитрієв І.В. Агентурна робота оперативних підрозділів податкової міліції; Кисельов А.О. Організація та тактика використання позаштатних негласних працівників органів внутрішніх справ у протидії злочинам економічної спрямованості;

3) підручників, навчальних посібників та лекцій: Лісовий Г.О., Мацюк В.Я., Мулявка Д.Г., Пеньков С.В., Супруненко А.М. Організація роботи з негласним апаратом оперативних підрозділів податкової міліції: навч. посібник; Кириченко О.В., Кисельов А.О., Ведмідський О.В., Богач А.С. Організація роботи з негласними позаштатними працівниками кримінальної поліції: навчальний посібник;

4) наукових статей та тез доповідей: Грібов М.Л. Конфіденційне співробітництво з громадянами в діяльності оперативної служби МВС України; Демчihin Є.С. Використання негласного апарату для запобігання груповій некорисливій насильницькій злочинності неповнолітніх, Козаченко О.І. Ретроспективний аналіз використання оперативного контакту поліцією зарубіжних країн; Мінка П.Я. Удосконалення організаційно-агентурного забезпечення попередження розкрадань вантажів на залізницях України; Самусенко Ю.В. Використання негласного апарату щодо розкриття квартирних крадіжок у багатоповерхових будинках; Чугуй С.В. Використання конфідентів в установці осіб та інших об'єктів: зарубіжний досвід тощо.

Водночас, аналізуючи їх детально, можна дійти висновку, що окремий інтерес становлять положення, пов'язані із:

- генезисом формування агентури;
- правовими засадами використання різних видів конфідентів;
- організаційними засадами використання різних видів конфідентів;
- тактичними особливостями використання різних видів конфідентів.

Разом з цим слід зазначити, що питання, пов'язані із окремими особливостями організаційно-тактичного характеру роботи з конфідентами, також відображені в більшості наукових праць фахівців у сфері оперативно-розшукової діяльності, що досліджують проблематику протидії злочинності взагалі або конкретні її прояви.

Однак аналіз результатів опитування практичних працівників свідчить, що сьогодні залишаються не достатньо дослідженими окремі питання пов'язані із даною проблематикою, зокрема такі:

- зміст та класифікація позаштатних негласних працівників;
- генезис використання позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції;
- зарубіжний досвід використання позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції;
- правове регулювання використання позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції;
- організація використання позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції;
- тактика використання позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції.

Висновки. Отже, підсумовуючи наведене, можна дійти висновку, що сьогодні існує доцільність проведення комплексного дослідження проблематики використання позаштатних негласних працівників підрозділами кримінальної поліції на монографічному рівні.

Бібліографічні посилання

1. Рудой А.В. Содействие граждан оперативным подразделениям как основа оперативно-розыскной деятельности. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sodeystvie-grazhdan-operativnym>

podrazdeleniyam-kak-osnova-operativno-rozysknoy-deyatelnosti (дата звернення: 16.04.2019).

2. Гласные и негласные штатные работники оперативных подразделений. Конфиденциальное сотрудничество. URL: <http://studies.in.ua/ru/osnova-sledstvennoy-deyatelnosti-shpargalki/3595-glasnye-i-neglasnye-shtatnye-rabotniki-operativnyh-podrazdeleniy-konfidentialnoe-sotrudnichestvo.html> (дата звернення: 16.04.2019).

3. Моисеев В. В. История Отечества: учебник. Т. 1т. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=AczhAwwAAQBAJ&pg=PA261&lpg=PA261&dq=%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA+%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0+%D1%86%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F&source=bl&ots=CyQartv-ZH&sig=ACfU3U2S6MPTfXTrPIUj4-TFGuZOHp2pVg&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjF39iJ-6riAhXz8KYKHNYi4DhsQ6AEwBnoECAkQAQ#v=onepage&q=%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D1%86%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F&f=false>

4. Организация и ведение внутренней агентуры. URL: [https://texts.news/rossii-nachale-istoriya/organizatsiya-vedenie-vnutrenney-26893.html](https://texts.news/rossii-nachale-istoriya/organizatsiya-vedenie-vnutrenney-agentury-26893.html) (дата звернення: 16.04.2019).

5. Сухов Е. Царское дело. URL: https://books.google.com.ua/books?id=vV5XAQAAQBAJ&pg=PT72&lpg=PT72&dq=%D0%BB%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%B2+%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0&source=bl&ots=Wm369efzLm&sig=ACfU3U3uG_fAcRU06e0HsFCBd5EqnRIRtA&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjUjfyx-ariAhWy8aYKHUnKD-04ChDoATADegQICRAB#v=onepage&q=%D0%BB%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%B2%20%D0%B0%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0&f=false

6. Чудакова М.С. Особенности формирования агентурного аппарата ВЧК и ГПУ. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-formirovaniya-agenturnogo-apparata-vchk-i-gpu> (дата звернення: 16.04.2019).

Надійшла до редакції 24.04.2019

SUMMARY

Yanchuk A.M. Scientific development of the problem of using freelance undercover workers by criminal police units. The article deals with definition and analysis of scientific works, which discusses the use of freelance silent employees by units of the criminal police. In particular, the author investigates scientific works since the XIII century, their achievements and disadvantages are determined. At the same time, the author analyzes modern scientific developments from the outlined problem, defining that the interests are the provisions related to: the genesis of the formation of the agent; the legal bases of using different types of confidential ones; the organizational principles of the use of different types of confidential; tactical features of the use of different types of confidential. At the same time, it was noted that issues related to the specific peculiarities of the organizational tactical nature of confidentiality work are also reflected in most of the scientific papers of specialists in the field of operational and investigative activities devoted to the problem of counteraction to crime in general or its specific manifestations.

Based on the analysis of the empirical material, the issues that need further research are highlighted, in particular:

- content of the concept of freelance undercover officers, their classification;
- the genesis of the use of freelance clandestine employees by the units of the criminal police;
- foreign experience of use of freelance undercover employees by units of criminal police;
- legal regulation of the use of freelance undercover employees by units of the criminal police;
- organization of the use of freelance undercover employees by units of the criminal police;
- tactics of the use of freelance undercover employees by units of the criminal police.

Keywords: *freelance undercover officers, scientific elaboration, criminal police.*

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію «Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам»,
підготовлену доктором юридичних наук, доцентом Кириченком О.В.
та кандидатом юридичних наук Хмеленком В.В.

Монографія присвячена актуальній проблемі теорії оперативно-розшукової діяльності – принципам оперативно-розшукового запобігання злочинам. Низка принципів, що притаманні для оперативно-розшукового запобігання злочинам, закріплені у нормативно-правових актах України. Разом з тим ці принципи не мають системного характеру та відрізняються у нормативно-правових актах, а деякі принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам взагалі залишилися поза увагою. Не менш актуальними є питання щодо дотримання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам оперативними підрозділами правоохоронних органів. Тому обрана тема наукового дослідження є актуальною не тільки для теорії оперативно-розшукової діяльності, а й для практичної діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Актуальність дослідження зумовлена об'єктивною необхідністю комплексної розробки системи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, а також у формуванні на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам. Зазначене обумовлено відсутністю комплексної теоретичної розробленості проблематики принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, а також наявністю існуючих прогалів в їх правовому регулюванні.

У роботі автори обґрунтували низку нових теоретичних висновків, уточнили зміст окремих понять, котрі мають наукове й практичне значення, що знайшло своє відображення в конкретних теоретичних положеннях і пропозиціях.

Розглядаючи у першому розділі монографії теоретичні засади дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, авторами було досліджено сучасний стан розробленості зазначеної проблеми, виокремлено теоретичні засади визначення принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та окреслено методологію наукового дослідження.

У другому розділі досліджено правове регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, зокрема законодавче регулювання та правове регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам у підзаконних актах України.

У третьому розділі «Система принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам» комплексно досліджено класифікацію принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, що надало змогу запропонувати критерії класифікації принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам. Крім того, системно досліджено загальноправові та спеціальні принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам.

Узагальнюючи наведене та роботу в цілому, можна дійти висновку, що монографія Кириченка О.В. та Хмеленка В.В. підготовлена на високому методичному рівні, матеріал викладено послідовно з дотриманням літературних вимог та може бути рекомендована до опублікування.

*Перший заступник начальника
Головного управління
Державної фіскальної служби України
у Дніпропетровській області
доктор юридичних наук
С.В. Пеньков*

РЕЦЕНЗІЯ

на підручник "Інформаційне забезпечення юридичної діяльності",
підготовлений колективом кафедри економічної та інформаційної безпеки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ за
загальною редакцією професора, доктора технічних наук В.Б. Вишні

Підручник, наданий на рецензію, складається із вступу, 5 розділів, 14 підрозділів та переліку використаних джерел, і призначений для підготовки студентів юридичних вузів. Кожний розділ завершується питаннями для контролю, що дозволяє здійснювати оцінку знань та вмінь, отриманих при вивченні матеріалу розділу.

Перший розділ підручника є головним, адже у в ньому розглядаються базові законодавчі положення та перспективи розвитку інформаційного забезпечення юридичної діяльності. Зокрема, основні елементи концепції суспільства, державна політика та характеристики інформатизації в юридичній діяльності.

Наступні розділи підручника (2 та 3) присвячені знайомству майбутніх юристів із системою Google та створенню юридичних документів в on-line сервісі Google Docs та електронних таблиць в середовищі Google sheets. Студенти вже на першому курсі отримують необхідні знання з використання сучасних засобів створення текстових документів та таблиць.

У розділі 4 розкриваються питання пошуку правової інформації в мережі Інтернет та надаються відомості щодо користування інформаційно-правовими системами України. Ця дисципліна викладається не тільки студентам-юристам, а й майбутнім детективам. Тому у підручник додано п'ятий розділ, де розглядаються інформаційні ресурси ДП Національної інформаційної системи "НАІС" та єдиний реєстр досудових розслідувань. Матеріал підручника викладено лаконічно, послідовно і завершено. Використані джерела є сучасними та ємними.

Рекомендований підручник повністю покриває потреби дисципліни "Інформаційне забезпечення юридичної діяльності", яка викладається для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів системи МВС.

З урахуванням викладеного вважаємо, що підручник "Інформаційне забезпечення юридичної діяльності", підготовлений колективом авторів за загальною редакцією професора Вишні В.Б. може бути рекомендований до друку.

*Професор кафедри
інформаційних технологій та кібербезпеки
Національно-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
В.Г. Хахановський*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

МІЖНАРОДНІ ТА ВСЕУКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ, ЩО ВІДБУЛИСЯ В ДДУВС У 2019 РОЦІ

РЕЗОЛЮЦІЯ III Міжнародної науково-практичної конференції «Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти», 15 березня 2019 р.

Організатор конференції: **Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.**

У роботі конференції взяли участь понад 200 учасників із зарубіжних країн, зокрема Німеччини, Словаччини, Чехії та Грузії, а також різних регіонів України.

Основна мета міжнародної науково-практичної конференції – пошук вирішення проблем, пов'язаних з міжнародною та національною безпекою.

За результатами представлених доповідей та загальної дискусії учасники конференції пропонують:

I. З метою покращення якості та ефективності роботи правоохоронних органів щодо протидії злочинній діяльності організованих груп і злочинних організацій необхідно здійснити ряд заходів правового характеру і розробити:

1.1) пропозиції до Закону України «Про засади протидії злочинності», в якому необхідно визначити поняття, принципи, рівні та види такої діяльності, а також механізм протидії злочинності.

1.2) концепцію реалізації державної політики у сфері профілактики кримінальних правопорушень на період 2019-2024 рр., в якій потрібно передбачити положення щодо протидії організованій злочинності.

II. З метою удосконалення діяльності правоохоронних органів щодо протидії організованій злочинності пропонується ряд змін та доповнень до законодавчих актів:

2.1) до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»: у ст. 5 «Система органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю» віднести до державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю, підрозділи стратегічних розслідувань Національної поліції України;

2.2) до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: у ст. 7 частину, де встановлені обов'язки працівників оперативних підрозділів, передбачити доведення до кінцевої мети проведення оперативно-розшукового заходу у випадку виявлення злочину та викласти таким чином: «... У разі, якщо ознаки злочину виявлені під час проведення оперативно-розшукових заходів, що тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, підрозділ, який здійснює оперативно-розшукову діяльність, повідомляє відповідний орган досудового розслідування і прокурора про виявлення ознак злочину та продовжує проведення оперативно-розшукових заходів, за результатами яких направляє зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачена КК України, до відповідного органу досудового розслідування».

III. З метою вдосконалення норм про кримінальну відповідальність учасників організованих злочинних об'єднань пропонується внести зміни та доповнення до Кримінального кодексу України:

3.1) передбачити у ст. 256 КК України відповідальність за сприяння учасникам банд, воєнізованих або збройних формувань за аналогією до злочинної організації та укриття їх злочинної діяльності;

3.2) у ст. 257 КК України: а) диспозицію викласти у такій редакції: «Організація або участь у банді, а також участь у вчинюваному нею нападі»; б) у примітках до цієї статті надати таке визначення: «Банда – це організоване стійке озброєне об'єднання (три і більше) осіб, які попередньо зорганізувалися з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб»; в) у ч. 2 передбачити спеціальні умови звільнення від кримінальної відповідальності за бандитизм: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, крім організатора та керівника банди, за вчинення злочину, передбаченого частиною першою цієї статті, за винятком вчинених тяжких чи особливо тяжких злочинів, пов'язаних із посяганням на життя та здоров'я особи, якщо вона добровільно заявила про створення банди або участь у ній органам державної влади або органам місцевого самоврядування та активно сприяла її розкриттю»;

3.3) узгодити з чинним вітчизняним кримінальним законодавством норми Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р., який явно суперечить першому, зокрема, щодо кількості членів терористичної групи та терористичної організації, оскільки у абз. 18 та абз. 19 ст. 1 названого Закону вказано, що: «терористична група – група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів», а «терористична організація» – стійке об'єднання трьох і більше осіб, створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоча б один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації. Доцільно увести у зазначену вище статтю закону таке поняття, як «організована терористична група» – стійке об'єднання трьох і більше осіб, які об'єдналися з метою вчинення терористичних діянь, що дасть змогу уніфікувати дефініції цього поняття в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» та КК України й відповідатиме визначенню форми співучасті, наведеній у ч. 3 ст. 28 КК

України. Теж саме стосується і поняття «злочинна організація», що у вказаному Законі потребує корегування в частині мінімальної кількості її учасників, а саме шляхом збільшення із трьох до п'яти осіб. Також потрібно у ст. 258³ і ст. 258⁵ КК України термін «терористична група» замінити на «організована терористична група». У такому разі будуть усунені суперечності із кваліфікуючою ознакою «вчинення за попередньою змовою групою осіб», яка передбачена у ч. 2 ст. 258 КК України та інших статтях;

3.4) доцільно включити у КК України окрему норму, яка б передбачала кримінальну відповідальність за погрозу вчинення терористичного акту;

3.5) встановити в окремій кримінально-правовій нормі в розділі IX Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти громадської безпеки» кримінальну відповідальність для осіб, які є «злочинцями у законі».

IV. З метою захисту громадян, держави та суспільства від терористичних загроз у районі проведення антитерористичної операції з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про боротьбу з тероризмом», як виняток може здійснюватися превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності.

Пропонується внести зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом», якими надати право суб'єктам протидії тероризму здійснювати превентивне затримання осіб, причетних до терористичної діяльності, на строк понад 72 години, але не більше ніж на 30 діб, не тільки в районі проведення довготривалої антитерористичної операції, а й на всій території країни.

Оргкомітет науково-практичної конференції

29 березня 2019 року у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ відбулась Всеукраїнська науково-практична конференція «Соціально-гуманітарні виміри правової держави: еволюційна парадигма».

У заході взяли участь юристи-практики, представники культурно-освітньої сфери та органів місцевого самоврядування. До роботи конференції долучилися гості з Одеси, Києва, Запоріжжя, Харкова, а також студенти ДДУВС. У рамках наукової дискусії обговорили широке коло проблем: від теоретичних аспектів формування правової держави до практичних засобів впровадження засад правової культури в сучасних умовах. Окрім цього, значну увагу приділили питанню розвитку соціально-гуманітарного знання, його впливу на правову та історичну свідомість.

Серед гостей наукової зустрічі – голова громадської організації «Ліга українських правозахисників» Ю. Сегеда, яка розповіла про запобігання домашньому насильству, захист потерпілих та новели українського законодавства. В роботі конференції взяв участь і куратор Музею АТО Ю. Фанигін. Він поділився власним практичним досвідом роботи з молоддю та наголосив на значенні музею у формуванні історичної пам'яті.

У рамках заходу представники Запорізької міської ради презентували проекти

професійної перекваліфікації учасників АТО. Як зазначили спікери, метою проєктів є соціалізація ветеранів бойових дій шляхом їх залучення до підприємницької діяльності.

Учасники конференції також мали змогу ознайомитися із новою монографією спеціаліста з історії Середніх віків та Київської Русі Геннадія Виноградова – «Давньоруська державність: теологічно-лінгвістична модель та принципи практичної реалізації». У монографії автор представив власну інтелектуальну модель давньоруського феодалізму та висвітлив ряд цікавих питань системи управління державою.

У ході обговорення доповідей науковці активно ставили питання, підкреслювали значення проблематики. За результатами конференції учасникам вручили сертифікати.

РЕКОМЕНДАЦІЇ
за результатами проведення
Всеукраїнської англомовної науково-практичної конференції
здобувачів вищої освіти «Молодь і світова співпраця»
(м. Дніпро, 11 квітня 2019 р.)

11 квітня 2019 р. кафедрою українознавства та іноземних мов Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ було проведено Всеукраїнську англомовну науково-практичну конференцію здобувачів вищої освіти «Молодь і світова співпраця».

У роботі конференції взяли участь 52 здобувачі вищої освіти з навчальних закладів України, а також представник Департаменту юстиції США, який працює за міжнародною програмою підвищення кваліфікації для органів кримінального розслідування.

Учасники конференції обговорили й обмінялися думками з низки актуальних проблем, а саме: діяльність молоді у контексті світової інтеграції; вивчення мов у контексті міжкультурної комунікації; вирішення професійних питань засобами іноземної мови; усний і письмовий переклад у професійній діяльності; особливості професійної лінгвістики.

На конференції обговорювались питання необхідності проведення лінгвістичних досліджень та розробка системи застосування інноваційних технологій викладання мов у вищій школі нефілологічного профілю.

Секційні засідання відбулися на високому організаційному та науково-теоретичному рівні у формі доповідей з подальшими дискусіями та викликали велике зацікавлення курсантів.

За результатами роботи конференції оргкомітетом на підставі виступів учасників та наданих ними матеріалів було сформульовано низку рекомендацій та пропозицій відносно вирішення проблем діяльності молоді у контексті світової інтеграції, зокрема:

1) посилити увагу до вивчення іноземної мови та іншомовної підготовки фахівців у галузі права;

2) активізувати формування розвитку мовленнєвої культури майбутніх фахівців, у тому числі підвищення мовної компетенції студентів і курсантів у нефілологічних ви-

щих навчальних закладах;

3) залучати до проведення конференції практичних працівників різних сфер діяльності, зокрема правоохоронної, з метою обміну досвідом, розширення спектру питань, що розглядаються;

4) встановлювати та підтримувати зв'язки та обмін результатами наукових досліджень із студентами та курсантами споріднених ВНЗ з перспективою проведення спільних наукових досліджень;

5) розширювати і поглиблювати дослідження щодо вирішення професійних питань засобами іноземної мови та вивчення мов у контексті міжкультурної комунікації;

6) розширити пошук наукових матеріалів та розробок іноземною мовою з пріоритетних напрямів фахових досліджень;

7) продовжити дослідження сучасних мовних процесів у юридичному дискурсі у контексті процесу євроінтеграції України;

8) рекомендувати науково-педагогічним працівникам університету брати активну участь у підготовці та проведенні конференції.

Оргкомітет науково-практичної конференції

18-19 квітня 2019 року в Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ відбувся П'ятий Міжнародний студентський саміт на тему: «Права людини в умовах сучасних глобалізаційних викликів». У ньому взяли участь провідні вітчизняні та зарубіжні науковці, політики, юристи-практики, представники органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських об'єднань, студенти.

Захід відкрив ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ А.Є. Фоменко. Зі словами привітання до присутніх звернувся голова Дніпропетровської обласної ради Г.О. Пригунов. Із промовою виступив президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників» В.В. Костицький.

Традиційно для студентів були проведені майстер-класи відомих вчених та політиків, представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань, здобувачів вищої освіти. Зокрема, перед майбутніми правниками виступили Голова Офісу Ради Європи в Україні, Представник Генерального секретаря Ради Європи з питань координації програм співробітництва М. Енберг та президент Всеукраїнської громадської організації «Асоціація українських правників» В.В. Костицький.

У рамках студентського саміту були підведені підсумки Всеукраїнського конкурсу на краще правниче видання. За правилами конкурсу на розгляд журі було представлено близько 120 видань з 50 закладів вищої освіти. Найкращих безпосередньо в ході урочистої частини нагородили дипломами.

Упродовж двох днів саміту представники 18 команд із закладів вищої освіти

України, Польщі та Казахстану презентували авторські проекти. Кожна команда отримувала у своє розпорядження 15 хвилин, за які потрібно було захистити результати наукових досліджень та визначити, який практичний внесок у правову сферу з їх допомогою можна здійснити.

Серед тем, яким присвятили свою увагу талановиті студенти-правники, – кібербулінг та вплив цькування в інтернеті безпосередньо на дітей. Розглянули і проблеми та перспективи розвитку екологічного права в Україні, а також питання гендерної рівності та попередження домашнього насильства. Приміром, щодо екологічного права молодь зазначила, що українське суспільство потребує формування правових засад, які допоможуть урегулювати сферу та визначити подальший порядок дій.

Як зазначають представники ДДУВС, метою проведення П'ятого Міжнародного студентського саміту стало підвищення рівня обізнаності студентів із актуальних правових питань, підвищення іміджу правничої професії, набуття молоддю практичного досвіду завдяки спілкуванню з науковцями, політиками та юристами-практиками.

За результатами V Міжнародного студентського саміту були визначені найталановитіші. Оцінки членів журі розподілилися таким чином:

1 місце – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Національна академія внутрішніх справ;

2 місце – Педагогічний університет імені Комісії національної освіти у Кракові, Харківський національний університет внутрішніх справ, Львівський державний університет внутрішніх справ;

3 місце – Казахстанський державний юридичний університет імені М.С. Нарікбаєва, Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

Окрім цього, було нагороджено й інших учасників саміту. Зокрема, у номінації «Ораторське мистецтво» відзначено представників Академії державної пенітенціарної служби, а в категорії «Креативність» – студентів з Київського національного лінгвістичного університету.

ПЕРСОНАЛІЇ

ВІТАЄМО ВЧЕНИХ-ЮРИСТІВ З ЮВІЛЕЯМИ

Битяка Юрія Прокоповича

*академіка-секретаря відділення
державно-правових наук і міжнародного права,
дійсного члена (академіка) НАПрН України*

Народився 28 квітня 1949 р. у с. Березняки Смілянського району Черкаської обл. У 1974 р. закінчив Харківський юридичний інститут (нині — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), після закінчення якого працював слідчим прокуратури Соснівського району м. Черкаси. У 1974-77 рр. навчався в аспірантурі Харківського юридичного інституту, після закінчення кої працював асистентом, старшим викладачем, доцентом, професором, завідувачем кафедри адміністративного права. У 2000-2011 рр. — директор Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. У 2007 р. призначений проректором з навчальної роботи, а з 2010 р. — перший проректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

У 1979 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук — «Гарантії забезпечення законності актів органів радянського державного управління» (спеціальність 12.00.07). Вчене звання професора присвоєно у 1994 р. У 2006 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук — «Державна служба в Україні: проблеми становлення, розвитку та функціонування» (спеціальність 12.00.07). Обраний членом-кореспондентом у 2000 р., дійсним членом (академіком) Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України) — у 2008 р. Академік-секретар відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України.

Напрями наукових досліджень: наукові засади державного управління, проблеми конституційного й адміністративного права: виконавча влада та конституційно-правовий статус органів виконавчої влади, державна служба, адміністративна юстиція, адміністративний процес та адміністративне судочинство, порівняльне правознавство, проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування. Опублікував понад 250 наукових та навчально-методичних праць, Член редакційних колегій журналу «Право України», збірників наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України», «Проблеми законності», «Державне будівництво та місцеве самоврядування». Заступник голови спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Брав участь у розробці проектів Конституції України, законів України «Про державну службу», «Про Конституційний Суд України», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про службу в органах виконавчої влади та їх апараті», Кодексу загальних правил етики поведінки державних службовців, Адміністративно-процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та ін.

Заслужений діяч науки і техніки України (2007), Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2011), Заслужений професор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (2014). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2003), орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2018), Почесною грамотою Верховної Ради України (2009), Почесною грамотою Верховного Суду України (2013), Почесним знаком "Орден III ступеня за відзнаку заслуг перед академією" (2014), нагрудним знаком «Відзнака Голови Конституційного Суду» (2014) та рядом інших відомчих нагород і відзнак. Удостоєний Почесного звання «Відмінник освіти України» (1999), «Видатний юрист України» (2013).

Кузнєцову Наталію Семенівну
*віце-президента НАПрН України –
керівника Київського регіонального центру,
дійсного члена (академіка) НАПрН України*

Народилася 4 квітня 1954 р. у м. Дніпродзержинську (нині – м. Кам'янське) Дніпропетровської обл. У 1978 р. закінчила юридичний факультет Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. У 1972–1984 рр. – претензійніст, юрисконсульт на підприємствах народного господарства. З 1984 р. працювала у Київському держуніверситеті ім. Т. Г. Шевченка на посадах асистента, старшого викладача кафедри цивільного права і процесу, доцента кафедри цивільного і трудового права, завідувача кафедри цивільного права. З 2001 р. і до сьогодні – професор кафедри цивільного права названого університету. З 16 березня 2018 р. – віце-президент – керівник Київського регіонального центру НАПрН України.

У 1985 р. захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Відповідальність сторін за порушення зобов'язань за договором підряду на капітальне будівництво» (спеціальність 12.00.03), у 1993 р. — дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Правове регулювання підрядних договірних відносин у будівництві (цивільно-правовий аспект)» (спеціальність 12.00.03). Науковий ступінь доктора юридичних наук присуджено у 1993 р. Вчене звання професора присвоєно у 1997 р. У 1996 р. була обрана членом-кореспондентом, а у 2000 р. — дійсним членом (академіком) Академії правових наук України.

Напрями наукової діяльності: цивільне та комерційне право, міжнародне приватне право, міжнародний комерційний арбітраж. Опублікувала понад 200 наукових та навчально-методичних праць.

Член робочої групи з розробки проектів Цивільного кодексу України. Брала участь у розробці законів України: «Про акціонерні товариства», «Про цінні папери та фондову біржу», «Про заставу», «Про банкрутство», «Про приватизацію майна державних підприємств», «Про приватизаційні папери», «Про антимонопольний комітет», «Про судоустрій та статус суддів», «Про державну допомогу суб'єктам господарювання», «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про внесення змін до Конституції України щодо удосконалення судової системи та засад здійснення правосуддя в Україні».

Член Конституційної комісії при Президентові України, член Ради з питань судової реформи при Президентові України. Член Міжнародної асоціації адвокатів (ІВА). Була членом науково-консультативних рад при Верховному Суді України та Вищому господарському суді України.

Голова спеціалізованої вченої ради Д 26.001.06 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, член спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Член наукової ради журналів «Право України», «Теорія і практика інтелектуальної власності», член редакційної колегії журналів та збірників наукових праць «Вісник Національної академії правових наук України», «Вісник Верховного Суду України», «Вісник господарського судочинства», «Вісник Київського національного університету», «Бюлетень Міністерства юстиції України», «Підприємництво, господарство і право», «Часопис цивільного і кримінального судочинства», «Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України», «Альманах цивілістики».

Заслужений діяч науки і техніки України (2007). Нагороджена орденом княгині Ольги III, II ступенів (2009, 2017), Золотою медаллю Національної академії правових наук України (2019). Почесний доктор Національної академії наук України (2009), Заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2016), лауреат Державної премії у галузі науки і техніки (2012), Премії імені Ярослава Мудрого (2002, 2011).

Тимченка Івана Артемовича
дійсного члена (академіка) НАПрН України

Народився 3 березня 1939 р. у с. Калинівка Покровського р-ну Дніпропетровської обл. У 1967 р. закінчив юридичний факультет Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка. У 1967–71 рр. працював старшим редактором редакції журналу «Радянське право». З 1971 р. до 1974 р. навчався в аспірантурі Інституту держави і права АН УРСР (нині — Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України). З 1974 р. працював у цьому інституті, обіймаючи посади молодшого наукового співробітника, вченого секретаря інституту, старшого наукового співробітника, завідувача лабораторії соціологічних державно-правових досліджень. З 1990 р. по 1991 р. — помічник Голови Верховної Ради України. З 1991 р. — Радник Президента України — керівник Юридичної служби Адміністрації Президента України, керівник Юридичного управління Адміністрації Президента України і Кабінету Міністрів України, керівник Юридичного управління Адміністрації Президента України. З 1996 р. — суддя Конституційного Суду України. Того ж року на спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України обраний Головою Конституційного Суду України. З 1999 р. до 2004 р. — суддя Конституційного Суду України. У 2004–2008 рр. — завідувач наукової лабораторії, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України. З 2009 р. по 2015 р. — головний науковий співробітник відділу науково-правових експертиз (нині – відділу зв'язків з державними органами і міжнародними організаціями Управління планування і координації правових досліджень) апарату президії Національної академії правових наук України (м. Київ).

У 1974 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук – «Законодавча діяльність Української РСР у сфері державного управління» (спеціальність 12.00.02, нині — 12.00.07). Вчене звання старшого наукового співробітника присвоєно у 1987 р. Обраний академіком Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України) у 1993 р.

Напрями наукової діяльності — питання теорії конституційного права, законотворчого процесу, адміністративного права. Опублікував понад 100 наукових та навчально-методичних праць, серед яких: «Законотворча діяльність союзних республік у сфері державного управління» (1978), «Економічне районування і адміністративно-територіальний поділ союзної республіки» (1983), «Конституційні права і обов'язки радянських громадян» (у співавт., 1985), «Органи державної влади України» (у співавт., 2002), «Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 2: Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення» (у співавт., 2008 (укр.), 2011 (рос.), 2013 (англ.)).

Був членом Конституційної комісії України (1996), Конституційної Асамблеї України (2012). Брав участь у розробці проектів Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України» та багатьох інших законодавчих актів. Член редакційної колегії журналу «Право України», позаштатний консультант Комітету з питань правової політики Верховної Ради України.

Заслужений юрист України (1994). Нагороджений орденом князя Ярослава Мудрого V та IV ступенів (1997, 2004), орденом «За заслуги» III ступеня (2009), Почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2002), Почесною грамотою Верховної Ради України (2003), орденом Федеративної Республіки Німеччина «Великий Хрест за заслуги» (2006), Ювілейною медаллю «25 років незалежності України» (2016).

НОВІ ВИДАННЯ

У 2019 р. університетом випущено наукові видання:

Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 365 с.

ISBN 978-617-7665-55-6

Збірник містить матеріали однойменної третьої міжнародної науково-практичної конференції. У заході взяли участь науковці, викладачі та здобувачі вищих навчальних закладів та наукових установ України і зарубіжжя, а також фахівці-практики правоохоронних органів. Тематика публікацій охоплює актуальні проблеми міжнародної та національної безпеки.

Матеріали конференції можуть бути використані в науково-дослідній роботі та навчальному процесі спеціалізованих ВНЗ, а також у законотворчості та правоохоронній діяльності.

Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування: матеріали наук. семінару (Дніпро, 8 груд. 2018 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 336 с.

ISBN 978-617-7665-58-7

Збірник містить тези доповідей однойменного наукового семінару. Розглянуто різні проблемні аспекти сучасних процесів державотворення, правотворення й правозастосування та шляхи їх розв'язання в Україні.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти юридичних ВНЗ та широкого кола читачів, які цікавляться досліджуваними процесами.

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Бідняк Ганна Сергіївна – старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Вишня Володимир Борисович – професор кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор технічних наук, професор

Вітер Дмитро Вадимович – прокурор Харківської міської прокуратури № 2 Харківської області, аспірант Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз НДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

Голобутовський Роман Зіновійович – докторант Запорізького національного університету, кандидат юридичних наук

Гріненко Яна Віталіївна – здобувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки навчально-наукового інституту права Сумського державного університету

Євтушок Володимир Анатолійович – старший викладач кафедри тактичної та тактико-спеціальної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

Єрменчук Олександр Петрович – (Управління Служби безпеки України в Дніпропетровській області), кандидат юридичних наук

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Каблуков Андрій Олександрович – доцент кафедри медичної і фармацевтичної інформатики та НТ Запорізького державного медичного університету, кандидат технічних наук, доцент

Кирбят'єв Олег Олександрович – докторант Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Кириченко Юрій Вікторович – професор кафедри політології та права Запорізького національного технічного університету, доктор юридичних наук, доцент

Кіхтенко Марина Василівна – студентка Запорізького національного технічного університету

Костенко Ірина Олександрівна – судовий експерт відділу біологічних видів досліджень Запорізького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

Крищенко Артем Євгенович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Куруц Наталія Володимирівна – курсант факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ

Кущенко Володимир Олександрович – викладач кафедри тактичної та тактико-спеціальної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ

Макотченко Любов Михайлівна – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Максіменцев Максим Геннадійович – (Харківський національний університет внутрішніх справ), кандидат економічних наук

Мироюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Мирошніченко Володимир Олексійович – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат технічних наук, доцент

Мурзіна Олена Анатоліївна – викладач кафедри медичної і фармацевтичної інформатики та НТ Запорізького державного медичного університету, кандидат педагогічних наук

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Оболенцева-Красивська Олена Сергіївна – старший науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз НДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

Пайда Юрій Юрійович – професор кафедри теорії та філософії права Кам'янець-Подільського податкового інституту, кандидат юридичних наук, доцент

Палій Євгенія Анатоліївна – здобувач кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Розгон Олександр Григорович – викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

Савенко Вікторія Петрівна – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Самбор Микола Анатолійович – начальник сектора моніторингу Прилуцького відділу поліції Головного управління Національної поліції в Чернігівській області, кандидат юридичних наук

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Старова Тетяна Андріївна – студентка юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Талдикін Олександр Васильович – доцент кафедри загально правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Тютченко Світлана Миколаївна – старший викладач кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Фещин Максим Анатолійович – аспірант Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Фоменко Андрій Євгенович – ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України

Фурса Вадим Вікторович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Хайдарова Інна Олексіївна – викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

Шинкаренко Ігор Ростиславович – провідний науковий співробітник Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, кандидат юридичних наук, професор

Щербинський Кирило Сергійович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

Янчук Андрій Миколайович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

CONTENTS

ECONOMIC SECURITY: NATIONAL AND INTERNATIONAL ASPECTS

Fomenko A.Ye., Vyshnya V.B. Anti-theft cargo on rail transport in Ukraine	6
Viter D.V. On the classification of typical methods of committing crimes in the field of financing of social target programs	10
Maksimentsev M.G. Political factors of criminality in the sphere of subsoil use in Ukraine	15
Tyutchenko S.M. Grouping of evaluation methods of economic safety of the enterprise	21

ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW AND CONSTITUTIONAL LAW

Kirichenko Yu.V., Kichtenko M.V. The right to life: conformity of constitution practices of Ukraine to the European standards	26
Nestertsova-Sobakar O.V. Development of civil procedural legislation in Soviet Ukraine: historical and legal research	30
Payda Yu.Yu., Kuruts N.V. Legal features of the annexation of Western Ukraine in the 1920s.	36
Serdyuk I.A. Concepts reflecting the complete or partial absence of legal norms or their individual elements necessary for the settlement of the behavior of law-able subjects: the question of terminological certainty and content fullness	40
Taldykin O.V. Contemporary forms of undemocratic state (political) regime	44

PUBLIC ADMINISTRATION. PRIVATE-LEGAL REGULATION OF SOME AREAS OF SOCIAL RELATIONS

Myronyuk R.V. Corruption risks in the activities of the policeman and ways to eliminate them	51
Holobutovskyy R.Z. Classification of administrators of public service in judicial power	57
Yermenchuk O.P. Private sector as an important subject of critical infrastructure protection	62

Murzina O.A., Myroshnychenko V.O., Kablukov A.O., Kostenko I.A.	
Formation of value orientations in the system of higher education	67
Rezvorovych K.R.	
Features of the medication procedure in the regulation of medical conflicts	73
Sambor M.A.	
Informing the defendant in cases of administrative claims of the subjects of power authorities on the establishment of restrictions on the exercise of the right to freedom of peaceful assembly on trial in court	76
Paliy Ye.A.	
Characterization of public-law disputes which are solved in simplified proceedings	84
Rozgon O.G.	
Elements of the mechanism of administrative and legal regulation of small privatization in Ukraine	88
Khaydarova I.O.	
Legal status of persons acquiring administrative posts in the Highest anticorruption court	94
COMBATTING OFFENCES WITH ADMINISTRATIVE-LEGAL, CRIMINAL-LEGAL, CRIMINOLOGICAL, CRIMINAL PROCEDURAL AND FORENSIC MEANS	
Shynkarenko I.R., Obolentseva-Krasyvska O.S.	
Forensic hemological examinations: concept, problems of conducting and directions of development	102
Bidnyak H.S.	
Obtaining samples of papillary patterns: realities and prospects	107
Yefimov M.M., Starova T.A.	
Organizational and tactic aspects of interrogation suspects in investigation crimes of human trafficking	110
Kirbyatyev O.O.	
Criminal legal dimension of the problem of presumption of innocence of law enforcement officers who perform professional duties	114
Grinenko Ya. V.	
Tasks of the Armed Forces of Ukraine in combatting crime	122
Yevtushok V.A. Kushchenko V.A.	
Struggle of kiberbulling in Ukraine: legal aspects	127
Krischenko A.Ye.	
Operational-search description of crimes related to illegal reproduction and distribution of software	131
Makotchenko L.M.	
Means to prevent abuse of authority or official powers by a law enforcement officer	135
Savenko V.P.	
Perspectives of implementation of juvenile justice in Ukraine	140

Feshchin M.A.

Preventing pickpocketing144

Fursa V.V.

On the issue of reforming the current criminal legislation
of Ukraine aimed at protecting minors from sexual assault149

Shcherbinsky K. S.

Organization of interaction of operational and investigation units
of the National police during pre-trial investigation of robberies committed by minors154

Yanchuk A.M.

Scientific development of the problem of using freelance undercover
workers by criminal police units160

REVIEWS 165

SCIENTIFIC LIFE

International and all-Ukrainian scientific conferences held in DSUIA in 2019 167

Personalities173

New editions 176

Authors177

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2019

№ 1 (98)

Українською, російською та англійською мовами

Редактор, оригінал-макет –
А.В. Самотуга

Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 26.04.2019. Формат 70x100/16. Друк цифровий, трафаретний (RISO).
Папір офісний. Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 14,40. Обл.-вид. арк. 15,16.
Зам. № 03/19-зб. Тираж – 60 прим.

Надруковано у Дніпропетровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018 р.